

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ
ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО

V. N. GOROVOY

**NATIONAL INFORMATIVE PROCESSES
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Monograph

В. Н. ГОРОВОЙ

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ
ПРОЦЕССЫ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Монография

Київ 2015
Киев 2015

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

В. М. ГОРОВИЙ

**НАЦІОНАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Київ 2015

УДК 342.1(477):002.1:316.3

ББК Ч234(4УКР)

Г70

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 15.05.2015)

В і д п о в і д а л ь н и й р е д а к т о р
О. С. Онищенко, академік НАН України

Р е ц е н з е н т и:

Г. В. Боряк, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.

С. Г. Кулешов, д-р іст. наук, проф.

О. В. Воскобойнікова-Гузєва, д-р іст. наук, ст. наук. співроб.

Горовий В. М.

Г70 Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія /
В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України
ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 332 с.

У монографії розглядаються перспективи й основні шляхи розвитку націй в умовах посилення глобалізаційних впливів на інформаційному етапі розвитку суспільства.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкого загалу читачів, які цікавляться даною проблемою.

ISBN 978-966-02-7613-0

УДК 342.1(477):002.1:316.3

ББК Ч234(4УКР)

ISBN 978-966-02-7613-0

© В. М. Горовий, 2015

© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	11
Глава 1. ІНФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕВОЛЮЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ	16
1.1. Розвиток глобального інформаційного простору як еволюційна закономірність	16
1.2. Національний інформаційний простір	33
1.3. Ментальні особливості інфотворчості.....	45
Глава 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	64
2.1. Соціальні інформаційні бази українського суспільства	64
2.2. Соціальні комунікації.....	73
2.3. Соціальні мережі в системі соціальних комунікацій.....	90
2.4. Національний інформаційний суверенітет	113
Глава 3. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОТВОРЧОГО СЕРЕДОВИЩА	128
3.1. Особливості інформаційних запитів інформаційного суспільства	128
3.2. Нове і традиційне в задоволенні запитів сучасних користувачів інформації.....	145
3.3. Засоби масової інформації як складова розвитку національного інформаційного суверенітету	156
3.4. Національна наука і національний інтерес	170
3.5. Національне інформаційне виробництво в контексті глобальних викликів.....	178

Глава 4. НАЦІОНАЛЬНИЙ ВНЕСОК У МІЖНАРОДНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	192
4.1. Україна в глобальному інформаційному просторі	192
4.2. Національний інформаційний комплекс як інструмент суспільного розвитку	207
4.3. Національний розвиток у контексті глобальної інформаційної еволюції	221
4.4. Якість наукової інформації – критерій інноваційного розвитку ...	234
4.5. Глобальні інформаційні ресурси в сучасному національному розвитку	244
4.6. Проблеми використання загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку	260
Глава 5. ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	276
5.1. Інформаційна безпека та суверенітет у сучасній інформаційній політиці	276
5.2. Особливості використання інформаційних технологій ЗМІ в локальних війнах і військових конфліктах.....	283
5.3. Проблеми інформаційної безпеки в контексті розвитку соціальних мереж	295
5.4. Українсько-російське інформаційне протистояння в контексті подій на Південному Сході України	304
ВИСНОВКИ	314

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	11
Глава 1. ИНФОРМАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В ЭВОЛЮЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ	16
1.1. Развитие глобального информационного пространства как эволюционная закономерность	16
1.2. Национальное информационное пространство	33
1.3. Ментальные особенности инфотворчества	45
Глава 2. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОВРЕМЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	64
2.1. Социальные информационные базы украинского общества	64
2.2. Социальные коммуникации	73
2.3. Социальные сети в системе социальных коммуникаций	90
2.4. Национальный информационный суверенитет	113
Глава 3. РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНФОТВОРЧЕСКОЙ СРЕДЫ	128
3.1. Особенности информационных запросов информационного общества	128
3.2. Новое и традиционное в удовлетворении запросов современных пользователей информации	145
3.3. Средства массовой информации как составляющая развития национального информационного суверенитета	156
3.4. Национальная наука и национальный интерес	170
3.5. Национальное информационное производство в контексте глобальных вызовов	178

Глава 4. НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВКЛАД В МЕЖДУНАРОДНУЮ ИНФОРМАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	192
4.1. Украина в глобальном информационном пространстве	192
4.2. Национальный информационный комплекс как инструмент общественного развития	207
4.3. Национальное развитие в контексте глобальной информационной эволюции	221
4.4. Качество научной информации – критерий инновационного развития	234
4.5. Глобальные информационные ресурсы в современном национальном развитии	244
4.6. Проблемы использования общецивилизационных информационных ресурсов в интересах национального развития	260
Глава 5. ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА	276
5.1. Информационная безопасность и суверенитет в современной информационной политике	276
5.2. Особенности использования информационных технологий СМИ в локальных войнах и военных конфликтах	283
5.3. Проблемы информационной безопасности в контексте развития социальных сетей	295
5.4. Украинско-российское информационное противостояние в контексте событий на Южном Востоке Украины	304
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	314

CONTENTS

FOREWORD	11
Chapter 1. INFORMATIONAL PECULIARITIES OF NATIONAL DEVELOPMENT IN THE EVOLUTIONARY PROCESS	16
1.1. Development of global information space as evolutionary pattern	16
1.2. National informational space.....	33
1.3. Mental specifics of infocreativity	45
Chapter 2. INSTITUTIONAL MECHANISMS OF MODERN INFORMATIONAL ACTIVITIES	64
2.1. Social information bases of Ukrainian society	64
2.2. Social communications	73
2.3. Social networks in the system of social communications.....	90
2.4. National information sovereignty.....	113
Chapter 3. DEVELOPMENT OF THE NATIONAL INFOCREATIVITY	128
3.1. Specifics of information demands in the information society.....	128
3.2. New and traditional in meeting demands of modern information users	145
3.3. Mass media as an integral part of the development of national information sovereignty	156
3.4. National science and national interest	170
3.5. National informational production in the context of global challenges	178

Chapter 4. NATIONAL CONTRIBUTION TO THE INTERNATIONAL INFORMATIONAL ACTIVITIES	192
4.1. Ukraine in the global information space	192
4.2. National informational complex as an instrument of social development	207
4.3. National development in the context of global informational evolution	221
4.4. Quality of scientific information as innovation criteria	234
4.5. Global information resources in the modern national development	244
4.6. Issues of using general civilization resources of information in the interests of the national development	260
 Chapter 5. PROBLEMS OF INFORMATION SECURITY IN THE POST-INDUSTRIAL SOCIETY	276
5.1. Information security and sovereignty in modern information policy	276
5.2. Specifics of using mass media information technologies in local wars and military conflicts	283
5.3. Problems of information security in the context of social networks development	295
5.4. Ukraine-Russia informational conflict in the context of events in South-Eastern Ukraine	304
 FINDINGS	314

ПЕРЕДМОВА

На всіх стадіях розвитку суспільства соціальні взаємовпливи, що відображають різні сторони всієї багатогранності людського буття, базуються на інформаційній складовій кожного з видів діяльності. Її функціональне призначення полягає в окресленні мети, формулюванні відповідних ідей, планів дій, у передбаченні можливих проміжних результатів, що мають сприяти успішному досягненню поставленої мети, аналізу досягнутих результатів. Хоча й по-різному, але ця інформаційна складова суспільних впливів орієнтована, як правило, і на суб'єктів, і на ту частину людей, що прямо чи побічно належать до об'єктів впливу. З прискоренням темпів суспільного життя, із розвитком науково-технічного прогресу суспільні впливи набувають глобального значення, стосуються більш широкої сфери суспільних інтересів, перетворюються у взаємовпливи, і їх значення у всіх сферах людської діяльності зростає. Інформаційні обміни сприяють формуванню єдиного соціального організму з глобальними характеристиками, організму, що може об'єднувати зусилля для ефективного реагування на найскладніші виклики сучасності.

Циркуляція соціально значущої інформації при цьому набуває інтенсивності в загальноцивілізаційних масштабах, формується глобальний інформаційний простір, ресурси якого відображають насамперед глобальну проблематику. Його відносно самостійне значення більше впливає на життя людей, відображаючи процеси й суперечності загальноцивілізаційної інтеграції, і все відчутніше впливає на економічне, політичне, культурне життя, базуючись на різкому зростанні виробництва інформації, розвитку науки, якісно найвищого з відомих на сьогодні інформаційного ресурсу. Це є особливо важливим, оскільки саме цей ресурс у період динамічних глобальних перетворень стає найважливішим для людства і є його основним аргументом перед викликами сучасності, перспективним фактором дальшого суспільного розвитку.

Слід зазначити, що посилення глобальних впливів є природним наслідком розвитку певних внутрішньосуспільних процесів, пов'язаних з якісним оновленням усередині суспільства, що забезпечує зростання

внутрішнього потенціалу розвитку і відповідної інформаційної оснащеності. Інтеграційні суперечності на нинішньому етапі розвитку найбільш рельєфно проявляються на рівні держав і націй, що відчувають загрозу втрати своєрідності свого розвитку у зв'язку з поширенням масової культури, тиском уніфікації на самобутні культури різних регіонів світу.

Варто зауважити, що активно насаджувана в наш час уніфікація культури, виробничої сфери, соціальних стандартів тощо є наслідком початкового процесу світової інтеграції, при якому шляхом найменшого спротиву здійснюється уніфікація розв'язання проблем, а не уніфікація постановки завдань, на яких потрібно зосередитися націям і державам. Уніфікація рішень реагування на проблеми збіднює арсенал можливостей реагування і, у кінцевому підсумку, у перспективі є глухим варіантом рішення, пов'язаного з розвитком у загальноцивілізаційному масштабі.

Одним з основних завдань сучасності є вироблення такої моделі розвитку світу, яка передбачала б зняття проблеми інтеграційних суперечностей шляхом удосконалення координації співробітництва над розв'язанням загальноцивілізаційних проблем на базі ефективного використання норм і цінностей, ресурсу національної своєрідності, напрацьованої багатовіковим досвідом народів світу. Вирішення цього завдання пов'язане саме з виробленням науково-методологічних підходів до ефективного використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку та збагачення цих ресурсів здобутками національного інфотворення.

Характерною особливістю сучасного розвитку глобальної інформаційної бази є зростаюча необхідність забезпечення координуючої та нормативної ролі наднаціональних, наддержавних структур як у глобальних інформаційних процесах, так і в усіх інших міжнародних інформаційних обмінах. У реалізації такої функції, очевидно, має зрости роль насамперед гуманітарних структур ООН.

На сьогодні існує потреба посилення їх координуючої ролі в розвитку інформаційної діяльності інших міжнародних організацій. При цьому повною мірою має використовуватись напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні.

Водночас у сучасному глобалізованому світі життєздатність і перспективи розвитку кожної країни в кінцевому підсумку залежать від

обсягів її внеску у розв'язання загальноцивілізаційних проблем, від реалізації можливостей її впливу на хід суспільного розвитку відповідно до цього внеску.

Зростаюче значення інформаційних ресурсів в умовах прискорення трансформаційних процесів у сучасному суспільстві, зумовлених бурхливим науково-технічним розвитком, сприяє формуванню глобального інформаційного простору. Цей простір розвивається під впливом удосконалення системи соціальних інформаційних комунікацій глобального значення. Відповідно до сучасних еволюційних процесів у цьому просторі на базі ринкових та інших соціальних механізмів формуються відповідні потреби, відбувається координація у виробництві нової інформації, вводяться в глобальний інформаційний обіг інформаційні ресурси, наявні уже в розпорядженні активних суб'єктів міжнародних інформаційних взаємообмінів. У наш час, у період становлення постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства, таким чином, формується нова ієрархія міждержавних відносин, заснованих на відповідних рівнях розвитку інформаційної діяльності, інформаційних технологій.

Визначальним показником цієї ієрархії більшою мірою стає ефективність використання інформаційних ресурсів. У зв'язку з цим інформаційний потенціал кожної держави, нації в системі сучасних інформаційних відносин залежить:

- від якості керування інформаційними ресурсами, що входять у сферу доступності даного суб'єкта інформаційної діяльності;

- від рівня вмонтованості інформаційних ресурсів, призначених для міжнародної інформаційної діяльності, у систему сучасних інформаційних комунікацій;

- від рівня освоєння інноваційних технологій виробництва й використання інформації, аналітичного осмислення змісту зростаючих інформаційних масивів;

- від якості використання в сучасних інформаційних процесах національних інформаційних традицій як орієнтирів для сучасного інформаторства, традицій, що відображають прогресивний суспільний досвід попередніх поколінь.

У контексті розвитку глобальних інформаційних обмінів успішна діяльність кожного суб'єкта інформаційних взаємовідносин значною мірою залежить:

– від наявності ефективної стратегії інформаційної діяльності, у якій мають гармонійно поєднуватись як загальноцивілізаційні, так і національні, державні інтереси;

– від рівня координації здійснення цієї стратегії соціальними структурами в загальнодержавних масштабах;

– від розвитку технологій, організаційних та інших суспільних інструментів планомірного розвитку інформатизації.

Для України входження в новий етап суспільного розвитку означає безальтернативну ситуацію, за якої лише вдосконалення організації використання інформаційної основи українського суспільства – об'єднаної системи вітчизняних інформаційних баз, а також розвитку інформаційного виробництва та систем соціальних інформаційних комунікацій, що в сукупності становлять ресурсну базу вітчизняного інформаційного середовища, може забезпечити належні позиції у міжнародному співробітництві. Цим і буде, власне, визначатися місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Таким чином, якість інформаційного супроводу необхідних суспільних перетворень насамперед залежить, по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується наше суспільство; по-друге, від здатності й можливості творити власну та кваліфіковано адаптувати необхідну зовнішню інформацію з глобального інформаційного простору, тобто, від рівня розвитку інформаторського середовища і, по-третє, від наявних можливостей та механізмів керування інформацією.

Ефективність такої ресурсної бази визначається як самостійним значенням кожної зі складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

Система соціальних інформаційних комунікацій у процесі суспільної інформатизації відіграє вирішальну роль у зв'язку із зростаючою необхідністю:

– стійких інформаційних обмінів між соціальними структурами, у тому числі територіально розділених значними відстанями, а пізніше – і в загальноцивілізаційному масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

– суспільної важливості достовірної передачі інформації без суттєвих втрат, негативного впливу технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

– потреби в задоволенні суспільних запитів, пов'язаних з постійним розширенням доступу до наявних обсягів інформації, з ускладненням соціальної структури в процесі її постійного розвитку.

Ця система постійно вдосконалюється відповідно до зростаючих соціальних потреб на базі розвитку науково-технічного процесу. Сьогодні цей процес інтенсивного вдосконалення системи розвивається насамперед у двох основних напрямках: підвищення якості та інтенсивності циркуляції інформації у вже діючих каналах, а також у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множенням, удосконаленням наявних каналів під час організації доступу до інформації користувачів, для обслуговування нових соціальних структур, що створюються в процесі суспільної еволюції.

Тісно пов'язаною з цими питаннями є проблема ефективного використання нагромаджених у процесі історичного розвитку людства знань, інформаційних ресурсів, що зберігаються на різних, у тому числі складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Водночас введення в суспільний обіг цієї інформації в обсягах, співмірних з обсягами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки має забезпечувати відповідний орієнтир, спадкоємність наукових, моральних, у широкому значенні культурних традицій розвитку суспільства. Розв'язання цієї проблеми сьогодні неможливе без переосмислення ролі системи наявних вітчизняних інформаційних центрів у сучасних умовах, підвищення їх значення в наповненні сучасних інформаційних комунікацій суспільно значущою інформацією, задоволення запитів громадян у доступі до неї.

Пропонована монографія присвячена розгляду основних тенденцій еволюції вітчизняного інформаційного простору в контексті відчутнішого прояву загальних закономірностей розвитку інформаційного суспільства.

Глава 1

ІНФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕВОЛЮЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Розвиток глобального інформаційного простору як еволюційна закономірність

Суспільство протягом усього історичного періоду свого розвитку виявляє себе як система, що самореалізується. Формування відносин у його соціальній сфері, їх упорядкування в цілому є неминучим, до певного етапу розвитку спонтанним, стихійним процесом. Однак з розвитком його соціальної структури, формуванням соціально-культурної, політичної, економічної і інформаційної основи, розвиток суспільства все більше набуває характерних для системи цілеспрямованості й зростаючої ефективності. Цей процес тією чи іншою мірою характерний для будь-яких періодів історичного розвитку і для всіх рівнів розвитку суспільства.

Рушійні сили еволюції суспільства, центробіжні й відцентрові, визначаються потенціалом його розвитку: превалювання центробіжних при цьому обумовлене особливостями оновлення, а відцентрових – відстороненням віджилих форм існування від загальної тенденції руху вперед. Таким чином, інтенсивність прояву тенденції консолідації визначає фактично рівень прогресивності цієї соціальної структури в контексті загальної еволюції. Рух вперед у напрямі суспільного розвитку обумовлює необхідність творчого освоєння навколишнього середовища, протистояння все новим і новим різноплановим викликам, для чого потрібне більш ефективне використання наявного в розпорядженні суспільства соціального досвіду, трансформованого в його інформаційній основі розвитку. І навпаки, застійна ситуація в еволюції не потребує розширеного використання загального соціального досвіду, форми прогресивного розвитку при

цьому фактично сприймаються як негативні, соціальна структура дистанціюється від загального еволюційного процесу і, урешті, під дією негативних впливів завершує своє існування. Слід зазначити, що в усі періоди розвитку людства інформація була «невід'ємною сутністю основної трудової діяльності, виживання і самовдосконалення людей, відігравала роль глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі»¹.

Аналізуючи сучасні інформаційні процеси, потрібно погодитись із висновком про те, що «протилежні тенденції інтеграції та дезінтеграції, що протиборствують у сучасному світі, супроводжуються нині перевагою інтеграційних процесів, процесів розвитку. Саме вони, за даними багатьох дослідників, посилюють економічну могутність інтегрованих угруповань країн, зміцнюють їх критеріальні оцінки за узагальнюючими показниками:

а) приросту ВВП,

б) приросту НД,

в) приросту сукупного чистого доходу (ЧД; прибуток+рента) – не лише у валових обсягах кожного з зазначених показників, а й у розрахунку на душу населення на одиницю витраченого сукупного капіталу та одиницю сукупних ресурсів, що функціонують у загальному відтворювальному кругообороті»².

Як зауважує А. Урсул, і це має певне значення для інформаційного аспекту дослідження, на шляху прогресивного розвитку можливе обмеження різноманітності в одному відношенні (наприклад, біохімічному, термодинамічному) і збільшення інших класів різноманітності (скажімо, генетичного, морфологічного тощо). У цілому ж прогресивний розвиток на своїх вузлових пунктах характеризується збільшенням загального інформаційного змісту матеріальних систем³.

Певну аналогію описаному процесу спостерігаємо в сьогоденні: відбувається швидкий, у масштабах суспільного виробництва не завжди помітний процес напрацювання нових технологій, побудо-

¹ Суліма С. М., Шенсєлев М. А. Глобалістика. – К.: Вища шк., 2010. – С. 292.

² Світові зміни та їхній вплив на трансформаційні процеси // Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К.: Альтернативи, 2001. – С. 206–207.

³ Урсул А. Д. Інформація. Методологические аспекты. – М.: Наука, 1971. – С.183.

ваних на використанні інформаційного потенціалу, пошук оптимізованих шляхів розв'язання проблем у всіх сферах суспільного життя, концентрації зусиль, інтелектуального потенціалу в міжнародних масштабах на розв'язанні глобальних проблем сучасності.

Сьогодні індустрія інформації провідних країн реально перетворилася в особливу, якісно нову галузь загальної структури економіки. Тут здійснюється продукування товару нового типу – глобального товару з новими економічними властивостями наближеного відтворення й накопичення багаторазового використання ⁴. Сьогодні – це глобальний товар з новими економічними властивостями – необмеженого відтворення та накопичення, необмеженого за частотою використання.

Джерело вартості такого товару лежить переважно за межами традиційних джерел вартості і базується не на використанні психофізичних зусиль при застосуванні енергозатратних технологій, а на реалізації інтелектуального потенціалу працівника, посиленого обсягами інформації відповідних інформаційних баз. Таким чином, в умовах інформаційної економіки вартість може породжувати надвартість, оскільки в умовах індустріальної економіки капітал породжує капітал ⁵.

Електронні інформаційні технології в наш час забезпечують керування гігантськими інформаційними масивами, удосконалення механізмів циркуляції інформації в глобальному вимірі і на всіх рівнях соціальної структури суспільства. Тенденції змін у сучасному суспільстві в процесі прискорення його еволюції набувають в останні десятиріччя революційних ознак, пов'язаних із зламом елементів старіючого, відживаючого ладу і утвердження нових, ефективніших соціальних порядків, помітним уже «стрибком» суспільства в інформаційний етап його розвитку.

Еволюційні, за своєю кардинальністю більш подібні на революційні, зміни відбуваються насамперед

– в інформаційній сфері з розвитком електронних інформаційних технологій;

⁴ Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К.: Ориане, 2000. – С.181.

⁵ Там само. – С. 179–180.

– в організаційній, пов'язаній з інтеграцією інформаційних ресурсів, інформаційної основи суспільного розвитку, з метою їх ефективного використання, створенням у зв'язку з цим глобального інформаційного простору, з упорядкуванням інформаційних баз національного розвитку, інформаційних основ розвитку всієї системи соціальних структур;

– у соціальній сфері за створених на сьогодні умов для розвитку соціальних структур на всіх рівнях їх функціонування, зростаючого при цьому значення в загальноцивілізаційному масштабі їх еволюції на національному рівні, у недалекому майбутньому визначальному для перспектив розвитку людства.

У період входження до постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства особливістю основних загальноцивілізаційних процесів є раніше невідома активізація двох основних діалектично взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору.

Сьогодні цей простір, доступний завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності, і є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Слід при цьому зазначити, що абсолютизація розвитку цієї тенденції призводитиме і вже призводить поряд з позитивними факторами інформаційних обмінів до широкого, безконтрольного впливу негативних тенденцій глобалізації, серед яких одним з найбільш суттєвих є загроза загальної уніфікації всіх сфер людської діяльності.

Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної із соціальних інформаційних баз у їх суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків із глобальним інформаційним простором та системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й з розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як самостійного суб'єкта і об'єкта інформаційних впливів ⁶. Та-

⁶ *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства: монографія. – К., 2005. – С. 25.

ким чином, дещо ідеалізуючи ситуацію, Л. Мельник стверджує, що в технологіях інформаційного суспільства буде реалізовуватися формула: виробляти інформацію з інформації інформаційною основою людини з допомогою інформаційних засобів для інформаційної основи людини⁷.

Обидві тенденції, за наявними вже сьогодні ознаками, зафіксованими багатьма дослідниками, ґрунтуються на сучасних економічних трансформаціях, що в крайніх своїх проявах, з одного боку, співвідносяться з ознаками глобального інформаційного імперіалізму, з іншого – із ознаками нового соціально-економічного ладу, який умовно можна назвати за аналогією глобально-демократичним. У літературі пропонується кілька назв такого ладу: посткапіталізм, постіндустріалізм, постеконізм, інформаційне суспільство, інтелектуальне суспільство, ноосферне суспільство та ін.

Багатоваріантність у назвах є свідченням стартового етапу цих досліджень. Однак характерною особливістю вже цього їх етапу є розгляд глобалізації в нерозривному зв'язку з економічною основою її розвитку, що спрямовує й прискорює відповідні процеси. Таким чином, вивчення інформаційної глобалізації ув'язується більшою мірою з процесами дослідження загальносуспільних перетворень у всіх сферах життя і стає важливішим напрямом теоретичної та науково-практичної діяльності.

Протягом останніх двох-трьох десятиріч індустрія інформації не лише перетворилася в особливу, якісно нову галузь світової економіки з найбільш динамічними темпами розвитку. Привнесена сучасними економічними процесами, вона стала невід'ємною складовою і основоположною умовою сучасних процесів прискорення глобалізації, дає можливість доступу до сучасних технологій, науки і культури всім учасникам світової інформатизації. Цим самим розширюються можливості різних країн, різних регіонів світового інформаційного ринку відповідно до його запитів, його диктату включитись у виробництво інформаційного товару. У цілому ж, інтелектуальне буття людини й суспільства, як це підкре-

⁷ Мельник Л. Г. На пороге информационного общества // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 75.

слюється сучасними дослідниками, зумовлене здобутим рівнем можливостей існуючої нині інформаційно-цільової системи як глобального інформаційного простору – основи діяльності й розвитку. Найбільша інформаційна база, створена людством, що значною мірою опредмечує ноосферне, за визначенням Т. де Шардена та Е. Леруа (1827–1928), явище, що пізніше знайшло своє відображення у фундаментальних дослідженнях В. Вернадського, на сьогодні вже набула того рівня впливу, який дає змогу на базі існуючого знання, досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування шляхом науково-технічного розвитку. Вона стає суттєвою перешкодою також і на шляху соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження, починаючи від бактеріологічної зброї і закінчуючи людинонезалежними соціальними експериментами нацизму, полпотівського «комунізму» та крайнього релігійного екстремізму.

Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, у прогностичному передбаченні напрямів розвитку, у глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної властивості, є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу⁸.

З позицій реалізації загальноцивілізаційних інтересів спільна інформаційна база створює можливості для глобальної інтеграції наявних ресурсів людства для розв'язання найважливіших проблем економічного, політичного, соціального й духовного розвитку.

Зокрема, в економічній сфері розвиток глобальної інформаційної бази дає можливість оперативного розвитку й впровадження найновіших технологій на базі здобутків науки різних країн та відчутнішого зменшення того дубляжу і втрат, про які так багато говорилося в публікаціях періоду так званого «інформаційного вибуху» 50–60-х років минулого століття. На основі глобальної інформаційної бази та вдосконалення засобів використання

⁸ Див.: *Кремень В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.

її інформаційного потенціалу дедалі ефективніше розвивається глобальний інформаційний простір, що дає більше можливостей для досягнення дієвості в регулюванні макроекономічних процесів у планетарному вимірі, створення великих господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, усіх видів товарів (у тому числі інформації, що об'єктивно сприяє розвитку глобальної інформаційної бази), фінансових ресурсів. Останнє дуже характерне саме для нинішнього етапу розвитку, коли в процесі нерівномірного входження до інформаційного етапу розвитку найбільш розвинуті країни мають у своєму розпорядженні дуже різні інвестиційні можливості.

Можна говорити про перспективи впливу глобального інформаційного простору на процес «зближення внутрішніх економічних умов у різних державах»⁹. У цьому процесі, як і в будь-якому іншому об'єктивному процесі, є і свої негативні аспекти.

Проте з певним застереженням можна погодитись із думкою О. Білоруса про те, що саме «міжнародна економічна інтеграція і кооперування стануть в першій половині ХХІ ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворення (це було і в ХХ ст.), а й головними факторами і визначатимуть масштаби, темпи і пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу і картину нової глобальної економіки»¹⁰.

Заслугує на увагу, у зв'язку з цим, також думка про те, що високорозвинута і добре систематизована єдина інформаційно-цільова основа буття дасть можливість істотно знизити різного походження опір у трудових системах і забезпечити початковий успіх у розвитку постіндустріального суспільства¹¹. Характерною особли-

⁹ Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення: монографія. – К.: МАУП, 1998. – С. 9.

¹⁰ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. – К.: ВО Батьківщина, 2001. – С. 66.

¹¹ Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус [и др.]. – К.: Ориане, 2000. – С. 65.

вістю сучасного розвитку глобального інформаційного простору є зростаюча необхідність забезпечення координуючої та нормативної ролі як у глобальних інформаційних процесах наднаціональних, наддержавних структур, так і в усіх інших міжнародних інформаційних обмінах. Таку функцію мають, очевидно, виконувати насамперед гуманітарні структури ООН. При цьому вони повинні стати координуючими центрами для інформаційної діяльності інших міжнародних організацій, здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні на міжнародній правовій основі.

Вплив загальноцивілізаційного інформаційного простору на духовний світ людства обумовлює зростаючі можливості долучення до найвищих здобутків людського духу, духовно-ціннісних орієнтирів загальнолюдського масштабу більш значних мас населення Землі, включення їх у процес розвитку високої моралі, духовно-ціннісних орієнтирів різних рівнів побутування, загальнокультурного розвитку, створення належних умов для зростання інтелектуальної спільності людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності. Удосконалення засобів задоволення інформаційних потреб у духовній сфері створює можливості для розвитку віротерпимості, пошуку шляхів для взаєморозуміння в найскладніших міждержавних, міжнаціональних, міжкласових та інших суперечностях.

Нова епоха, нові можливості доступу до інформації дають потенційну можливість пом'якшити, а в принципі – і ліквідувати соціальні болячки людства, характерні для минулих епох і сучасності, торувати дорогу в майбутнє через демократію, через соціально справедливе «суспільство знань»¹², яке намагаються сьогодні роздивитися через роки і спрогнозувати провідні вчені сучасності, через якісно новий етап розвитку держав і націй, усієї системи соціальних структур суспільства. Мобілізація наявних загальносуспільних інформаційних ресурсів, а також інформаційних ресурсів кожної нації, держави, у принципі, створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної

¹² Див.: Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія.– К.: ВО «Батьківщина», 2001. – С. 78.

суспільної організації у поєднанні з місцевою специфікою, сприяє реалізації можливостей гармонійного розвитку людини як творчої індивідуальності й свідомого повноцінного члена всієї системи соціальних спільностей, до якої вона належить. Реалізація цієї тенденції в процесі розвитку людської цивілізації набуває більшої актуальності і з розвитком суспільства входить у систему основних показників його життєздатності.

Як зауважує Е. Тоффлер (Alvin Toffler), «наша надзвичайна спроможність зберігати та знаходити спільну пам'ять є еволюційним досягненням нашого виду... Двічі раніше в історії людство еволюціонувало свою суспільну пам'ять. Сьогодні, утворюючи нову інфосферу, ми балансуємо на грані ще однієї такої трансформації»¹³.

До сказаного вище про найрельєфніше проявлені в сьогоденні основні позитивні риси впливу загальноцивілізаційної бази на суспільні перетворення в період переходу до постіндустріальної, інформаційної епохи потрібно додати одне істотне застереження: розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного розв'язання актуальних суспільних проблем в усіх регіонах світу, в усій багатогранності держав і націй, що в сукупності створюють строкату політичну карту світу. Реалізація цих умов залежить від ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості соціальних складових суспільства, рівень готовності до ефективного використання суспільно значущої інформації націй і держав, конкретного користувача. На сьогодні ця зрілість на рівні націй і держав найбільше проявляється, поряд з організацією виробництва й використання власної інформації, у ступені ефективності використання глобальних інформаційних ресурсів у державних, національних інтересах, у використанні світових інтелектуальних надбань для ефективного національного розвитку.

Як зазначає академік М. Згуровський, у стратегічній перспективі група країн відчутно підсилить свою роль у світових процесах за рахунок пріоритетного виробництва й використання найновіших знань, підвищивши тим самим якість і безпеку життя своїх громадян. Інші ж країни, що не оволоділи цими знаннями й інструментами, стануть більш залежними від першої групи і будуть роз-

¹³ Тоффлер Е. Треть хвиля / з англ. пер. А. Евса. – К.: Всесвіт, 2000. – С. 159.

раховуватись із нею за блага цивілізації дешевою робочою силою, природними ресурсами, екологічними квотами та іншими складовими своєї національної безпеки ¹⁴.

У зв'язку з цим видається за доцільне зупинитися на одному з основних аргументів антиглобалістів. Він базується на факті зростаючого розриву економічного рівня країн так званого «золотого мільярда» з найвідсталішими країнами світу. Процеси глобалізації дійсно зумовлюють у наш час зростання дистанції розриву внаслідок характерного для цього рівня розвитку прискорення в усіх сферах життя, зокрема в економічній. Однак при цьому досвід глобальних суспільних перетворень більше й більше дає підстав для твердження про те, що ця категорія країн страждає не від глобалізації, а від недостатньої участі в глобалізації, що унеможлиблює подолання одержаних у спадок ще з колоніального минулого проблем бідності, безправ'я у відносинах з економічно розвинутими державами, національний розвиток на базі використання позитивних результатів загальносуспільного поступу в інтересах цього поступу.

Можна стверджувати, що якраз процеси глобалізації, охоплюючи весь світ, включаючи у свій обіг все нові й нові аспекти суспільного життя, сфери економічної діяльності за своєю природою, внутрішньою суттю не можуть залишити насильно відгороджені оази, чи такі, що відгородилися за власною ініціативою від їхніх впливів. Це – неорганічно для глобалізації. Таким чином, процеси, що відбуваються нині у світі, дають шанс країнам, націям, що не входять до «золотого мільярда», за наявності відповідної волі, готовності сприйняти виклики, правила гри, диктовані глобалізмом, і суспільної згуртованості ввійти у світове співтовариство достойними партнерами. Про реальність такого партнерства свідчить такий симптоматичний висновок: «Дослідження останнього десятиріччя... показали, що уряди наймогутніших країн вже втратили реальний контроль над процесами глобалізації. Більш того, з головних суб'єктів глобалізації вони перетворюються в її об'єкти. Ці країни потрапили в капкан глобалізації. З одного боку, вони глобалізатори, що ведуть насильницьку глобалізацію інших країн, а з іншого –

¹⁴ *Згуровский М.* Путь к обществу, основанному на знаниях // Зеркало недели. – 2006. – № 2. – С. 12.

глобалізація “глобалізує” їх самих»¹⁵. При цьому було б черговою помилкою вважати позитивні впливи глобалізації подарунком долі. Відкриваючи шлях до реалізації певних шансів для економічного зростання на базі насамперед технічного переоснащення, глобалізація спричиняє також нові суспільні протистояння й суперечності вже на інших рівнях суспільних взаємовідносин, що не обіцяє легкості при їх вирішенні.

Слід також урахувати, що в соціальній практиці жоден механізм не функціонує в чистому вигляді. І тому поєднання процесів глобалізму й державного імперіалізму сучасності вже класифікується дослідниками як однополюсний, однополярний глобалізм¹⁶, новий глобальний імперіалізм¹⁷, панамериканський глобалізм¹⁸ і т. ін. Це є по суті відображенням наявного в практиці поведінки на міжнародній арені симбіозу все ще сильного державного імперіалізму і вже могутнього імперіалізму глобальних економічних структур, що змушені розвивати інформаційну глобалізацію.

Даний симбіоз, однак, у нинішніх умовах не обіцяє бути тривалим. Засновники теорії постіндустріального, інформаційного суспільства [Д. Белл, Е. Тоффлер (США), Е. Масуда (Японія), Ж. Серван-Шрейбер, А. Турен (Франція)] ще у 80-ті роки минулого століття прогнозували швидкі темпи розвитку й масштаби зростання індустрії інформації, удосконалення всіх видів суспільної діяльності на базі інформатизації, що за рівнем ефективності виробництва поступово витіснятимуть традиційну організацію всіх галузей промисловості. На зміну традиційній економіці приходять ефективніша з меншими енергозатратами й екологічними проблемами нова економіка, більш точна в технологіях виробництва продукції та гнучка у врахуванні запитів споживачів. Така економіка потребує значно більшого в порівнянні з традиційною інформаційного

¹⁵ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 25.

¹⁶ Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализация. Атака на процветание и демократию. – М.: Альпина, 2001. – С. 170.

¹⁷ Doremus, Paul. N. and oth. The Myth of the Global Corporation. – N.Y., 1997.

¹⁸ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 256 с.

обслуговування, суттєвого прискорення відповідного інформаційного обігу. Як зауважує з цього приводу Е. Тоффлер, «цивілізація Третньої Хвилі починає усувати історично зумовлені розбіжності між виробником і споживачем, сприяючи розвитку “виробничо-споживацької економіки завтрашнього дня”»¹⁹.

Зроблені теоретиками висновки сьогодні стосуються вже не технологічних здобутків найбільш розвинутих країн світу. Вони підтверджуються формуванням глобальної індустрії інформації і її глобального впливу на загальносуспільні й національні трансформаційні процеси. Це пояснюється, зокрема, специфікою інформаційного ресурсу. Інформація проникає в усі ніші й щілини глобального суспільства ефективніше й інтенсивніше, ніж інші товари-ресурси. Для неї вже практично не існують кордони та інші бар'єри²⁰.

Усвідомлення специфіки глобальної інформатизації дає шанс, відкриває сприятливіші стартові можливості для країн за межами «золотого мільярда» скоротити дистанцію розриву з високорозвинутими країнами на новому витку розвитку, не проходячи всю дистанцію індустріальної еволюції навздогін за лідерами. І в даному варіанті успіх значною мірою залежить від волі лідерів і національної самосвідомості громадян кожної з держав.

Відповідно до проявів уже загальноновизнаних процесів інтеграції світової економіки інноваційні технології все ширше проникають за межі «золотого мільярда» і дають можливість для самореалізації у сфері інформаційної індустрії багатьом країнам «у середині турнірної таблиці». Серед них школа програмувальників, якою в цьому списку представлена Індія, а також Республіка Корея, Тайвань, Малайзія, Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати та ін., багато з яких тривалий час не мали державної самостійності. Ряд країн, які одночасно з Україною розпочали практичну побудову інформаційного суспільства, нині демонструють порівняно більш високий рівень розвитку інформаційних процесів. І все це поки що в умовах беззаперечного превалювання високорозвинутих країн у процесах глобалізації. У цілому ж створюються умови, за яких «суттєвий

¹⁹ Тоффлер Е. Третья хвиля / з англ. пер. А. Євса. – К.: Всесвіт, 2000. – С. 20.

²⁰ Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К.: Ориане, 2000. – С. 274.

прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації призводить до утворення глобального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожна державу швидко орієнтуватися та адаптуватися у сучасному інформаційному середовищі»²¹.

У сукупності глобальні інформаційні ресурси та засоби їх використання, складаючи глобальний інформаційний простір, задають загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації і держави. Структуризація такого виду ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі. У контексті розвитку процесу структуризації цієї бази вже вирізняються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

На сьогодні серед них можна виокремити насамперед:

- ресурси загальноцивілізаційного значення²²;
- ресурси, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення глобального впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності;
- ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародного ринку інформації;
- бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн²³, та ресурси нейтралізації такого виду інформаційних впливів з боку атакованих об'єктів цього впливу;
- ресурси кіберзлочинності²⁴ та нейтралізуюча їх інформація.

Поряд з такими видами інформаційних ресурсів у глобальному

²¹ Додонов О. Г., Нестеренко О. В. Державне регулювання інформатизації України // Реєстрація, збереження і обробка даних. – 1999. – Т. 1. – № 6. – С. 50–51.

²² Скаленко А. К. Глобальные резервы роста. – К.: Интеллект, 2002. – С. 121.

²³ Див.: «У США реально існують різні форми інформаційної зброї, що, за оцінками військових фахівців, може завдавати таких самих збитків, як і зброя масового знищення». – Скулиш С. Д., Остроухов В. В., Романов І. В. та ін. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту. – К.: НАСБ України, 2012. – С. 360.

²⁴ Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. – К.: КИТ, 2010. – С.132–148.

інформаційному просторі розвиваються також і інші інформаційні ресурси, обумовлені розширенням спектра суспільних інтересів, розвитком у зв'язку з цим глобальної інформатизації, доступом до можливостей інфотворення широких мас населення в усіх регіонах планети.

До ресурсів загальноцивілізаційного значення належать фундаментальні ресурси існування й розвитку сучасної цивілізації, потреба в яких на сьогодні актуальна. На них при використанні згідно з міжнародними правовими нормами не може бути пред'явлено нічیه авторське право. Вони вже стали спільним здобутком світової культури в широкому сенсі цього поняття. Ці ресурси складаються з інформаційних надбань усіх попередніх поколінь нашої цивілізації та з нової інформації, що продукується в наш час в інтересах загальносуспільного розвитку. Серед цих надбань – інформація, що спрямована на регламентування всіх сфер людської діяльності в загальноцивілізаційному масштабі, у тому числі науки, організаційно-правової сфери, усіх видів мистецтва, навчання, духовного розвитку, розважальної та ін.

До складу ресурсів, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності, належать також ресурси міжнародних гуманітарних та інших організацій, міждержавних союзів, транснаціональних компаній, релігійних організацій, інших суб'єктів глобальної інформаційної діяльності, що швидко створюються в результаті вдосконалення соціальної структури суспільства.

Важливою складовою глобальних ресурсів є також ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародних ринків інформації. В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства такі ринки, як оптимальні на цьому етапі суспільного розвитку форми інформаційних обмінів, перебувають у процесі постійного розвитку, їх продукти урізноманітнюються. Діяльність на цих специфічних на сьогодні ринках набуває характерних рис специфічної ринкової діяльності з рекламними технологіями, конкурентною боротьбою та ін.

Поряд з розвитком ресурсів в інформаційній сфері, спрямованих на реалізацію, задоволення певних економічних інтересів їхніх власників, у глобальному інформаційному просторі знаходять своє місце

також інформаційні ресурси, що відображають інші інтереси держав і націй. Ці інтереси пов'язані з реалізацією політичних, економічних, культурологічних, правових та інших завдань, а також з налагодженням інформаційного взаємообміну в цих напрямках діяльності.

Протягом останніх десятиріч знаходять своє розповсюдження також бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, та ресурси нейтралізації цього виду інформаційних впливів з боку об'єктів, що стали предметом інформаційних атак. Зміст бойових інформаційних ресурсів строго підпорядкований цілям інформаційної війни²⁵ або ж війни всіма традиційними засобами, обов'язковим ресурсом впливу якої стали також і ці інформаційні ресурси. Під таким кутом зору має розглядатися також і об'єктивність цього виду ресурсів не лише для учасників конфлікту, а й для всіх інших користувачів глобальних інформаційних ресурсів. Характерними особливостями останніх є висока динаміка застосування, наявність певних технологічних властивостей глибокого впливу на психодієву сферу кожного окремого індивіда в середовищі потенційного противника, а також багатоваріантність використовуваних форм з урахуванням аудиторії, у тому числі для створення позитивної громадської думки стосовно дій суб'єкта даного впливу в міжнародному співтоваристві.

Розвиток електронних інформаційних технологій, що нейтралізував уже сьогодні значною мірою значення географічних кордонів між державами в інформаційній сфері, використовується також і міжнародними злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим у глобальному інформаційному просторі розвинулося також негативне явище, що дістало назву кібертероризму. Відповідно, у міжнародних інформаційних ресурсах з'являється також і інформація, що має його нейтралізувати.

Можна прогнозувати з достатньою долею імовірності, що система глобальних інформаційних ресурсів буде розвиватись, ускладнюватись відповідно до розвитку суспільних запитів, технології доведення інформації до користувача будуть удосконалюватись. Таким чином, зростатиме їхній вплив на всі рівні соціальної структури

²⁵ Див.: *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – С. 97.

суспільства. На нинішньому етапі розвитку інформаційних обмінів цей процес найбільш негативно відображається на національному рівні. Національні держави, окремі нації через недостатній рівень власних інформаційних технологій, можливостей використання національних суверенних ресурсів на традиційних носіях, недостатньої якості власного інформаційного виробництва та ін. піддаються уніфікації та іншим негативним впливам глобального інформаційного простору, перебувають під впливом небезпеки втрати своєї ідентичності.

Варто зауважити, що така втрата є негативною і для сьогоденних активних глобалізаторів, оскільки в стратегічному вимірі позбавляє їх забезпечуваної національною своєрідністю багатоваріантності у розв'язанні глобальних проблем, позбавляє розвитку творчого потенціалу цивілізації в його національній різноманітності.

Утім, для цієї проблеми протягом останнього часу практикою пропонуються певні варіанти розв'язання. Вплив глобальних інформаційних ресурсів на суспільну свідомість у різних країнах світу далеко не обов'язково гарантує загальну соціально-культурну уніфікацію.

Навпаки, як показує соціальна практика, в останні десятиріччя значного пожвавлення в різних країнах світу набувають процеси національної самоідентифікації, боротьби за національні інтереси. Збільшення можливостей доступу до сучасних інформаційних технологій сприяє організації на рівні держав і націй проти дії новому імперіалізму сучасних глобалізаторів у процесі національного розвитку на новому, інформаційному етапі суспільної життєдіяльності. Цю протидію не варто недооцінювати. Досвід засвідчує, що організаційно вона ґрунтується на наявній ще на сьогодні життєздатності інституту держави.

Д. Сорос справедливо вважає, що на даному етапі розвитку суспільства «не існує міжнародного еквівалента політичного процесу, що відбувається в окремо взятих країнах»²⁶. Міжнародні корпорації не можуть витіснити державу зі сфери соціально-політичного розвитку, забезпечити науковий, культурний розвиток, потрібний для успішної діяльності самих же корпорацій.

²⁶ Сорос Д. Джордж Сорос про глобалізацію. – К.: Основи, 2002. – С. 22.

Держава, як соціальний інститут, в умовах зростаючої соціальної активності своїх громадян, що відбувається на базі інформатизації, зростаючого доступу до системи вітчизняних і глобальних інформаційних ресурсів, сьогодні стає інструментом реалізації національних інтересів у розвитку міжнародного інформаційного співробітництва, а також гармонізації відносин на внутрішньо-державному рівні на базі соціального партнерства, соціального компромісу, соціальної рівноваги і, найголовніше, соціальної ефективності. «Політика, направлена на розвиток людини, в умовах становлення інформаційного суспільства стає пріоритетною, адже в новому сторіччі лідерами будуть ті країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу можуть бути взаємодоповнюючими і взаємно зміцнюючими процесами, які стимулюють розвиток всього суспільства. Навпаки, втрата позицій у сфері людського капіталу означає і втрату перспектив нарощування конкурентоспроможності нації на світовому рівні. У глобальній конкуренції переможуть нації, які будуть лідерами в розвитку людського капіталу»²⁷.

Ефективність держави як політичного інституту залишається високою і в умовах інформаційного етапу розвитку суспільства. Вона насамперед проявляється:

- у потребах протистояння негативним проявам глобалізації;
- у необхідності відстоювання національної самобутності в умовах зростаючих загроз глобальної уніфікації;
- у відстоюванні національних позицій на міжнародних ринках;
- в організації міжнародних інформаційних обмінів;
- в організації власної інформаційної безпеки та співробітництві в цій сфері з міжнародним співтовариством.

Варто зауважити ще й таке: у процесі розвитку глобалізації її впливів зазнає вся система соціальних структур суспільства, однак, найбільш вразливою до цих впливів стає саме національна

²⁷ Сіденко С. Становлення інформаційного суспільства і проблема забезпечення конкурентоспроможності економіки // Глобальна структурна модернізація і конкурентоспроможність транзитивних країн. – К.: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, 2010. – С. 46.

самобутність. Якщо держава чи будь-яка інша соціальна спільність у процесі своєї еволюції може на новому витку розвитку повертатись до попереднього стану, використовувати напрацьовані традиції організації суспільного життя, то національна специфіка, будучи раз втрачена, повернутою в суспільну практику бути не може.

Таким чином, на практиці ще зовсім історично невеликого періоду прискорених глобальних перетворень уже переконливо видно, що вони не позбавляють суспільство традиційних проблем, не є панацеєю для їх розв'язання. Водночас процес глобалізації для сучасної цивілізації є закономірністю, яку на даному етапі розвитку провідні держави-глобалізатори сучасності успішно використовують у просуванні своїх інтересів в усіх регіонах світу. Процес глобальних перетворень у масштабах сучасної цивілізації здійснюється на основі розвитку глобальних інформаційних ресурсів і засобів їх використання в усіх регіонах світу. При цьому експлуатуються новітні здобутки людства в практичному впровадженні засобів ефективного керування інформацією, передусім, на базі впровадження нових електронних інформаційних технологій. Входження України в міжнародну спільноту, зростаюча відкритість її суспільства і водночас слабкість власної інформаційної структури ставить перед українським суспільством складні проблеми національного розвитку, що потребують державного втручання.

1.2. Національний інформаційний простір

Національний розвиток відбувається на відповідній інформаційній основі при використанні системи необхідних комунікацій, у яких відбуваються потрібні для еволюційних процесів інформаційні обміни. Усі ці складові в сукупності становлять інформаційний простір, специфічний для кожної нації.

У наш час інформаційний простір формується в міру розвитку техніко-технологічних засобів інформатизації та обробки інформації, розвитку мережевих технологій, удосконалення відповідної організаційної структури суб'єктів інформаційної діяльності. Інформаційну сферу (простір) умовно можна поділити на основні складові: пов'язані безпосередньо з обігом інформації, з тими, що продукують

нову інформацію, забезпечують її структурування й підготовку до використання, аналіз і забезпечення прогнозно-аналітичної роботи з визначення напрямів розвитку подальшої інформаційної діяльності. У такій моделі немає зайвих або малозначущих елементів. Тому підкреслимо умовність поділу цієї моделі на основну та забезпечувальну частини з погляду ефективності й надійності функціонування моделі в цілому.

Практика показує, що нерозв'язаність проблем у забезпечувальній складовій інколи повністю блокує функціонування інформаційної системи в цілому.

Межі національного інформаційного простору регламентуються можливостями засобів впливу його соціальних структур на механізми підтримки його функціонування й розвитку та організацію безпеки. Останнє є дуже важливим в умовах посилення глобальних впливів і загрози тотальної уніфікації для забезпечення самобутнього розвитку соціальних структур і особливо – специфіки розвитку національного інформаційного простору.

Оскільки національний інформаційний простір – важлива складова суверенності й незалежності держави, як мононаціональної, так і багатонаціональної, вона має дбати про зміцнення й розвиток його на всій своїй території на основі єдиних принципів і за загальними правилами. Відповідна інформаційна політика має забезпечувати додержання балансу інтересів особи, суспільства, держави. На правовому рівні цей процес слід визначити як «сукупність національних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, що дають змогу на основі єдиних принципів і загальних правил забезпечувати інформаційну взаємодію громадян, суспільства, держави з їх рівним правом доступу до відкритих інформаційних ресурсів та максимально повним задоволенням інформаційних потреб суб'єктів держави на всій її території з додержанням балансу інтересів на входження у світовий інформаційний простір та забезпечення інформаційної безпеки відповідно до Конституції України та міжнародних правових норм»²⁸. Національний

²⁸ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 164.

інформаційний простір України є головним об'єктом, на який спрямовується дія Концепції національної інформаційної політики.

Фундаментальною властивістю є його відкритість як системи, що розвивається. При цьому процес розвитку обумовлює процес постійного уточнення інформації про навколишню дійсність, тобто намагання приведення реальних подій і явищ у відповідність з їх попередньою фіксацією з погляду повноти, адекватності та оперативності, приведення у відповідність інформаційної пропозиції стосовно зростаючих вимог суспільної потреби.

Головною функцією інформаційного простору є обслуговування сучасних та розвиток майбутніх суспільних відносин, від яких залежить подальший розвиток або стагнація як окремих країн, так і цивілізації в цілому. Тому кожна країна змушена самостійно та в співпраці з іншими розвивати власний національний інформаційний простір, намагаючись посісти гідне місце у світовому поділі праці й ресурсів, у конкурентній боротьбі за ринки збуту товарів та послуг, захищаючи власні національні інтереси²⁹.

Перехід суспільних відносин у межах нації на новий щабель суспільного розвитку відбувається під тиском зовнішніх і внутрішніх обставин, що потребують кардинальних змін у реагуванні на нові виклики, відповідно зумовлюють суттєві зміни соціальної структури. У зв'язку з цим виникає суспільна потреба в нових формах інформаційного обслуговування соціальної структури, що задовольняється впровадженням нових здобутків НТП. Відповідно до таких запитів протягом століття в практику інформаційних обмінів увійшло радіо, телебачення, пізніше ЕОМ, персональні комп'ютери та Інтернет.

Наступні кроки розвитку глобального інформаційного простору будуть пов'язані з новими фундаментальними відкриттями науки. Поки що ж потенційна місткість новітнього інформаційного простору істотно перевищує виробничі можливості щодо його змістовного наповнення, контекстної структуризації. На порядку денному при цьому – проблема підвищення ефективності використання наявних інформаційних ресурсів, успіхами в розв'язанні якої значною мірою визначається ефективність суспільного розвитку.

²⁹ Там само. – С. 159.

У національному вимірі при цьому виникає комплексна проблема розробки нових стратегій продуктивного використання національних інформаційних ресурсів як в інтересах національного розвитку, так і в загальноцивілізаційних інтересах. Перспективи національного розвитку на інформаційному етапі розвитку, таким чином, прямо ув'язуються з критеріями корисності, із розвитком суспільно корисних інформаційних ресурсів.

Завдання України на тлі інформаційної глобалізації відзначаються особливою складністю, оскільки, крім участі в розробці нових принципів актуалізації новітнього національного інформаційного простору, вона має суттєво зменшити наявне відставання від розвинутих країн у сфері інформаційних технологій, оволодіти передовими інформаційними технологіями, збільшити питому вагу й цінність національної складової глобального інформаційного простору.

На сьогодні в розпорядженні українського суспільства є сукупність різноманітних компонентів інформаційної інфраструктури: соціальні інформаційні комунікації, наявні інформаційно-аналітичні, бібліотечні, архівні та інші центри збереження й організації використання інформаційних ресурсів, наукові установи, структури, пов'язані з аналізом первинних масивів інформації типу «фабрика думки», дослідні фонди, соціологічні центри – усі структури, що займаються виробництвом суспільно значущої інформації, враховуючи управлінську, економічну, політичну, та для забезпечення всіх видів іншої суспільної діяльності, системи правотворчого регламентування інформаційної сфери. Ці компоненти інфраструктури є комп'ютеризованими і пов'язаними комп'ютерними мережами з усіма галузями господарчої діяльності, із життєво важливими центрами суспільного життя.

Національна програма інформатизації, визначаючи стратегію забезпечення інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення, охоплює реалізацію положень Концепції Національної програми інформатизації, інших державних, галузевих, регіональних програм та проєктів у сфері інформатизації українського суспільства.

Правове регулювання функціонування Національної програми інформатизації здійснюється на підставі цілого ряду нормативно-

правових актів. Певний внесок у розв'язання цих проблем зробила у свій час Постанова Верховної Ради України «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2010–2012 роки». За період її дії було проведено певну роботу з забезпечення розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури: вироблено систему моніторингу веб-сайтів органів державної влади; рейтингові оцінки наявних державних електронних інформаційних ресурсів; інфраструктуру електронного цифрового підпису.

Знайшли свій розвиток бази даних науково-технічної інформації, бази даних за галузевими джерелами статистичної звітності та основними показниками, інтегровані бази даних: пам'яток архітектури й містобудування національного значення та об'єктів інвестиційного будівництва та ін.

Певною мірою було вдосконалено механізми фінансування для проведення процесів автоматизації в управлінських структурах та одночасне сприяння розвитку підприємництва у галузях інформаційних технологій.

Розвиток національного інформаційного простору супроводжується формуванням відповідної правової бази. Зростання уваги до цього аспекту суспільної діяльності обумовлюється тим, що питання розвитку національної інформаційної діяльності актуалізувалися з інтенсифікацією інформаційних процесів у сучасному світі.

Розвиток національної інформаційної діяльності ґрунтується насамперед на реалізації системи положень ст. 17 Конституції України, у яких ідеться про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливішої функції держави, справи всього українського народу³⁰. Поняття інформаційного суверенітету вперше було введено в Законі України «Про інформацію», де окреслюється матеріальна база та форми гарантування його забезпечення³¹.

На сьогодні забезпечення національного інформаційного простору визначається рядом законодавчих актів, зокрема «Про інфор-

³⁰ Конституція України: офіц. видання Верховної Ради України. – К.: ІАВ. – С. 5.

³¹ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

маційний суверенітет та інформаційну безпеку України», законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право та суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих сферах», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про охорону і використання пам'яток історії культури», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про рекламу», «Про видавничу сферу», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про кінематографію», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», основами законодавства України про культуру, а також міжнародними правовими актами, що стосуються регулювання відносин в інформаційній сфері діяльності, як, скажімо, «Конвенція про кіберзлочинність», міждержавні угоди та ін.

Слід, однак, зауважити, що наявні законодавчі акти на сьогодні швидше окреслюють ті чи інші положення, вказують на напрями розв'язання проблем, проте позбавлені того рівня нормативної конкретики, що дійсно могла б забезпечити діяльність правової основи функціонування національного інформаційного простору, інформаційного суверенітету в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» під інформаційним суверенітетом держави розуміється лише «здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави»³², тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

У Законі України «Про інформацію» фіксуються важливі положення про те, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, про створення національної

³² Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

системи та регламентується відповідна міжнародна діяльність³³. При цьому, однак, згідно з Законом, інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ті з продуктованих у наш час ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету.

Таким чином, якщо говорити про рівень охоплення сучасними нормативними актами в Україні проблеми розвитку суверенних інформаційних ресурсів, що є основою інформаційної бази національного розвитку, можна зробити правомірний висновок про суттєві прогалини в цьому напрямі правотворення. Сучасний законодавчий процес, як, до речі, і практика інформаційної діяльності, яку він має регламентувати, потребує розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, напрацювання міцної теоретичної бази у сфері цієї проблематики фахівців суміжних галузей сучасної інформаційної науки. Особливо – з урахуванням невідкладних глобальних процесів у сучасному світі.

Вітчизняна інформаційна індустрія в процесі свого розвитку поступово збагачується світовими досягненнями в галузі інформаційних технологій і засобів телекомунікаційного обміну та сучасного стану інформаційних технологій у промислово розвинутих країнах. Вони характеризуються насамперед наявністю великої кількості реально функціонуючих баз даних великих обсягів, що містить інформацію практично з усіх видів діяльності людства; створенням технологій, що забезпечують інтерактивний доступ масового користувача до цих інформаційних ресурсів; розширенням функціональних можливостей інформаційних систем, що забезпечують одночасну паралельну обробку баз даних з різною структурою даних, створенням багатофункціональних проблемно-орієнтованих інформаційних систем різного призначення; включенням в інформаційні системи елементів інтелектуалізації інтерфейсу користувача з різними проблемно-орієнтованими інформаційними системами та ін.

У забезпеченні національного інформаційного простору зростає значення вдосконалення організаційної політики в розвитку інтернет-технологій. Згідно з запитамі сьогодення особливої актуальності при цьому набули такі аспекти цієї діяльності:

³³ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верховної Ради України.

– підвищення ефективності громадського контролю за трансформаційними процесами у сфері доменної зони.ua, посилення впливу на ці процеси Української держави, активізація механізмів прийняття необхідних для розвитку домену рішень українських регістраторів доменних імен;

– ліквідація наявного відставання у розвитку, продуктивного введення в практику суспільної діяльності національного кириличного домену на основі вітчизняної нормативної бази та існуючих міжнародних стандартів, розробка дієвих методик масової реєстрації кирилических доменних імен, а також заходів проти спекулятивної діяльності в цій сфері, виведення даного домену на функціональний рівень об'єднуючого начала українських інформаційних ресурсів, прямо пов'язаних з національним розвитком, удосконаленням управлінської діяльності в Українській державі;

– упровадження нових сучасних технологій для розвитку доменного простору України, забезпечення можливостей, підключення до мережі нових видів створеного устаткування, удосконалення якості передачі інформації, скорочення часу відгуку інтернет-ресурсів на замовлення користувачів, підвищення безпеки й стабільності функціонування системи в цілому;

– здійснення заходів для боротьби з забрудненням доменного простору неякісною, спамовою інформацією;

– удосконалення нормативної бази, що діє в національному доменному просторі, та узгодження правових норм діяльності у просторі доменів загального (глобального) використання, підвищення рівня інформування всіх груп користувачів стосовно можливостей доменних зон, правил реєстрації в них, прав і обов'язків учасників інформаційних процесів у Інтернеті, випереджальне створення правових норм, з урахуванням зарубіжного досвіду, для нейтралізації спроб неправомірного захоплення доменних імен, запобігання поширенню кіберсквотингу. Програмні рішення й заходи потребують міжвідомчих комплексних програм, підпрограм і проектів, а також комерційних проектів, наприклад, щодо забезпечення безпеки, розвитку української частини Інтернету, інформаційно-технологічної підтримки системи освіти, комунікаційних систем і мереж для населення тощо. Важливими соціальними інституціями, що забезпечують зберігання, накопичення інформації, значущою складовою якої є суве-

ренні ресурси, є наявна в Україні система публічних і галузевих бібліотек, архівні установи та музеї. Вони виконують помітну суспільно-комунікативну функцію як базові елементи культурної, наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури.

Забезпечуючи діяльність науки, бібліотечна система сприяє формуванню інформаційного середовища, яке, у свою чергу, впливає на організацію науки, проведення наукових досліджень, підготовку наукових кадрів, включення результатів наукових розробок у систему наукових комунікацій через формування ресурсно-інформаційної інтелектуальної бази науково-дослідних робіт та організацію системи доступу до інформаційних ресурсів.

Сьогодні в суспільній свідомості поступово засвоюється ідея створення розподіленої системи зберігання електронних бібліотечних ресурсів на основі єдиного центру каталогізації з відповідними довідково-пошуковими засобами, який забезпечить систематизацію бібліографічних, архівних описів і депозитарію електронних бібліотечних ресурсів.

Такий підхід забезпечить підвищення рівня надійності функціонування системи, зменшення завантаженості каналів зв'язку з урахуванням специфіки роботи бібліотек та архівних установ, сприятиме вирішенню цілого ряду питань, пов'язаних із проблемою забезпечення керування суверенними інформаційними ресурсами, їх ефективного використання, у тому числі й у системі міжнародних інформаційних обмінів, організації безпеки з урахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх негативних впливів.

Реалізація цього проекту має бути пов'язана із здійсненням комплексу відповідних заходів:

- проведення моніторингу електронних бібліотечних ресурсів для визначення тих, що мають загальнодержавне значення;

- активізація процесу переведення в електронну форму документів, які зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», інших бібліотечних, архівних та музейних фондах;

- забезпечення доступу до зазначених фондів з використанням Інтернету;

- створення:
 - єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів;
 - єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотеки й архівні установи та забезпечувала належний рівень роботи працівників зазначених установ з використанням сучасних інформаційних технологій;
 - базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах;
 - єдиного веб-порталу, конструктивна по суті ідея якого розроблювалась у рамках нереалізованої Державної цільової програми «Бібліотека- XXI»;
 - інтернет-мережі бібліотечних установ з можливістю інтеграції у вітчизняні наукові та освітні мережі, зокрема УРАН, УАРНЕТ, GEANT, із використанням грид-технологій;
 - складення зведеного каталогу документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах;
 - визначення загальних критеріїв відбору зазначених документів для переведення їх в електронну форму та створення тематичних колекцій;
 - розроблення й впровадження єдиних стандартів (форматів) обміну бібліографічними та архівними записами, їх гармонізації з міжнародними правилами;
 - забезпечення доступу публічних бібліотек до Інтернету, їх дооснащення комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та телекомунікаційним обладнанням;
 - створення умов для інтеграції системи у відповідні зарубіжні бібліотечні системи;
 - проведення наукових досліджень щодо вдосконалення інтелектуальних технологій пошуку та аналітичної обробки електронних інформаційних ресурсів, а також впровадження й використання програмного забезпечення для інформатизації бібліотек та архівних установ;
 - підвищення кваліфікації, рівня підготовки й перепідготовки працівників бібліотек та архівних установ з питань використання сучасних інформаційних технологій;
- удосконалення нормативно-правової бази з питань:
 - дотримання прав суб'єктів авторського права і суміжних

прав під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів;

- статусу електронних інформаційних ресурсів, розміщених в Інтернеті;

- статусу електронних видань, що не мають друкованих аналогів, їх передачі на постійне зберігання до бібліотек і забезпечення доступу до них;

- обов'язкової передачі до бібліотек електронних копій тиражованих видань.

Важливим питанням забезпечення національного інформаційного простору є організація ефективного використання наявної техніко-технологічної бази для виробництва необхідних суспільству інформаційних ресурсів. Україна вже має досвід формування комп'ютерної інфраструктури на базі GRID та інших перспективних технологій. На сьогодні актуальним є завдання створення загальнодержавного інтегрованого комунікаційного середовища.

З огляду на це серед першочергових завдань щодо формування та розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення національного інформаційного суверенітету є такі:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо врегулювання суспільних відносин у процесі формування та використання інформаційних мереж та ресурсів, зокрема питань доступу до інформаційних ресурсів, захисту прав громадян у сфері створення та використання інформаційних ресурсів, розмежування прав володіння й розпорядження інформаційними ресурсами, міжнародного інформаційного обміну та забезпечення інформаційної безпеки тощо;

- визначення найважливіших складових національної інформаційної інфраструктури;

- створення комплексної системи формування та розвитку національної інформаційної інфраструктури з урахуванням питань стандартизації щодо термінології, архітектури, функціональної структуризації, інформаційного обладнання, мережевої інфраструктури, програмного забезпечення;

- системно-технічна інтеграція національної інформаційної інфраструктури з європейською та глобальною інформаційними інфраструктурами з забезпеченням вимог щодо інформаційної безпеки держави;

- організація реєстрації державних інформаційних ресурсів;
- розподіл функцій між центральними та місцевими органами виконавчої влади;
- залучення виробників інформаційних ресурсів різних форм власності до участі у формуванні державних інформаційних ресурсів;
- інвентаризація державних інформаційних ресурсів та їх облік як державного майна;
- організація служб державного нагляду у сфері створення й використання національної інформаційної інфраструктури та забезпечення інформаційної безпеки державних інформаційних ресурсів.

Тому якраз саме загрози, пов'язані з впливом на електронні інформаційні ресурси, набувають особливої небезпеки для національного інформаційного суверенітету України.

Практика інформаційної діяльності протягом останніх десятиріч свідчить, що такі загрози насамперед пов'язані:

- із можливістю порушення змістовної цілісності, недостатнього забезпечення необхідної вичерпності суверенних масивів інформації в структурі соціальних інформаційних баз для існування й розвитку держави, нації, усіх необхідних соціальних складових сучасного суспільства;
- із можливістю порушення організаційної структури дотримання та розвитку інформаційного суверенітету;
- із відсталістю в процесі розвитку інформаційних технологій, призначених для обслуговування суверенних масивів інформації, а також технологій забезпечення й розвитку інформаційного суверенітету;
- із зменшенням значення інформаційного ресурсу ЗМІ як джерела оновлення суверенних інформаційних ресурсів у зв'язку зі зниженням якості відображення державних, національних інтересів, можливим послабленням їх значення в об'єктивному, оперативному інформуванні суспільства про найзначущі для нього події, у зв'язку із зниженням якості інформаційної діяльності, ослабленням суспільної ролі в утвердженні духовно-ціннісних орієнтирів сучасної України;
- із відставанням правової бази забезпечення інформаційного суверенітету від об'єктивних умов його реалізації;
- із порушенням основ збереження балансу вітчизняних (дер-

жавних, національних) інтересів у міжнародному інформаційному співробітництві.

Забезпечення національного інформаційного суверенітету здійснюється підконтрольною Україні інформаційною інфраструктурою. Тому організація її використання, впровадження у сферу її використання й розвитку організаційно-методологічних інновацій є актуальною вимогою сьогодення.

1.3. Ментальні особливості інфотворчості

Характерною ознакою національного інфотворення є його особливості, пов'язані з ментальними характеристиками виробників нової інформації. У цілому, ці характеристики відображають унікальну, властиву лише даній нації точку зору на світосприймання та фіксацію його в створюваній інформації. Така точка зору формується на основі великої кількості компонентів, серед яких найбільш суттєве значення на сьогодні мають:

- особливості життєвої позиції, специфіки реагування на виклики середовища, у якому існує дана нація;
- усвідомлення своєї відмінності від представників інших національностей, належність до системи національних ідеалів;
- специфічний, властивий даній нації темперамент у реагуванні на виклики дійсності;
- використання національних традицій інфотворчості;
- виражальні особливості рідної мови та ін.

Унікальна точка зору на оцінку явищ дійсності та їх відображення в інформації є цінним ресурсом у загальноцивілізаційному вимірі, оскільки забезпечує багатоваріантність у реагуванні на виклики сучасності. З реалізацією тенденції, пов'язаної з ускладненням проблем, з якими стикається цивілізація, саме багатоваріантність реагування є запорукою подальшого розвитку.

Ментальні характеристики представників кожної з націй прямо пов'язані з особливостями їх творчого потенціалу. У свою чергу вивільнення цього потенціалу в умовах розвитку електронних інформаційних технологій, впровадженням інформатизації обумовлює зростання в трудовій діяльності сегмента творчої праці.

Високопродуктивна творча праця, у свою чергу, створює певні вигоди не лише суспільству, у цілому, а і його складовим, соціальним структурам, у тому числі, на сьогодні й насамперед – провідним країнам-глобалізаторам. Адже останні мають найбільші можливості для вивільнення творчого потенціалу людей з допомогою впровадження новітніх інформаційних технологій.

Водночас тенденції до загальної уніфікації, активізовані саме провідними сучасними глобалізаторами, державами й ТНК, створили реальні загрози розвитку ментальних особливостей сучасної людини і сучасних націй. При цьому слід зазначити, що процеси глобалізації в наш час спираються на розвиток інформаційних технологій, насамперед електронних, і суспільна інформатизація обумовлює не лише доступ усіх членів суспільства до наявних інформаційних ресурсів, а й забезпечує можливість усім людям для творення нової інформації. Такий процес є основним фактором забезпечення значного піднесення творчого потенціалу нового інформаційного суспільства в порівнянні з індустріальним і виводить питання ефективного виробництва нової інформації та використання наявної в розпорядженні людства на передній план сучасної людської діяльності.

Оскільки і процеси нового інфотворення, і проблеми дієвого використання наявних інформаційних ресурсів тісно пов'язані із суб'єктивними факторами освоєння навколишньої дійсності, при вирішенні конкретних завдань розвитку інформаційних процесів у свідомості людини «охоплюються шари свідомого і підсвідомого, шари так званих духовних традицій»³⁴, питання про зміст і значення ментальних характеристик людей у сучасному глобалізованому суспільстві виходить за межі суто філософської проблематики.

Сьогодні воно за своєю суспільною значущістю переросло і рівень розгляду марксистсько-ленінською філософією ментальності як непереконливого предмета розгляду філософії буржуазної, і постсоціалістичного філософствування «при аналізі різних культурно-

³⁴ *Грабовський С.* Поняття ментальності в суспільних науках // *Генеза*. – 1995. – № 1 (3). – С. 8.

соціальних явищ та сьогодення»³⁵ та набуло значення, пов'язаного з певними практичними запитами інформаційного етапу розвитку людської цивілізації. Таким чином, в останні десятиріччя актуалізувалися питання досліджень змісту поняття ментальності, її функцій та використання інформації про ментальні характеристики і суб'єктів, і об'єктів інформаційної діяльності в процесі розвитку сучасних інформаційних процесів. При поступовому наближенні до усвідомленого використання особливих ментальних характеристик людей у різних видах діяльності уявлення про ментальність набувало конкретнішого значення.

Зростаюча кількість робіт, присвячених розгляду ментальності, уже сама по собі свідчить про суспільну затребуваність вивчення даних характеристик сучасної особистості й практичного врахування їх з огляду на специфічні особливості трансформаційних процесів у суспільстві ХХ – початку ХІ ст. Учасники цих процесів під час отримання громадянських прав і розширення своєї участі в демократичному процесі, набуваючи можливостей більш активної участі у розв'язанні важливих соціальних проблем, керуються при цьому не лише економічними та політичними чинниками, а й «щечимось», що відображає певні психологічні особливості індивіда та його причетність до певних традицій. І це «щось» інколи набуває вирішального значення при прийнятті людиною чи певною людською спільністю суспільно значущого рішення й належить дуже часто до її ментальних характеристик. І ці характеристики не можуть не враховуватись у соціальних процесах сучасності.

Сучасні дослідники віддають пальму першості в з'ясуванні змісту ментальних процесів Ж. Лефевру, який на базі вивчення подій у французькому селянському середовищі 1789 р. дійшов висновку про необхідність вивчення психології мас, поведінку яких у кризовий період неможливо пояснити без врахування структури колективної ментальності. Продовжуючи дослідження в цьому напрямі, він обґрунтовує точку зору, згідно з якою «за ідеолого-політичною історією приховується її глибинне джерело, пов'язане з особливими закономірностями динаміки колективної ментальності».

³⁵ *Зибуцев В. М., Попов В. Ю.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – К.: «Норд-прес», 2005. – С. 12

По-своєму це глибинне джерело визначав М. Бердяєв, зазначаючи, що кожна нація має неповторне духовне обличчя. І внаслідок усіх історичних і психологічних досліджень залишається неподільний і невловимий залишок, у якому і є вся таємниця національної індивідуальності, адже національність таємнича, містична, ірраціональна, як і будь-яке індивідуальне буття.

Універсальна мова середньовічної європейської науки під термінами *mens* або ж *mentis* мала на увазі будь-яке духовне явище чи духовну діяльність, починаючи від рівня розуму, особливостей мислення аж до особливостей характеру, схильностей до тієї чи іншої поведінки, особливостей самопочуття (бадьорість, мужність, відвага), формування намірів і планів ³⁶.

В англійських словниках минулого століття *mentality* означає розумові здібності, умонастрій, склад розуму, інтелект ³⁷. Як зауважують сучасні дослідники, у радянських словниках термін «ментальність» відсутній саме через те, що «теорія ментальності розвивалася насамперед в немарксистських напрямках у соціогуманітарних науках» ³⁸.

Розглядаючи проблему ментальності в постсоціалістичний період розвитку української науки, вітчизняні дослідники акцентують увагу на внеску в її розвитку А. Гуревича, продовжувача розвитку ідей ряду французьких істориків, що групувалися навколо журналу «Анали». Він наголошував на характеристиках ментальності як способах орієнтації в соціальному і природному світі, що проявляються як своєрідні автоматизми думки: люди користуються ними, не замислюючись про них і не помічаючи їх... Системи цінностей далеко не завжди й не повністю формулюються моралістами або проповідниками – вони можуть бути імпліковані в людську поведінку, не будучи зведені в стрункий і продуманий моральний кодекс. Але ці позаособистісні настанови свідомості мають більш примусовий характер через те, що вони не усвідом-

³⁶ Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык. – 1961. – С. 420.

³⁷ Англо-український словник / Подвезько М. Л. – К.: Рад. школа, 1959. – С. 353.

³⁸ Проблеми теорії ментальності / відп. ред. Попович М. В. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 4.

люються³⁹. Така позиція є більш продуктивною з точки зору реалій інформаційного суспільства, що розвивається, у порівнянні з «традицією Юнга», який при розгляді ментальних характеристик відштовхується від певного «коду» національної культури, архаїчних схем, стереотипів сприйняття⁴⁰, тобто, закритих для еволюції систем. Точка зору «традиції Аналів» набуває популярності серед вітчизняних дослідників у силу реального наближення до практичних запитів суспільства в умовах глобалізації. Її прихильники в середовищі вітчизняних дослідників розглядають ментальність «як систему соціально-психічних феноменів, що знаходять виявлення в напівсвідомих ціннісних перевагах, модусі світосприйняття та виборі форми суспільної поведінки»⁴¹.

Певна закріпленість марксизму-ленінізму в другій половині ХХ ст. уже не давала змоги переконливо пояснювати всі особливості суспільного розвитку теорією класової боротьби. Водночас, вивчаючи особливості суспільного розвитку в цей період, прибічники англо-саксонської школи «культурної антропології» намагаються розглядати історію як результат рішень конкретних суб'єктів з усією їх мотивацією. Згідно з висновками П. Бурдьє, немає лінійної залежності чинників, як думають марксистки, а існують три рівноцінні форми капіталу – економічний, соціальний і культурний.

Цей підхід, успішно сприяючи вирішенню свого основного завдання, стає новим кроком у процесі еволюції філософської думки в напрямі до осмислення проблем теоретичного обґрунтування процесу становлення інформаційного суспільства в оновленій системі координат його розвитку, що базуються на ефективності виробництва й використання інформаційних ресурсів.

У зв'язку з цим пропонується В. Зибцевим та В. Поповим розгляд ментальності лише як «визначений рівень суспільної психіки, що має, з одного боку, досить константний характер, бо акумулює

³⁹ Гуревич А. Я. Послесловие / Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – М., 1992. – С. 355–356.

⁴⁰ Див.: Квіт С. В. В пошуках українського стилю // Українські проблеми. – 1991. – № 4/5. – С. 12–22.

⁴¹ Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – С. 27.

архаїчні коди світосприймання і поведінки, з другого – у певній мірі є обумовлений культурно-історичними умовами існування людських спільнот» не можна назвати евристичним, як на це сподіваються його автори в силу його неконкретності⁴². Крім того, обмеження «константного характеру» ментальності «архаїчними кодами світосприймання» робить ментальні ознаки людини регресивними, з чим не можна погодитись.

Більш продуктивним з точки зору розвитку інформаційних процесів сучасного суспільства є підхід до проблеми авторського колективу під керівництвом академіка М. Поповича. У своєму монографічному дослідженні його автори зазначають, що «ментальність не є чимось окремим від способу сприйняття навколишнього середовища, а саме і є тим способом світосприймання і світорозуміння, який відрізняє один етнос від другого, одну цивілізацію від іншої, культуру однієї спільноти від культури іншої спільноти і т. д.»⁴³.

Важливими є також визначені цими дослідниками характеристики сучасної ментальності, що полягають «у вигляді властивості соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, неповторність, самотність в усіх сферах суспільного життя і людської діяльності»⁴⁴, що «формотворення об'єктивної ментальності пов'язане з процесом опредмечення внутрішніх станів, тобто, виходом за межі ідеальності в предметне буття, з прагненням суб'єкта до самореалізації як окремого культурного світу»⁴⁵.

Ці характерні особливості, у цілому, охоплюють досліджуване явище і до наведених вище його характеристик видається за доцільне додати лише деякі специфічні елементи, характерні для його розвитку в умовах посилення глобалізаційних впливів. Прояв цих характеристик набув особливої важливості саме у зв'язку з прискоренням темпів суспільного життя, міграційними процесами сучасності. Таким

⁴² Там само. – С. 26.

⁴³ Проблеми теорії ментальності / відп. ред. Попович М. В. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 376.

⁴⁴ Там само. – С. 376–377.

⁴⁵ *Кримський С.* Запити філософських смислів. – К.: Вид-ць «Парапан», 2003. – С. 45.

чином, сьогодні мова має вестись не стільки про ментальність як таку, скільки про ментальність, що проявляється і є життєздатною в сучасному суспільстві, тобто, про сучасну ментальність.

У стратегічних інтересах розвитку сучасної цивілізації має відбутися подолання проблеми уніфікації членів суспільства, що виникла на базі поширення техногенних впливів сучасних наймогутніших країн-глобалізаторів. Економічне, технологічне протистояння їм у більшості країн світу є на сьогодні малоперспективним, і збереження національної своєрідності, властивої людям ментальності може бути здійснене лише на базі збереження власного інформаційного суверенітету ⁴⁶, збереження й розвитку національної культури. Саме інформаційний суверенітет, надбання багатьох поколінь у сфері національної культури, стійкі ментальні характеристики членів суспільства в кожному з регіонів мають стати дороговказами дальшого розвитку сучасної цивілізації в усій багатогранності її світосприймання і реагування на виклики дійсності. Багатогранності, що має забезпечувати необхідну гнучкість для успішного розвитку в майбутньому.

У контексті такого підходу на базі визначених на сьогодні особливостей сучасну ментальність можна розглядати як спосіб світосприйняття й світорозуміння, який відрізняє культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого, ґрунтується на досвіді світосприймання й поведінки попередніх поколінь кожного етносу, керується цим досвідом у процесі суспільного розвитку, проявляється у вигляді властивостей кожного соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, самобутність в усіх сферах людської діяльності ⁴⁷.

У контексті розгляду проблем сучасного інформаційного виробництва ментальні характери слід розглядати з огляду на те, що вони є «вмістилищем спонукальних мотивів до дії, до ділової, соціальної,

⁴⁶ Див.: Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 191 с.

⁴⁷ Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток / [О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 11–12.

культурної та політичної активності», що виявляються в певній поведінці і вчинках, спільних для переважної маси представників соціальних угруповань, у висунутих ідеях та проектах, формах волевиявлення та ін. В. Зибцев та В. Попов дійшли аргументованого висновку про основні функціональні особливості сучасної ментальності. Серед них найбільш вагоме значення мають:

«1) ідентифікаційно-інтегративна: ментальність репрезентована як засіб самоототожнення індивіда та консолідації суспільних угруповань;

2) комунікативна: спільність символів, стереотипів і ментальних настанов править як вихідний пункт адекватного спілкування;

3) світоорієнтуюча (або квазіпізнавальна), що подає ментальність як певну «картину світу»;

4) смислотворча, пов'язана ціннісним характером ментальних символів, стереотипів та настанов»⁴⁸.

Аналізуючи пропоновані функціональні характеристики ментальності, слід зауважити, що ці характеристики охоплюють її традиційне поняття, однак, неповною мірою відповідають особливостям сьогодення, пов'язаним з розвитком процесів інформатизації. Власне, вони відповідають цим особливостям лише до тих меж, за якими відбувається розвиток технологій використання інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору. Водночас ефективне використання цих ресурсів, поряд із власним інфотворенням, є важливою запорукою сучасного суспільного прогресу⁴⁹. І ця обставина не може не впливати на функціонування й розвиток ментальних процесів. Тому для ефективного їх функціонування пряме запозичення інформації досить часто є негативним, оскільки сприяє зниженню значення ментальності в житті сучасної людини. У зв'язку з цим до числа основних функціональних характеристик ментальності продуктивним буде включення також функцій відповідної асиміляції інформаційних ресурсів.

⁴⁸ Зибцев В. М., Попов В. Ю. Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – С. 45.

⁴⁹ Див.: Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України: монографія / [Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І. та ін.]. – К., 2013. – 220 с.

На розвиток ментальних характеристик членів суспільства в сучасних умовах значний вплив здійснює розвиток соціальної структури та активні міграційні процеси. Оскільки, як справедливо зауважують дослідники, ментальність «є змістом внутрішнього світу соціальних суб'єктів, котрий конститується в процесі людської діяльності як результат перетворення навколишнього природного і соціального світу в акти суб'єктивності»⁵⁰, формування стійких соціальних спільностей сприяє розвитку ментальних особливостей у їх членів. Це можна спостерігати на прикладах підвищеної уваги до вироблення певного кодексу честі в середовищі військових, спортсменів, певних етичних норм поведінки у співтоваристві комп'ютерних працівників, чи, скажімо, серед учнів елітних навчальних закладів.

Особливого значення набуває розвиток ментальних особливостей сучасних людей на рівні держави і нації з урахуванням сучасних глобальних впливів. Наявність широкого доступу до ресурсів глобального інформаційного простору в будь-якому регіоні світу, а також можливості зростаючого доступу до інших форм матеріалізованого впливу глобалізації знімає проблему національно-культурної ізоляваності окремих держав, що дотримуються відмінної від навколишнього оточення загальнокультурної орієнтації в будь-якому регіоні світу (наприклад Держави Ізраїль в арабському оточенні), націй і народностей у багатонаціональних державах, і, нарешті, окремих представників будь-якої національності від основного етносу, до якого ці представники себе відносять.

Таким чином, інформаційний етап розвитку сучасної цивілізації створює певні умови для якісно вищого рівня розвитку відносин між державами й націями, між структурами сучасного соціуму, що уникає неконструктивного з точки зору загальносуспільного розвитку протистояння інтересів, здійснюється на основі толерантності, конструктивного співробітництва при успішному використанні національних особливостей, ментальних характеристик членів суспільства.

Оскільки переважна більшість державних утворень на сьогодні є багатонаціональною, в умовах глобалізації в сучасному світі

⁵⁰ Там само.

спостерігається інколи досить суперечливий, але, у цілому, прогресивний процес налагодження міжнаціонального співробітництва, орієнтованого на вищий, ніж у минулій історії, пошук і практичне застосування міжнаціональних компромісів, орієнтованих на забезпечення загальносуспільних інтересів. Такий позитивний досвід стає документною основою продуктивних, толерантних відносин у сучасному світі, підтримується системою авторитетних міжнародних організацій, правовою базою сучасних держав, розвивається на цій базі.

Конституція України також стверджує, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» (ст. 11), а також про те, що «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» (ст. 11) ⁵¹.

Таким чином, реалії сучасного світу сприяють і розвитку національної свідомості, зростанню значення ментальних характеристик членів суспільства, що є характерним для сучасного політичного життя, і визнанням толерантності як основи співжиття й співпраці різних людей у спільному соціальному середовищі. Успішна співпраця, з урахуванням певних ментальних характеристик, приводить до продуктивного розподілу ресурсів у сфері праці.

Можна згадати в цьому плані не лише славнозвісні швейцарські годинники, японську електроніку та ін., а й визнаних у країнах СНД вітчизняних майстровитих будівельників Закарпаття, організаторів розвитку туристичної галузі карпатського регіону, опішнянських майстрів народних промислів на Полтавщині тощо, у той час як розвиток південно-східного регіону України сприяв організації потужного промислового виробництва, формуванню великих промислових колективів з виробленням у їхніх членів специфічних колективістських ментальних характеристик.

Якщо ж говорити про проблеми ортодоксального релігійного екстремізму та демонстративного егоїстичного націоналізму,

⁵¹ Конституція України: документ 254 к/96-вр, чинний, поточна редакція від 06.10.2013, підстава 586–18 // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254_k/96-вр.

що посилюються в останні десятиріччя, то нові можливості для самобутнього розвитку в цих випадках, як правило, використовуються насамперед зовнішніми силами для реалізації своїх цілей у геостратегічному масштабі і не є закономірністю сучасного суспільного розвитку. Це вже підтверджено і доктриною «спрямованого хаосу», що реалізується на африканському континенті, націоналістичним змістом так званих «кольорових революцій» та ін.

У цілому ж загальнокультурний рівень розвитку сучасного суспільства, особливо ж з розвитком його інформатизації, забезпечує можливість гармонійного розвитку націй, як самостійного, так і в складі національних меншин у багатонаціональних державах. І про це свідчить сучасна суспільна практика багатьох держав, об'єднаних спільним поняттям Заходу. Національні меншості, з їх специфічною ментальністю, мають можливість вносити свій внесок у розвиток власного етносу, беручи активну участь у розв'язанні загальнодержавних проблем, збагачують суспільну практику оригінальними рішеннями актуальних проблем, налагоджуючи продуктивні мости міжнаціональної співпраці, ефективних інформаційних обмінів.

Фактор ментальних особливостей в інформаційному суспільстві набуває зростаючого прикладного значення у зв'язку:

- зі зростаючою інтенсивністю інформаційних обмінів між націями й державами, між різними соціальними структурами на внутрішньодержавному рівні, необхідності збереження й розвитку унікальних ментальних традицій в інтересах подальшої суспільної еволюції;

- з організацією спільного виробництва (спільних підприємств, у тому числі із зарубіжною участю, міжнародної економічної кооперації, ТНК), спільної діяльності (наукової, освітньої, у сфері екології та ін.) різних за ментальними ознаками об'єднань людей, з урахуванням ментальних характеристик ділових партнерів;

- з інтенсифікацією сучасних ринкових обмінів; із вдосконаленням процесу міжнародної організації праці;

- з розвитком суспільнознавчих наук, наукового осмислення нової суспільної організації;

- зі зростанням суспільної уваги до введення в загальносуспільний обіг національних інформаційних ресурсів, що є культурним надбанням попередніх поколінь сучасної цивілізації;

– при нейтралізації рецидивів інформаційних воєн та міжнародного інформаційного тероризму.

Варто зазначити, що толерантність, взаєморозуміння у міжнародних відносинах особливо важливою нині є в сучасному інформаційному виробництві. Це пояснюється насамперед тією обставиною, що у звичайному технологічному процесі будь-якої людської діяльності продукування нової інформації, як правило, випереджає будь-яку іншу діяльність, оскільки всяка осмислена робота має здійснюватися на підготовленому інформаційному базисі. Випереджаюче виробництво нової інформації, таким чином, значною мірою входить у сферу невідомого, дискусійного, не повністю підтвердженого суспільною практикою. При цьому зростає значення впливів на цей процес різних ментальних факторів, дискусій на базі цих впливів, і при грамотній організації цих процесів оригінальність ментальних підходів до розв'язання складних проблем сучасності може стати ефективним резервом інноваційного розвитку.

Важливість національного інформаційного виробництва як важлива умова достойного позиціонування України в міжнародній спільноті на етапі розвитку інформаційного суспільства⁵² обумовлює необхідність особливої уваги до вивчення національної специфіки інфотворення, визначення ресурсу ментальних особливостей українців як джерела оптимізації інфотворчої діяльності.

Під час розгляду цього питання слід зазначити, що формування української, як і будь-якої іншої ментальності⁵³, залежачи від значної кількості факторів, що на різних історичних відтинках часу набувають то більшого, то меншого значення, в основному ж визначається трьома основними причинами:

- природними умовами тривалого існування етносу;
- специфічними духовними традиціями, сформованими протягом існування етносу;
- специфікою впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда.

⁵² *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. – К., 2005. – С. 58–71.

⁵³ *Грабовський С.* Поняття ментальності в суспільних науках // Генеза. – 1995. – № 1 (3). – С. 8.

Впливи цих причин якраз найбільшою мірою відображаються в структурі ментальності⁵⁴, визначеній С. Грабовським при розгляді поняття ментальності в суспільних науках.

При цьому «шари підсвідомого», очевидно, є шарами найбільш давньої фіксації досвіду людського існування, відображені насамперед в емоційній сфері. Вони істотно впливають на світосприйняття та поведінку людини в суспільстві. Їх створення відбувалося на ранніх етапах її становлення насамперед через досвідний, «дотеоретичний» за термінологією І. Бичка, метод фіксації інформації в людській свідомості. Користуючись таким методом освоєння дійсності, людина, на базі досвіду корисного, перевіреного практикою впливу на навколишнє середовище, з допомогою насамперед рухонаслідування, формувала своє реагування на прояви навколишньої дійсності, відображала одержаний досвід у пам'яті, що при багатократному повторенні сплавлявся в емоції. Емоційна сфера при цьому заклала основи ментальності, на якій у практичному застосуванні вибудовувався характер і сьогодні здійснюється інфотворення.

Дані складові ментальності формувались у сиву давнину, протягом тривалого періоду історії людей на початкових етапах їх соціалізації, коли їх вплив на навколишню дійсність був ще не завжди успішним для її перетворення і первісні люди змушені були або ж мігрувати за сприятливими природними умовами, або ж зникнути. При цьому розвиток емоційної сфери сприяв належному реагуванню на прояви навколишньої дійсності й розвитку виду. Оскільки ці ментальні характеристики формувалися протягом тисячоліть, вони є найглибшими й найстійкішими в людській свідомості.

Шари духовних традицій у ментальності відображають ті етапи соціалізації, коли впливам навколишньої дійсності людські спільності успішно стали протиставляти організовані зусилля, відчули їх ефективність і стали зберігати досвід соціальної організації в усіх формах його відображення через символічну святково-обрядову сферу, художньо-естетичний метод фіксації соціальної інформації. Ці духовні традиції у формуванні ментальності посіли важливе місце з формуванням і розвитком сталих соціальних структур, удосконаленням символічних форм досвідного спілкування,

⁵⁴ Там само.

розширенням функцій писемного спілкування, а також релігійного освоєння дійсності. Певне значення вони мають і в сучасності, сприяючи розвитку ментальних характеристик сучасних націй.

Специфіка впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда відображається з розвитком усіх форм соціальних зв'язків між людьми, ефективніших форм інформаційних обмінів, застосуванням усіх основних принципів, методів і форм інформаційного впливу на особу й суспільство. Такі впливи набули особливого значення з формуванням націй. Їх протистояння загострилися в добу імперій, багатонаціональних держав з постійним відстоюванням національних інтересів і між націями в самих державах, і між державами при розв'язанні наявних суперечностей. У період активізації глобальних процесів у загальноцивілізаційному масштабі ці процеси набувають нової значущості й гостроти, оскільки пов'язані із забезпеченням життєздатності сучасних націй і держав. Їх конструктивне розв'язання має відкрити етап ефективного використання ментальної різноманітності людства на благо загальноцивілізаційного розвитку.

Глибина інтенсивності проникнення кожної зі складових формування ментальних характеристик людини значною мірою залежить від часових меж цих впливів, що забезпечують нейробиологічну усталеність фізіологічних особливостей людини. Від тривалості впливів, таким чином, залежить глибина їх проникнення у свідомість і «підсвідомість» людини, їх стійкість до зовнішніх подразників.

У зв'язку з цим видається поспішним абсолютизований висновок про те, що «духовна криза сьогодення може розглядатися як своєрідна реакція певним чином зорієнтованих ментальних настанов господарювання доби “пізнього соціалізму” на нові умови існування»⁵⁵. По-перше, викликає заперечення представлення «доби «пізнього соціалізму» як якоїсь всемогутньої сили, що могла знівечити традиційну українську ментальність, що формувалася протягом багатьох століть і стійко переносила спроби всіх збирачів імперій, що робили замах на її своєрідність. Крім того, період 80-х років минулого століття, якщо про нього йдеться, був якраз періодом розвалу соціаліс-

⁵⁵ *Зибцев В. М., Попов В. Ю.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – С. 142.

тичної ідеології, за яким абсолютно логічно відбувся розвал союзнаї держави і якогось особливого містичного впливу на українську ментальність просто не міг здійснити. Приведення такого аргументу, однак, не відхиляє факт негативних впливів цього періоду в житті українців, хоча й спрямоване проти їх абсолютизації.

По-друге, уся попередня історія розвитку української ментальності свідчить про комплексний вплив на її розвиток усіх сфер суспільного життя, а не лише панівної ідеології. Перехід на ринкові форми господарювання без наявності якої-небудь логіки трансформаційних процесів, зростання «дикого капіталізму» на основі неефективної приватизації і зuboжіння значної частини населення, втрата більшістю населення яких-небудь зрозумілих соціальних перспектив, моральна порожнеча тощо були насправді не менш дієвими факторами впливу на особливості світовідчуття й поведінки, ніж дискредитовані соціалістичні ідеали. Таким чином, прихильники «чистої науки» в Україні роблять недобру послугу своєму народові, у запалі критики «атавізмів психології радянської доби», звинувачуючи його в пасивності, у комплексі меншовартості, безпорадності та постійних споживацьких надіях на гуманітарну допомогу⁵⁶. Такі характеристики з задоволенням повторюються недобррозичливцями сучасної України, створюють додаткові труднощі для наших заробітчани за кордоном, що опиняються там не з власної волі, є негативним аргументом для залучення кредитів до української економіки, до всіх форм міжнародного співробітництва.

Водночас енергія, з якою деякі вітчизняні дослідники намагаються виставляти у своїх дослідженнях наявні й надумані ментальні недоліки українців, заслуговує на краще та корисніше застосування. Адже в умовах посилення характерних особливостей інформаційного суспільства та його вимог щодо подальшого розвитку кожної нації і держави, що спостерігається сьогодні в усіх регіонах світу, потребується максимальна концентрація зусиль, наявних ресурсів і резервів, у тому числі й урахування ментальної специфіки націй, для забезпечення належного внеску в загальноцивілізаційний розвиток, достойного позиціонування України в системі міжнародних відносин.

⁵⁶ *Власюк О., Парахонський Б., Пирожков С.* Людський вимір: реалії та перспективи України // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 30–37.

У процесі трансформації інформаційного етапу розвитку сучасного суспільства вже визначилася система нових внутрішньоцивілізаційних протистоянь, впливів і суперечностей від характерних для індустріального суспільства енергетичних до інформаційних, інформаційно-технологічних.

З урахуванням усього комплексу позитивних і негативних факторів розвитку глобальних процесів на основі інформатизації набуває особливої гостроти питання про активізацію націй і держав в інформаційному виробництві та інформаційних обмінах як питання забезпечення життєздатності в нових умовах. На базі досвіду суспільного розвитку останніх десятиріч можна стверджувати, що, по-перше, історичну перспективу матимуть ті національні спільності, які зможуть здійснювати суспільно значущий внесок у розвиток і ефективне використання загальноцивілізаційної інформаційної бази, глобальних інформаційних ресурсів, зуміють ефективно організувати найважливіше для нашого часу виробництво – виробництво інформації.

По-друге, будь-яка з існуючих націй сьогодні має перспективу для свого збереження й розвитку за умови опори на власну інформаційну базу як повноправну складову глобального інформаційного простору. При цьому під повноправною складовою розуміється база, поповнювана постійно важливою, суспільно значущою інформацією. Звичайно ж, генеруючи інформацію для своєї інформаційної бази, для реалізації тих чи інших міжнародних проєктів, вона має співвідносити нову інформацію з уже наявною в глобальному інформаційному просторі, використовувати існуючі вже масиви інформації в нерозроблюваних нею напрямках. І тому повинна мати механізми ефективного відбору й використання необхідних інформаційних ресурсів.

Проблема дієвого використання інформаційних ресурсів є важливою саме в нинішній період, період входження в нове суспільство у зв'язку з технологічними особливостями зближення інформації з виробництвом і перетворенням самої інформації у фактор виробництва.

Слід зазначити також, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спира-

ючись на використання якостей присущої їм ментальності. Цей фактор посилюється опорою на використання культурних у широкому розумінні цього слова надбань попередніх поколінь даної нації, з усією своєрідністю їх світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг.

У зв'язку з розгортанням характерного для інформаційного суспільства масового інформаційного виробництва важливим є визначення в цьому процесі місця для України, якомога повнішого використання специфічних національних ментальних характеристик. У розвитку цих поглядів можуть конструктивно знадобитися результати роботи вітчизняних дослідників.

Так уже сьогодні продуктивними для врахування при визначенні українського сегмента в міжнародному інформаційному виробництві є визначені вітчизняними дослідниками такі ментальні особливості наших співвітчизників як терплячість і витривалість, працелюбність, прагнення до спокійної, незалежної, сповненої життєвої філософії праці ⁵⁷.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка видатного українського філософа Г. Сковороди про необхідність врахування природної схильності працівника до певного виду діяльності, визначення для нього «сродної» праці, генетично найбільш оптимальної для індивіда, у якій він є найбільш продуктивним і від якої отримує найбільше задоволення ⁵⁸.

Нині можна стверджувати, що такі природні якості можуть бути продуктивно використаними при розв'язанні складних проблем, пов'язаних з обробкою, структуруванням великих обсягів нової інформації, продукуюваної міжнародною спільнотою.

Торування нових шляхів організації суспільного життя на інформаційному етапі розвитку людства, інколи дуже нелегких і нестандартних, обумовить потребу в таких характерних для українців

⁵⁷ *Зибцев В. М., Попов В. Ю.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – Донецьк: ООО «Норд-пресс», 2005. – С. 65.

⁵⁸ Див.: Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати, притчі, прозові переклади. Листи. – К.: Наук. думка., 1983. – 412 с.

якостях як здатність за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання⁵⁹.

Ще одна дуже важлива ментальна характеристика наших співвітчизників, засвідчена П. Чубинським, пов'язана з глибокою повагою до приватної власності, приватного життя, розвинена ідея міцної особистості українських селян, за його твердженням, «пронизує їхнє господарство та сімейний лад»⁶⁰. Міжнародній співробітності, міжнародним інформаційним обмінам може сприяти природна українська толерантність до інших народів та культур⁶¹, близькість до ідейної основи життя Заходу і, у той самий час, сприйняття цих ідей і фактів життя «через призму свого усталеного світобачення»⁶².

При цьому нинішній розвиток соціальної структури суспільства під впливом глобалізму підтверджує прозоре бачення майбутнього при аналізі ментального потенціалу українців ще в ХІХ ст. У той час М. Драгоманов доводив невідповідність класичної держави в уявленні його сучасників ментальним потребам українців. Він стверджував, що ці люди «переросли державні Спілки й прямують волею й неволею до якихось інших»⁶³. І сьогодні під впливом удосконалення і інформаційної, і соціальної структури суспільства відбувається пошук нової суспільної організації інформаційної доби, у ментальних проявах передбачуваної українцями.

Найприкметнішою рисою українців В. Антонович вважав демократичність, вбачав у ній етнонаціональну істоту, специфікацію українства⁶⁴. З його точки зору українець є українцем, поки він

⁵⁹ *Зибцев В. М., Попов В. Ю.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – С. 65.

⁶⁰ Цит. за: *Присяжнюк Ю. П.* Ментальність українського крест'янства в умовах капіталістическої трансформації общества // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 23–32.

⁶¹ *Костомаров Н.* Две русские народности. – К., Х.: Вища шк., 1991. – С. 68.

⁶² *Зибцев В. М., Попов В. Ю.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан. – С. 67.

⁶³ *Драгоманов М. П.* Передне слово [До «Громади» 1878] // Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991. – С. 417.

⁶⁴ Проблеми теорії ментальності / відп. ред. Попович М. В. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 376.

демократ. Ненародний, недемократичний українець – це *contradiction in adjecto*⁶⁵.

Практичне використання національного ментального потенціалу України у визначенні оптимальної участі в міжнародному поділі праці інформаційного періоду розвитку суспільства потребує, таким чином, по-перше, об'єктивного вивчення відповідних національних особливостей і, по-друге, організації технологічних процесів інформаційного виробництва з урахуванням цих характеристик. Глобальні процеси сучасності на базі світової інформатизації набувають відчутнішого прояву в усіх регіонах світу і стали вже незворотним, обов'язковим фактором суспільного життя.

І можна стверджувати, що перспективи сучасного національного розвитку України значною мірою пов'язані з використанням всієї сукупності наявних ресурсів, у тому числі й соціально-психологічних, вивченням і ефективним використанням ментальних особливостей українців у міжнародному розподілі праці, міжнародному інформаційному виробництві. Враховуючи сучасні тенденції розвитку глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації нашої країни в міжнародному розподілі праці, у тому числі й у сфері інформаційного виробництва, ефективного використання інформаційних ресурсів. Національний розвиток в умовах інформаційного суспільства має всі перспективи за умови розвитку його продуктивних сил з урахуванням пріоритетів саме даного суспільства, налагодження механізмів ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поколінь, у тому числі використання повною мірою власних ментальних характеристик, здібностей, національного світосприймання для внесення свого вкладу у розв'язання актуальних загальносуспільних проблем сьогодення, забезпечення сталого розвитку й перспектив для України в майбутньому.

⁶⁵ Антонович В. Б. Погляди українофілів // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 148.

Глава 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Соціальні інформаційні бази українського суспільства

Інформаційною основою національного інформаційного простору є соціальні інформаційні бази, об'єднані між собою та з користувачами інформаційних ресурсів системою соціальних інформаційних комунікацій. З розвитком сучасного інформаційного суспільства розширюється спеціалізація цих баз за тематикою вміщених у них ресурсів. Стрімко зростає їх кількість, мережа комунікацій з розвитком інформатизації суспільства, організацією доступу до ресурсів все більшої кількості громадян розвивається в системі «користувач – база». Крім того, процеси глобалізації сприяють об'єднанню баз в єдину систему, що зміцнює інформаційну основу глобального інформаційного простору як єдиного цілого. Новим елементом такої системи стають соціальні мережі – канали спілкування користувачів між собою. Ефективність цієї системи залежить як від якості розміщеної в базах інформації, так і від технологій забезпечення нею суспільства. Застосовуване П. Сорокіним поняття соціальної матриці допомагає чіткіше уявити значення цієї системи як соціального інструмента. Дослідник підкреслював, що б не робив індивід, жодна з його дій не є ні соціальним явищем, ні його найпростішим утворенням. Роль може стати соціальною лише за наявності соціальної матриці. Тільки за таких умов роль може стати елементом соціального явища, так само як хромосома є складовою частиною клітини або електроскладовою частиною атома ⁶⁶. З одного боку, інформаційна основа (матриця)

⁶⁶ *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согамонов. – М.: Политиздат, 1992. – С. 191.

є умовою існування людини, з іншого – її існування обумовлюється існуванням людини як соціальної істоти.

Еволюція національного інформаційного простору і його інформаційної основи відбувається під впливом історичної закономірності, яка полягає в тому, що суспільства організуються навколо процесів людської діяльності, структурованих і історично детермінованих у відносинах виробництва, досвіду і влади ⁶⁷. Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним і інформаційним етапом розвитку суспільства при цьому є те, що в останньому джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації і розвитку комунікацій, порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел і в можливості децентралізованого використання енергії в процесах виробництва й розподілу. Суттєвою характерною рисою при цьому в новому суспільстві є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму і такий технічний рівень, при якому його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, а й генерують нові знання на базі існуючого до найвищих рівнів абстрагування та використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для проникнення в неї. Зростаюча внутрішня складність соціального організму при цьому пов'язана саме з незрівнянно вищим від попереднього зростанням технологій генерування знань, технологіями їх використання, урізноманітнення інформаційних баз і відповідних об'єднань людей навколо них, залученням до цього процесу більшої кількості членів суспільства, підвищення, таким чином, його творчого потенціалу.

Сказане вище стосується якісної відмінності процесу наповнення сучасних інформаційних баз, обслуговування існуючих на їх основі соціальних структур наявною у базах інформацією. При цьому нові виклики сучасності вимагають зростаючих темпів поповнення інформаційних баз новою інформацією. У зв'язку з цим нова американська філософія управління ґрунтується на розгляді ділової організації як «відкритої» системи, основні передумови

⁶⁷ *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 37.

успіхів якої пов'язуються з тим, наскільки вдало форма пристосовується до свого зовнішнього оточення – економічного, науково-технічного, соціально-політичного. Уся внутрішня структура управління є не що інше, як відповідь форми (її інформаційної бази. – В. Г.) на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища, включаючи технологію виробництва і якість людських ресурсів. Поряд із цим варто зазначити, що форма, з ускладненням умов конкуренції, змушена перш за все турбуватися про гнучкість і адаптованість своїх внутрішніх структур⁶⁸.

Зростаюча ефективність використання інформаційних надбань, інформаційної бази суспільства більшою мірою сприяє ефективності суспільного розвитку. Водночас нові можливості в керуванні наявними обсягами інформації дають можливість відбирати з наявних запасів інформації для використання найбільш ефективну, змістовну її частину – знання. Тому вже сьогодні перед людством вимальовуються нові перспективи для дальшого поступу – побудова суспільства, заснованого на знаннях (Knowledge society, К-суспільство). Сьогодні вже зрозуміло, що шлях до нього пролягає через постіндустріальний, інформаційний етап, інтенсифікацію глобальних процесів і їх зростаючий вплив на розвиток соціальних структур суспільства.

На сучасному етапі суспільних перетворень при використанні наявної в суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов дальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим і буде, власне, визначатися місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме, по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується наше суспільство, по-друге, від здатності й можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну зовнішню інформацію з глобального інформаційного простору, тобто, від рівня розвитку інформаторського середовища і, по-третє,

⁶⁸ Цит. за: *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 54.

від наявних можливостей та механізмів керування інформацією – від кожної з цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ресурс суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

При фактичній рівнозначності основних елементів інформаційного ресурсу, однак, у відповідальні періоди розвитку суспільства, коли потребується його мобілізація на розв'язання важливих і особливо – малопередбачуваних для цієї людської спільності проблем, виняткового значення набувають наявні потенціальні можливості його інформаційної бази. Це зумовлюється тим, що в стислих часових межах, які, як правило, диктують такі ситуації, в інфотворчому середовищі і в наявних механізмах керування інформацією дуже важко вивільнити додаткові резерви, значно додати до наявного потенціалу. Адже можливості при цьому визначаються об'єктивними факторами: економічними, технологічними, організаційними, – які важко в стислі строки привести у відповідність із новими викликами.

Водночас інформаційні бази, крім використовуваної в повсякденній практиці інформації, у своєму складі мають, як правило, структуровані додаткові обсяги інформації, здебільшого, раніше використовувані й готові до використання. Уведення в обіг потрібної частини додаткового резерву інформації може сприяти, дати поштовх розв'язанню актуальних проблем. І, що важливо, розв'язанню їх у руслі розвитку інформаційної традиції цієї людської спільності.

Уся інформація, що впливає на соціальну сферу суспільства, залежно від рівня такого впливу, тією чи іншою мірою є соціальною.

Найбільші спільності людей в українському суспільстві, ті, що становлять український народ (українці), що об'єднуються належністю до Української держави (громадяни України), користуються найбільшими обсягами соціальної інформації цього суспільства. Ці обсяги інформації напрацьовуються численними поколіннями з витокami в глибинах людської історії. Вони наповнюються, збагачуються також і нинішнім поколінням українського

народу в інтересах його існування й розвитку. Складна соціальна структура нинішнього суспільства ⁶⁹ обумовлює відповідну організацію використання його інформаційного ресурсу, зростаючу систему інформаційних зв'язків між елементами цієї структури.

Залежно від місця в соціальній структурі суспільства, виконуваних функцій різні соціальні групи використовують лише ту частину загального суспільного обсягу інформації, яка необхідна їм для існування, розвитку, виконання відповідної суспільної місії. Таким чином, кожна соціальна група, за незначними винятками, користується і постійно поповнює обсяги інформації, окреслені змістовними характеристиками, визначеними функціями цієї людської спільності. Такі обсяги інформації є важливою ознакою будь-якої соціальної групи, інформаційною базою її функціонування. Саме соціальні інформаційні бази характеризують зміст, особливості, самобутність нації, держави, як, до речі, і будь-якої іншої людської спільності в структурі суспільства. І в періоди змін загальноцивілізаційного масштабу, складних випробувань вони є основою збереження його автентичності й потенціалу для розвитку в умовах, що змінюються.

Сказане вище допомагає у з'ясуванні основних характерних рис соціальних інформаційних баз: це – певним чином згуртовані (потрібні), відповідно організовані і використовувані масиви інформації. При цьому мова йде про свідомо виготовлену й організовану інформацію (організується за принципом доцільності). Як продукт суспільної діяльності, вона, хоча й у своєрідному відображенні, підпадає під методіку економічного аналізу, у тому числі й стосовно категорії власності, соціологічний зміст якої складається під впливом ряду соціальних факторів технологічного, економічно-вартісного, управлінського та правового характеру. На думку дослідників, виділення цих взаємопов'язаних сторін економіки оправдане їх відносно самостійним характером, наявністю в економіці певних соціально-групових структур, що складаються із соціальних пози-

⁶⁹ Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підруч. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губернський, М. І. Михальченко. – 3-тє вид., випр., доповн. – К.: Генеза, 2006. – С. 437–438.

⁷ Там само.

цій і ролей, об'єднаних навколо цільових функцій цих структур. Поповнення необхідної суспільству, його окремим соціальним підсистемам інформації здійснюється як шляхом творення нового знання, так і планомірним використанням існуючої інформації (при форматуванні під нові завдання). Доступ користувачів до ресурсів вітчизняної інформації відбувається як з допомогою формування системи вертикальних і горизонтальних комунікацій у рамках національного інформаційного простору, так і збільшенням кількості комунікацій для залучення інформаційного ресурсу глобального інформаційного простору. Абсолютно правомірно буде стверджувати, що самоідентифікація будь-якої соціальної структури здійснюється, виходячи із свідомо згрупованої, відповідно до суспільних функцій і завдань інформації, що становить її власну інформаційну базу.

У сучасних умовах така база не обов'язково концентрується в одному місці (хоча сучасні комп'ютерні технології дають можливість для компактного зберігання значних масивів інформації в електронному вигляді). Така база, користуючись термінологією сучасних інформаційних операторів, може бути рознесена в багатьох загальносуспільних інформаційних центрах, вона повинна мати ефективну навігаційну систему й відповідні механізми управління.

Аналізуючи характерні особливості національного інформаційного простору, слід окремо зупинитися на значенні генетичної інформації. Як зауважувалось у роботах минулого століття, хоча два потоки інформації – генетичної і соціальної – і протікають в історії людства незалежно один від одного, але вони стикаються, перетинаються і взаємодіють у процесі життя й розвитку індивіда ⁷⁰.

Зважаючи на нечіткість формулювання про «незалежність двох потоків інформації», що інколи (коли саме? – В. Г.) перетинаються і взаємодіють (як саме?), до нього можна ставитись як до висловленої підозри чи гіпотези, що стосується даного процесу, однак, практика показує, що ця гіпотеза базується на реальних процесах в інформаційній сфері сьогодення. Розглядаючи питання про ще один «генетичний потік інформації» і його вплив на потік соціальної інформації, В. Коган підозрює, що обидва потоки інформації

⁷⁰ Коган В. З. Маршрут в страну информологию. – М.: Наука, 1985. – С. 32.

все ж якось взаємодіють, і його підозріння можна визнати справедливими. Однак справедливими їх можна визнати лише за умови визнання впливу генетичного потоку інформації на соціальний як процес не епізодичний, а постійний. Така думка не суперечить більш широкому твердженню Ч. Ламсдена про те, що аналіз генно-культурної коеволюції (взаємодії біології і культури. – В. Г.) допоміг усвідомити важливі аспекти людського пізнання і ментального розвитку, так як і відкритої поведінки ⁷¹.

Наявність такого постійного впливу, який можна розглядати як модулюючий для структурування інформації в базах, стає особливо важливим у наш час посилення глобальних інформаційних впливів, що несуть із собою уніфікацію. Така тенденція узгоджується з результатами досліджень соціоніки. У них особа розглядається через призму не випадкової, сталої спільності людей, етносу, «як носіїв певних типів психіки – типів інформаційного метаболізму психіки, ціннісні орієнтири яких, а також взаємодія одне з одним та з навколишнім світом визначається системною структурою психіки, її інформаційним наповненням і характером обробки інформації психічними функціями відповідного типу» ⁷². Для нас особливо важливим є фундаментальне положення цієї науки про те, що при цьому кожному типу інформаційного метаболізму психіки відповідає своя модель поведінки. Звертає на себе увагу те, що таке твердження справедливе не лише для етносу. Інформаційний метаболізм, специфічні інформаційні процеси, як уже зазначалося вище, характерні для будь-якої сталої спільності людей, об'єднаних спільною метою, є основою її існування й розвитку.

З розвитком соціальної структури дедалі значущими стають інформаційні обміни між ними і, відповідно, збагачуються їх бази. Цим самим у загальносупільному значенні відбувається підвищення ефективності використання наявної інформації. Такий інформаційний обмін значно посилює інформаційну оснащеність кожного конкретного індивіда, учасника обмінів.

⁷¹ Ламсден Ч. Нуждается ли культура в генах? // Эволюция, культура, познание. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 137.

⁷² Україна: інтелект нації на межі століть: монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – С. 286–287.

Спускаючись по ієрархічній вертикалі, відстежуючи горизонтальну структуру суспільства, спостерігаємо складну систему зв'язків, з допомогою яких здійснюється використання наявної і продукування нової інформації в системі соціальних структур. З розвитком демократизації суспільства, активізацією нових і нових, організованих за інтересами людських об'єднань, їхня потреба в інформації і їхні інформаційні пропозиції суспільству зростають, і процес циркуляції інформації активізується.

Згадувана вже вище реально існуюча система рознесених інформаційних баз об'єктивно створює можливості для використання однієї і тієї ж інформації різними соціальними структурами при її відповідному переформатуванні. Їхні інтереси, однак, зумовлюють оригінальне в кожному випадку трактування змісту, різні акценти, зіставлення тощо. У цілому загальносуспільне значення соціальної інформації збагачується, набуває багатогранності.

Підкреслюючи, що «управління суспільством невіддільне від процесу виробництва і відтворення соціальної інформації», М. Баград називає основні процеси, необхідні для підтримки й розвитку інформаційних баз. Серед них:

- накопичення і збереження інформації, створеної попередніми поколіннями;
- збирання й відбір інформації, потрібної для управління, її оцінка;
- аналітико-синтетична переробка інформації (бібліографічний опис, класифікація, предметизація, анотування, реферування, переклад, кодування);
- зберігання й пошук та ін.⁷³

До цього переліку основних процесів, очевидно, необхідно додати також процес цілеспрямованого творення нової інформації, що набув особливого значення з розвитком інформатизації. Ефективність використання потенціалу будь-якої інформаційної бази, крім активізації уже згаданих складових в її структурі (інформації, що постійно використовується та поновлюється, а також пластів інформації, створених попередніми поколіннями), залежить і від деяких інших умов її функціонування. Серед них важливою

⁷³ Баград М. Научное управление обществом в аспекте классификации его структурных элементов. – Рига, 1973. – С. 11–12.

є також та, що причетна до самого факту зберігання інформації, особливо тієї, без якої існування нації, держави є неможливим. Зростаючого значення в сучасних умовах набуває належне озброєння представників даної соціальної спільності навігаційними інструментами, необхідними при поповненні баз необхідною інформацією.

Інформаційна основа національного інформаційного простору є, таким чином, системою соціальних інформаційних баз, об'єднаних системою інформаційних комунікацій, модульованою національними геннокультурними характеристиками. Соціальні інформаційні бази при цьому мають певні спільні характеристики.

По-перше, інформаційна база є однією з найважливіших ознак існування й розвитку соціальної людської спільності як відносно самостійної, сталої складової в загальносуспільному процесі.

По-друге, інформаційна база містить у собі обсяги інформації, необхідні для існування даної людської спільності, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі.

По-третє, інформаційна база – суспільний ресурс, у якому всі обсяги інформації є керованими, розміщеними у сфері впливу наявних пошукових систем даної спільності і готові до використання.

По-четверте, інформаційна база своїм наповненням має інформацію, що визначається як кінцевий результат відображення, позначення змісту, одержаного з зовнішнього для даної людської спільності середовища, та в результаті відображення внутрішніх процесів у даній спільності.

По-п'яте, інформаційна база створюється разом із становленням даної людської спільності:

а) шляхом відбору необхідної інформації з більш загальних, включаючи загальносуспільну, інформаційних баз. У наш час найбільш загальні інформаційні бази пов'язані з глобальним інформаційним простором, інформаційними ресурсами Інтернету;

б) шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку даної людської спільності.

Під соціальною інформаційною базою, таким чином, розуміється обсяг соціальної інформації, відповідним чином організований, керований, постійно поповнюваний, призначений для реалізації соціальних функцій, цілей даної спільності, необхідний для

її існування й розвитку. Соціальні інформаційні бази організуються навколо процесів людської діяльності⁷⁴.

Під впливом сучасних соціокультурних перетворень в українському суспільстві відбувається еволюція його інформаційної сфери як у структурі інформаційних ресурсів, так і в обсягах використовуваної інформації. Структура інформаційної основи розвитку суспільства видозмінюється у зв'язку з відповідними його інформаційними запитами та здобутками науково-технічного прогресу. Наявні запити, як правило, крім змістовного наповнення, визначають специфіку інформації за оптимальними характеристиками носіїв і, відповідно, технологіями використання. Таким чином, еволюція суспільних запитів диктує використання інформації на тих чи інших носіях. При цьому в інформаційних обмінах стрімко набула переваги протягом останніх десятиріч інформація на електронних носіях.

Наявний суспільний досвід показує, що врахування характерних особливостей кожного з видів як традиційної, так і новітньої інформації дає можливість для оптимального задоволення запитів користувачів, визначення специфічної їх ніші в системі задоволення інформаційних потреб, організації оптимальної структури сучасної інформаційної бази.

2.2. Соціальні комунікації

Підвищена суспільна увага до системи соціальних інформаційних комунікацій в умовах становлення інформаційного суспільства обумовлюється прискореним розвитком його соціальної структури. У свою чергу прискорення цього процесу прямо пов'язане з посиленням зовнішніх і внутрішніх для нашого суспільства викликів, і тих, що обумовлені змінами в навколишньому середовищі, і внутрішньосуспільними проблемами, обумовленими стрімко зростаючою чисельністю населення, супутніми з цим процесом екологічними, техногенними факторами, різномаєм біологічних, етнологічних, етичних, ідеологічних та інших флуктуацій.

⁷⁴ *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. – К., 2005. – С. 24–25.

Соціальна затребуваність підвищення ефективності інформаційного забезпечення потреб розвитку сучасного суспільства системою соціальних комунікацій обумовлює:

- необхідність розвитку системи цих комунікацій для забезпечення інформаційного обігу з усіма елементами, новими й традиційними, соціальної структури суспільства, розвитку навігаційних інструментів для розширення доступу до суспільно значущих обсягів наявної інформації, пов'язаного з ускладненням соціальної структури суспільства;

- необхідність урізноманітнення технологічної різновидності соціальних комунікаційних мереж відповідно до специфіки використання інформаційних ресурсів, удосконалення технологічних характеристик засобів передачі інформації, достовірної передачі інформації без суттєвих втрат, забезпечення прийняттого для якості сигналу рівня технологічних шумів;

- необхідність якісного вдосконалення змістовного наповнення ресурсів використовуваної інформації;

- пошуку в інформаційних базах, у центрах виготовлення та обробки нової інформації, необхідної для вирішення актуальних завдань суспільного розвитку, організації інформаційного взаємобміну між соціальними структурами в рамках національного інформаційного простору та в загальноцивілізаційному масштабі.

Прискорене і все менш контрольоване суспільними інститутами виробництво інформації, наростання проблем керування інформаційними ресурсами у зв'язку зі зростанням їх обсягів і суттєвими відмінностями в якості привернуло особливу увагу саме до проблеми забезпечення ефективної циркуляції інформації, розвитку комунікативної сфери життя суспільства.

Другим важливим фактором зростання значення соціальних комунікацій у суспільній свідомості стала зростаюча однотипність, а далі й спільність завдань, що постають перед людьми, часто на значних відстанях між ними, у різних регіонах світу. На базі досвіду колективної ліквідації проблем, що постають перед міжнародним співтовариством, розвиваються загальноцивілізаційні інформаційні мережі, системи соціальних комунікацій, з допомогою яких відповідні наднаціональні інститути намагаються реагувати на суспільно значущі події, починаючи від погодних катаклізмів до питань колек-

тивної безпеки, глобальних аспектів економічного й соціального розвитку. Національні інформаційні комунікації мають бути комуніковані із системою міжнародних інформаційних зв'язків. Загальнонаціональні, державні інформаційні інститути мають забезпечувати оперативне реагування на актуальну інформацію міжнародного рівня значущості.

Хоча вважається, що вивчення комунікативних процесів у суспільстві розпочалося ще за часів Платона, однак, дослідження, що стали базою для сучасного наукового осмислення цих процесів, фактично було розпочато під впливом суспільних запитів періоду після Першої світової війни. Фундаментальні роботи в цьому напрямі наукових досліджень з'являються в середині ХХ ст. Під впливом зростаючих суспільних потреб, обумовлених структурним удосконаленням, демократизацією світової спільноти у цей час загострювалася потреба в інтенсифікації інформаційних обмінів. Такий суспільний запит обумовив відповідний розвиток нових комунікаційних систем і технологій на базі розвитку кібернетичної теорії, комунікативної дії, як різновиду соціальної дії (Ю. Хабермас, М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Гоффман та ін.)

Таким чином, теоретичні викладки були прямо орієнтовані на реалізацію практичних завдань, пов'язаних з інтенсифікацією інформаційних обмінних процесів у суспільному житті. Концепція комунікативної дії стала основою для розвитку соціальних теорій у різних напрямках людської діяльності. Засновниками загальної теорії політичної комунікації були представники двох американських наукових шкіл – прихильники кібернетичного напрямку в аналізі соціальних систем (К. Дейч) і представники структурно-функціонального підходу до вивчення політики (Г. Алеманд, Д. Колмен).

У вітчизняній науці уявлення про соціальні комунікації почали особливо активно розвиватися в другій половині ХХ ст. із розвитком потреб в інформаційних обмінах в усіх сферах суспільного життя на базі активного впровадження здобутків науково-технічного прогресу. У цей час активно відбувається розрізнення понять, пов'язаних зі змістом того, що передається в цьому процесі, і уявленнями про організацію функціонування передавального механізму як такого.

«Енциклопедичний словник» («Энциклопедический словарь») 1954 року видання тлумачить поняття комунікації у двох вимірах:

як шляхи сполучення, засоби зв'язку та як мовознавчий термін як повідомлення, словесне передавання думок ⁷⁵. Автори словника ще не вводять в обіг поняття соціальних комунікацій. Однак, характеризуючи морські й дальні комунікації, виділяють їх такі характерні ознаки. Так, згідно зі словником, воєнні комунікації – це шляхи сполучення (залізничні, шосейні, ґрунтові, повітряні), що зв'язують діючі війська з їхніми базами, тобто, забезпечують життєздатність військ, життєво важливі для них. Говорячи про морські комунікації, автори вказують на те, що вони є лініями (напрямами) усталеного судноплавства, обмеженого пунктами відбуття й прибуття суден ⁷⁶.

Таким чином, на даному етапі уявлення про комунікації були пов'язані з відповідною суспільною потребою, двома або ж більше учасниками, усталеними напрямами, із певним матеріально-технічним забезпеченням. На цьому етапі розгляду проблеми інформаційні обміни було виділено в спеціальний сегмент комунікацій, віднесений до мовознавства.

У процесі прискорення суспільного розвитку другої половини ХХ ст. зростає інформаційне насичення, інформаційний супровід здійснюваних перетворень, що пізніше дістав назву інформатизації суспільства. У зв'язку з цим важливість інформаційних комунікацій у системі механізмів суспільних обмінів зростає, і їм приділяється дедалі більша увага дослідників. Поступово формується точка зору про такі комунікації як механізм спілкування, передача інформації від людини до людини – специфічна форма взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності, що здійснюється головним чином з допомогою мови ⁷⁷. При цьому зростає розуміння значення «інших знакових систем» у структурі комунікацій.

У структурі поняття комунікації розмежовуються складові, пов'язані з відображенням форм зв'язку (наприклад, телеграф, радіо, телефон), самого акту спілкування як зв'язку між двома чи більше

⁷⁵ Энциклопедический словарь / гл. ред. Б. А. Введенский. – М.: Большая Советская Энциклопедия. – 1954. – Т. 2. – С. 117.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия. – 1986. – 4-е изд. – С. 610.

індивідами, заснованому на взаєморозумінні⁷⁸. Введення самої цієї тези говорить про зростаючу важливість якісних параметрів комунікаційних процесів для їхніх дослідників. Самостійного значення набуває поняття масової комунікації як процесу повідомлення інформації з допомогою технічних засобів – засобів масової комунікації (з використанням друку, радіо, кіно, телебачення) чисельно значним, розсосередженим аудиторіям⁷⁹.

Розвиток технічного прогресу призводить навіть до надмірної його ідеалізації в понятійному апараті. І тому в обіг входить думка про комунікацію (масову) як процес виключного «поширення інформації за допомогою технічних засобів»⁸⁰.

Соціологічні уявлення про комунікативні дії збагачуються розумінням того, що вони узгоджують «життєвий світ» людини, створюють умови для надання йому людського сенсу, служать інструментом його недеформованого збереження й оновлення, через осмислення життєвих ситуацій поновлюють запас соціокультурних зразків, що сприяють удосконаленню людських контактів і здатні формувати фундамент для раціональної соціальної інтеграції⁸¹. Друга половина 90-х років минулого століття стала періодом удосконалення інформаційної інфраструктури нової української держави, і тому відповідно до зростаючих суспільних запитів у теоретичному плані поглиблюються уявлення про ділові комунікації. При цьому більшою мірою відбувається усвідомлення того, що від ефективності відповідних соціальних комунікацій «можливість реалізації цілей взаємодії зростає, якщо правильно організувати її проведення і досягти при цьому атмосфери взаєморозуміння, довіри та співробітництва»⁸². У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх значення в суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії

⁷⁸ Словарь иностранных слов. – 18 изд., стер. – М.: Русский язык. – 1989. – С. 246.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – С. 543.

⁸¹ Соціологія: короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 242–243.

⁸² Там само. – С. 243.

в масштабах суспільства, один з фундаментальних чинників його розвитку «через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі...ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю»⁸³.

Розвиток соціальних інформаційних комунікацій у другій половині ХХ ст. у різних сферах інформаційної діяльності обумовлює формування специфічних особливостей їх функціонування. Ці особливості проявляються в специфіці підготовки відповідних інформаційних ресурсів [наприклад, спеціальні і для широкого використання (відповідно до поставленої мети) канали передачі інформації (наприклад, друковані видання книжково-журнальної форми, поширення інформації з допомогою технічних можливостей ЗМІ тощо), організація механізмів зворотного зв'язку оцінки ефективності соціальних комунікацій (наприклад, прямі контакти із замовником, матеріали соціологічних досліджень, аналіз поведінки, діяльності користувачів у сфері, що стосується відповідного інформаційного забезпечення та ін.)]. Така спеціалізація набуває більш сталого характеру, диференціюючись, у свою чергу, на базі основних із числа тих, що вже набули певних специфічних самостійних рис, напрямих.

На сьогодні набули відносної самостійності соціальні комунікації управлінської сфери, наукові комунікації, політичні, що певною мірою, але не повністю накладаються на систему засобів масової комунікації, а також специфічні комунікації в бізнес-середовищі.

Специфіка політичної комунікації згідно з нинішніми уявленнями проявляється як «процес передачі політичної інформації, за посередництвом якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною і соціальною системою» (Р.-Т. Шварценберг). Це – передача змісту, значущого для функціонування політичної системи. Політична комунікація реалізується через засоби масової інформації, діяльність суспільно-політичних організацій, прямі політичні контакти, особливі комунікативні ситуації або дії (масові політичні акції: мітинги, демонстрації,

⁸³ Там само. – С. 244.

референдуми, виборчі кампанії та ін.)⁸⁴, а також аналіз ефективності функціонування даних політичних комунікацій через різні форми вивчення реагування на комунікативний процес об'єкта його впливу, вивчення електоральних симпатій.

У другій половині 90-х років минулого століття, коли в Україні розпочався період певного економічного пошквалювання, що дало поштовх активізації всіх напрямів суспільного розвитку, відбулося значне поширення суспільних запитів на необхідні для цього інформаційні ресурси. Особливо це стало характерним для управлінських, а також економічних, вітчизняних і зарубіжних структур. У зв'язку з цим інформаційна сфера одержала певне фінансування, що стало матеріальною базою для її оновлення, впровадження сучасних електронних інформаційних технологій, технологій, що зробили значний вплив на розвиток системи соціальних комунікацій.

Як справедливо зауважили у свій час дослідники Н. і Е. Мариничеви, «предметом спеціального вивчення явище комунікацій стає лише в сучасну епоху, очевидно, лише із 60-х років нашого (минулого. – В. Г.) століття. Розуміється, що ця обставина обумовлена відповідними передумовами. Розвиток виробництва, що супроводжувався розподілом праці, розвиток засобів транспорту і зв'язку, різноманітних технічних засобів для передачі інформації стало матеріально-виробничими і технічними передумовами для виділення комунікацій у спеціальний вид діяльності і її спеціального вивчення. Диференціація і все зростаюча різноманітність матеріальних і ідеологічних суспільних відносин, що повели за собою колосальне зростання контактів і видів спілкування, послужили соціальною передумовою для звертання до комунікації як спеціального виду діяльності. Нарешті, розвиток науки і наукового знання, що породило так званий “інформаційний вибух”, обумовило наукову постановку проблеми комунікації»⁸⁵.

⁸⁴ Див.: Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – С. 269.

⁸⁵ *Мариничева Н. А., Мариничев Э. А.* Коммуникация и социальная информация // Проблемы интеграции социально-коммуникационных наук в социалистическом обществе: сб. науч. тр. – Л., 1986. – С. 71–72.

З дистанції сьогодення наведене твердження потребує лише певних уточнень. Крім вказаних вище причин, кардинальна перебудова суспільства на території нинішнього СНД у напрямі реалізації проєктів демократизації західного типу, перебудова економічної діяльності з орієнтацією на ринкові засоби, відсутність помітного впливу домінуючої раніше ідеології – усе це обумовило прискорення процесів глибокого структурування суспільства. Воно відбувається значно швидше відповідних усталених змін у структурі суспільства країн Заходу і обумовлює більшу гостроту суспільних запитів у сфері комунікаційної діяльності.

Поряд із цим разом з розвитком науки й наукового знання, що, як справедливо зазначають дослідники, породило «інформаційний вибух», його причиною став технічний прогрес, особливо з розвитком електронних інформаційних технологій, під впливом чого постійно розширюється не лише доступ до наявних інформаційних ресурсів для дедалі більшої кількості членів суспільства, а й створюються умови для продукування більшої кількості людей нової інформації і введення її в систему соціальних комунікацій. На сьогодні саме некваліфікована частина виробників інформації, заповнюючи систему соціальних комунікацій низькоякісною інформацією, створює проблему інформаційних шумів в атмосфері, за яких ускладнюється пошук потрібних даних.

У сукупності своїй напрацювання сучасних дослідників сьогодні вже дають можливість окреслити характерні особливості соціальних комунікацій, що дає змогу відмежувати їх від інших процесів взаємодії між суб'єктами, опосередкованих певним об'єктом ⁸⁶.

Для уявлення про соціальні інформаційні комунікації саме зміст цього об'єкта має принципове значення. А. Соколов, справедливо загострюючи увагу на об'єкті, що передається в результаті комунікативних дій, однак, продовжує свою думку, далі впадаючи в необґрунтований ідеалізм. Зокрема, він говорить про те, що даний об'єкт може мати матеріальну форму (книга, мова, лист, милостиня, подарунок тощо) або ж не мати її. Наприклад, комунікант може неусвідомлено впливати на реципієнта, викликаючи в нього довіру,

⁸⁶ Соколов А. В. Метатеория социальной коммуникации. – СПб.: Изд-во Рос. нац. б-ки. – 2001. – С. 16.

симпатію, антипатію, любов. Виражена форма комунікації – спілкування людини самою із собою (внутрішня мова, роздуми, спогади тощо)⁸⁷.

Із твердження А. Соколова можна зробити висновок про можливість поширення якогось абстрактного «довір'я, симпатії, антипатії, любові» як фактора універсального впливу на всіх учасників спілкування, тоді як насправді такі почуття виникають на базі оцінки змісту одержаної реципієнтом інформації і ця оцінка завжди індивідуальна. Вона може повністю або ж частково збігатися з оцінками інших людей, або ж і зовсім відрізнятися від них.

Стосовно ж спілкування людини «самої із собою», то, враховуючи твердження автора про те, що як учасники комунікації виступають два суб'єкти⁸⁸, необхідне для цього роздвоєння особи може бути предметом вивчення у психіатрії і не може сприяти з'ясуванню особливостей комунікації.

Принципово важливе питання про матеріальність об'єкта комунікацій значною мірою прояснює Г. Швецова-Водка, зауважуючи, що головними елементами інформаційно-комунікаційної системи є «джерело інформації, яке виробляє “сиру” інформацію, або повідомлення, що має бути переданим», «передавач, який кодує чи модулює цю інформацію», «канал, по якому закодована інформація або сигнал передається в пункт одержання інформації» та «одержувач, який декодує або перемодулює одержуваний сигнал»⁸⁹.

До головних елементів системи дослідник вводить і «призначення, або кінцеву мету інформації»⁹⁰, що стосується насправді не структурних параметрів системи, а змістовного, цілевизначального виміру цього процесу.

Однак у даному випадку важливим є те, що Г. Швецова-Водка в уявленнях про канал солідарна з поглядами дослідників, які вважають під каналами в системі соціальних комунікацій «всякий пристрій для передачі інформації; сукупність пристроїв, об'єднаних лінією зв'язку (провідною радіо, радіорелейною та ін.) для передачі

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Швецова-Водка Г. М. Документознавство: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 44.

⁹⁰ Там само.

інформації»⁹¹. Свої аргументи на предмет «матеріалізації» предметів, що несуть інформацію, наводять дослідники Н. і Е. Мариничеви, зазначаючи, що на найпростіших рівнях людської діяльності комунікативним предметом, тобто предметом, що несе інформацію, може бути як саме предметно-знаряддева діяльність, так і її продукт. Розвиток форми комунікації здійснюється з допомогою цілої системи комунікативних предметів, вироблюваних суспільством. Однак мовне спілкування і відповідно природна мова є основною формою діяльності в процесі комунікації⁹².

Про матеріальність інформаційних обмінів у процесі соціальних комунікацій говорять дослідники В. Афанасьєв та А. Урсул, підкреслюючи, що об'єктом соціально-інформаційних процесів є будь-який фрагмент дійсності, що перебуває у взаємодії із суб'єктом і є для нього джерелом інформації. У цьому плані як об'єкти інформації виступають предмети і явища, відносини й процеси, властиві соціальній формі руху матерії, а також іншим формам, оскільки вони втягнуті в орбіту соціального життя, пізнаються, перетворюються та використовуються людиною, суспільством⁹³. За словами В. Афанасьєва та А. Урсула, звичайно розрізняють п'ять груп технічних засобів: засоби для одержання й відтворення інформації; засоби фіксації інформації; засоби дублювання інформації; засоби передавання інформації; засоби переробки інформації.

Теоретичне визнання об'єкта комунікацій як матеріального предмета досліджень як засобу зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу, як процес спрямованого зв'язку між людьми, в основі якого лежать виробничі відносини⁹⁴, має істотне науково-практичне значення. Оскільки є чітко окресленою основою для сучасних науково-методичних розробок у сфері вдосконалення інформаційних обмінів у суспільстві, ефективності використання наявних інформаційних ресурсів.

⁹¹ Словарь иностранных слов. – 18-е изд. стер. – М.: Русский язык, 1989. – С. 215.

⁹² *Мариничева Н. А., Мариничев Э. А.* Коммуникация и социальная информация. – С. 87.

⁹³ *Афанасьев В. Г., Урсул А. Д.* Социальная информация // Вопросы философии. – 1974. – № 10. – С. 71.

⁹⁴ Там само.

Варіант ідеального об'єкта комунікацій, окреслений з позицій суб'єктивного ідеалізму, де ідеальне ототожнюється з колом переживань окремої людини, не знаходить на сьогодні механізмів стійкої, повторюваної реалізації в соціальній практиці. І при цьому будь-яка комунікація – спілкування, але не всяке спілкування – комунікація, тобто можливе існування ряду ситуацій, коли спілкування індивідів протікає без комунікативних зв'язків. Тоді процес являє собою просто психічну діяльність, спрямовану на саму себе⁹⁵.

У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, слід зауважити:

- вони первинною своєю основою мають інформаційний ресурс, що забезпечує функціонування виробничих відносин, і залежать як від їхнього рівня розвитку, так і від розвитку відповідних продуктивних сил;

- метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в цілеспрямованій у його інтересах діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення необхідного внутрішньосуспільного обміну результатами матеріального й духовного виробництва;

- сприяють формуванню інформаційної бази – як основи всіх видів суспільної діяльності;

- схема функціонування соціальних інформаційних комунікацій містить у собі двох або ж будь-яку зацікавлену множину суб'єктів, кожен з яких може у свою чергу включати в себе окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому, а також інформацію у вигляді об'єкта, що передається і приймається під час спілкування. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

- засобами передачі соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв інформації: до носіїв електронної інформації включно, а також технічні й інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

- формами передачі інформації є всі вироблені практикою

⁹⁵ Родионов Б. А. Коммуникация как социальное явление. – Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1984. – С. 7.

соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, усіх видів мистецтв тощо.

Під соціальними інформаційними комунікаціями таким чином розуміються комунікації, призначені для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства, налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування й розвитку суспільства.

Основним технологічним елементом, пов'язаним із призначенням соціальних комунікацій, є саме змістовне наповнення комунікативних каналів інформацією, необхідною для функціонування й розвитку соціальних складових суспільства. Процес розвитку структури комунікаційних каналів, технологічне забезпечення їх функціонування відіграє хоч певною мірою і самостійну, важливу, але службову в загальному комунікативному процесі роль. Технічні спеціалісти дійсно організують можливість передавання інформаційного сигналу, розвиваючи відповідно із суспільними запитами систему соціальних інформаційних комунікацій. Вони забезпечують потрібну швидкість, точність, повноту призначеної для передачі інформації, прийнятний рівень шумів в інформаційних обмінах та інші важливі технічні параметри роботи інформаційних систем. Проте за межами їхньої компетенції головне – зміст інформаційних повідомлень, що є об'єктом творення й організації використання інформаційних працівників, аналітиків, потребує відповідних навиків і професійної підготовки.

Недостатнє розуміння цієї особливості в сучасній інформаційній діяльності сьогодні є причиною досить частих непорозумінь між виробниками нової інформації, інформаційними працівниками, та інженерами-комп'ютерниками, що присвоюють собі виключне право бути спеціалістами у сфері інформаційних технологій.

Досить вичерпно розставив акценти в цій ситуації М. Моїсеєв, зазначивши, що винайдення електронної обчислювальної техніки і способів її використання – це закономірний етап розвитку. Поява нових засобів обробки інформації, винахід нових технологій роботи з інформацією – це такий самий закономірний акт самоорганізації матерії як і поява життя, засобів використання енергії сонця, поява мозку,

інтелекту тощо ⁹⁶. Однак при цьому, за його словами, для нас важливі не технічні особливості сучасних обчислювальних машин і навіть не їх економічні характеристики, а ті нові можливості, які вони надають для розширення інтелектуальних здібностей Людини ⁹⁷.

Для більш чіткого розподілу функцій фахівців інформаційної сфери, очевидно, слід зазначити, що комунікація з технічної точки зору є процесом ⁹⁸ передавання значення шляхом пересилання сигналів (ДСТУ 2392–94. Базові поняття. Терміни та визначення) ⁹⁹ в соціальних комунікаційних каналах. Під каналами при цьому розуміються створені за допомогою технічних засобів або ж з допомогою мобілізації тих чи інших фізичних властивостей людини умови для передавання інформації.

Таким чином, вивчення потреб замовників, створення, відбір з наявних уже ресурсів необхідної для них інформації, визначення шляхів задоволення цих потреб – прерогатива спеціалістів у питаннях інфотворення, аналітиків. Формування соціальних комунікаційних каналів для передавання електронної інформації, забезпечення якості проходження інформації по них, організація формальної обробки великих інформаційних масивів відповідно до запитів аналітиків, навігаційні послуги по ресурсах входять до функцій комп'ютерних працівників. Процес розвитку соціальних комунікаційних каналів має відповідати темпу вдосконалення соціальної структури суспільства. У разі випередження соціальних процесів, він стимулюватиме їх розвиток при відповідності об'єктивним закономірностям і викривлятиме їх у разі незбігу. При відставанні відчуватиметься брак необхідної для розвитку соціальних структур інформації, що створюватиме проблеми для їх розвитку. Осмислення процесу розвитку соціальних комунікаційних каналів, таким чином, дає змогу свідомо керувати процесом структурного вдосконалення соціальної організації суспільства.

⁹⁶ *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – С. 198.

⁹⁷ Там само. – С. 186.

⁹⁸ Див.: О. Холод: «Комунікація – це процес» (*Холод О.* Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. – К.: Київ. міжнар. ун-т; Укр. асоц. психолінгвістів. – 2010. – С. 22).

⁹⁹ Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. Копана О. В., Скулиша Є. Д. – К.: ВБ «Аванпост – Прим», 2012. – С. 98.

На характер цих процесів впливає також рівень розвитку технічного забезпечення засобів соціальної комунікації, комп'ютеризація основних видів діяльності сучасного суспільства, розвиток електронних інформаційних технологій. З розвитком цих технологій в інформаційній сфері:

- практично знімається фактор відстаней, вплив кордонів, географічного місцезнаходження;

- відбувається вдосконалення оперативного керування інформаційними ресурсами: комплектування, структуризації, організації обслуговування користувачів; створено додаткові можливості для кооперації інформаційних ресурсів по горизонталі аж до формування єдиної загальнонаціональної бази інформації;

- організується ефективне інформування про наявні інформаційні ресурси;

- забезпечується ефективний доступ до сучасної інформації практично всім категоріям членів суспільства;

- на базі розвитку суспільних інформаційних комунікацій розширено можливості використання всіх видів носіїв відповідно до запитів замовників, створено умови для продукування нової інформації представникам усіх соціальних структур суспільства;

- розроблено методики розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій і методики ефективного застосування наявних інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку аж до їх використання для підтримки й розвитку творчого потенціалу сучасної людини ¹⁰⁰.

Це все сприяє «зростаючому розмаїттю моделей спілкування, яке складає особливу рису соціального розвитку в наших суспільствах» ¹⁰¹. При цьому сучасні соціальні інформаційні комунікації відіграють значну роль у розв'язанні важливої суспільно значущої проблеми: при розвитку глобальних процесів як невідвратною закономірністю сучасності вони дають можливість забезпечення самобутнього розвитку націй і держав та їх ефективного внеску в загальноцивілізаційний розвиток. У національному вимірі

¹⁰⁰ *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – С. 32.

¹⁰¹ *Кастельс М.* Інтернет-галактика. – К.: Ваклер. – 2007. – С. 126.

система контрольованих національними засобами комунікацій визначає національний інформаційний простір, а система комунікаційних каналів окреслює каркас цього простору.

Варто при цьому зазначити, що національна система контролю за комунікаціями жодною мірою не має накладати обмеження на доступ до інформації кожному громадянину своєї країни. Контроль національними засобами за циркуляцією інформаційних потоків стосується проблем організації інформаційної безпеки, боротьби з протиправним використанням інформаційних технологій, із комп'ютерним тероризмом, з інформаційною агресією, з потраплянням до системи національних інформаційних ресурсів інформації, шкідливої для національного розвитку, тобто, окреслюється законодавством про інформацію.

Слід зауважити, що формування каркаса інформаційного простору ускладнюється і видозмінюється відповідно до зміни запитів, пов'язаних із процесом еволюції соціальної структури суспільства та розвитком інформаційних технологій. Сучасна техніко-технологічна основа інформатизації створює нові можливості для вдосконалення комунікативних процесів, підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів. Реалізація програми інформатизації в нашій країні створила умови для доступу до інформаційних ресурсів та можливостей інфотворення для всіх категорій населення України.

Соціальні інформаційні комунікації як еволюційний механізм суспільного розвитку сприяють цьому розвитку у двох основних аспектах:

- шляхом удосконалення структури комунікацій, урізноманітнення їх, виходячи із зростаючих можливостей технічних засобів;
- удосконаленням якості інформації, що циркулює в інформаційних комунікаціях, забезпеченням якомога більшої відповідності змісту цієї інформації наявним запитам, а також приведенням форми її подачі до наявних у користувачів можливостей обробки й використання.

Як уже зазначалося вище, активізація глобалізаційних процесів, зростання загрози уніфікації в розмаї національностей обумовило необхідність посилення суспільної уваги саме до проблем національного розвитку, пошук можливостей пристосування до нових

умов суспільного функціонування людських спільностей саме на національному рівні. Слід зазначити, що при цьому глобалізація впливає і на всі інші складові соціальної структури суспільства, однак, не підштовхуючи їх до того рівня змін, який є характерним для рівня національного і не загрожуючи масштабами змін самому існуванню цих структур. В останні десятиріччя основні тенденції розвитку національного інформаційного простору дають підстави для виявлення певних закономірностей та прогнозування процесів розвитку інформаційної сфери в майбутньому. У свою чергу таке прогнозування дає можливість оперативного реагування на інноваційні зміни в інформаційних процесах на правовому, технологічному та інших рівнях.

Сьогодні вже чітко проявляється той факт, що вдосконалення соціальної структури суспільства відбуватиметься шляхом розвитку вертикальних і горизонтальних напрямів побудови інформаційних комунікацій. Вертикальні обміни, у яких інформація надходить з організаційного центру до його структурних елементів і від цих елементів як зворотний зв'язок до центру по відповідних комунікаціях, у цілому, є системопідтримувальним, спрямованим на суспільний розвиток, інформаційним механізмом, що створює загальну конфігурацію національного інформаційного комплексу. Держава на даному етапі розвитку суспільства найчастіше є основним інструментом національної консолідації, «організуючим началом і координатором буття»¹⁰² інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень.

Протягом тривалого часу в історії людства спосіб вертикальних інформаційних обмінів був беззаперечно основним у сфері соціального розвитку і пов'язаний з розвитком націй і держав. Через центральну структуру такої системи, крім внутрішніх інформаційних обмінів, відбувалися також і зовнішні, на міждержавному, міжнаціональному рівні обміни, корисні для одного чи обох суб'єктів обмінів. На базі взаємокорисної інформації поступово розвивались

¹⁰² *Маца К. А.* Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли): монография. – К.: Изд-во геогр. лит. «Обрії», 2012. – С. 17.

інформаційні ресурси, що становлять нині ресурси глобального інформаційного простору. Вплив цих ресурсів на регіони світу протягом усього періоду, поки міжнародні інформаційні комунікації повністю контролювались управлінськими структурами на державному рівні, регулювався організаційними центрами націй і держав. І лише з розвитком технічних засобів інформатизації, коли на інформаційні обміни стали все менше впливати географічні кордони країн, соціальні структури одержали можливість без контролю, або ж лише при частковому регламентуванні державою, одержувати інформацію з-за кордону.

Можна прогнозувати, що в процесі розвитку загальноцивілізаційної інтеграції, на базі здобутків науково-технічного прогресу процес створення нових і вдосконалення наявних інформаційних комунікацій з ініціативи управлінських структур держави і в її інтересах буде розвиватись. Відповідно до структури глобальних інформаційних ресурсів ці комунікації будуть призначені для використання в національних інтересах ресурсів глобальної інформації, в інтересах міждержавних інформаційних обмінів та ін.¹⁰³ Ці комунікації в межах існуючого правового поля будуть контрольовані державою, відображаючи її інтереси, інформаційні потреби розвитку.

Паралельно, з розвитком інтернет-технологій за ініціативою зарубіжних суб'єктів інформаційної діяльності та за ініціативою соціальних структур українського суспільства, швидко розвиваються інформаційні комунікації по лінії «суб'єкти глобального інформаційного простору – соціальні складові українського суспільства», обміни в яких слабо регламентуються або й зовсім не регламентуються сьогодні державою, що створює проблеми для національного інформаційного суверенітету.

У процесі розвитку вертикальних інформаційних обмінів набувають певних характерних рис особливості цих процесів, характерні саме для такого виду обмінів: техніко-технологічні, спеціальне устаткування для регулювання режиму доступу до службової інформації, організаційні, правові та ін. І ця специфіка має

¹⁰³ Див.: Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 32–34.

враховуватись у розвитку системи вертикальних інформаційних обмінів.

Протилежний вертикальному спосіб горизонтальних інформаційних обмінів, децентралізованих, таких, що призначаються для спілкування насамперед у міжособистісному спілкуванні, тривалий час використовувались у сфері епістолярних обмінів. Кардинально в цій сфері ситуація почала змінюватись із впровадженням електронних інформаційних технологій, загальносуспільної інформатизації, формуванням нового виду соціальних спільнот, заснованих на інформаційній солідарності. За визначенням Б. Веллмена, це мережі міжособистісних зв'язків, які забезпечують комунікабельність, підтримку, інформацію, відчуття належності та соціальну ідентичність ¹⁰⁴. Це нове явище в розвитку інформаційної сфери України, як і в усьому світі, стало можливим завдяки розвитку інформатизації, доступу до наявних інформаційних ресурсів, електронних інформаційних технологій і, що ще більш важливо в даному випадку, до можливостей творення нової інформації широкій аудиторії учасників інформаційних обмінів.

2.3. Соціальні мережі в системі соціальних комунікацій

Формування соціальних мереж зробило можливим широкі інформаційні обміни практично без участі контрольованих державою вертикальних інформаційних потоків на горизонтальному рівні інформаційних обмінів.

Стосовно цього способу інформаційних обмінів М. Кастельє зауважив, що «ці спільноти працюють на основі двох головних спільних культурних характеристик. Перша – це цінність горизонтальної вільної комунікації... Друга: спільність, що виникає з віртуальних громад, – це те, що я визначив би як самокероване створення мережі» ¹⁰⁵. У національному інформаційному комплексі ці спільноти виконують функцію соціального інструменту внут-

¹⁰⁴ *Wellman B.* The community question / *American Journal of Sociology*, 1984: 1201_31.

¹⁰⁵ *Кастельє М.* Інтернет-галактика. – К.: Ваклер. – 2007. – С. 53.

рішнього наповнення комплексу новою інформацією. У мережах атрибути окремих акторів менш важливі, ніж відносини й зв'язки з іншими акторами в мережі. Цей підхід виявився корисним при поясненні багатьох реальних явищ, однак залишає менше простору для індивідуальних дій, можливостей індивідів впливати на свою удачу, оскільки багато що залежить від структури їх мережі¹⁰⁶. Така точка зору і подібні в інших публікаціях свідчать, що створювані нові інформаційні механізми є обслуговуючими в системі горизонтальних інформаційних обмінів і мають відповідати потребам цих обмінів.

Процес розвитку соціальних мереж обумовлюється прискоренням процесу соціалізації членів сучасного суспільства. Цей процес базується, зокрема, на факторі зростання ефективності спільних дій, що, на відміну від спільних зусиль інших видів біологічних істот, перетворилися на усвідомлені цілеспрямовані процеси. Інформаційна насиченість сучасного життя, що активно стимулює розширення громадських і міжособистісних контактів, визначає також розвиток гуманістичної сфери в суспільстві, сприяє зародженню нових соціальних ініціатив, розвитку культурних процесів у соціумі та ін.¹⁰⁷

При цьому слід зауважити, що мова йде не лише про виробничу, перетворювальну діяльність стосовно навколишнього середовища, а й про внутрішньосуспільну організацію, формування духовно-культурної сфери суспільства.

У цілому ж загальні закономірності еволюції сучасної цивілізації, удосконалення структури суспільства і нерозривно пов'язаний із цими процесами розвиток горизонтальних форм обміну інформацією, соцмереж – усе це особливо динамічно й наочно проявилось в останні десятиріччя у регіонах кардинальних суспільних перетворень, у тому числі в новій українській державі. У політичній сфері на зміну однопартійній системі в Україні прийшла ціла плеяда партій, громадських об'єднань і рухів, що об'єктивно мають

¹⁰⁶ Еще о социальных сетях. – Режим доступа: <http://socialnye-sety.ru/>.

¹⁰⁷ Лодатко Е. Методологические основы моделирования социокультурных процессов. – № 15. – 2007. – 25.10. – Режим доступа: relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main.

створювати умови для багатоваріантних можливостей розв'язання проблем, які постають перед Україною, і захоплено воюють між собою за власні інтереси, тобто за владу. У сфері економіки державна власність, колективне господарювання в аграрному секторі втратили традиційну для соціалістичного періоду розвитку монополію і замінені ринковими формами господарювання з усією різноманітністю цих форм, що також відображене в інформаційній сфері, у національному інформаційному просторі. Відбувається істотне розшарування, ускладнення соціальної структури в усіх сферах життя суспільства, що ускладнює структуру соціальних комунікацій, насамперед на горизонтальних рівнях. І це ускладнення обумовлює необхідність оперативної трансформації, приведення до вимог сучасності інформаційної системи, що обслуговує українське суспільство.

Процеси загальносуспільної інформатизації стали сильним каталізатором суспільної активності в інформаційній сфері, у використанні системи вже сформованих соціальних комунікацій не лише як соціального інструменту, призначеного для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства зверху донизу, від організаційно-керівної ланки суспільства – як суб'єкта інформаційної діяльності, до кожного члена суспільства як об'єкта інформаційних впливів, а й у зворотному напрямі. При цьому відбувається налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування й розвитку суспільства¹⁰⁸.

Оскільки основоположною загальноцивілізаційною тенденцією соціального розвитку є вдосконалення внутрішньої єдності й керованості суспільного організму, то процес посилення зворотного зв'язку на базі громадянських ініціатив у вертикальних інформаційних обмінах¹⁰⁹ у процесі розвитку інформатизації саме й відкриває нові потенційні можливості для консолідації суспільства та зростання ефективності його функціонування. На ниніш-

¹⁰⁸ *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – С. 61–62.

¹⁰⁹ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – К., 2013. – С. 16.

ньому етапі розвитку інформаційних технологій фактично зникає проблема браку інформації в усіх сферах суспільного життя, і відповідна проблематика переноситься на рівень забезпечення необхідної якості інформаційних ресурсів і ефективності їх використання.

Варто зазначити, що зростання ефективності використання електронних, найбільш використовуваних інформаційних комунікацій в українському інформаційному просторі розпочалось із сфери економічних відносин, сфери найбільше фінансованої приватним, насамперед зарубіжним капіталом. Цією ж обставиною пояснюється і впровадження в практику інформаційних обмінів зарубіжних інформаційних технологій та суттєве зниження запитів, при нейтральній позиції Української держави, на колись передові у світі українські інформаційні технології.

При цьому у зв'язку з розвитком інформатизації відбувається загострення суспільної уваги на забезпеченні розвитку й ефективного функціонування соціальних інформаційних комунікацій. Ці комунікації є основним інструментом доступу до виробництва й поширення найновіших інформаційних ресурсів. Як зауважує Г. Почепцов, «медіакомунікації можна визначити як тип соціальної взаємодії людей за допомогою медіа. При чому як медіа слід розглядати не лише ЗМІ, це значно ширше поняття. Це будь-який інформаційний носій, який фіксує соціальні смисли, об'єднуючи людей в просторі та часі»¹¹⁰. Саме у сфері електронної інформації вони набувають багатоаспектної різноманітності і сприяють зростаючій ефективності використання інформації. Від обслуговування файлових систем та систем керування базами даних при цьому відбувається перехід до формування відкритих систем з розподіленою обробкою даних і комп'ютерних мереж, з розробкою клієнт-серверних, веб-серверних та інтернет-технологій¹¹¹. З початку нинішнього століття розвивається система соціальних інформаційних мереж

¹¹⁰ *Почепцов Г.* Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації. – К.: Спадщина, 2012. – С. 10.

¹¹¹ Див.: *Томашевський О. М., Цегельник Г. Г., Вітер М. Б., Дудук В. І.* Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 80–82.

для обслуговування згідно з методологією CSRP (CUSTOMER SYNCHRONIZED RESOURCE PLANNING) – планування ресурсів, синхронізованих з покупцем при використанні інтернет-інтранет-технологій. При цьому соціальні мережі є дуже чутливими до потреб своїх користувачів і тому

- технічна, технологічна база цих мереж, як правило, є інноваційною;

- серед користувачів цих мереж відсутня офіційна фіксація членства, і кожен з учасників може в будь-який час відмовитись в участі у спілкуванні, включитись в інформаційні обмін з іншими партнерами. Тривалість існування тих чи інших об'єднань за інтересами не регламентована в часі;

- соціальні мережі є інформаційними комунікаціями, найменшою мірою контрольованими традиційними державними засобами організації інформаційної безпеки.

Соціальні інформаційні комунікації цього періоду розвиваються в напрямках:

- «– максимального використання потенціалу ПК і середовища розподіленої обробки даних;

- модульної побудови системи (поєднання різних типів архітектурних рішень у межах одного комплексу);

- економії ресурсів системи за рахунок централізації зберігання та обробки даних на вищих рівнях системи;

- наявності ефективних централізованих засобів мережевого системного адміністрування»¹¹².

Таким чином, відповідно до зростаючих суспільних потреб, пов'язаних із включенням у процес інформатизації зростаючої кількості громадян України, спочатку в економічній, а потім і в інших сферах суспільної діяльності розвивається різноманітна система електронних інформаційних комунікацій, у тому числі й соціальних мереж. «...Те, що ми спостерігаємо у наших суспільствах, – зазначає М. Кастельс, – це розвиток комунікаційного гібриду, який поєднує фізичне місцеперебування та кібернетичне місцеперебування, що діє як матеріальна опора мережевого індивідуалізму»¹¹³.

¹¹² Там само. – С. 82.

¹¹³ *Кастельс М.* Інтернет-галактика. – К.: Ваклер. – 2007. – С. 131.

За даними компаній GFK Ukraine, InMind та УНІАН, Інтернет-асоціації України, кількість інтернет-користувачів у 2013 р. становила від 17,34 до 19,7 млн (або 43 % населення України) проти 15,4 млн на I квартал 2012 р. За підсумками I кварталу 2013 р. 79 % комп'ютерів у країні було підключено до Інтернет (фіксований зв'язок), у 2012 р. цей показник становив 75 %, у 2011-му – 70 %¹¹⁴. За даними Держстату, за показником проникнення доступу в Інтернет серед підприємств також лідирує Київ, де його мають близько 95 % підприємств. У промислових регіонах цей показник становить вище 85–87 %, серед аутсайдерів – Чернівецька та Хмельницька області, де лише 72–75 % обстежених підприємств мали доступ в Інтернет¹¹⁵.

Характерною особливістю розвитку соціальних інформаційних комунікацій, пов'язаною з цими процесами, є те, що разом із вдосконаленням вертикальної їх складової, що сприяє інформаційним обмінам з управлінськими структурами, розвивається горизонтальна складова. Вона пов'язана з розвитком ділової інформації між суб'єктами економічної діяльності без прямого втручання владних структур. Крім того, сама інформаційна індустрія набуває дедалі значущих обертів.

За даними Держстату¹¹⁶, 2013 р. в Україні надано інформаційних послуг із програмування на суму 5,0 млрд грн, за той же час населенню надано ІТ-послуг на суму 166 млн грн. Сьогодні Україна є одним з найбільших ринків ІТ-послуг у Східній Європі. За даними Світового банку, за останнє десятиліття Україна збільшила обсяг експорту ІТ-послуг майже в 10 разів.

У практиці функціонування сучасних електронних інформаційних технологій звертає на себе увагу та обставина, що більшість

¹¹⁴ <http://watcher.com.ua/tag/kilkist-korystuvachiv/>; <http://consulting-ua.com/kilkist-internet-korystuvachiv-v-ukrajini/>; <http://economics.unian.net/ukr/news/169212-kilkist-regulyarnih-internet-koristuvachiv-v-ukrajini-ukrajini-u-1-muukvartali-zroslna-15.html>; http://newsradio.com.ua/2013_06_10/V-Ukra-n-zrosla-k-lk-st-koristuvach-v-internetu/; <http://www.inau.org.ua>.

¹¹⁵ Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=node/1889>.

¹¹⁶ Там само.

персональних комп'ютерів, більшість комп'ютерних центрів у цілодобовому вимірі використовують лише кілька відсотків своєї потужності, лише час від часу виконуючи завдання, що потребують значної потужності¹¹⁷. Грід-технології, розроблені американськими дослідниками Я. Форстером та К. Кессельманом, забезпечують більш ефективне використання обчислювальних ресурсів по територіально розділених сайтах, що є перспективним напрямом підвищення дієвості вітчизняних комп'ютерних систем. Виходячи також з реальних вітчизняних можливостей фінансування, необхідності розвитку горизонтальних інформаційних обмінів при використанні потужних комп'ютерних систем як у господарських цілях, так і з метою включення в реалізацію великих міжнародних наукових проектів, у розвиток міжнародного наукового співробітництва, науково-технічні роботи, які фінансувало Держінформнауки, були спрямовані на створення й забезпечення розвитку матеріально-технічної бази національної грід-мережі, забезпечення її інтеграції у європейську й світову грід-інфраструктуру. У результаті виконання робіт у 2013 р. сформульовано вимоги та обрано оптимальні програмно-апаратні технології роботи з банками даних в українській грід-мережі на базі технологій SRM, LFC, AMGA, 10 Gigabit Ethernet, RDMA. Розроблено алгоритми роботи агентів та грід-служб роботи з банками даних у грід, які забезпечують надійність, продуктивність, можливість перенесення на рівні, заданому користувачем.

Таким чином, вітчизняні соціальні комунікації розвиваються в напрямі забезпечення дієвих можливостей для здійснення науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку, інтеграції в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, відродження на цих засадах позицій вітчизняної науки на міжнародній арені і в Україні, розвитку науково-прикладних досліджень, пов'язаних з інтересами вітчизняних економічних структур, налагодження співробітництва, виходячи з національних інтересів, із зарубіжними

¹¹⁷ Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / О. М. Томашевський, Г. Г. Цегельник, М. Б. Вітер, В. І. Дудук. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 164–166.

суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках особливо при реалізації спільних проектів, створенні спільних підприємств з вітчизняними економічними структурами¹¹⁸. Важливо підкреслити, що перспектива вдосконалення наукової підтримки в реалізації масштабних планів загальнонаціонального значення вітчизняною наукою в тривалій перспективі можлива лише за умови відновлення й розвитку фундаментальних наукових досліджень у контексті актуальних проблем сучасності.

У процесі вдосконалення українського державотворення протягом двох останніх десятиріч набули якісно нового змісту вимоги до системи соціальних інформаційних комунікацій, пов'язані з необхідністю вдосконалення процесу продукування ресурсів для обслуговування інформаційної вертикалі органів державної влади й місцевого самоврядування. З розвитком електронних інформаційних технологій як повноправного, а на сьогодні вже провідного механізму інформаційних обмінів в національному інформаційному просторі набувають чіткості такі основні тенденції інформаційного обслуговування владних структур:

- організація електронного урядування;
- розробка технологій співробітництва з управлінськими структурами інформаційних, інформаційно-аналітичних структур, що займаються виробництвом, організацією структурування, зберігання, аналізу та підготовки до ефективного використання суспільно значущих інформаційних ресурсів.

Стосовно проблеми електронного урядування як недоліка варто зауважити про те, що в теоретичному плані ще до сьогодні ведеться дискусія стосовно самого поняття «електронний уряд». Г. Почепцов і С. Чукут у зв'язку з цим зазначають, що в різних дослідників під цим урядом розуміється і той, що має власний портал, і той, що активно взаємодіє з громадянами за допомогою мережі Інтернет, і той, що забезпечує всю сферу електронних послуг громадянам¹¹⁹. Хоча практика показує, що максимально ефективним електронне

¹¹⁸ Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 77.

¹¹⁹ Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика. – К.: Знання, 2008. – С. 398.

врядування стає лише за наявності кожного з вказаних компонентів, плюс забезпечення зворотного зв'язку при реалізації владних рішень та проектів, при створенні атмосфери громадської активності, спрямованої на вдосконалення управління діяльності.

Таким чином, певна теоретична неузгодженість негативно позначається на практичному впровадженні владними структурами системи електронного урядування. Хоча сьогодні можна говорити про те, що в державі налагоджується розвиток механізмів своєчасного, якісного інформування значною частиною владних структур усіх рівнів громадян про зміст своєї діяльності, організація системи зворотного зв'язку з оцінками цієї діяльності. У 2013 р. уряд затвердив План заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів (розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 517-р). Одночасно Держінформнауки у 2013 р. створено та проведено дослідну експлуатацію першої черги інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

Система гарантує прямий доступ до інформаційних ресурсів, їх технологічну сумісність і захист персональних даних. Тобто об'єднуються два базові принципи – відкритість і безпека. Основними принципами побудови системи є:

- використання всіх напрацьованих на сьогодні програмно-технічних рішень щодо автоматизації документообігу в органах виконавчої влади;

- використання єдиного формату обміну електронними документами при організації електронної взаємодії;

- застосування електронного цифрового підпису;

- взаємодія з існуючими системами електронного документообігу органів виконавчої влади.

Основними функціями системи є:

- приймання та передавання організаційно-розпорядчих електронних документів Секретаріату Кабінету Міністрів, міністерствам та органам виконавчої влади;

- приймання та передавання електронних документів між Секретаріатом Кабінету Міністрів, міністерствами та органами виконавчої влади;

- організація погодження проектів нормативних-правових актів між органами виконавчої влади;
- контроль за виконанням доручень Секретаріату Кабінету Міністрів.

На сьогодні до системи підключено Апарат Верховної Ради України, Секретаріат Кабінету Міністрів України, усі міністерства та центральні органи виконавчої влади ¹²⁰.

Розвиток електронних інформаційних технологій, у тому числі відповідних інформаційних комунікацій, відкриває перспективи вдосконалення технологій співробітництва з управлінськими структурами інформаційних, інформаційно-аналітичних структур, що займаються виробництвом, організацією структурування, зберігання, аналізу й підготовки до ефективного використання суспільно значущих інформаційних ресурсів. Однак, хоча в середовищі практиків інформаційної сфери вже утвердилася думка про необхідність концентрації зусиль наявних інформаційних центрів під координуючим началом Української держави, на практиці такий напрям діяльності реалізується слабо. І, отже, держава не мобілізує навіть наявний інформаційний потенціал у суспільстві для вдосконалення управлінської діяльності, для розв'язання надзвичайно актуальної для України проблеми консолідації суспільства. І справа в даному випадку не лише в незрівнянно нижчих матеріально-технічних можливостях українських інформаційно-аналітичних центрів у порівнянні із західними, у недостатньому професійному рівні значної кількості потенційних замовників на інформаційну чи аналітичну продукцію, які не можуть сформувати попит на такі продукти.

Поряд із цим важливою виявилася ще одна обставина. На Заході середовищем широкого використання «мозкових центрів» були сфери публічної політики. Однак в українському політикумі лише останнім часом у нової політичної еліти виявився практичний інтерес залучення широких мас до активної участі в політичному процесі та розвитку у зв'язку з цим широкого політичного інформування. Це пояснювалося не лише алергією більшості населення на декларативне

¹²⁰ Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=node/1889>.

марнослів'я ідеологів так званої «перебудови», а й політичною невідповідністю більшості існуючих сьогодні партій усіх напрямів, слабким теоретичним обґрунтуванням їхніх програм, відривом від реалій сьогодення та згадуваною розмитістю загальносуспільних ідеалів. Цей фактор теж не сприяв появі високоякісних структур типу американських «фабрик думки»¹²¹ у сфері політичного життя українського суспільства. Виникнення в США таких структур пояснюється ситуацією, коли державні інститути, громадські організації, бізнесові структури вже не в змозі самотійно впоратися, з одного боку, із величезним потоком інформації, зі зростаючими проблемами суспільної значущості, з іншого – у суспільстві збільшується кількість людей з вищим освітнім рівнем, і саме «фабрики думки» дають змогу долучитися до розв'язання складних загальносуспільних проблем людям, яких з тих чи інших причин не влаштовує робота в традиційних державних, наукових чи політичних структурах, де відсутні умови для повного їх самовираження.

Бачимо, що ситуація в нашій країні відмінна від стану справ у США і поки що не передбачає створення таких високопродуктивних аналітичних структур. Проте дійсність вимагає і в наших умовах опрацювання значних масивів інформації для вирішення актуальних суспільно значущих питань. Необхідні для цього структури найчастіше створюються при великих бібліотеках або ж самотійно, із використанням послуг інформаційних центрів.

Як показує практика, суттєву перспективу в нинішніх умовах для вдосконалення інформаційного забезпечення органів державної влади, як і в цілому для розвитку процесу інформатизації в країні, має система вітчизняних бібліотечних установ. У наш час, при певному, хоч і незначному матеріальному оновленню бібліотечних установ, їх співробітники набувають навиків сучасних інформаційних працівників.

Саме ця категорія працівників сьогодні допомагає все більшій кількості користувачів, у тому числі в інформаційно-аналітичних підрозділах владних структур, не потонути в гігантських масивах інтернет-інформації, займається структуруванням суспільно зна-

¹²¹ Шейдина І. Л. США: «фабрики мысли» на службе стратегии. – М.: Наука, 1973. – С. 47.

чущих масивів інформації, її відбором і підготовкою у зручній для використання формі замовникам, що значно підвищує ефективність роботи з цією інформацією.

Б. Патон справедливо назвав бібліотеки передовою базовою ланкою інформатизації, підкреслюючи, що «рух в інформаційне суспільство починається від мережі бібліотек, бо вони є володарями усієї досі накопиченої і оприлюдненої інформації»¹²².

Слід зазначити також і ту обставину, що на базі електронних технологій нині ґрунтується вся система вертикальних і горизонтальних зв'язків у процесі розвитку інформатизації суспільства. За допомогою сучасних ліній зв'язку створюються можливості різкого збільшення інформаційного потенціалу сучасних бібліотечних установ шляхом кооперації їх фондів. Таким чином, створюються передумови для поліпшення циркуляції інформації в масштабах загальнонаціональної інформаційної бази, удосконалюється відповідний системоорганізуючий механізм загальнодержавного значення. У цих умовах, залишаючись основними центрами зберігання інформаційних ресурсів, бібліотечні установи – що більшою мірою демонструє вже практика сьогодення – будуть розвиватися також як активні оператори інформаційними масивами в інтересах держави, в інтересах суспільства. Вони, очевидно, мають ставати своєрідними методичними центрами з керування інформаційними потоками й ефективного використання інформаційних ресурсів. Ці функції сучасних бібліотек набуватимуть дедалі більшої актуальності для широкого користувача в процесі входу суспільства в його постіндустріальний, інформаційний етап розвитку.

Звертає на себе увагу також та обставина, що бібліотечні установи, як і всі інші суб'єкти інформаційного процесу в суспільстві, паралельно з розвитком системи вертикальних інформаційних обмінів активно розвивають їх горизонтальну складову. Таким чином, еволюція техніко-технологічної бази інформатизації, розвиток

¹²² З виступу Президента НАН України, академіка НАН України Б. Є. Патона на засіданні Президії НАН України при обговоренні питання «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 8.

системи, насамперед електронних, соціальних комунікацій сприяє доступу громадян до інформаційних ресурсів, до самостійного використання наявної та виробництва нової інформації і цим самим розширює можливості вільного розвитку й самоутвердження сучасної людини. Курс на інноваційний розвиток українського суспільства обумовлює розвиток інформаційних комунікацій наукової сфери, у тому числі горизонтальних. Остання характерна ознака в умовах сучасної дійсності обумовлена кооперативними тенденціями між закладами науки, що дають можливість ефективніше використовувати ті дуже скромні кошти, що виділяються на підтримку наукової сфери, і спільно проводити дослідження. Крім того, горизонтальні зв'язки сприяють розвитку міждисциплінарних досліджень. Національний пріоритет у цьому питанні має бути пов'язаний з формуванням системи електронних інформаційних комунікацій, спрямованих на організацію приросту наукового знання як важливої умови інноваційного розвитку суспільства.

Активний розвиток соціальних мереж як механізму горизонтальних інформаційних обмінів протягом останнього десятиріччя набув таких масштабів, що його можна кваліфікувати як новий етап у формуванні внутрішньосуспільної системи соціальних комунікацій. На користь цієї точки зору свідчить принаймні таке:

– якщо до останнього часу використання цих технологій тон у формуванні системи соціальних комунікацій і масштабів їх впливу на формування суспільної свідомості задавали центри керівництва і координації, що забезпечували функціонування суспільства з допомогою вертикальних способів інформаційних обмінів, то ініціатива й правила гри при використанні електронних соціальних комунікацій переходять до рівнозначних у соціальних вимірах учасників цього способу обмінів на кооперативних засадах;

– стимулом для такої форми спілкування є не потреби, пов'язані з необхідністю задоволення запитів функціонування й розвитку суспільства, членом якого є даний індивід, а його власні мотиви, бажання, захоплення, що лише опосередковано співвідносяться із суспільними інтересами: можуть підтримуватися в суспільстві, бути нейтральними стосовно його інтересів або ж заперечуватись ним у тій чи іншій формі;

– на сьогодні соціальні мережі є засобами інформаційних обмінів найменш контрольованими правовою системою українського суспільства. У цьому плані вони є унікальними, оскільки всі раніше створені засоби ініціювалися владою і були тією чи іншою мірою інструментом керування масами тією чи іншою мірою контролювалися нею. Це ж стосується і так званих демократичних, «незалежних» ЗМІ. Незважаючи на декларативну демократичність, їх залежність від джерел фінансування також обумовлює необхідність відстоювання позицій цих джерел, пов'язаних із системою управління, що підтримують правлячі на даний момент кола або ж опонують їм.

Соціальні мережі вперше стали засобами обміну інформацією між людьми, контроль за змістом якої з боку держави є в правовому, техніко-технологічному плані істотно обмеженим.

При цьому активізація горизонтальних соціальних мереж на основі електронних інформаційних технологій внесла в процеси інформаційних обмінів на рівні розвитку громадянського суспільства суттєві якісні зміни. З розвитком електронних інформаційних технологій протягом останніх двох-трьох десятиріч горизонтальні комунікації, що використовуються, як правило, у спілкуванні соціально однорідних, або ж подібних структур чи окремих членів суспільства, інтенсифікували інформаційні обміни, і це сприяло:

– прискоренню та урізноманітненню контактів між людьми і їхніми об'єднаннями. «Он-лайн мережі, – як це зазначає М. Кастельс, – стають формами “спеціалізованих спільнот”, тобто формами комунікабельності, побудованим навколо специфічних інтересів... люди можуть належати до декількох таких мереж»¹²³;

– формуванню нових, віртуальних об'єднань людей за інтересами незалежно від відстаней і кордонів і, таким чином, розвитку нових, перспективних напрямів діяльності (до речі, перспективність при цьому визначається добровільною участю учасників у спільних діях).

Як зауважує з цього приводу Г. Кардозо, «...ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм

¹²³ Кастельс М. Інтернет-галактика. – К.: Ваклер. – 2007. – С. 132.

соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації»¹²⁴;

– на базі значного збільшення різноманітності підходів до суспільних проблем, точок зору на їх вирішення досягненню більшої точності й глибини занурення в актуальну проблематику і, у кінцевому підсумку, зростанню творчого потенціалу суспільної діяльності;

– розширенню доступу до інформації і, що дуже важливо, можливостей використовувати вже напрацьовані ресурси і формувати нові, що створює умови для розвитку свободи і самоутвердження людей і їх соціальних об'єднань у структурі суспільства. Це стосується і традиційно існуючих, і нових, віртуальних об'єднань. Цією закономірністю, до речі, значною мірою пояснюється і зростання національної самосвідомості, активізація національних процесів у сучасних державах, особливо багатонаціональних.

Сьогодні, фактично, уже збулося короткотермінове пророкування М. Кастельса про те, що «мережі онлайн, коли вони стабілізуються у своїй діяльності, можуть побудувати спільноти, віртуальні спільноти, відмінні від фізичних спільнот, але необов'язково менш інтенсивні чи менш ефективні в поєднанні й мобілізації. Далі те, що ми спостерігаємо в наших суспільствах, – це розвиток комунікаційного гібрида, який поєднує фізичне місце перебування й кібернетичне місце перебування, що діє як матеріальна опора мережевого індивідуалізму»¹²⁵.

Ці процеси розвиваються також і в позавиробничій сфері, у громадській діяльності, сімейно-шлюбних стосунках, навчанні, організації дозвілля тощо.

Одним словом, життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожен суспільний індивід стає учасником й одночасно їх творцем. І в цій постійно ускладнюваній суспільній організації, що розвивається на постійно збагачуваній інформаційній основі, кожен дієздатний її член бере участь у наповненні такої кількості інформаційних баз – основи будь-якої діяльності, яка відповідає кількості виконуваних ним соціальних функ-

¹²⁴ *Cardoso G.* Para una sociologia do ciberespaco: comunidades virtuais em portuques. Oeiras, Portugal: Celta Edito.ra, 1998.

¹²⁵ *Кастельс М.* Інтернет-галактика. – К.: Ваклер, 2007. – С. 131.

цій ¹²⁶. З розвитком процесу, коли громадяни за власною ініціативою стають творцями нової, розгалуженої системи соціальних комунікацій, наповнення її актуальним суспільно значущим змістом, створюються нові умови для самовияву творчої ініціативи учасників спілкування, підвищення якості реалізації творчого потенціалу суспільства.

Варто зауважити, що розвиток цього процесу свідчить про зростаючу популярність даної форми спілкування. Так, найбільш популярними зверненнями до Інтернету серед регулярних користувачів у I кварталі 2013 р. були: соціальні мережі – 63 %, електронна пошта – 50 %, завантаження фільмів і музики – 40 %, пошук інформації – 38 %, новинні сайти, читання газет – 31 %, інтернет-телефонія – 30 % ¹²⁷.

Характерною особливістю соціальних мереж стала та обставина, що на базі спілкування в Інтернеті при цьому створюються нові, «віртуальні», як це часто не зовсім вдало називається в літературі, об'єднання людей на базі тих чи інших спільних інтересів. Ця віртуальність виявляється насамперед у ігноруванні членами таких співтовариств фактора відстаней для гуртування однодумців, що забезпечується сучасними технічними можливостями. На сьогодні практично відсутні аргументи проти твердження, що в даному випадку ми маємо справу з новим видом прояву соціальності, що характеризується :

- відсутністю або ж досить слабким проявом формальної організації, нерідко для цього потрібна лише формальна реєстрація на тому чи іншому сайті;

- можливою анонімністю, за якою стає важливою лише декларована позиція з обговорюваних на сайтах проблем;

- добровільністю входу в інтернет-співтовариство чи виходу з нього, якщо воно перестає задовольняти з тієї чи іншої причини когось із його членів. Ця обставина забезпечує наявність фактора щирості, давно вже втраченого реальною політикою;

¹²⁶ Див.: Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства: монографія. – К., 2013. – С. 20–22.

¹²⁷ Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=node/1889>.

– потенційною здатністю перенесення обговорюваних проблем у сферу «реальної» соціальної практики (аж до створення «віртуальних партій», майже миттєвої організації протестних акцій, інших скоординованих реальних виступів на базі однакового ставлення до подій реального суспільного життя);

– фактичною реальною демократичністю таких організацій, можливістю рівноправного обміну інформацією між учасниками співтовариства, незалежно від реального соціального розшарування.

Дослідники також зауважують: «позитивними моментами діяльності нових спільнот є те, що:

– вони дають змогу громадянам ефективно реалізувати своє право на участь в управлінні державними справами;

– здатні формувати громадянську позицію з тих чи інших суспільно значущих питань;

– можуть оперативно реагувати на зміну політико-правових умов;

– самі собою не потребують фінансової підтримки;

– існують без утворення власної адміністративної вертикалі»¹²⁸.

Як зауважували у своїй публікації американські дослідники Д. К. Р. Ліклайдер та Р. В. Тейлор стосовно перспектив розвитку соцмереж, «... у більшості галузей вони складатимуться з географічно віддалених елементів, які часом скупчуються в невеликі масиви, а інколи працюють відокремлено. Це будуть спільноти, об'єднані не географією, а зацікавленнями»¹²⁹.

Помітне зростання популярності соціальних мереж серед масового користувача привертає увагу суб'єктів економічної діяльності, політтехнологів, представників різних інформаційних центрів, усіх інших суб'єктів інформаційної діяльності, зацікавлених у впливі на масову громадську думку. В Україні, як у будь-якій іншій країні, на початковому етапі розвитку соцмереж спочатку вони виконують розважально-інформативну роль, і лише після нагромадження певного суспільного досвіду, певного авторитету їх використання набу-

¹²⁸ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – К., 2013. – С. 36.

¹²⁹ *Licklider J. C. R., Taylor R.* The Computer as a Communication device, *Science and Technology* (April 1968). – Mode of access: <http://www.kurzweilai.net/meme/frame.html?main=/articles/art0353.html>.

ває більш прагматичного змісту. Входячи в інтернет-об'єднання через своїх агентів впливу, бізнес-структури від їх імені намагаються аргументовано сформулювати вигідну для себе думку про певні товари та послуги, сприяти власному утвердженню на тих чи інших ринках. Якщо така робота буде проведена переконливо, бізнес-структура в результаті одержить довіру і цієї віртуальної спільності, і невіртуального середовища, пов'язаного з нею родинними, дружніми відносинами, такого, що оточує цю спільність і збільшує її загальний суспільний вплив.

За минулий рік обсяг торговельних операцій збільшився на 45 % і досяг 1,6 млрд дол. Загалом, оціночний річний дохід українського інтернет-ринку становить не менш 3 млрд дол. США.

Робота в соціальних мережах дає можливість у торговельній сфері:

- створити власний канал обміну інформацією з аудиторією;
- організувати прямі продажі;
- підвищити відомість бренда;
- краще взнати свою аудиторію ¹³⁰.

Дослідники зауважують, що соціальні мережі сьогодні створили умови для формування нової світової тенденції побудови взаємовідносин з партнерами, колегами, користувачами значно менше в порівнянні з раніше виробленими, пов'язаними з вертикальними формами координації функціонування суспільства.

За оціночними даними дуже широко вже сьогодні використовують соцмережі для розвитку економічної діяльності ТОП-5 ресурсів електронної торгівлі. У лютому 2013 р. до числа лідерів у цій групі увійшли: інтернет-магазин Rozetka (охоплення української інтернет-аудиторії – 21,8 %), дошка оголошень Slando (19 %), торговий центр в Інтернет Prom (18,7 %), інтернет-аукціон Aukro і дошка оголошень Emarket (9,5 %) ¹³¹. Найбільш популярними товарами, що реалізуються з допомогою нових торговельних технологій, є одяг, побутова, комп'ютерна та мобільна техніка, аксесуари, книги.

¹³⁰ Как организовать рекламу в социальных сетях. – Режим доступа: http://www.bizakademiya.ru/reklama_v_setyah.html.

¹³¹ <http://www.in-focus.com.ua/stati/lidery-internet-kommercii-ukrainy/>.

Уже сьогодні згідно з опитанням, проведеним консалтинговою фірмою Hallvarsson & Hallvarsson (Швеція) серед 700 компаній із 21 європейської країни, 81 % опитаних розвиває корпоративні соціальні мережі, вважаючи їх чудовим інструментом для створення лояльності серед співробітників, маркетингових комунікацій з користувачами, формування іміджу, вивчення динаміки попиту, а також поширення інформації про себе ¹³².

Мережеві технології сьогодні вже прийшли в реальну українську політику й життя реальних політиків. Характерною, у зв'язку з цим, є точка зору, висловлена «Коментарям» після бурхливих весняних подій на Майдані політтехнологом С. Гайдаєм. Він справедливо вважає, що вже сьогодні «соцмережа наразі є інструментом, який може виконувати два завдання. Перше – це поінформованість, тобто можливість отримати джерело інформації. Крім того, політик може подати інформацію і сам стати першоджерелом. По-друге, для кожного грамотного політика важливе місце займає зворотний зв'язок. У діалозі зі своїми “друзями” можна перевірити певну аудиторію, подивитися на її реакцію... У соцмережах він веде прямий діалог за допомогою свого маленького ЗМІ. Його “тираж” вимірюється кількістю передплатників і “друзів”. Таке ЗМІ – п'ять тисяч “друзів” плюс передплатники – це вже тираж невеликої газети. При цьому дані читачі – абсолютно контрольовані, оскільки ти сам їх формуєш: когось можеш додати, когось заблокувати» ¹³³.

Далі С. Гайдай ділиться з виданням прогнозом того, що «в майбутньому передвиборчий процес можна буде проводити, не виходячи за межі соцмережі. Не буде потреби заважати людині в реальності, стукати їй у двері, ловити її на вулиці, давати їй шматок паперу зі своїм обличчям. Грамотна робота в соцмережах розв'язуватиме велику кількість питань щодо діалогу зі своїми прихильниками» ¹³⁴.

У недавніх подіях на Майдані було продемонстровано також організаторські можливості, закладені в інформаційному інструменті соціальних мереж. Чи не найбільш переконливо це було продемон-

¹³² http://www.prostobiz.ua/biznes/upravlenie_biznesom/stati/sotsialnyesetiimidzhe_voe_makrame

¹³³ <http://ua.comments.ua/ht/184298-yakih-politikiv-laykayut-u.html>.

¹³⁴ Там само.

стровано на прикладі Автомайдану, організації протестних акцій у столиці України та в регіонах. Певною мірою можна говорити про українське підтвердження даних спеціалістів і признань офіційних учасників подій, що якраз Twitter і Facebook відіграли основну роль у соціальних збуреннях, названих іще «революціями» в більшості країн арабського світу¹³⁵.

Крім об'єднань на основі поєднання економічних, політичних інтересів, спільних уподобань у дозвільній сфері сучасні можливості в інформаційній сфері створили і поступово створюють нову ситуацію в сучасному соціальному організмі, піднявши потенційне соціальне значення особи, створивши можливості для організації так званих віртуальних (таких, що можуть або мають виявитись за певних умов соціальних утворень)¹³⁶ і їх зростаючий вплив на суспільне життя. Інформаційне середовище соціальних мереж з огляду на його зростаючу впливовість на свідомість користувачів поступово стає також об'єктом впливу владних структур, культурно-освітніх установ, різного роду любительських об'єднань за інтересами.

У зв'язку з цим, відтінюючи процеси, що відбуваються, заслуговує також на увагу думка Г. Почепцова про те, що «сьогодні зовнішня пам'ять (за М. Дональдом) мімікрувала в інший бік. Переключення людства на телебачення і інтернет – це принципово просторове об'єднання людства, а не об'єднання у часі, у якому було зацікавлено людство в минулому і яке забезпечували бібліотеки і архіви, а також культура в цілому. Сьогодні людство дивним чином використовує механізми об'єднання у часі для того, щоб створити протилежне до нього об'єднання у просторі»¹³⁷. Можна погодитись, що на сьогодні вона досить точно відображає ситуацію в суспільстві. Однак це стосується лише сьогоднішнього. Власне, сам Г. Почепцов підводить

¹³⁵ Сапожник А. И. Использование социальных сетей для организации революций // Людство на початку XXI ст.: виклики і шляхи рішення. – Севастополь: СевНТУ, 2011. – С. 16.

¹³⁶ Morozov E. The brave new world of slacktivism // Foreign Policy, 2009. – Mode of access: http://neteffect.foreignpolicy.com/posts/2009/05/19/the_brave_new_world_of_slacktivism (accessed 23 May 2012).

¹³⁷ Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації. – К.: Спадщина, 2012. – С.120–121.

до такого висновку. Він говорить про те, що «молодь не просто сьогодні стала менше читати, це ще й результат непотрібності знань в цьому новому типі суспільства. Коли деякі політологи говорять сьогодні, що людство за якихось причин повернулося у бік регресу, то падіння статусу книги є і ознакою, і причиною цього»¹³⁸.

Завтором цього твердження можна було б погодитись, коли б у суспільстві не поширювалася тривога з приводу комп'ютерного привикання, своєрідної комп'ютерної наркоманії, що сильніше турбує в наш час психологів. Коли б не частішали факти в нашому суспільстві, коли наймолодше наше покоління освоює комп'ютер, не навчившись на пристойному рівні читати і дійсно починає нехтувати книгою як інформаційним інструментом невисокої продуктивності. Якщо ж у цілому говорити про задоволення інформаційних запитів молоді, то з допомогою електронних інформаційних технологій вони задовольняються з набагато більшою інтенсивністю, ніж у часи «читаючого суспільства». У цій ситуації, очевидно, слід говорити про проблему відставання сучасного суспільства в насиченні значущою для нього, його розвитку інформацією техніко-технологічної бази, що з'явилася в його розпорядженні під впливом стрімкого розвитку науково-технічного прогресу і несподівано для нього швидко завоювала інформаційний простір. Будемо сподіватись, що шок від інновацій у суспільстві так само швидко минатиме з освоєнням нових інформаційних інструментів. І користувачі електронної інформації матимуть змогу з допомогою комп'ютера (не відмовляючись зовсім від книжки) прилучатися до культур, нового знання.

Що ж стосується твердження про розворот суспільства в бік регресу, то не випадково таку песимістичну точку зору поширюють саме політологи. З вини значної їх кількості, за їх сприяння значна частина українського суспільства на сьогодні втратила соціальну перспективу. І в період, що характеризується поширенням соціального песимізму, багатьом нашим співвітчизникам, особливо молодим, не до наукового прогресу, не до культурного вдосконалення. При цьому в нашому суспільстві декларується орієнтація на справедливе, громадянське суспільство. І це значить, що підстави для оптимізму, віри в майбутній прогрес не виключені.

¹³⁸ Там само. – С. 120.

Слід зазначити, що наведені особливості мережевих форм спілкування є характерними для нинішнього етапу соціальних відносин у суспільстві, рівня інформаційних технологій та комп'ютерної грамотності у сфері інформаційних технологій сучасних учасників інформаційних обмінів. З подальшим розвитком інформатизації українського суспільства і, відповідно, зростаючим рівнем володіння інформаційними технологіями членами суспільства можна прогнозувати зростаюче соціальне значення учасників обмінів у мережах і уточнення характерних особливостей соціальних мереж¹³⁹. Цей процес більшою мірою ув'язується з об'єктивним процесом загальної консолідації суспільства і обумовлює також необхідність зміцнення інформаційних зв'язків на рівні соціальних структур суспільства, що проявляється в розвитку інформаційної кооперації, скажімо, між бібліотечними, архівними установами, у процесі розвитку мережевих систем в економіці¹⁴⁰, у науково-дослідних процесах (з активним використанням, наприклад, грид-технологій).

З точки зору сучасного національного розвитку варто зауважити, що утвердження в інформаційній сфері України соціальних мереж не лише сприяє розвитку взаєморозуміння в суспільстві, обміну інформацією, що стимулює прогрес, загальносуспільній консолідації, зміцненню кооперативних зв'язків у різних сферах суспільної діяльності.

Нові технології інформаційних обмінів створюють також проблеми, пов'язані з:

- можливістю нерегламентованого витоку суспільно значущої інформації, порушенням прав на інтелектуальну власність;

- проникненням у вітчизняний інформаційний простір інформації, що може негативно впливати на суспільну свідомість, інформаційну базу національного інформаційного розвитку, як неадаптовану до процесу українського розвитку, виготовлену для умов розвитку іншого інформаційного середовища, так і ту, що призначається для цілеспрямованого проникнення з метою утвердження інтересів зарубіжних суб'єктів інформаційної діяльності в Україні,

¹³⁹ Там само. – С. 24–25.

¹⁴⁰ Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Укр. контекст. – Логос, 2002. – С. 80–114.

як це відбувається в умовах подій на Сході України, в умовах інформаційної агресії, пов'язаної з цими подіями;

– поширенням впливу маніпулятивних інформаційних технологій для реалізації певних самостійних політичних, економічних та інших цілей, а також застосування сугестивних технологій як елемента в комплексі складових засобів інформаційних воєн.

Окреслені вище тенденції мають бути враховані в процесі подальшого національного розвитку, удосконалення суспільної інтеграції, що обумовлює в тому числі прерогативу національних інтересів, цим самим, певною мірою, обмежуючи свободу членів суспільства. Цей процес особливо рельєфно проявляється в умовах зростаючих викликів глобалізації, зокрема у сфері негативних інформаційних впливів, фактів прямої інформаційної агресії в національний інформаційний простір України.

Окремо слід зазначити, що певне обмеження свободи у сфері інформаційної діяльності в умовах інформаційних протистоянь жодною мірою не протистоїть розвитку демократичного процесу, поглибленню інформатизації. Однак при цьому проникнення новітніх інформаційних технологій у наше життя обумовлює нові виклики перед суспільством, особою та державою, які вже сьогодні потребують перегляду усталеної практики інформаційних обмінів, активних дій щодо їх удосконалення з урахуванням специфіки впровадження інновацій. Водночас слід зазначити, що бурхливий розвиток технологій, як вертикальних, так і горизонтальних інформаційних обмінів, на сьогодні явно не збігається із значною інерційністю реагування на інформаційні процеси державної організаційно-правової системи. І правотворча система, і методологія, і організація інформаційної безпеки потребує зміни підходів у розв'язанні проблем, що актуалізуються сьогодні. Ці проблеми не можуть бути вирішеними не тільки без матеріально-технічного, методологічного оновлення, сучасного кадрового забезпечення органів контролю, але й без обов'язкової організації аналітичної роботи на випередження, постановки належної прогностичної діяльності, вивчення закономірностей розвитку сучасних інформаційних процесів, використання закономірностей еволюції системи соціальних інформаційних комунікацій у вдосконаленні інформаційного забезпечення суспільних перетворень.

У цілому ж можна констатувати, що протягом останніх десятиріч на наших очах формуються зачатки суспільства, у якому Інтернет став основним засобом спілкування, проведення дозвілля, джерелом інтелектуального зростання, навчання і нерідко – основної роботи. Ця тенденція, однак, проявляється не лише у своїх позитивних аспектах. Розвиток соціальних мереж як технологій обміну інформацією на горизонтальних рівнях функціонування соціальних комунікацій є вже сьогодні надзвичайно багатограним явищем. Це явище настільки різноманітне у своїй постійній трансформації під впливом стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, що не виключає прояву деструктивних процесів у суспільстві. Така обставина потребує вироблення також і адекватних загрозам механізмів належного соціального самоконтролю.

2.4. Національний інформаційний суверенітет

Активізація глобальних впливів на всі сфери суспільного життя базується на стрімкому розвитку глобального інформаційного простору. Цей процес, що набув особливого розвитку в останні десятиріччя, став можливим з розвитком комп'ютеризації, упровадження електронних інформаційних технологій, із розповсюдженням персональних комп'ютерів серед більшої частини населення, розширенням доступу до інформаційних ресурсів не лише вітчизняного, а й зарубіжного виробництв. Не тільки за сприяння вітчизняних посередників – ЗМІ, бібліотечних та інших установ, пов'язаних з виробництвом, збереженням інформації, а й безпосередньо. Дедалі більшою мірою відбувається доставка інформації через Інтернет, радіо, супутникове телебачення, також розширюються, урізноманітнюються інші форми доступу до багатогранної системи джерел зарубіжної інформації. Це – з одного боку. З іншого – з розвитком демократизації українського суспільства менш контрольованими з боку держави, більш активними, незалежними від неї стають внутрішньосуспільні джерела інформаційного виробництва, що забезпечують політичну, економічну та інші форми суспільної діяльності, фінансування яких забезпечується не лише з вітчизняних, а й зарубіжних джерел.

Відповідно, суспільна позиція яких або прямо, або в прихованому виді відбиває погляди власників, що не завжди збігаються з інтересами розвитку суспільства.

На території України збільшується також кількість джерел інформації безпосередньо зарубіжного походження. Серед них і книжкова продукція, і ЗМІ, і джерела електронної інформації: сайти, бази даних, рекламно-інформаційні та інші видання. Усі вони цілеспрямовано формують потрібну їхнім власникам і видавцям суспільну думку для утвердження певних економічних, політичних, воєнних та інших інтересів на території України. Такі інтереси не завжди збігаються з інтересами Української держави, українського суспільства і його складових – елементів його соціальної структури, інколи просто входять у суперечність із ними, нерідко порушують традиційні уявлення про недоторканність державного суверенітету.

З розвитком науково-технічного прогресу та забезпеченням доступу до інформаційних ресурсів ширшого контингенту користувачів технології маніпулювання суспільною свідомістю стають більш ефективними і важко контрольованими. Якщо ще в досить недалекому минулому книги, архівні джерела, щоб не допустити небажаних ідей, навіть знищували (в історії чимало таких прикладів), якщо газети, журнали, радіо- та телевізійні програми можна було закрити, обумовлюючи це захистом певних політичних, економічних та інших інтересів, що було далеко не завжди виправдано з точки зору інтересів суспільства, то в останні десятиріччя і правове поле, пов'язане з розвитком демократизації, і розвиток технічних можливостей інформаційної системи розширюють можливості доступу до всіх видів інформації, роблять традиційні форми контролю цього процесу в інтересах суспільства менш перспективними. Водночас входження сучасного суспільства в інформаційний етап його розвитку пов'язане з його інформатизацією і є явищем, безсумнівно, позитивним та об'єктивно необхідним. Адже при цьому з більшою ефективністю використовуються наявні інформаційні ресурси, на чому ґрунтується розвиток суспільної діяльності, більш ефективно реалізується творчий потенціал суспільства і є змога долучитися до надбань передової думки, науково-технічного прогресу, кращих зразків світової культури й мистецтва. Поряд із цим, однак, некритичне, без будь-яких розумних обмежень, долучення

до ресурсів глобального інформаційного простору з точки зору інтересів суспільства й держави загрожує уніфікацією у сфері національно-культурного розвитку, засиллям низькопробних явищ так званої масової культури, негативними інформаційними впливами – аж до зумисно організованої інформаційної агресії, до наслідків, передбачуваних уже практикованими у світовій практиці інформаційними війнами включно.

Зважаючи на зростаючий прискореними темпами процес інформатизації українського суспільства, активний розвиток глобального інформаційного простору та багатогранні можливості його впливу на наслідки цих впливів і постійне ослаблення можливостей контролю цього процесу традиційними засобами, в інформаційній сфері і в Україні, і в ряді зарубіжних країн як у теоретичному, так і науково-політичному плані протягом останніх десятиріч розглядається проблема забезпечення національного інформаційного суверенітету.

На сьогодні у світовій практиці відомі спроби організації практичної роботи щодо встановлення контролю за певними сферами інформаційної діяльності. Певні обмеження в користуванні Інтернетом вводилися в Китаї, далеких мусульманських країнах. Правові норми національного законодавства потребують реєстрації центрів збереження інформаційних ресурсів у Швеції, місця обробки даних державного значення в Німеччині, контролюють використання комп'ютерного устаткування та комунікацій у Бразилії тощо. Звичайно, такі заходи, як правило, не забезпечують високої ефективності, особливо з урахуванням стрімкості суспільного розвитку сучасності, науково-технічного прогресу та опору процесам сучасного становлення інформаційного суверенітету з боку транснаціональних економічних структур¹⁴¹.

Вважається, що формування цього поняття було актуалізоване розвитком інтернет-технологій, глобальних ЗМІ та електронної пошти. На території країн СНД зі спільною 80-річною історією і досить подібним рівнем технологічного розвитку цей процес відбувається на межі тисячоліть, коли вже досить сильним став вплив глобального інформаційного простору, що формувався на основі впливу провідних країн

¹⁴¹ Батурин Ю. М., Жодзизжский А. М. Компьютерная безопасность. – М.: Юрид. лит. – 1991. – С. 101.

світу, насамперед США. Нові інформаційні технології прискореними темпами входили в життя громадян нещодавно створених молодих країн, що декларували свою прихильність до демократичних форм розвитку на основі ринкової економіки. При цьому нові держави без відповідного досвіду лише створювали свої далеко не завжди успішні законодавчі системи, що мали забезпечувати національний суверенітет у цілому і відповідати необхідності задоволення нагальних потреб нейтралізації якісно нових викликів негативних впливів глобального інформаційного простору на суспільство в стадії його становлення, формування його інформаційного суверенітету, особливо важливого саме для цієї стадії суспільного розвитку.

Зважаючи на ситуацію, що розвивається, російський дослідник І. Панарін справедливо формулює питання про те, до яких меж має функціонувати інформація, що надходить з інших країн, який обсяг вона має займати в національному інформаційному просторі, яким чином у правовому полі регулювати ці інформаційні потоки? І цей аспект став дуже важливим у зв'язку з появою нових видів зброї, так званої інформаційної зброї¹⁴².

У зв'язку з останнім І. Панарін порушує питання про невпорядкованість процесу прихованого фінансування (купівлі) ЗМІ через оплату рекламних послуг, про відсутність практичного реагування на той факт, що значна частина інформаційних матеріалів Інтернету, виставлених насамперед у США (на сьогодні близько 62 % контент-змісту всіх матеріалів мережі є американськими), спрямовані на розмивання духовних цінностей народів донедавна наших спільних територій.

На підкріплення своїх тверджень він цитує екс-заступника держсекретаря США С. Телботта, який закликав «заставити росіян як можна менше згадувати про О. Невського».

У зв'язку з цим дослідник пропонує захист власного інформаційного простору від чужих нам негативних впливів; одночасне донесення істини, правдивої точки зору Росії до населення не лише СНД і європейських країн, а й всього світу¹⁴³.

¹⁴² Проблемы информационной безопасности, как одна из основ государственного суверенитета // Панарин.com. – Режим доступа: <http://panarin.com/comment/1053>.

¹⁴³ Там само.

Такий детальний виклад поглядів І. Панаріна обумовлений тим, що в них, власне, відображається достатньою мірою точка зору дослідників Росії щодо питання інформаційного суверенітету в умовах входження до нового інформаційного суспільства. При цьому, однак, не можна погодитися з односторонньою критичною позицією дослідника стосовно значення глобальних інформаційних впливів. Адже будь-яке явище у своїх проявах неоднозначне. Очевидно, критикуючи негативні впливи інтернет-ресурсів на сучасну аудиторію користувачів, доцільно уважно вивчати й говорити також і про можливості, що надаються у сфері інформаційних обмінів, інформаційного розвитку при використанні постійно оновлюваних інтернет-технологій. Справа тут не лише у використанні нових, перспективних технологій «для донесення істини» до населення СНД і всього світу. Справа в уважному вивченні сучасного глобального інформаційного ресурсу, можливостей сучасних електронних інформаційних технологій при використанні їх для оперативного якісного відбору актуальної саме для певного суспільства інформації з обов'язковою адаптацією до потреб та інтересів свого суспільства, в інтересах національного розвитку, для зміцнення національного інформаційного суверенітету. Оскільки проблеми забезпечення інформаційного суверенітету виникли як проблеми нового інформаційного суспільства, що проходить процес свого становлення в наш час, набувають дедалі більшої актуальності питання, пов'язані з необхідністю конкретизації уявлень про цей вид суверенітету, уточнення його характеристик для виявлення практичної відповіді про методики й засоби його збереження та вдосконалення.

Розглядаючи цю проблему, варто зауважити, що на сучасні уявлення про зміст інформаційного суверенітету значний вплив мають традиційні поняття про суверенітет як такий. Якщо, наприклад, розглядати лише сучасну українську групу словників, то суверенітет у них (нім. *souveränität*, франц. *souverainete* – верховна влада; похідні від латин. *super* – над) найчастіше розглядається як «верховенство влади всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави»¹⁴⁴; «незалежність держави від

¹⁴⁴ Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-ге вид., доповн. і

інших держав у зовнішній і внутрішній політиці»¹⁴⁵; «політична незалежність і самостійність держави у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності, що не допускає втручання інших держав»¹⁴⁶ тощо. У кожному з цих визначень, як бачимо, ідеться про забезпечення впливу влади на певній території, обмеженій, як правило, кордонами незалежних держав. Щоправда, останнє із цитованих формулювань передбачає таке й інші значення в напрямі до відображення характерних особливостей соціальної структури суспільства, що розвивається. У ньому суверенітет розглядається також і як «приналежність влади народів, нації (народний суверенітет, національний суверенітет), здійснення державної влади через народних представників або безпосередньо шляхом референдуму», а також «здійснення етнічною спільністю, етнічною меншістю, етнічною групою своїх прав та свобод відповідно до конституції і законів держави...»¹⁴⁷.

Наведені типові визначення суверенітету в словникових виданнях також мають характерну особливість, пов'язану з окресленням меж суверенітету, як правило, кордонами держав, певними географічними параметрами. Однак якщо повернутися до розгляду суверенітету інформаційного, то варто зазначити, що сучасні технології поширення інформації, потужні інформаційні обміни в рамках уже сформованого глобального інформаційного простору сьогодні здебільшого нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого.

Варто зауважити також, що про будь-який суверенітет доцільно говорити лише за умови наявних можливостей його контролю та захисту. У цьому випадку йдеться не стільки про правові, моральні аспекти його регулювання, освячення традицією, забезпечення науковим обґрунтуванням, скільки про наявність реальних засобів впливу на ситуацію, технічних, технологічних – аж до вико-

переробл. – К.: Генеза, 2004. – С. 643.

¹⁴⁵ Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – С. 865. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

¹⁴⁶ Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко [та ін.]; під заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 614.

¹⁴⁷ Там само.

ристання наявних силових можливостей, що можуть забезпечити підтримання впливу всіх інших соціальних інструментів зміцнення й розвитку інформаційного суверенітету. Без ефективного впливу на процеси забезпечення суверенності розмови на цю тему є безплідними, демагогічними. Інформаційний суверенітет, перефразовуючи відомий вислів, вартий чогось лише за умови, коли він може бути захищеним. У зв'язку з цим сьогодні можна констатувати, що ефективні технічні і всі інші засоби для його забезпечення в територіальних межах існуючих на сьогодні держав відсутні.

Про це говорить не лише малоефективна практика глушіння різноманітних західних голосів у соціалістичний період нашої історії. Про це говорять і незграбні методи боротьби з користуванням Інтернетом у деяких країнах сучасності. Про це, урешті-решт, говорить і висока ефективність інформаційних воєн сучасності, у яких нападаюча сторона, як правило, отримує перевагу над недостатньо підготовленими об'єктами інформаційного впливу, що намагається організувати територіальний захист (згадаймо інформаційну складову югославського, іранського та інших протистоянь).

До цього варто додати, що спроби територіального захисту в системі сучасних інформаційних впливів, неефективність сучасних технічних можливостей для забезпечення суверенності інформаційного простору в певних географічних рамках є, у цілому, у сучасних умовах малоперспективними. Однак при цьому сучасні процеси глобального розвитку, у тому числі і в інформаційній сфері, жодною мірою не обумовлюють обов'язкового зниження значення суверенних прав народів, держав, соціальних силових суспільств на самобутній розвиток, у тому числі і в інформаційній сфері. Точніше буде підкреслити, що насамперед у сфері інформаційній, що є базою для всіх інших форм суспільної діяльності.

При цьому, як зауважує С. Краснер, один з найбільш авторитетних авторів у питаннях державного суверенітету на Заході, глобалізація не підриває фундаментальних основ суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є доказом того, що нові виклики істотно відрізняються від старих ¹⁴⁸.

¹⁴⁸ Цит. за: States and Sovereignty in the Global Economy, Edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C/ Topik. London, 1999, p. 34.

С. Краснер, таким чином, говорить не про загрозу фундаментальним основам суверенітету з боку глобалізації. Він акцентує увагу на ефективності діяльності щодо забезпечення суверенітету на рівні, що потребують запити сьогодення. В інформаційній сфері практика сьогодення вже нині обумовлює потребу ґрунтовного осмислення проблеми інформаційного суверенітету для проєкції відповідних результатів у методах конкретної діяльності як в інтересах нації, держав, усіх соціальних структур суспільства, основою існування та розвитку яких є суверенні інформаційні бази, так і відповідно до розвитку загальноцивілізаційних тенденцій розвитку в інформаційній сфері.

Серед напрацювань у цьому напрямі заслуговує на увагу також і внесок вітчизняних дослідників. Здебільшого це обумовлюється об'єктивними причинами, тим, що питання оформлення інформаційного суверенітету актуалізувалися в період формування правової бази нової суверенної Української держави. Розроблення цієї проблеми ґрунтується насамперед на системі положень Конституції України, зокрема пов'язаних з реалізацією положень ст. 17, у якій ідеться про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіших функцій держави, справи всього українського народу¹⁴⁹. Поняття інформаційного суверенітету вперше було введено в Законі України «Про інформацію», де окреслюється матеріальна база та форми гарантування його забезпечення¹⁵⁰.

На сьогодні забезпечення інформаційного суверенітету певною мірою визначається рядом законодавчих актів, зокрема «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України», законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право та суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих сферах» «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про охорону і використання пам'яток історії культури», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про рекламу», «Про видавничу сферу», «Про професійних творчих пра-

¹⁴⁹ Конституція України. Офіційне видання Верховної Ради України. – К.: ІАВ. – С. 5.

¹⁵⁰ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 року // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

цівників та творчі спілки», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про кінематографію», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України»; основами законодавства України про культуру, а також міжнародними правовими актами, що стосуються регулювання відносин в інформаційній сфері діяльності, наприклад Конвенцією про кіберзлочинність тощо.

Але треба зауважити, що наявні законодавчі акти на сьогодні, швидше, декларують відповідні наміри, окреслюють ті чи інші межі, вказують на напрями розв'язання проблеми, однак позбавлені того рівня нормативної конкретики, що дійсно міг би забезпечити діяльність правової основи функціонування інформаційного суверенітету в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» під інформаційним суверенітетом держави розуміється лише «здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави»¹⁵¹, тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

У Законі України «Про інформацію» фіксуються важливі положення про те, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, про створення національної системи та регламентується відповідна міжнародна діяльність¹⁵². При цьому, однак, згідно із Законом, інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ті продукovanі в наш час ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету. Таким чином, якщо говорити про рівень охоплення сучасними нормативними актами в Україні проблеми інформаційного суверенітету, можна зробити правомірний висновок про істотні прогалини в цьому напрямі правотворення. Про це, зокрема, говорять і наведені

¹⁵¹ Про Національну програму інформатизації: Закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

¹⁵² Про інформацію: Закон України № 1268-V // Відом. Верховної Ради України.

приклади. Вони вказують на те, що сучасний законотворчий процес, як, до речі, і практика інформаційної діяльності, яку він має регламентувати, потребує розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, напрацювання міцної теоретичної бази у сфері цієї проблематики фахівців суміжних галузей сучасної інформаційної науки. Особливо – з урахуванням невідкладних глобальних процесів у сучасному світі.

Варто зазначити, що в цьому напрямі протягом останніх років наявні істотні результати. Так, у сучасних наукових дослідженнях поглиблено розгляд, здійснено уточнення і таким чином розмежовано такі системоутворювальні для інформаційної теорії поняття, як «інформаційний суверенітет», «інформаційний простір», «інформаційна безпека» і, відповідно, принципи внутрішнього та міжкордонного співробітництва тощо. Ці напрацювання зі сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово входять і у сферу методики організації сучасної інформаційної діяльності, і у сферу законотворчості – у практику формування системи інформаційного права, важливість й актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Як уже можна було переконатися з наведених вище прикладів, процес удосконалення визначення інформаційного суверенітету досить швидко розвивається від тісного уявлення про суверенітет територіальний, державний до просторового уявлення, характеризованого відмінними від типографічних параметрами, від схематичних по лінії «держава – громадянин» (наприклад, суверенітет в інформаційній сфері – це здатність держави контролювати та регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки – ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації») до більш багатогранних, що повніше охоплюють характерні особливості цього явища.

Серед останніх напрацювань своєю вичерпністю на сьогодні, що водночас розкриває перспективи для подальших досліджень, звертає на себе увагу визначення, запропоноване В. Олійником, О. Сосніним, Л. Шиманським. У ньому інформаційний суверенітет Української держави розглядається як «виключне

право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави»¹⁵³.

Попри його розлогість, це формулювання має істотні переваги перед багатьма іншими відомими на сьогодні.

По-перше, воно відходить від прив'язки до територіально-географічних уявлень, пов'язаних із суверенітетом, засноване на якісно нових, просторових уявленнях про нього, не пов'язаних з намаганням втиснути функціонування сучасних інформаційних технологій у рамки офіційних державних кордонів, що позбавляє сенсу будь-яку дефініцію, засновану із застосуванням такого підходу, і вносить плутанину в змістовні характеристики описуваних явищ.

По-друге, це формулювання чітко розмежує його із суміжними, насамперед поняттям інформаційного простору як простору, «у якому циркулюють інформаційні потоки, типологічні властивості якого задаються інформаційною структурою», розуміючи при цьому інформаційний потік як інформацію, що «переміщується у просторі і часі»¹⁵⁴.

По-третє, воно передбачає «додержання балансу особи, суспільства і держави, визначення, “внутрішніх і геополітичних національних інтересів в інформаційній справі”»¹⁵⁵. З огляду на необхідність розвитку досліджень у цьому напрямі наведена думка має істотну

¹⁵³ Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Там само.

перспективу, оскільки дає можливість для поглиблення уявлень у сфері забезпечення інформаційного суверенітету держави та суверенітету сучасного суспільства з урахуванням усієї складності його сучасної структури.

Стосовно інформаційного суверенітету в певній категорії членів суспільства активно проявляється тенденція, спрямована на постійне зменшення впливу державних ЗМІ на формування громадської думки, на процес донесення ЗМІ до державної політики, громадськості в Україні та за кордоном. Постійно мусується тема необхідності подальшого розширення свободи слова в середовищі ЗМІ для всіх фізичних і юридичних осіб, крім тих, що представляють діючу владу. Водночас відображення, роз'яснення позицій держави, отримання в цьому процесі необхідного балансу джерел інформування є дуже важливим фактором реальної демократизації суспільного життя.

З цього приводу можна процитувати вже згаданого вище І. Панаріна, який зазначав, характеризуючи нинішній стан російських ЗМІ, що в нас немає, скажемо так, жодної потужної державної структури. «“Газпром-медіа” – найбільша інформаційна структура, контрольний пакет її акцій належить державі, але, хіба в умовах кризових ситуацій і терористичних акцій, інших ніж “Норд Ост”, Беслан чи навіть в останніх подіях на Кавказі, хоч раз ця структура виступила провідником інформаційної політики держави? Нічого подібного. Це виходить просто нонсенс, тому що в інших країнах, насамперед у США, Великій Британії, Франції, Німеччині інформаційна політика державних медіа-корпорацій, навіть приватних корпорацій, підпорядкована нагальним стратегічним інтересам держави...»¹⁵⁶.

Якщо не представити сьогоднішні уявлення про інформаційний суверенітет у більш концентрованому вигляді, не використовуючи у визначенні як опорний елемент посилення на суверенітет державний, то цю дефініцію можна визначити як систему суб'єктів та об'єктів інформаційного впливу, що взаємодіють, використовуючи систему відновлюваних комунікацій, забезпечуючи творення,

¹⁵⁶ Проблема информационной безопасности, как одна из основ государственного суверенитета // Панарин.com. – Режим доступа: <http://www.panarin.com/comment/1053>.

зберігання та використання необхідних суспільству в його існуванні та розвитку інформаційних ресурсів.

Актуальною проблемою наукових досліджень більшою мірою стає тема ролі держави в забезпеченні як суверенітету державного, так і, як це зафіксовано в багатьох нормотворчих документах, суверенітету особи та суспільства. Що стосується суспільства, варто зауважити, що напрацьовані формулювання слабо відображають його еволюцію і насамперед структурне вдосконалення, особливо характерне для останніх десятиріч.

Процес суспільної структуризації порушує нові проблеми, пов'язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету. Адже з диференціацією основного поняття потрібний відповідний підхід до аналізу інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі складові соціальної структури суспільства як єдиного цілого.

Таким чином, конкретизація базових понять у сфері вивчення інформаційного суверенітету відкриває новий пласт проблем, розв'язання яких сприятиме гармонізації розвитку сучасного суспільства.

Вивчення проблеми інформаційного суверенітету, таким чином, набуває особливо важливого значення в період входження України в інформаційний етап її розвитку не лише в науковому значенні, а й при розв'язанні складніших економічних, політичних, соціальних тощо проблем. Воно набуває практичного значення в процесі актуалізації практичного використання вітчизняних інформаційних ресурсів і ресурсів інформаційного простору.

Однак робота в цьому напрямі досліджень натикається на певний спротив деяких авторів електронних ЗМІ. Новоявлені протестанти в інформаційній сфері, не бажаючи розбиратися в суті справи, посилятимуться на документи ООН від 1946 р., приймаючи позу борців за «вільний потік» інформації «незалежно від державних кордонів»¹⁵⁷. Один з авторів подібної позиції В. Речицький, дискутуючи із собою

¹⁵⁷ *Нестеренко О.* Чи потрібний такий закон про Концепцію державної інформаційної політики? // Права людини в Україні. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1256021138>.

з цієї проблеми, дійшов висновку, що незрозумілий йому суверенітет означає вчиняти з інформацією будь-які дії, незалежно від будь-яких зовнішніх і внутрішніх чинників чи виливів¹⁵⁸. Із тривогою за інтереси зарубіжних інформаційних партнерів ставить він таке риторичне запитання.

Звичайно, на такі коментарі можна було б не звертати уваги. Але в цьому випадку маємо справу з публікацією в електронних ЗМІ, де інформація тиражується, переходить від видання до видання нерідко без аналізу змісту. І може сприйматися, урешті-решт, як позиція не одного автора, а цілої групи вільних журналістів тощо. Із цього випливає ще один висновок: наукова, науково-практична, методична робота, пов'язана з вивченням дуже актуального для нового інформаційного суспільства питання про зміст, значення та особливості інформаційного суверенітету, має роз'яснюватися, популяризуватися як важливе явище, пов'язане з розбудовою нашого сучасного та нашого майбутнього.

На нашу думку, інформаційний суверенітет є похідним від державного суверенітету, але не є рівнозначним йому. До формування поняття «інформаційний суверенітет» доцільно підходити, виходячи з того, що суверенітет – це верховна влада у внутрішніх справах і незалежність у зовнішніх відносинах. При цьому необхідно враховувати, що інформаційний суверенітет з погляду політико-правового навантаження має подвійний характер: з одного боку, це виключне право держави та її можливості, з іншого – це основні функціональні напрями (завдання) державної діяльності.

На нашу думку, інформаційний суверенітет України – це виключне право України відповідно до Конституції, законодавства України та норм міжнародного права самостійно та незалежно, з дотриманням балансу інтересів особи, суспільства та держави визначати й здійснювати внутрішні та геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню й зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір і гарантувати інформаційну безпеку держави.

¹⁵⁸ Там само.

З огляду на складність проблеми створення цілісної та дієвої системи керування національними інформаційними ресурсами, її комплексної реалізації з боку держави необхідне здійснення ряду заходів і прийняття нормативно-правових актів стосовно:

1. Порядку й правил формування, використання та захисту інформаційних ресурсів, що не містять інформації з обмеженим доступом; порядку й правил формування, поширення та захисту інформаційних ресурсів, що містять інформацію з обмеженим доступом; затвердження переліку документованої інформації, що в обов'язковому порядку надається для державної реєстрації (окремо – відкритої інформації; окремо – для інформації з обмеженим доступом).

2. Порядку й правил державного обліку та реєстрації баз і банків даних з урахуванням попередніх положень.

3. Встановлення відповідальності органів державної влади всіх рівнів щодо створення реальних можливостей для вільного й захищеного доступу до них.

Термінового розв'язання потребує визначення критеріїв віднесення інформаційних ресурсів до категорії державних і створення правових механізмів регламентації порядку й правил роздержавлення інформаційних ресурсів, визначення механізмів забезпечення права на інформацію і свободи інформаційної діяльності.

Глава 3

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМОРЧОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Особливості інформаційних запитів інформаційного суспільства

Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним та інформаційним етапом розвитку суспільства є насамперед те, що в останньому джерело продуктивності полягає в акценті на використанні ефективних технологій генерування знань, обробку інформації та розвиток комунікацій, порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел, що, у свою чергу, забезпечували зростаючу ресурсну базу для подальшого розвитку. При цьому соціалістичний напрям розвитку тяжів до зростаючої централізації, капіталістичний – до децентралізованого використання енергії і, відповідно, ресурсів у процесах виробництва та розподілу.

Істотною характерною рисою при цьому на сучасному етапі розвитку суспільства є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму й такий технічний рівень, при якому всі його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, а й беруть участь у генеруванні нової інформації, нових знань і використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для проникнення в неї.

Сказане вище стосується якісної відмінності процесу наповнення сучасних інформаційних комутацій і баз, що еволюціонують у напрямі до розвитку структурних елементів інформаційної матриці нового суспільства і, що важливо, сприяють еволюції в роботі їхніх внутрішніх механізмів. Сучасна філософія управління під час розгляду інформаційних процесів ґрунтується на розгляді діло-

вої організації як «відкритої» системи, основні передумови успіхів якої пов'язуються з тим, «наскільки вдало форма пристосовується до свого зовнішнього оточення – економічного, науково-технічного, соціально-політичного. Уся внутрішня структура управління є не що інше, як відповідь форми (її інформаційних комунікацій і матеріально оформлених інформаційних ресурсів. – В. Г.) на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища, включаючи технологію виробництва і якість людських ресурсів». Поряд із цим підкреслюється, що «форма, з ускладненням умов конкуренції, змушена перш за все турбуватися про гнучкість й адаптованість своїх внутрішніх структур»¹⁵⁹.

У цілому, будь-яка життєздатна соціальна структура є такою, що постійно розвивається, оскільки зовнішнє відносно неї середовище перебуває в постійному русі. Воно постійно взаємодіє з цією структурою, здійснює, як уже говорилося вище, постійний тиск на неї, що відображається в інформаційній сфері життя суспільства. При цьому, як зазначалося, зовнішня інформація асимілюється, перетворюється у внутрішню, у результаті чого розширюється внутрішня різноманітність системи, що, у свою чергу, робить її більш життєздатною стосовно навколишньої дійсності.

Найважливішою характеристикою інформаційних процесів сьогодення є їхній глобальний характер. Технологічні зміни супроводжуються й соціокультурними перетвореннями, радикальними трансформаціями як міжнародної системи, так і соціальної структури кожної окремої країни.

Тенденція постійного ускладнення соціальної структури суспільства означає постійну еволюцію системи запитів на потрібну для існування та розвитку цієї структури інформацію. Оскільки цілеспрямований розвиток суспільства пов'язаний з організацією скоординованої діяльності структурних складових суспільства, якість цього розвитку залежить від якості управлінської діяльності, а вона, у свою чергу, від ефективного інформаційного обслуговування.

Сьогодні людина вступає в глибші й всебічні контакти, включаючи у сферу відповідних реакцій зростаючу кількість процесів

¹⁵⁹ Стратегія розвитку України: теорія і практика / О. С. Власюк (ред.). – К.: НІСД, 2002. – С. 626.

навколишньої дійсності. Р. Абдеев наголошує на тому, що в наш час інтенсивність процесу узагальнення інформації виражається в стрибкоподібному зростанні інформаційних процесів у контурах управління й пізнання з використанням наукової методології та технічних засобів кібернетики, що є змістом сучасної науково-технічної революції. Таким чином, якісна відмінність нинішнього етапу процесу пізнання дійсності полягає у використанні науково-теоретичного методу формування інформаційних масивів. Це є рельєфно виражена особливість сучасності. Якщо раніше, зазначає дослідник, революції розгорталися в окремих сферах науки й техніки, то нині вона пронизує всі галузі науки й техніки, охоплює всі виробничо-економічні, соціальні, культурні та інші галузі людської діяльності, скрізь, де є інформаційно-управлінські процеси ¹⁶⁰.

До цього можна додати, що інформаційно-управлінські процеси виникають скрізь, де відбувається структуризація суспільства, а ця структуризація, у свою чергу, обумовлює відповідну структуризацію всередині інформаційних баз та ускладнення їхньої ієрархії.

Оскільки процес постійного проникнення в неосвоєну навколишню дійсність є необхідною умовою розвитку суспільства, його інфраструктури, умовою розвитку будь-яких інформаційних баз, глибина цього проникнення визначається двома основними факторами: суспільною потребою та наявним інформаційним ресурсом, необхідним запасом узагальненої інформації.

Управлінська інформація, таким чином, це частина соціальної інформації, яка виділена з її загального масиву згідно з критеріями придатності до обслуговування державно-правових процесів формування та реалізації управлінських впливів. Вона своїми «коренями» проникає в соціальну інформацію, однак вибирає звідти тільки те, що відображає управлінські потреби, інтереси й цілі людей, їхню керівну сукупну волю, конкретні механізми й способи організації та регулювання їхньої свідомості, поведінки та діяльності ¹⁶¹.

¹⁶⁰ Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 90.

¹⁶¹ Информационные и коммуникативные процессы в управлении. – Режим доступа: http://www.refi.su/teotiya_upravleniya10.html.

Сучасні дослідження інформаційних процесів говорять про те, що в наш час особливо назріла потреба в забезпеченні функціональної визначеності інформаційних систем, їхній сумісності між собою та з діяльністю державного апарату управління.

Найзагальніші принципи організації інформаційної діяльності в інтересах державного управління пов'язані з необхідністю врахування глибини управлінського впливу на соціальні структури суспільства, тобто місця й ролі держави в житті кожного окремого члена суспільства, а також у процесі функціонування соціальних структур, до яких він належить. Інформаційні потреби владних структур пов'язані також з необхідністю забезпечення реалізації існуючої ієрархії суспільно значущих цілей, над досягненням яких працює влада, урахування зіставності діючої правової бази з реальними практичними її діями. Ці інформаційні потреби мають також бути конкретно пов'язані з урахуванням специфіки керованих соціальних структур, характерних особливостей їхнього розвитку в контексті загальносуспільних інтересів. У практиці діяльності державних органів про це часто забувають і вводять в управлінську інформацію багато політики, ідеології, пропаганди й обіцянок, не співвіднесених з реальною практикою, її потребами.

Серед принципів, з урахуванням яких має розвиватися система надання адміністративних послуг в Україні ¹⁶², визначаються принципи доступності послуг для всіх фізичних і юридичних осіб та пов'язаний з ним принцип відкритості.

Удосконалюючи процес інформаційного обслуговування владних структур, сучасні інформаційні центри мають враховувати специфіку вимог чотирьох основних рівнів інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади, що створюють повну інформаційну картину щодо ситуації в керованому регіоні.

Сюди необхідно віднести рівні забезпечення вирішення політичних, стратегічних, тактичних й оперативних завдань. Усі вони взаємопов'язані. При виділенні управлінських рівнів відповідно до вказаних вище розподілів управлінських завдань необхідно

¹⁶² Концепція розвитку надання адміністративних послуг органами виконавчої влади // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>.

також брати до уваги специфіку інформаційно-аналітичної роботи на кожному з рівнів. У цьому випадку необхідно говорити про формування ієрархії знання. Ієрархії не в розумінні системи допуску до знань (хоча й це є інколи необхідним), а в розумінні організації цілісної системи інформації від нижніх ланок (з оперативними завданнями) до верхніх (з політичними та стратегічними завданнями). При цьому ієрархія інформаційно-аналітичних підрозділів передбачає перехід на новий рівень абстракції стосовно підрозділів, що перебувають в ієрархії нижче ¹⁶³.

У сучасних умовах набуває першочергової актуальності специфіка вимог до інформаційного забезпечення управлінської праці, пов'язана з постійною необхідністю прийняття рішень в умовах дефіциту часу. Процес вироблення й прийняття рішень у системі управління, власне кажучи, є інформаційним процесом. Рішення – це сконцентрований, структурно зорієнтований на цілеспрямовану дію відповідний блок інформації, спеціально зібраної, проаналізованої та опрацьованої суб'єктом управління. Рішення відображається в інформаційній за своєю сутністю формі, причому являє собою констатацію наявного стану справ, синтез інформації, що стосується бажаного розвитку подій відповідно до мети, яку поставлено перед системою.

У сучасному інформаційному обслуговуванні всіх груп користувачів, насамперед управлінських структур, необхідно враховувати ряд вимог, реалізація яких забезпечує ефективність цього процесу. Інформація має бути мінімальною, достатньою й необхідною, вірогідною та надійною, сучасною та оперативною, придатною до використання для машинної обробки ¹⁶⁴.

Мінімальність передбачає використання лише таких інформаційних обсягів, без яких не можливий процес керування об'єктом і вдосконалення цього процесу. Достатність означає такий обсяг інформації, який дає вичерпне, повне уявлення про функціонування

¹⁶³ Корнеев В. В. Организация информационного обеспечения органов исполнительной государственной власти // Северный регион: Наука, образование, культура. – 2003. – № 2 (8). – С. 159–164.

¹⁶⁴ Інформаційне забезпечення управлінської діяльності: використання сучасних технологій // Osvita.ua. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18353.

об'єкта й можливості його розвитку. При визначенні потреб в окремих видах інформації необхідно враховувати оптимальну періодичність забезпечування користувачів, кореляцію сформованих інформаційних потоків з іншими в загальній системі суспільного інформування.

Враховуючи характерну особливість сучасності, пов'язану зі стрімко зростаючими обсягами інформаційних ресурсів і великими обсягами в них низькоякісної, а то й просто шкідливої, спамової інформації, характерною вимогою до сучасного інформаційного забезпечення є забезпечення її високої достовірності та вірогідності. Без вірогідної інформації про об'єкт управління неможливо організувати роботу, спрямовану на формування перспектив його розвитку й передбачуваності.

Важливою умовою ефективного інформаційного обслуговування владних структур є також забезпечення своєчасного надходження інформації до користувачів. Ця вимога безпосередньо пов'язана із своєчасністю і якістю прийняття управлінських рішень. Адже відомо, що запізнена інформація може не лише знизити ефективність, а й зашкодити управлінському процесу. Прийняті на її основі управлінські рішення можуть мати негативний вплив на перебіг керованого процесу й призвести до негативних наслідків. Як показує практика, з впровадженням електронних інформаційних технологій в управлінську діяльність на регіональному рівні до інформаційних структур, що виконують запити регіонів, формуються певні специфічні вимоги. Одна з них пов'язана з реалізацією в оптимальному режимі діалектичного процесу, що виражається, з одного боку, у формуванні спільного для регіону інформаційно-телекомунікаційного простору з тенденцією до уніфікації технологій і вимог при забезпеченні інтеграції державних й інших інформаційних ресурсів, а з іншого – забезпечення такого змістовного насичення інформаційної діяльності, яке б, задовольняючи управлінські потреби, не допускало б шкідливих впливів на розвиток місцевої своєрідності.

Важливим питанням активного включення регіонів до єдиної загальнодержавної інформаційної системи є спільна з ними діяльність щодо організації безпеки національних інформаційних ресурсів, регламентація доступу до всієї системи суспільно значущих інформаційних ресурсів в умовах зростаючих глобальних впливів.

На думку В. Авер'янова, сьогодні «назріла потреба створити державну автоматизовану систему виконавчої влади України. Прототипом її може стати досвід і результати щодо створення колишньої Республіканської автоматизованої системи України (РАС), галузевих автоматизованих систем (ГАС) й автоматизованих систем управління підприємством (АСУП).

Водночас потребує детальної розробки механізм підготовки, перепідготовки й розстановки кадрів служб інформаційного забезпечення системи виконавчої влади, механізм забезпечення інформаційної системи сучасними технологіями збирання й обробки інформації, матеріально-технічними засобами, механізм здійснення профілактики й ремонту засобів обчислювальної техніки, підтримки інформаційної системи в робочому стані.

Крім того, необхідно розробити ефективний механізм захисту інформації в системі виконавчої влади від несанкціонованого до неї доступу»¹⁶⁵.

Сьогодні зростають також суспільні запити на інформацію й сучасні форми її використання у зв'язку з реалізацією в суспільній практиці концепції електронного уряду. Сутність її полягає в можливості використання інформаційних технологій, зокрема Інтернету, для надання владних послуг безпосередньо тому, хто їх потребує, 24 години на добу, сім днів на тиждень, а також у вдосконаленні громадського контролю, акумуляції творчого потенціалу громадян у вдосконаленні управлінської діяльності. Очікується, що впровадження електронного уряду сприятиме встановленню тісних зв'язків між органами державної влади й громадянами.

І. Шевченко у зв'язку з цим цілком справедливо й аргументовано стверджує, що в цьому процесі, важливій складовій загальносуспільної інформатизації, має передбачатися «розвиток і підвищення ролі бібліотек як центрів публічного доступу до інформації. Під таким розвитком нами розуміється перш за все зростання ролі публічних бібліотек у державотворчих, демократичних процесах, сприяння

¹⁶⁵ Використання сучасних технологій в інформаційному забезпеченні управлінської діяльності // Державне управління в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 1999. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/692/33>.

поінформованості громадян, забезпечення органів державної влади інформацією, що сприяє прийняттю управлінських рішень»¹⁶⁶.

У структурі сучасних запитів на інформаційно-аналітичне забезпечення різних категорій суспільства істотне значення мають запити сфери економіки. І якщо впливові економічні структури, враховуючи недостатній розвиток сучасної вітчизняної інформаційної сфери, намагаються задовольнити власні потреби шляхом самозабезпечення, через створення власних спеціалізованих підрозділів, то інформаційні потреби малого бізнесу ще чекають свого вирішення. Сучасні дослідження показують, що «відсутність (чи обмеженість) інформації про процедуру надання адміністративної послуги 55 % опитаних підприємців віднесли до дуже великого корупційного ризику»¹⁶⁷. Тому цілком справедливим є висновок дослідника цієї проблеми Н. Рикової про те, що «на сьогодні інформаційне забезпечення малого підприємництва в Україні не відповідає вимогам сучасної ринкової економіки і, як наслідок, не може задовольняти зростаючі потреби в інформації. Це проявляється у відсутності відповідної міри відкритості й доступності інформації, її достовірності, своєчасності надходження і якісних характеристик, що очікуються споживачами інформаційного товару.

Труднощі в інформаційному забезпеченні малого підприємництва пов'язані з тим, що в постійно зростаючому потоці даних дедалі більше ускладнюється пошук необхідної інформації та її обробка. У таких умовах стає більш важливим вивчення потреб в ІПП, які виступають однією з найважливіших причин зростання інформаційної активності суспільства»¹⁶⁸. Цей процес обумовлює постійне ускладнення системи інформаційних комунікацій і центрів збереження інформації. Етап переходу до інформаційного суспільства вніс свої характерні особливості. Порівняно з проявом цієї закономірності в країнах Заходу, на неї наклали додаткову

¹⁶⁶ Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Режим доступу: <http://dakkkim.edu.ua/tekstu-publikacij/44-internet-u-publichniy-biblioteci>.

¹⁶⁷ Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності: прат. посіб. / Бригілевич І. І. [та ін.]. – К.: СПД Москаленко О. М., 2010. – 440 с.

¹⁶⁸ Рикова Н. О. Визначення інформаційних потреб для державного управління розвитком малого підприємництва в Україні // rusnauka.com. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Gosupravlenie/21585.doc.htm.

своєрідність процеси розбудови Української суверенної держави й переходу до ринкової економіки.

У зв'язку з цим, з одного боку, зазнавали докорінної перебудови всі елементи інформаційної матриці суспільства, системи наявної інформаційної інфраструктури, відбулася адаптація до нових вимог усього наявного в його розпорядженні інформаційного матеріалу, пов'язаного із системою державних структур, з іншого – в економіці, політичній та інших сферах суспільного життя новий суспільний устрій від дедалі більшої кількості людей потребує прийняття важливих самостійних рішень, що прямо впливають на життя людей. Прийняти ці рішення не є можливим без об'єктивної, точної інформації.

У процесі інформатизації українського суспільства помітно змінюються інформаційні запити не лише соціальних структур, а й громадян як індивідуальних користувачів, що в сукупності становлять багаторівневу систему суспільного інформування. Цей процес наочно демонструється результатами соціологічних досліджень серед різних категорій користувачів сучасних бібліотек та еволюцією запитів управлінських структур, громадських організацій та інших корпоративних замовників на інформацію у вітчизняному інформаційному просторі.

Оскільки в сучасних бібліотечних установах упроваджуються електронні інформаційні технології, що розширюють можливості задоволення запитів користувачів, у цих загальносуспільних інформаційних центрах проводиться з урахуванням цих можливостей вивчення нових запитів читацької аудиторії та змін, що відбуваються безпосередньо в аудиторії. Ці дослідження дають певне уявлення про основні тенденції еволюції читацького контингенту відповідно до кардинальних перетворень в економічному, соціально-політичному й культурному житті України. Вони відображають той факт, що під впливом загального спаду виробництва першої половини 90-х років ХХ ст., у тому числі в найбільш високотехнологічних, як, наприклад, ракетобудівній, авіаційній, суднобудівній, електронній та інших галузях, втрачали суспільну затребуваність, нерідко ставали просто безробітними інженерно-технічні працівники, що в бібліотеках становили основу читачів, природничо-технічного профілю. У зв'язку з цим, за даними науковців НБУВ, протягом 1990–1995 рр., і це характерно не лише для провідної біб-

ліотеки України, було зафіксовано різку зміну співвідношення між кількістю читачів цього профілю і гуманітарних спеціальностей: «кількість перших скоротилася з 43,5 до 34 %, а других – зросла з 35 до 66,5 %»¹⁶⁹.

І хоча пізніше, до кінця століття, наведені цифри, що відображають склад читацької аудиторії, значно не змінювалися, однак якісний склад читачів зазнавав постійних змін. Аналізуючи соціологічні опитування, спостерігаються зміни в середовищі інженерно-технічних працівників – читачів бібліотек. Якщо на початку 90-х років ХХ ст. це, як правило, працівники державних підприємств та установ, то наприкінці десятиріччя серед них 14,4 % підприємців, 9,6 % великих бізнесменів і власників особистих фірм, 2,1 % фермерів.

Зміни в якісному складі цієї категорії читачів обумовили необхідність відповідних коректив, пов'язаних з бібліотечним обслуговуванням. Вони мали виходити із запитів читачів, які хотіли одержати від бібліотеки інформацію, що давала б відповіді на запитання, пов'язані зі специфікою розвитку різних сфер бізнесу в пострадянській період, в умовах жорсткої кризи в усіх сферах суспільного життя, на фоні якої утверджувалися ринкові методи господарювання.

Однак удосконалення бібліотечного обслуговування цієї категорії читачів наражається на ряд як суб'єктивних, так і об'єктивних бар'єрів. Суб'єктивні насамперед пов'язані з повільним усвідомленням бібліотечними працівниками необхідності змін у відносинах «бібліотекар – користувач», диктованих специфікою сучасності, що потребує не стільки створення умов для поліпшення доступу до фондів, скільки вдосконалення методики надання інформаційних послуг. Такі послуги мають включати первинну обробку потрібної замовнику інформації (тематичний відбір джерел, виділення необхідного матеріалу тощо).

Об'єктивні обставини обумовлені такими факторами:

– по-перше, десятиріччями комплектування фондів здійснювалося відповідно до запитів минулого, радянського суспільства й змістовно не повністю відповідає запитам, обумовленим реаліями сьогодення;

¹⁶⁹ Коваль Т. Український читач на тлі суспільних перетворень // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 2. – С. 29.

– по-друге, кризові явища 90-х років минулого століття в Україні обернулися для бібліотек значним звуженням можливостей або ж повною їх втратою для комплектування новою літературою, поповнення фондів новими інформаційними ресурсами;

– по-третє, видавнича діяльність в Україні не забезпечувала й нині ще не забезпечує бібліотеки новою, потрібною сучасному читачеві вітчизняною літературою;

– по-четверте, навіть існуюче нині обмежене комплектування бібліотечних установ зарубіжними виданнями є не досить ефективним, оскільки для аудиторії в Україні, яка читає, усе ще істотне значення мають мовні бар'єри. Крім того, специфіка пострадянської перебудови українського суспільства не дає можливостей для ефективного перенесення західного досвіду на економічну, політичну, соціальну основу української дійсності без відповідної адаптації. У нинішньому ритмі суспільного життя час для такої адаптації дуже обмежений. Усе це в сукупності обумовлює той факт, що сьогодні попит на зарубіжну літературу в середовищі практиків у різних сферах суспільного життя досить обмежений.

Матеріали соціологічних досліджень кінця 90-х років минулого століття підтверджують лише часткове задоволення потреб користувачів наявними бібліотечними ресурсами. Так, для великої бібліотеки кількість таких читачів становила не менше 35 %. У сільських бібліотеках, де в кризовий для українського суспільства час комплектування велося лише деякими періодичними виданнями або ж лише час від часу, зміст одержуваної інформації не повністю задовольняв 56,6 % читачів, а 36,6 % тих, хто звертався до бібліотеки, узагалі одержали відмову в наданні потрібної інформації¹⁷⁰. Аналіз даних соціологічних опитувань вказує на закономірне, на жаль, явище – втрату бібліотеками читачів-фахівців, що опинилися без роботи¹⁷¹. У період глибокої суспільної кризи

¹⁷⁰ Роль маркетингових досліджень в оптимізації обслуговування користувачів Надвірнянської ЦБС Івано-Франківської області // Бібл. планета. – 2006. – № 1. – С. 31.

¹⁷¹ Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів // Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя: зб. наук. пр. / Нац. парламент. б-ка України. – К., 1998. – С. 22–28.

в економічній сфері суспільного життя України різко знизилася затребуваність з боку держави в наукових дослідженнях, що, у свою чергу, обумовило зменшення зацікавленості в новій науковій літературі. Як зазначає Т. Коваль, хоча в кількісному відношенні зовнішня міграція з науки в цей час була досить незначною, «проте від'їжджали насамперед талановиті кваліфіковані науковці», спостерігалася також внутрішня міграція – перехід фахівців із науки в інші сфери діяльності, «значно зменшився й сегмент академічного читача, зокрема співробітників академічних інститутів АН України, які довгі роки були переважаючою категорією користувачів наукових бібліотек»¹⁷².

До кінця 90-х років ХХ ст., за даними В. Немошкаленка, З. Савіної, Н. Березіної та інших дослідників¹⁷³, простежується значне омолодження читацької аудиторії бібліотек за рахунок студентської молоді та учнів. Факторів, що обумовлюють цю тенденцію, чимало, однак вони навряд чи говорять про повернення до часів «нації, яка найбільше читає». І хоча варто зазначити, що і шкільні, і програми ВНЗ сьогодні орієнтовані більшою мірою, ніж раніше, на самостійну, творчу роботу молоді в процесі засвоєння знань, однак поряд із цим до відвідування бібліотек цю категорію читачів спонукає також й інше. Так, стрімке збільшення кількості вищих і середніх навчальних закладів за рахунок приватних не було забезпечене відповідною кількістю навчальних бібліотек (витрати на такі цілі в нових навчальних закладах не є, як правило, найнеобхіднішими). Водночас матеріальний стан більшості молодих людей, що навчаються, не дає змоги купувати підручники. Крім того, випуск вітчизняної навчальної літератури державою належною мірою не підтримується, держава

¹⁷² Коваль Т. Соціально-демографічні характеристики сучасного читача наукової бібліотеки // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – Вип. 1. – К., 2003. – С. 242.

¹⁷³ Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ ст. та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотек // *Бібл. вісн.* – К., 2001. – № 6. – С. 2–7; Савіна З. І. Інформаційний потенціал НПБ України в світлі проблем обслуговування користувачів // *Бібліотека і читач на порозі ХХІ сторіччя: зб. наук. пр. / Нац. парламент. б-ка України*. – К., 1998. – С. 22–28; Березина Н. Е. Современная читательская аудитория Российской государственной библиотеки // *Мир б-к сегодня: науч. информ. сб.* – Вып. 21. – М., 1998. – С. 56–60.

не забезпечує необхідних потреб. Тому підручники і є найбільш затребуваними в бібліотеках молодими читачами.

Високий інтерес до літератури гуманітарного профілю, що в останнє десятиріччя тримається на рівні понад 60 % від загальних обсягів користування, обумовлюється глибинними перетвореннями в структурі сучасного українського суспільства й намаганням частини населення, яка читає, розібратися в цих процесах, знайти в них своє місце, у певних категорій – виявити свою активність. Варто, однак, зауважити, що високий відсоток читачів гуманітарного профілю ще не говорить про їх масовість у загальносуспільному вимірі.

Дослідження особливостей інформаційної сфери пострадянського сучасного суспільства говорять про наявність у нашому соціумі трьох основних інформаційно зорієнтованих страт: 2–10 % – істеблішмент та його обслуга, близько 30 % – інформаційно пасивні і консервативні, понад 60 % – під впливом цілого ряду факторів збайдужілих стосовно інформаційних потреб¹⁷⁴.

З іншого боку, за матеріальним станом за час після розпаду Радянського Союзу «лише незначна частина пануючої верхівки здобула можливість вести західний спосіб життя. Відповідно, сформувалася потужна сфера її обслуговування. Відбулося катастрофічно швидке розшарування до того майже однорідного суспільства»¹⁷⁵. Загальним неспростовним висновком є «незаідеологізований характер свідомості українського істеблішменту, надзвичайно високий відсоток тих, хто не визначився»¹⁷⁶, що віддзеркалює наявну до останнього часу політичну неструктурованість українського суспільства. Виявлені в процесі досліджень зміни в інтересах усіх категорій читацької аудиторії, в інтересах, пов'язаних з доступом до інформації та її використанням громадянами України в більш широкому вимірі, вказують на необхідність постійного врахування цих обставин і вдосконалення діяльності бібліотечних установ. Цей процес буде ефективним і не відставатиме помітно від вимог

¹⁷⁴ Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С. 626–628.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само.

часу за умови систематичного аналізу таких запитів і ведення прогнозно-аналітичної роботи, наслідком якої буде уявлення і про зміни в структурі користувачів, і про їхні інформаційні потреби.

Основний принцип, на якому має будуватися організація прогнозних досліджень, при цьому пов'язаний із загальносуспільною ситуацією, з демократичним вибором українського суспільства, орієнтацією його на конституційно задекларовану побудову «соціальної, правової, демократичної» держави. Суспільно формуючі та державотворчі завдання, реалізації яких має сприяти система бібліотечних установ в Україні, ускладнюються поглиблюваною протягом останніх півтора року нерівністю в доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних й інших можливостей внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій¹⁷⁷. Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогнозних характеристик при вивченні еволюції в середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, а й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, удосконалення його самоуправління, самоорганізації.

В умовах фактичної нерівності професор Стенфордського університету Л. Даймонд вважає можливим суспільний процес за умови налагодження чесної та всеохоплюючої конкуренції між індивідуумами чи організованими групами за впливові посади в уряді; високого рівня політичної участі в регулярних і законних виборах, коли жодна з дорослих соціальних спільностей не позбавлена такої участі; такого рівня громадянських і політичних свобод, що забезпечує цілісність політичної конкуренції та політичної участі¹⁷⁸. Л. Даймонд як політолог розглядає політичний аспект демократії в сенсі організації управління. З певними специфічними особливостями, однак таким же чином можна розглядати й процеси, що відбуваються в усіх інших сферах життя суспільства, орієнтованого на демократію.

¹⁷⁷ Анурин В. Ф. Динамическая социология. – М.: Академический Проект, 2003. – С. 201.

¹⁷⁸ Diamond L. Tul futuritarizmuson, totulitarizmuson: a demokratizalas strategial // Mozgo Vilag. – 1990. – P. 79.

У зв'язку з цим можна прогнозувати, що серед характерних особливостей користувачів бібліотек як на найближче, так і на більш тривале майбутнє відчутно виділятиметься конкурентоспроможність, активна життєва позиція, прагнення до вільного, незаангажованого самовиявлення в усіх видах суспільної діяльності.

Говорячи про еволюцію особливостей майбутніх користувачів бібліотечних установ, варто враховувати, що в них, як у найбільш соціально активній частини населення, здебільшого відбиватимуться на особистісних характеристиках засвідчені сучасною наукою діалектично взаємозв'язані тенденції нинішнього етапу суспільного розвитку. При цьому «одна з них полягає в зростанні єдності, цілісності людства, в утвердженні колективності як його органічної властивості. Друга – у створенні у світі нових, небачених раніше можливостей для всебічного прояву індивідуальності, для індивідуалізації особистості»¹⁷⁹. Ця діалектична єдність реалізується в процесі сучасної суспільної структуризації пострадянського суспільства. Дослідники описують при цьому особливості процесів диференціації та диверсифікації в контексті розпаду і виникнення багатьох соціальних груп, організації, переоцінки механізмів регулювання, цінностей та установок. Переосмислення багатьох традиційних цілей і цінностей сприяє прискореному пошуку нових форм соціальної організації, у зв'язку з чим диференціація та диверсифікація одержують новий стимул¹⁸⁰. Враховуючи сказане вище, на мотивацію майбутніх користувачів бібліотеки здійснює вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження й передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури»¹⁸¹.

¹⁷⁹ *Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – С. 604.

¹⁸⁰ *Аврамова Е. М.* Некоторые проблемы культурно-информационных благ в контексте социальных перемен // Информатизация общества. – М.: ИСЭПН РАН, 1992. – С. 77.

¹⁸¹ *Давидова І. О.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві: монографія. – Х.: ХДАК, 2005. – С. 240.

Думка, висловлена І. Давидовою, про закономірність формування в Україні єдиного інформаційного середовища «розподілених вітчизняних БД із використанням методів пошуку інформації в телекомунікаційних мережах розвинутих країн»¹⁸² не лише узгоджується з концепцією розгляду інформаційної основи розвитку суспільства як складної системи взаємозв'язків соціальних інформаційних баз у масштабах українського суспільства, а також у глобальному вимірі. Вона вказує також, з одного боку, на зростаючі аж до складноуявлюваних можливості інформаційного обслуговування, з іншого – на зростаючу технологічну складність такого обслуговування.

Враховуючи нинішній загальнотехнологічний рівень розвитку суспільства, прийнятною для нього, значущою може бути лише інформація відповідного рівня, такого, на якому вона може сприяти його розвитку. Зростаюча ефективність інформаційних ресурсів сучасного суспільства в процесі його розвитку відображається в певних характерних особливостях їх практичного застосування. Найбільш значущі серед них на сьогодні виявляються:

– у зменшенні проміжку часу від усвідомлення нової проблеми до формування необхідного корпусу інформації для її розв'язання (і відібраної в наявних інформаційних базах, і продукуюваної спеціально в інтересах розв'язання цієї проблеми);

– у зростаючому рівні відповідності підготовлених інформаційних ресурсів змісту вирішуваних завдань, «заточці на завдання»;

– у зближенні значення нових результатів фундаментальних досліджень у сучасній науці з практикою сучасної суспільної діяльності;

– у зростаючій можливості використання ресурсів глобального інформаційного простору. Ці ресурси з розвитком інформаційної інфраструктури дають можливість багатоваріантних підходів до розв'язання наявних проблем на базі досвіду в різних країнах світу, на базі продукуюваної, підтвердженої вже практикою інформації.

Зростаючі обсяги продукуюваної в суспільстві інформації, інформації різного призначення і якості, актуалізують проблему ефективного відбору в цих обсягах необхідного ресурсу для вирішення конкретних практичних завдань. Ця проблема ускладнюється у зв'язку

¹⁸² Там само.

з доступом до відповідних технічних можливостей широкої аудиторії некваліфікованих і малокваліфікованих людей, які наповнюють інформаційний простір малозначущою, низькоякісною інформацією.

На сьогодні проблема відбору інформації розв'язується двома способами: формуванням структурованих тематичних баз і розробкою нових і вдосконалюваних пошукових систем, орієнтованих на роботу з глобальними інформаційними ресурсами. Перший спосіб забезпечує задану якість інформації, її структурування, однак потребує певних трудовитрат для формування й підтримки безпосередньо бази. У більшості випадків у практиці сучасності доступ до інформації в ній певним чином обмежується. Другий спосіб, навіть за умови чітко сформульованого завдання пошуку, не забезпечує високої якості результату.

У цій ситуації особливого значення набувають інформаційні структури загальносуспільного призначення: наукові установи, аналітичні центри, фонди, усі види ЗМІ, у тому числі електронні, що займаються продукуванням нової, суспільно значущої інформації, а також бібліотечні установи як центри збереження та ефективного використання необхідної суспільству для його розвитку інформації. При цьому ефективна робота всієї інформаційної інфраструктури, крім необхідності зміцнення матеріально-технічної, технологічної бази (що прямо відображає рівень суспільного усвідомлення необхідності розв'язання цієї суспільно значущої проблеми), залежить сьогодні від урахування ряду факторів:

- від усвідомлення основних тенденцій суспільного розвитку, процесів удосконалення соціальної структури суспільства;

- від з'ясування характеру інформаційних, інформаційно-аналітичних запитів соціальних структур сучасного суспільства, а також широкої аудиторії неорганізованих (чи слабоорганізованих) на цьому етапі розвитку суспільства користувачів сучасної інформації, рівня орієнтування цих запитів на суспільно значущу тематику, на інформаційне забезпечення діяльності в інтересах суспільного розвитку;

- від розвитку, відповідно до еволюції суспільних запитів на інформацію, інформаційного ресурсу й інноваційних технологій для їх задоволення;

– від організаційно-кадрового забезпечення процесу сучасної інформатизації українського суспільства.

3.2. Нове і традиційне в задоволенні запитів сучасних користувачів інформації

Будь-яка система соціальних інформаційних комунікацій формується відповідно до потреб соціальної структури суспільства, що функціонує та розвивається. Її можливості підпорядковані цій меті, програмі розвитку.

Осягнення суспільством нового знання, нових обсягів інформації є запорукою його еволюції. Зростаючі обсяги перероблюваної, використовуваної ним інформації є прямою характеристикою динаміки його розвитку. Однак при цьому, говорячи про обсяги інформації в активному обігу, потрібно мати на увазі ту обставину, що за найвищої можливої динаміки розвитку суспільства ця інформація в принципі не може складатися лише з нового знання.

Як зазначав В. Вернадський, у наукових світоглядах покращилися та створилися нові прийоми мислення, поглибилося розуміння наукового ставлення, але і те, і інше споконвіку існувало в науці... Історія методів пошуку, наукового ставлення до предмета як у розумінні техніки міркувань, так і техніки приладів чи прийомів, займає помітне місце за своїм значенням і повинна підлягати найуважнішому вивченню¹⁸³.

Це зумовлюється виробленими людством методами наукового пізнання дійсності, що на сьогодні є провідною формою продукування інформації. В основі процесу пізнання протягом людської історії в різних пропорціях у єдиному сплаві проявилися логічний та історичний методи освоєння об'єкта пізнання.

Конкретизацією цієї думки в співвідношенні із сучасними інформаційними технологіями може бути теза українських філософів, які зазначають, що для продуктивного функціонування думки потрібен блок оперативної та довготривалої пам'яті та, нарешті, різноманітні програми інформації. Однак наявність програм уже знаменує собою

¹⁸³ *Вернадский В. И.* Биосфера. – М.: Мысль, 1967.

перехід від чуттєвого ступеня пізнання до раціонального. Таким чином, пізнавальний образ являє собою результат накладання двох протилежних процесів – процесу надходження інформації про зовнішній об'єкт і процесу переробки даних на основі наявних у суб'єкта перцептуальних і понятійних засобів (інтерпретативних матриць і програм). Методи інтерпретації даних і формування нових смислів не є природженою властивістю суб'єкта (за винятком первинних чуттєвих смислів типу «холодне», «гаряче», «червоне», «зелене» тощо), а є продуктами тривалого розвитку людської культури¹⁸⁴.

Сучасна гносеологія розглядає суб'єкт інформаційної діяльності як свідому, активну суспільно-історичну істоту з наявними можливостями до цілеспрямованої, творчої діяльності на базі сформованих суспільством універсальних схем такої діяльності, на основі опанованих ним смислоутворювальних даностей культури свого часу. Іншими словами, сучасний виробник нової інформації в усіх сферах суспільного життя в процесі контакту з навколишньою дійсністю не лишається один на один з природою, продукуючи результати цього контакту в нові обсяги інформації, а опирається в інформаторчій діяльності на вже існуючу у відповідних суспільних базах інформацію, за її допомогою розуміє, оцінює об'єкт пізнання, надає йому, по-можливості, найбільш точної форми, формулює кінцевий результат пошуку.

Безумовна необхідність, таким чином, базової (уже існуючої) інформації при виробництві нової говорить про наявність постійно існуючого співвідношення в цьому процесі. Звичайно, на різних етапах розвитку суспільства, у різних сферах його розвитку ці співвідношення є досить різними. Сьогодні, для нинішнього етапу розвитку вони мають свої характерні особливості.

По-перше, рівень наповнення баз, що використовуються при виробництві нової інформації, для забезпечення допустимих логічних гарантій достовірності визначає глибину проникнення в навколишню дійсність. При цьому наявність надлишкової інформації,

¹⁸⁴ Лазарев Ф. В., Трифонова М. К. Понятие гносеологического образа. Чувственная и рациональная ступени познания / Философия. – Симф.: СОНАТ, 1999. – С. 220–223.

виходячи з формування завдання на творення нової інформації (спонукальний мотив), обертається лише зайвими трудовозатратами організаційно-стартового моменту й негативно не впливає на результат дії.

Водночас, якщо базова інформація є недостатньою, нова інформація може лише частково відповідати меті пошуку або ж зовсім їй не відповідати, може бути частково або ж повністю хибною і практично дуже малоймовірним, випадковим при цьому може бути позитивний результат. Іншими словами, точний результат залежить від точно сформульованого завдання, а це формулювання потребує вивчення вже існуючого в наявних у розпорядженні людей відповідного обсягу інформації. Варто зазначити, що в умовах стрімко зростаючих обсягів інформації, в умовах сьогодення дедалі зростає значення саме точного й достатнього обсягу вихідної інформації для формування необхідних параметрів і змісту нової інформації. Особливо це стосується науки, сфери вдосконалення господарського механізму, державотворчого процесу, демократичних перетворень.

Важливим при цьому є встановлення необхідної системи логічних зв'язків між уже наявною та новою інформацією, що визначають місце й значення останньої в інформаційній базі, сприяють з'ясуванню змісту та можливостей практичного використання. Глибину проникнення в дійсність для одержання нової інформації не треба плутати з обґрунтуванням напрямку пошуку. Визначення «глибина проникнення» з метою одержання нової інформації завжди орієнтована на певний проміжний чи кінцевий результат, потрібний для тієї чи іншої інформаційної бази (тобто здійснюється в інтересах тієї чи іншої людської спільності). Водночас напрям пошуку не передбачає здобування якихось конкретних результатів, точніше, при такій формі організації пошуку прийнятним є будь-який результат. Підміна одного поняття іншим обертається, як правило, несподіваними результатами. У зв'язку з цим яскравим прикладом можуть бути заклики президента Росії Б. Єльцина до регіонів країни «брати суверенітету стільки, скільки проковтнете» чи «дозволяється все, що не заборонено законом».

Ще одним питанням, що стосується співвідношення між новою і вже наявною інформацією, є питання визначення якісної структури інформації в наявних ресурсах інформації. Найбільш давнім

і всеохоплюючим при цьому є досвідний метод. Суспільні інформаційні ресурси всіх існуючих людських спільностей тією чи іншою мірою як джерело свого наповнення використовують насамперед цей метод. Він пов'язаний зі сферою практичної діяльності людей і містить, насамперед, описовий матеріал або ж матеріал першого рівня узагальнення: «інформація – на базі інформації». Цей рівень інформації найчастіше використовується людьми в будь-якому виді діяльності, що не потребує спеціальної теоретичної підготовки й здійснюється за принципом «роби як я» (рухонаслідування), на базі переліку конкретних технологічних операцій (наприклад, збиральний конвеєр на автозаводі тощо), узагальнення досвіду вдосконалення насамперед виробничих та інших процесів тощо.

Варто зазначити, що своєчасне забезпечення такою новою інформацією бази відповідно до принципів доцільності, достатності та безперервності забезпечує здебільшого адекватність у реагуванні певної конкретної людської спільності на повсякчасні, ординарні життєві ситуації. Тобто створює умови для розв'язання проблем тактичного рівня впливу.

Говорячи про нову інформацію, що наповнює базу із застосуванням досвідного методу її формування й розвитку, маємо на увазі всю нову інформацію саме для певного ресурсу певної бази. Це може бути і щойно створена інформація на підставі вивчення практичного досвіду, і вже відома в суспільстві. Або ж забута ним і відновлена для сучасних потреб інформація (наприклад, технологічні прийоми виготовлення дамаської сталі, відновлені прийоми рукоділля чи, скажімо, спроби освоїти на Полтавщині технологію вирощування женьшеню). Уся ця інформація, будучи досвідом, добре освоєною у якійсь іншій соціальній групі, одержує в інформаційній базі певної людської спільності статус нової, оскільки вона відкриває фактично нові можливості для розвитку цієї спільності. В останні десятиріччя можливості для залучення такої інформації в діючі бази різко збільшилися з розвитком інтернет-технологій, зростаючими можливостями видобування її з глобального інформаційного простору.

Стосовно використання досвідної інформації практика інформатизації виявила два застереження.

По-перше, за винятком інформаційного продукту, створеного представниками певної людської спільності в її інтересах, уся інша інформація, як правило, потребує адаптації до умов використання в цій конкретній ситуації. Причому більшої прив'язки до реально існуючих умов потребує складніша інформація, виготовлена в інших соціальних умовах.

По-друге, при стрімко зростаючих можливостях для продукування нової інформації, швидкому зростанні її обсягів виникає проблема структурного перенасичення бази описовим, досвідним матеріалом. Навіть за умови грамотного структурування інформації, ефективність її використання без необхідного узагальнення, осмислення може зменшуватися із зростанням обсягів. У подальшому пошуку може дедалі більше відчуватися зміщення пріоритетів, розмивання мети інформованості тощо. Прикладом цього можуть бути, скажімо, спроби узагальнення реформ у сільському господарстві в країнах СНД у пострадянський період, спроби сформулювати концепцію розвитку туристичної галузі в Україні тощо.

Під час суспільного розвитку посилюється проникнення людини в навколишній світ, розвивається система уявлення про нього, процес самоусвідомлення та зменшується її залежність від найпростіших впливів природи: холоду, спеки, вітру тощо. Поряд із цим, проникнення в навколишню дійсність зумовлюється проявом нових впливів і викликів, що потребують реакції на базі опосередкованої інформації. Збільшується опосередкований зв'язок людини з природою. Більшість гуманітарних наук рано чи пізно пододала свій інтелектуальний снобізм і зацікавилася реконструкціями відповідних тенденцій масової практики... У категорії практичного розуму й близьких до неї понять – своя, досить довга та плідна історія, зауважує С. Щавелев¹⁸⁵.

Людина вступає в глибші й більш усебічні контакти, включаючи у сферу відповідних реакцій зростаючу кількість процесів навколишньої дійсності. У зв'язку з цим набуває важливості використання науково-теоретичного методу виробництва інформації. Цей метод пов'язаний із процесами узагальнення масивів інформації,

¹⁸⁵ *Щавелев С. П.* Практическое познание: Философско-методологические очерки. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – С. 17.

узагальнення процесів самого узагальнення, самоусвідомлення у співвідношенні з навколишньою дійсністю.

Професор Р. Абдеев наголошує на тому, що в наш час інтенсивність процесу узагальнення досвідної інформації виражається в стрибкоподібному зростанні інформаційних процесів у контурах управління й пізнання з використанням наукової методології та технічних засобів кібернетики, що є змістом сучасної науково-технічної революції. Таким чином, якісна відмінність нинішнього етапу процесу пізнання дійсності полягає у використанні науково-теоретичного методу формування інформаційних масивів. Це є рельєфно виражена особливість сучасності. Якщо раніше революції розгорталися в окремих сферах науки й техніки, то нині вона пронизує всі галузі науки й техніки, охоплює всі виробничо-економічні, соціальні, культурні та інші галузі людської діяльності, скрізь, де є інформаційно-управлінські процеси¹⁸⁶. До цього можна додати, що інформаційно-управлінські процеси виникають скрізь, де відбувається структуризація суспільства, а ця структуризація, у свою чергу, обумовлює відповідну структуризацію всередині інформаційних баз та ускладнення їхньої ієрархії.

Оскільки процес постійного проникнення в неосвоєну навколишню дійсність є необхідною умовою розвитку суспільства, його інфраструктури, умовою розвитку будь-яких інформаційних баз, глибина цього проникнення визначається двома основними факторами: суспільною потребою та наявним інформаційним ресурсом, необхідним запасом узагальненої інформації. На базі цього ресурсу має бути виявлено закономірності, сформульовано параметри пошуку, розроблено відповідні програми, параметри та гіпотези. Творення «інформації на базі інформації», застосування вищих форм аналітичного узагальнення інформаційного матеріалу, таким чином, є важливим напрямом наповнення баз новоствореною суспільно значущою інформацією, підвищує ефективність використання наявних інформаційних масивів.

У практиці сьогодні існує ще два джерела нової аналітичної інформації. Одне з них пов'язане з подальшим переробленням уже

¹⁸⁶ Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 90.

наявних масивів інформації, вивченням її змісту, логічних зв'язків. Таким чином, розв'язується можливість ефективного перероблення та використання наявних в обігу інформаційних ресурсів у масштабах цієї бази.

Друге джерело пов'язане з внесенням у формований ресурс готової інформації, як здобутої досвідним методом, так і науково-теоретичним, з інших баз, з глобального інформаційного простору.

Варто лише ще раз зауважити, що інформація, виготовлена для наповнення конкретних інформаційних баз, поза цими базами, як правило, може ефективно використовуватися лише з відповідною адаптацією стосовно нових завдань. Особливо це стосується інформації вищих рівнів узагальнення, що відображає порівняно швидкоплинні процеси, наприклад у сучасному суспільному житті.

У свою чергу, при введенні інформації з українських інформаційних баз у глобальний інформаційний простір необхідність певної адаптації для зарубіжжя також має бути врахована. Власне, ідеться про те, що глобальний інформаційний простір починає відігравати дедалі помітнішу роль як міжнародний ринок інформації, у якому виставлені сьогодні інформаційні ресурси відіграють роль насамперед інформаційної реклами, своєрідних брендів для пропаганди суспільно можливого, суспільно потрібного. У зв'язку з цим будь-який інформаційний продукт, пропонований на цей ринок, має бути зрозумілим за змістом, потрібним для можливих його споживачів (для поповнення баз цих споживачів у зв'язку з необхідністю досягнення запланованих цілей), конкурентоспроможним, а значить, відповідно до запитів споживачів оформленим і доступним при розумних затратах власного ресурсу.

Сьогодні ще можна стверджувати, що міжнародний інформаційний ринок, ув'язаний зі становленням глобального інформаційного простору, перебуває на тій стадії розвитку, коли шанс активного входження в нього зі своїм продуктом (як це, скажімо, вдалося здійснити індійським програмістам) для України все ще є реальним і необхідним для утвердження у світовій спільноті.

Як уже зазначалося, ефективно, корисне для дальшого розвитку певної людської спільноті проникнення в навколишню дійсність можливе лише при опорі на наявні вже інформаційні ресурси інформаційної бази. При цьому, однак, ідеться не лише про пряме

використання інформації, одержаної досвідним або ж науково-теоретичним методом. Розвиток будь-якої людської спільності й, отже, розвиток її інформаційної бази завжди пов'язується із системою відповідних духовних цінностей та орієнтирів. Відокремити науковий світогляд і науку від такої, що відбувалася одночасно чи раніше діяльності в галузі релігії, філософії, організації суспільного життя або мистецтва, неможливо. Усі ці прояви людського життя тісно переплетені між собою, сплавляються в найбільш абстрактному вигляді в систему парадних духовних цінностей.

Найбільш давніми механізмами збереження й передачі новим поколінням цих цінностей у кожного народу, у кожної соціальної групи людей є система святково-обрядових урочистостей. І релігійні, і світські святково-обрядові урочистості, освячувані традицією, утверджують найбільш загальні орієнтири для розв'язання моральних проблем, що виникають перед людиною в житті, обґрунтовують напрями її діяльності як соціальної істоти, є дороговказом у пізнавальній діяльності, формуванні й розвитку необхідних баз даних.

Моральна позиція всіх категорій членів суспільства й особливо його найактивнішої частини є дороговказом, підтвердженням, вивіреною соціальною практикою, що забезпечує потенціал життєздатності цієї людської спільності, його пізнавальний потенціал. Найефективнішою при цьому є система святково-обрядових урочистостей, вибудованих в ієрархічній послідовності, що утверджують систему духовних цінностей, починаючи із загальноцивілізаційних, загальнонародних, загальнодержавних аж до професійних, сімейно-побутових, особистісних. За умови внутрішньої єдності чи відсутності суперечливості в системі духовно-ціннісних орієнтирів їхній сукупний вплив на членів людської спільності є таким, що посилює результат кожної з урочистостей. І, навпаки, наявність у системі суперечливих духовно-ціннісних орієнтирів ослаблює вплив кожного з них, не сприяє зміцненню відносин у людській спільності.

Будь-яка людська спільність як сукупність соціальних істот потребує та розвиває свою систему святково-обрядових урочистостей. Вона в межах цієї системи солідаризується із загальнонародними, загальнодержавними духовними цінностями, підтверджує значущість власних, навколо яких об'єднується ця людська спільність,

робить свій внесок у сімейно-побутові урочистості своїх членів. Інформація про систему урочистостей цієї людської спільності, про значення символів і символічних дій, стверджуваних святково-обрядовою практикою, про історію виникнення й побутування урочистостей є важливою складовою відповідної соціальної інформаційної бази. Ця складова за функціональним призначенням сьогодні є суспільним механізмом передавання найважливіших духовно-ціннісних орієнтирів новим поколінням людей, механізмом консолідації членів людських спільностей навколо цих цінностей, механізмом прилучення членів цих спільностей до цінностей загальносуспільних. Вона впливає на процеси збагачення соціальних інформаційних баз своїм об'єднуючим змістом.

Оскільки святково-обрядова інформація тісно пов'язана з процесом спадкоємності духовно-ціннісних орієнтирів новими поколіннями людей, спирається на багатовікову народну традицію, співвідношення нової й традиційної вже інформації в базах, як правило, є на користь традиційної. Винятком можуть бути інформаційні бази нових людських спільностей або таких, що зазнали революційних внутрішніх перетворень і внесли значні обсяги нових духовно-ціннісних орієнтирів до вже наявної системи. Прикладом такого перегляду можуть бути трансформації системи світських духовно-ціннісних орієнтирів у країнах СНД, починаючи з розпаду союзної держави.

У сучасному українському суспільстві, у практиці соціального життя наявна широка різноманітність таких урочистостей. Однак ця різноманітність поки що не вибудована в єдину систему, і тому її сьогодні не можна вважати ефективним виховним інструментом.

В Україні на сьогодні існує релігійна обрядовість, напіврелігійна або ж народна традиційна з релігійними елементами, популярними також є найбільш вдалі елементи нової обрядовості, визнані в масах, у якій фіксуються нові явища суспільного життя. Прикладом може бути дуже популярне жіноче свято 8 Березня, «срібні», «золоті» весілля тощо. І, нарешті, у житті українців з'явилися й нові урочистості, пов'язані з розвитком сучасного українського суспільства, наприклад День Конституції, День Збройних сил України, значна кількість професійних свят, перші дзвоники та випускні свята для школярів тощо.

Хоча в українських календарях на сьогодні й зазначено чималу кількість святково-обрядових урочистостей, однак їх утвердження в побуті українців відбувається досить мляво. Серед причин такого стану справ – слабо представлена й не досить глибоко засвоєвана система духовно-ціннісних орієнтирів саме нинішнього українського суспільства, нерозуміння серед чиновників у владних структурах загальнодержавного значення розвитку святково-обрядової сфери життя суспільства, нерозуміння її значення як виховного засобу, засобу патріотичного виховання серед усіх категорій населення. Очевидно, що загальнонаціональні проблеми у святково-обрядовій сфері відбиваються на святах й обрядах усіх інших людських спільностей у структурі українського суспільства.

Варто також зауважити, що святково-обрядова сфера прямо зав'язана на формування й розвиток суспільної моралі, а остання є важливим фактором при поставленні завдань пізнавальної діяльності, що, у свою чергу, сприяє розвитку суспільства загалом. У цілому, відповідно, розвитку всієї системи соціальних інформаційних баз. Оскільки художньо-естетичний метод наповнення баз відображає різноманітність явищ і подій дійсності не в поняттях, а в художніх образах, в емоційно забарвленій формі, що відбиває сплав соціального досвіду і відповідних емоційних переживань, він забезпечує одержання специфічного інформаційного продукту. Його складові мають у собі в знятому вигляді результати розумової діяльності, у яких синтезується загальне й конкретне з особистісною емоційною формою вираження. Вищі, соціальні емоції є формою вираження, закріплення та оцінки соціально-історичного досвіду людських відносин. Художній образ у мистецьких творах історично пристосований для закріплення та вираження такого досвіду ... Художні емоції фіксують соціально-історичне, необхідне, стійке, важливе для багатьох людей ¹⁸⁷.

У створюваних інформаційних ресурсах, таким чином, фіксується інформація про прекрасне, його зміст і форму та соціальне значення. Інформація, одержана за допомогою художньо-естетичного методу наповнення баз, є інформацією, що вказує на рівень духовної культури цієї людської спільності. Її члени, долучаючись

¹⁸⁷ *Борев Ю.* Эстетика. – М.: Политиздат, 1988. – С. 61.

до кожного з видів мистецтва, вивчаючи його, збагачуючи його новими творчими здобутками, формують себе як культурно-історичні істоти. Як і у випадку використання святково-обрядового методу наповнення баз, масиви художньо-естетичної інформації є дуже важливим фактором регламентації суспільно значущими інтересами та культурною традицією будь-якої діяльності людини, насамперед пізнавальної.

Та інформація в соціальній інформаційній базі, що забезпечує спадкоємність культурної традиції, духовно-ціннісних орієнтирів, необхідна для виживання й розвитку людських спільностей. Створювані ними нові масиви художньо-естетичної інформації не можуть набути суспільної значущості без опору на відповідну культурну традицію. Більше того, культурна традиція як історична пам'ять – обов'язкова умова не лише існування, а й розвитку культури навіть у випадку кардинальних змін у суспільстві, як це відбувається в Україні та інших країнах СНД. Спадкоємність культури, система духовно-ціннісних орієнтирів проявляється у використанні й засвоєнні позитивних результатів попередньої діяльності, на її базі вироблення та впровадження нових, відповідних новим умовам існування суспільних орієнтирів та зміни невідповідних новим умовам чи відмови від них.

У практиці суспільних перетворень в Україні цей діалектичний процес знайшов ще одне підтвердження протягом минулого десятиріччя. Методологічно невважені гасла початку 1990-х років, що закликали український народ перекреслити весь культурний спадок попередніх десятиріч (за винятком матеріальних цінностей), не знайшли та й не могли знайти відгук у переважній більшості українського народу. Однак боротьба «з усім радянським» загальмувала реконструкцію духовно-ціннісних орієнтирів минулого та не сприяла формуванню нових загальнонаціональних і загальнодержавних духовних цінностей. Це, у свою чергу, негативно позначилося на процесі консолідації суспільства, якості виховання нових поколінь народу в усіх сферах суспільного життя.

Таким чином, використання всіх основних на сьогодні методів наповнення інформаційних баз нашого суспільства – досвідного, науково-теоретичного, святково-обрядового та художньо-естетичного – орієнтоване на три основних джерела інформації. При

підготовці до розв'язання певної суспільно значущої проблеми відбирається і відповідним чином групується наявна на цю тему інформація у власних базах. Її аналіз, необхідна модернізація дають можливість визначити напрями пошуку нових потрібних обсягів інформації. Ще одним джерелом потрібної інформації може бути (і повинен бути) глобальний інформаційний простір. Як правило, зовнішня для наших соціальних інформаційних баз інформація, створена під вирішення раніше поставлених завдань в інших умовах чи навіть та, що пропонується як товар, також потребує того чи іншого рівня адаптації. І, нарешті, третє джерело – власне творення нової інформації.

Співвідношення при використанні нової та наявної вже в базах інформації може залежати від асортименту цілей і бути різним. На це співвідношення може впливати ступінь новизни розв'язуваної людською спільністю проблеми, глибина проникнення в невідоме, значення розв'язуваної проблеми для життєздатності цієї спільності тощо. Однак процес збагачення баз новою інформацією як елемент культурного розвитку в широкому значенні цього слова не може існувати у відриві від культурної традиції суспільства, від духовної спадкоємності поколінь.

Очевидно, сучасне українське суспільство ще має усвідомити давно вже бездискусійну в більшості цивілізованих країн світу просту у своїй суті аксіому стосовно того, що наявна система бібліотечних, архівних та інших громадських інформаційних центрів якраз і виконує своєрідну місію гаранта дотримання культурної традиції та духовної спадкоємності. І, усвідомивши, сформулювати відповідне ставлення до цих установ.

3.3. Засоби масової інформації як складова розвитку національного інформаційного суверенітету

Наявність багаторівневої системи необхідних для розвитку держави, нації, усіх елементів сучасної складної соціальної структури суверенних інформаційних ресурсів і механізмів управління ними, що у своїй сукупності становлять основну складову інформаційного

суверенітету українського суспільства¹⁸⁸, є показником його гармонійного розвитку й життєздатності. У нинішньому швидкоплинному за подіями й ситуаціями світі ефективність інформаційного суверенітету вимірюється якістю контролю, постійного коригування масивів контрольованих інформаційних ресурсів і механізмів їх постійного оновлення та використання в національних інтересах. Однією з найбільш дієвих складових цих механізмів є засоби масової інформації. В умовах розвитку глобальних процесів наявні в розпорядженні українського суспільства суверенні інформаційні ресурси, а також механізми їх оновлення і використання мають бути предметом захисту від несанкціонованих впливів.

Низький рівень дієвості цих механізмів обумовлює:

– звуження впливу суверенних інформаційних ресурсів на розвиток соціальних структур при недостатньому їх оновленні актуальними продуктами інфотворення, що негативно впливає на процес розвитку цих структур;

– затримка з виведення із суверенних масивів інформації застарілої, тієї, що втратила актуальність для розвитку, стала надлишковою, знижує якість інформаційного впливу на структуру, негативно відбивається на стійкості соціальних структур у загальносуспільних взаємовпливах;

– недостатня організація захисту суверенних інформаційних ресурсів в умовах активізації сучасних інформаційних взаємовпливів призводить до несанкціонованого введення в суспільний обіг специфічної для такої ситуації структури (у тому числі конфіденційної, таємної) інформації, що відображає характерні для неї джерела й особливості розвитку, забезпечує конкурентоспроможність у сучасному світі, а також створює можливості для введення у сферу суверенних інформаційних ресурсів чужорідної або ж просто шкідливої інформації, що обумовлює можливість руйнування цих структур.

Одним з найбільш наочних прикладів активізації таких процесів є вплив сучасної масової культури на розвиток національних

¹⁸⁸ *Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. С.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm.

культур в умовах глобалізації, що здійснюється насамперед через систему ЗМІ. Характерна для сучасності глобальна інформаційна експансія дуже помітно впливає на суверенні інформаційні ресурси на рівні насамперед державному, уніфікуючи їх в інтересах ТНК і провідних на сьогодні держав-глобалізаторів.

Насамперед причиною сучасної інформаційної експансії дослідники вважають беззаперечну техніко-технологічну перевагу західної інформаційної інфраструктури над можливостями збереження, використання, виробництва суверенних інформаційних ресурсів у країнах, що потрапили під потужні глобальні інформаційні впливи, швидке технологічне оновлення виражальних можливостей ЗМІ, комплексне використання інформаційних продуктів на паперових та електронних носіях, на науковій основі забезпечення розвитку маніпулятивних впливів на всі категорії користувачів.

Однак сьогодні стає більш зрозумілим, що техніко-технологічний, а також пов'язаний з ним економічний фактор впливу все ж не є вичерпним, хоча й дуже важливим. Ці фактори є факторами впливу забезпечення гегемонії над процесом розвитку суверенних інформаційних ресурсів у країнах третього світу, над їхнім інформаційним суверенітетом. Ця обставина викликала стурбованість і була вперше помічена дослідниками США – держави, яка є найбільш активним глобалізатором в інформаційній сфері життя сучасного суспільства. Вони першими звернули увагу на те, що в рамках розвитку глобального інформаційного простору, налагодження ефективного функціонування мережевих комунікацій зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, у тому числі сучасних держав-лідерів..

Ідеться в цьому випадку не стільки про техніко-технологічні аспекти впливу (хоча науково-технологічний прогрес за межами США може забезпечувати й такі виклики), а про впливи на рівні змістовному: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з не завжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому.

Сказане вище дає підстави для думки про те, що сучасний науково-технічний прогрес не забезпечує надійного захисту суверенних масивів інформації від зовнішніх впливів навіть за умови високого рівня економічного, техніко-технологічного розвитку, забезпеченого

суспільством. Більше того, з розвитком глобального інформаційного простору, процесів інформатизації в усьому світі суверенні масиви інформації ставатимуть більш вразливими до зовнішніх впливів, традиційні уявлення про забезпечення інформаційного суверенітету ставатимуть менш ефективними у практичній реалізації їх. Можна навіть стверджувати, що з розвитком сучасних інформаційних комунікацій, інформаційних технологій суверенні інформаційні масиви без спеціальних заходів захисту набувають такої вразливості, що на них може впливати будь-яка інформація за межами баз їхнього розміщення.

З розвитком глобального інформаційного простору, процесів глобальної інформатизації, засобів масової інформації як ефективного комунікативного механізму, з одного боку, і демократизації суспільства, що охоплює дедалі більше регіонів земної кулі, диференціоє суспільство – з іншого, проблема забезпечення інформаційного суверенітету народів і держав набуває дедалі більшого значення. Лише її успішна реалізація може забезпечити відвернення загрози всесвітньої уніфікації, тобто деградації сучасної цивілізації.

Високі темпи еволюції суспільства, характерні для сучасності, потребують швидкого розв'язання цієї проблеми. Практика інформаційної діяльності сьогодення дає підставу стверджувати про наявність реальних можливостей для її розв'язання. При цьому, однак, забезпечення ефективного інформаційного суверенітету в наш час може бути здійснено при дотриманні певних умов. Однією з найважливіших серед них є зростання соціальної активності членів цієї спільноти на основі розвитку соціальної самосвідомості, патріотизму, підвищення рівня значущості змісту суверенних ресурсів для членів цієї людської спільноти, активного включення в процес їх використання відповідно до викликів часу, для чого можуть бути ефективно використані, але дуже неефективно використовуються вітчизняні ЗМІ.

Своєчасний процес оновлення суверенних інформаційних ресурсів і включення їхнього потенціалу у розв'язання загальносуспільних, загальнонаціональних проблем – ще одна важлива умова дотримання суверенітету в інформаційній сфері на всіх рівнях соціальної ієрархії. Вона може бути досягнута ефективним використанням сучасних механізмів відбору соціально значущої інформації ЗМІ

в систему національних інформаційних баз, що в обмежених поки що масштабах здійснюється найбільшими бібліотеками та іншими центрами концентрації інформації. І, нарешті, третя умова пов'язана з комплексним залученням усіх засобів нейтралізації зовнішніх для інформаційного суверенітету загроз як для змістовного наповнення суверенних масивів інформації, так і для механізмів дотримання інформаційного суверенітету. І серед цих засобів абсолютно необхідною є суспільно корисна, патріотична діяльність ЗМІ.

Дотримання останньої умови пов'язане з особливою складністю, оскільки насправді пов'язане з формуванням нового просторового мислення, відповідного інформаційному етапу розвитку людства. Характерною його особливістю має бути оперативне освоєння нових здобутків науково-технічного прогресу, засвоєння їхніх наслідків, можливостей для розвитку суспільної свідомості та використання цього розвитку для забезпечення й зміцнення інформаційного суверенітету. Тільки реалізація цих вимог дасть можливість нейтралізації наявних загроз інформаційному суверенітету на всіх рівнях його існування в сучасних умовах. Практика інформаційної діяльності протягом останніх десятиріч доводить, що такі загрози насамперед пов'язані:

- з можливістю порушення змістовної цілісності, недостатнього забезпечення необхідної вичерпності суверенних масивів інформації в структурі соціальних інформаційних баз для існування й розвитку держави, нації, усіх необхідних соціальних складових сучасного суспільства;

- з можливістю порушення організаційної структури дотримання й розвитку інформаційного суверенітету;

- з відсталістю в процесі розвитку інформаційних технологій, призначених для обслуговування суверенних масивів інформації, а також технологій забезпечення та розвитку інформаційного суверенітету;

- зі зниженням значення інформаційного ресурсу ЗМІ як джерела оновлення суверенних інформаційних ресурсів у зв'язку з зниженням якості відображення державних, національних інтересів, можливим послабленням їхнього значення в об'єктивному, оперативному формуванні суспільства про найбільш значущі для нього події, у зв'язку із зниженням якості інформаційної діяльності, ослабленням суспільної ролі в утвердженні духовно-ціннісних орієнтирів сучасної України;

- з відставанням правової бази забезпечення інформаційного суверенітету від об'єктивних умов його реалізації;
- з порушенням основ збереження балансу вітчизняних (державних, національних) інтересів у міжнародному інформаційному співробітництві.

Порушення змістовної цілісності наявних і використовуваних для оновлення суверенних інформаційних ресурсів призводить до порушення стійкості соціальних структур сучасного суспільства в процесі його еволюції. Це характерно насамперед для тих його складових, що перейшли в сучасність із соціалістичного минулого, зазнавши певної трансформації, певних якісних змін. Найбільш наочно цей процес можна спостерігати на прикладі управлінських структур, громадських організацій, наукових установ тощо. Безпосередньо їхня суспільна роль, зміст діяльності зазнали серйозних змін. І вимоги суспільства до таких структур далеко не повністю узгоджуються зі змістом тієї інформаційної бази, що була основою функціонування цих структур у минулому. Значна частина інформаційного ресурсу соціалістичного періоду функціонування цих структур уже втратила свою актуальність, навіть більше – увійшла в суперечність із сучасними потребами.

При недостатньому оновленні базових ресурсів суспільства, особливо суверенної частини інформації в них, втрачається стійкість цих структур у суспільстві, що проявляється в зниженні ефективності їх функціонування і, у кінцевому підсумку, у зменшенні суспільної затребуваності цього функціонування. Недостатня вмотивованість формування нових соціальних структур суспільства, недостатнє, виходячи з потреб відповідної діяльності, інформаційне забезпечення інформаційних баз необхідною інформацією, слабе входження в систему сучасних соціальних комунікацій також призводить до аналогічних результатів. Нові соціальні структури в такому випадку не виконують до кінця затребуваних суспільством функцій, об'єктивно ослаблюючи його в процесі сучасного розвитку.

Варто зауважити, що в суверенні масиви інформації, до змісту всієї системи сучасних соціальних інформаційних баз в тій чи іншій мірі мають входити (у співвідношенні часткового до цілого) також ресурси, що відображають духовно-ціннісні орієнтири, загальносус-

пільні цілі, перспективи розвитку. Такі складові у своїй загально-суспільній сутності відображають інформаційну базу існування й розвитку держави, нації, усієї системи соціальних структур, що становлять ту чи іншу суспільну єдність у сучасному світі, є основою для виховання патріотизму, національної самоідентифікації, самосвідомості, відповідного позиціонування в міжнародних відносинах. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що в Україні протягом майже 20 років розбудови державності, формування нового суспільства не вдалося досягти переконливих результатів в утвердженні загальносуспільних ідеалів, чітко визначеної, зрозумілої широкому колу громадян стратегії розвитку, що могло бути основою формування інформаційного ресурсу забезпечення розвитку українського суспільства в умовах сьогодення. Цей істотний недолік є не лише причиною сумірної неефективності політичної діяльності в країні, а й незадовільним результатом роботи ЗМІ, що полюбляють називати себе «четвертою владою».

У суспільній свідомості народу сучасної України, а отже, і в суверенних інформаційних ресурсах ще не знайшло свого місця глибоке усвідомлення важливості та значення системи духовно-ціннісних орієнтирів, відповідної сучасному рівню розвитку. Інформаційні ресурси українського народу при цьому у своїй структурі зберігають цінну, освячену багатовіковою традицією інформацію. Однак вона використовується недостатньо. Усвідомлення такого використання слабо пов'язане з потребами сьогодення. На процес використання духовних надбань минулих поколінь нарікають вузькі групи самовисувачів, які обґрунтовують своє виключне право на трактування та використання цих надбань особливою духовною близькістю, нерідко етнічною, чим, об'єктивно, не сприяють поширенню загальнонародних духовних традицій у сучасному соціумі.

Ще однією істотною причиною неефективності використання інформаційних надбань минулого є недостатнє оновлення суверенних інформаційних ресурсів, пов'язаних з національною традицією забезпечення всіх напрямів розвитку українського суспільства, слабке ув'язування їх із проблематикою сьогодення. У своїй сукупності засоби масової інформації недостатньо висвітлюють, а отже, і здійснюють свій внесок в інформаційну базу українського суспільства, його збагачення:

– результатами вітчизняної наукової діяльності, зокрема в гуманітарній сфері; культурного будівництва в умовах розвитку сучасного українського суспільства;

– продукцією мережі інформаційно-аналітичних центрів, що відповідно до закономірностей становлення інформаційного суспільства швидко розвиваються в Україні як спеціальні структури освоєння продукції зростаючого інформаційного виробництва;

– інформаційною продукцією всіх інших джерел інформованості в Україні, включаючи відповідні підрозділи управлінських структур, економічних, громадських організацій.

Серйозною проблемою, що в перспективі набуває дедалі більшої гостроти, є дуже слабе наповнення українського інформаційного простору потрібною суспільству для розвитку, відповідним чином адаптованою інформацією глобального інформаційного простору. Слабке використання такого перспективного джерела інформації в Україні робить її більш вразливою порівняно з державами, що активніше користуються цим ресурсом, задовольняючи суспільні потреби в тих сферах діяльності, де власна інформація не відповідає сучасним завданням розвитку. Істотні загрози дотриманню оптимального для розвитку суспільства інформаційного суверенітету пов'язані також з недостатньою ефективністю організаційної діяльності, пов'язаної з процесом оновлення суспільно значущих ресурсів інформації та їх використанням. Ця проблема також здебільшого пов'язана з поспішним роздержавленням основної маси вітчизняних ЗМІ, втратою, у зв'язку з цим, впливу держави на інформаційні процеси, що не відповідає суспільним балансам процесу демократизації.

Найбільш актуальними серед цієї групи загроз в умовах інформатизації українського суспільства є такі:

а) недостатня підтримка державою наукових, науково-прикладних досліджень у напрямі збереження та використання суверенних масивів інформації, обладнання центрів збереження інформаційних ресурсів (спеціальних, а також необхідної кількості бібліотечних, архівних, музичних установ) необхідним устаткуванням для збереження наявних інформаційних ресурсів на всіх носіях, а також, що дуже важливо, забезпечення довгострокового зберігання електронної інформації, розробки методик ефективного входження

центрів концентрації суспільних інформаційних ресурсів у сучасну систему соціальних інформаційних комунікацій та забезпечення дієвих механізмів оновлення ресурсів соціальних інформаційних баз українського суспільства;

б) недостатня ефективність використання національних інформаційних ресурсів у суспільному розвитку у зв'язку з розрізненістю центрів зберігання інформації, слабкою міжбібліотечною координацією, що утруднює використання наявних ресурсів, призводить до паралелізму при комплектуванні новими ресурсами, не дає можливості представлення національних інформаційних ресурсів у всій повноті й потужності як повноправного суб'єкта глобального інформаційного простору;

в) недостатня робота із забезпечення розвитку дистантних форм інформаційного обслуговування, особливо електронними інформаційними ресурсами, усіх категорій користувачів. Що, у свою чергу, обумовлює:

– недостатній доступ користувачів до інформаційних ресурсів, що суперечить умовам розвитку та вдосконалення процесу інформатизації;

– недостатню ефективність використання наявних інформаційних ресурсів, що негативно впливає на весь процес суспільного розвитку;

– негативний вплив на процеси національного інформаційного виробництва, що є важливою умовою суспільного розвитку на його інформаційному етапі;

г) недостатня увага до розв'язання суспільно значущої проблеми – підготовки кадрів інформаційних працівників для задоволення потреб сучасної інформатизації, вирішення кадрового питання в процесі подальшого розподілу трудових ресурсів, нового розподілу у сфері праці грядущого інформаційного суспільства.

Загрози інформаційному суверенітету у зв'язку з відставанням техніко-технологічної бази інформаційної діяльності виникають під впливом інших обставин:

– відставання в розробці та впровадженні нової техніки, програмних продуктів, інформаційних технологій та недостатність забезпечення у зв'язку з цим ефективного функціонування інформаційної основи розвитку суспільства, необхідного для цього рівня розвитку інформаційного суверенітету;

– повільне впровадження новітніх зарубіжних техніко-технологічних здобутків у процес інформатизації в Україні, використання їх без необхідної в інтересах українського суспільства адаптації, що негативно впливає на вітчизняний інформаційний суверенітет;

– недостатня участь у міжнародному інформаційному співробітництві, що на сьогодні є важливим стимулом розвитку науково-технічного прогресу, сприяє піднесенню технологічного рівня вітчизняної інформаційної діяльності до потреб сучасності, до забезпечення відповідної перспективи на майбутнє ¹⁸⁹.

Загроза техніко-технологічного відставання інформаційної сфери існування українського суспільства обумовлює загрози інформаційного суверенітету під впливом ряду негативних чинників. Серед них на сьогодні найбільш відчутним є, як правило, заснована на нових технологічних рішеннях комп'ютерна злочинність, комп'ютерний тероризм, несанкціоноване проникнення в суверенні масиви інформації, що становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, інтелектуальну власність соціальних структур, окремих членів суспільства, а також інформацію, що є власністю держави чи спрямована на забезпечення потреб та інтересів українського суспільства. Як показує міжнародна практика, реальними на сьогодні є також загрози, пов'язані зі спробами введення в суверенні інформаційні масиви через сучасну систему ЗМІ недостовірної, руйнівної для них інформації.

Негативним фактором є також неефективне використання інструментів захисту інформаційного суверенітету при поповненні відповідних суверенних масивів інформації новими надходженнями через канали всіх видів ЗМІ: друкованих, електронних, а також тих у їхньому складі, що набувають у процесі свого розвитку самобутності та виокремлюються як інтернет-ЗМІ. Враховуючи ту обставину, що під впливом процесів демократизації, розвитку інформаційних запитів членів суспільства палітра всіх видів ЗМІ постійно розширюється, це ускладнює роботу із захисту інформаційного суверенітету. Інструменти цього захисту мають бути також

¹⁸⁹ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 147–148.

різноманітними, адекватними загрозам і забезпечувати необхідний результат свого впливу.

Слід, однак, зауважити, що на сьогодні порівняно з розвитком сучасних ЗМІ, інструменти захисту інформаційного суверенітету розвиваються слабо. Більше того, зацікавлені у їх нейтралізації сили і українського, і зарубіжного походження під прикриттям боротьби за свободу слова (дуже вразливої для громадської думки на Заході теми та невід'ємного показника західної демократії) ведуть постійну боротьбу проти будь-яких намагань організації відстоювання державних, національних інтересів у розвитку інформаційного простору ЗМІ.

Викликає занепокоєння той факт, що в громадській думці українського суспільства така ситуація не знаходить належного розуміння, оскільки роз'яснення українських суспільних інтересів в інформаційній сфері, їх тотожність змісту демократизації, роль сучасних ЗМІ в демократичному процесі, у розвитку українського суспільства – це роз'яснення є епізодичним і малоефективним.

Наявна ситуація, коли зареєстровані в Україні й зарубіжні ЗМІ приписують собі контрольні функції, оголошують самі себе «владною», не цікавлячись при цьому згодою на таку свою роль «підвладних», негативно впливає на збагачення суверенних для українського народу масивів інформації тими ресурсами, що мають надходити до них через ЗМІ. Водночас, з позицій суверенних національних інтересів, ці ресурси сьогодні відіграють особливе значення у зв'язку з фундаментальною перебудовою українського суспільства. Вони мають у своїй сукупності об'єктивно, збалансовано відображати закономірності перетворень, що відбуваються. Мають бути літописом самопочуття суспільства на складному етапі його розвитку, еволюції його самосвідомості, самоідентифікації в умовах глобальних перетворень.

З точки зору забезпечення інформаційного суверенітету саме наведені вище функції ЗМІ є найважливішими. Виключно наукова, науково-прикладна, навчальна, виховна, розважальна та будь-яка інша інформація у своєму популярному вигляді, засобами масової інформації орієнтована на широку аудиторію користувачів, має для неї певне пізнавальне, виховне значення. При наповненні базових масивів інформації вона відіграє допоміжну роль поряд з основною,

що прямо сприяє суспільному розвитку та відображається в спеціальній літературі та спеціальних ЗМІ.

В умовах розвитку глобалізації, активізації впливів глобального інформаційного простору об'єктивне й збалансоване відображення розвитку суспільства засобами ЗМІ, наповнення ресурсів перебуває в площині стратегічних інтересів Української держави й нації. Однак сьогодні можна констатувати, що сучасні українські ЗМІ у своїй сукупності не забезпечують необхідної збалансованості у відображенні суспільного життя. У їхньому спектрі нерівномірно представлені всі активні його суб'єкти. Розвиток приватних ЗМІ призводить до втрати позицій в інформаційному просторі державних, а також інших ЗМІ, що в організації своєї діяльності не спираються на кошти великих економічних структур. Реалізація цієї тенденції призводить до реальних утисків демократичних засад забезпечення свободи діяльності ЗМІ, звужує можливості Української держави в донесенні до громадян повною мірою змісту й результатів своєї діяльності. Останнім часом спостерігається постійна втрата позицій в інформаційному просторі України регіональних, обласних і місцевих друкованих ЗМІ.

Відсутність ефективної концепції розвитку їхньої діяльності, відповідно, наявні матеріально-технічні, кадрові проблеми не дають можливості цим ЗМІ перейти на використання сучасних технологій та активно включатися в інформаційну діяльність, забезпечувати відображення особливостей регіонального розвитку в Україні.

Можна констатувати також, що в сучасних умовах не досить ефективними стали найважливіші інструменти забезпечення інформаційного суверенітету у сфері ЗМІ: аналітичні, організаційні, правові та технічні.

У сфері відповідного інфотворення неефективно ведеться робота щодо змістовного аналізу продукуваних інформаційних ресурсів. При цьому слабо враховуються державні, національні інтереси, потреби національного розвитку, необхідність висвітлення в ЗМІ процесів реалізації перспективних програм і планів суспільного розвитку.

Викликає стурбованість якість використання на території Української держави української мови, а також рівень використання всіх інших мов, якими розмовляють українські громадяни. Рівень грамотності, словниковий запас у всіх видах спілкування – у тому числі

і в переважній частині ЗМІ – помітно знизився, престижність використання мови на сучасному літературному рівні не знаходить переконливої підтримки в суспільстві. Такий стан справ має місце незважаючи на гучні демонстрації навколо мовного питання, характерні особливо в передвиборні періоди. Низька якість використання можливостей літературної української мови в усіх видах спілкування (особливо в теле- та радіоэфірі) також не сприяє якісному оновленню суверенних інформаційних ресурсів в Україні.

Оскільки процес забезпечення інформаційного суверенітету в сучасних умовах не визначається територіальним розмежуванням між державами, особливою значення набуває процес удосконалення системи організаційних заходів впливу на циркуляцію інформації, з урахуванням її сучасної технологічної специфіки. При цьому в певних ситуаціях складним інструментом впливу при захисті інформаційного суверенітету може бути лише успішне використання однотипних з об'єктом впливу технологій. Дієвість організаційних заходів, що забезпечують вплив на циркуляцію інформації та захист інформаційного суверенітету, визначається не в географічному, а в просторовому, об'ємному вимірі і визначає межі реально існуючого суверенітету над інформаційними ресурсами та можливості його захисту. Продуктивність такого підходу особливо наочно бачиться з урахуванням розвитку інтернет-ЗМІ, зростаючою потужністю циркуляції всіх видів інформації в Інтернеті.

Варто наголосити, що організаційні форми впливу на інформаційні процеси в справі забезпечення суверенітету забезпечують ефективність лише при комплексному їх застосуванні. Можна констатувати, що елементи цього комплексу в українському суспільстві не повністю відповідають викликам сьогодення, отже, сукупна їхня дієвість також малоефективна.

Найбільше сказане вище стосується інформаційного виробництва в Україні, діяльності українських ЗМІ – основного джерела оновлення суверенних інформаційних ресурсів, ресурсів найпотрібніших у розвитку держави й суспільства.

Вітчизняні центри збереження інформації, складові забезпечення національного інформаційного суверенітету, на сьогодні використовують малоефективні форми кооперації та не виступають як об'єд-

наний, потужний інформаційний, заснований на суверенних масивах інформації ресурс, орієнтований на задоволення запитів українського користувача, достойного представлення інформаційного потенціалу України в глобальному інформаційному просторі. Ця проблема ускладнюється повільним упровадженням процесів оцифрування інформаційних ресурсів у бібліотечних, архівних та інших установах.

Недостатня увага в українському суспільстві до впровадження та використання сучасних інформаційних технологій між центрами зберігання та обробки інформаційних ресурсів, що базується на суверенних масивах інформації, і різними категоріями сучасних користувачів негативно позначається на національному інформаційному суверенітеті в цілому, оскільки:

- при цьому не забезпечується об'єднання інформаційних ресурсів, їхнього розвитку без дублювання на базі єдиної концепції розвитку;

- не надається вітчизняним користувачам можливість доступу до всього обсягу українських інформаційних ресурсів, що знижує сукупний потенціал вітчизняного інфотворення, оновлення суверенних інформаційних ресурсів;

- у разі посягання на український інформаційний суверенітет або спроб вторгнення у суверенні інформаційні ресурси чужорідної інформації, спроб «розбавлення» їх, витіснення уніфікованими низькоякісними ресурсами, нинішній технологічний рівень національної інформаційної сфери діяльності не забезпечує повністю можливості:

- а) оперативного забезпечення реакції на інформаційний напад згідно зі змістом негативних інформаційних впливів;

- б) при розгортанні багатоетапної інформаційної диверсії організації, відповідно, забезпечення аудиторії об'єкта інформаційної атаки достовірною, переконливою інформацією на випередження;

- в) оперативного тиражування достовірної політінформації в системі ЗМІ для охоплення всієї необхідної аудиторії користувачів;

- г) ефективного використання державних ЗМІ для своєчасного, об'єктивного відображення життя держави й суспільства, що має істотне значення для зміцнення інформаційного суверенітету.

Серйозною проблемою в справі забезпечення державного національного інформаційного суверенітету, суверенітету всіх складових соціальної структури суспільства лишається також програмно-технічна база діяльності сучасних вітчизняних електронних ЗМІ, що базується на зарубіжному комп'ютерному й програмному устаткуванні фактично залежно від зарубіжних технологій¹⁹⁰.

Серед актуальних проблем зберігання й розвитку інформаційного суверенітету в сучасних умовах набуває дедалі більшої актуальності формування ефективної правової бази. Варто зауважити, що у швидкоплинному перебігу подій суспільного життя, з революційними процесами в розвитку інформаційних технологій значна частина існуючих уже нормативних актів як внутрішньодержавних, так і міжнародних поступово втрачає актуальність, відповідність процесам, які ними нормуються, та потребує уточнень або ж перегляду. Розвиток інформаційної діяльності створює необхідність правового урегулювання нових аспектів цієї діяльності. Потребує досконалого правового обґрунтування питання забезпечення інформаційного суверенітету в умовах активізації глобальних впливів, в умовах нових інформаційних технологій, в умовах розвитку пов'язаних із цими процесами засобів масової інформації.

3.4. Національна наука і національний інтерес

Жвава дискусія в середовищі вітчизняних реформаторів стосовно шляхів оновлення української науки базується насамперед на аналізі відповідного зарубіжного досвіду. У ній ідеться й про трикутник координації Бартона Кларка (Clark, 1983) в Польщі, і про механізми суспільного забезпечення наукової діяльності (National Science Board, National Science Foundation та ін.) у США, і про негативи, пов'язані з втратою самостійності науки в Росії, і про необхідність введення певного роду вікового культу молоді в науці з надією на можливий прогрес нинішніх початківців, а в майбутньому, можливо, ефективних науковців, про багато інших, безсумнівно,

¹⁹⁰ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К., 2009. – С. 582–583.

корисних або ж дискусійних речей. При цьому видається за доцільне розглянути проблему ефективності наукової діяльності з дещо іншого боку.

Беззаперечним фактом сьогодні стало те, що наша цивілізація ступила на шлях «стискання» – прискореної активізації глобалізаційних впливів на основі широкої інформатизації. Його основною характерною рисою стало зростаюче значення інформації як ресурсу розвитку. При цьому капітал, основа впливу та могутності в наш час розвивається більшою мірою не фізичною працею, а знаннями, які є «унікальним виробничим фактором» (Geus Arie de). Ефективність виробництва та використання інформаційних ресурсів, як і ефективність будь-якої іншої суспільної діяльності, стає більш важливим критерієм успіху, визначає місце кожної нації в ієрархії нового суспільства. Говоримо насамперед про націю, оскільки вона найбільшою мірою в системі сучасних соціальних структур є вразливою до такого негативного явища, як інформаційна, культурна уніфікація, стимульована в наш час провідними державами – глобалізаторами в процесі утвердження їхніх інтересів у всіх регіонах сучасного світу.

При цьому маємо оптимізм сподіватися, при всій вразливості націй до глобалізаційних процесів, що проблеми їхнього сучасного розвитку хоч і нелегкими зусиллями, але будуть подолані. Підставою може бути той факт, що дослідження характеристик сучасних інформаційних процесів дають переконливі докази про ймовірну перспективу розвитку націй у процесі переходу до інформаційної епохи. Ці перспективи пов'язані з необхідністю та наявною можливістю реалізації певного набору обов'язкових факторів.

По-перше, умови національного розвитку не мають нічого спільного з ізоляціонізмом. Нації мають робити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційного інформаційного ресурсу, для цього створити конкурентоспроможні механізми творення нової та використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних фахівців, удосконалювати різноманітні форми залучення дедалі більшої кількості представників певної людської спільності до процесу інфотворення, використовуючи їхній творчий потенціал – удосконалювати процеси інфотворення й забезпечувати зростаючий рівень ефективності використання інформації.

По-друге, враховуючи умови існування в процесах глобалізації, уже сьогодні можемо чіткіше визначити основні напрями можливої нашої, української, спеціалізації в міжнародному розподілі праці. Потрібно зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання напрацьованої національної інформаційної основи, спадщини минулих поколінь у розв'язанні актуальних проблем сьогодення, генеруючи необхідну, оригінальну, сформовану на багатстві національного творчого потенціалу нову, суспільно значущу інформацію.

По-третє, використовуючи наявні можливості нації та держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження й розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою, полягає, очевидно, безпосередньо в логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають щораз складніші проблеми, для розв'язання яких дедалі частіше потребується мобілізація не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й всього загальноцивілізаційного досвіду. Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, здобуті всіма націями й народами планети в усій їхній багатогранності сприйняття та освоєння навколишньої дійсності, загалом і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилося людство. І чим різноманітнішим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, у якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою.

У зв'язку з цим, без надмірного оптимізму, однак, можна прогнозувати, що нова інформаційна цивілізація, яка недавно народилася, провідні в наш час суб'єкти глобалізації зможуть краще оцінити значення вільного, безперешкодного розвитку націй та їхнього внеску в загальну справу розвитку, ніж та, що «відходить у минуле»

– індустріальна, значення наявних у її розпорядженні виробничих ресурсів і далеких від ефективності міжнародних відносин. І тим самим нова цивілізація забезпечить себе потрібним запасом життєздатності.

Таким чином, розвиток інформаційної сфери обумовлює реальні перспективи розвитку національного. У свою чергу, говорячи про забезпечення інформаційних процесів, мусимо особливу увагу приділяти розвитку наукової інформації в структурі інформаційних ресурсів, оскільки мета її творення прямо пов'язується з перетворюючою діяльністю суспільства. Наукова інформація за оперативністю, актуальністю, формою своєї організації має співвідноситися з потребами інформаційного обігу сьогодення й потребує для цього технологічного оновлення та організаційного вдосконалення. І тому, у кінцевому підсумку, розвиток наукової інформації є важливим показником життєздатності нації й держави в інформаційному суспільстві. Національний внесок у загальноцивілізаційні надбання нової наукової інформації визначатиме, нині вже більшою мірою визначає, місце кожної нації й держави у світовій суспільній ієрархії.

З огляду на розвиток цих тенденцій у контексті еволюції сучасних національних процесів в Україні сьогодні маємо чітко визначитися з тим, на яке місце в новій світовій ієрархії має претендувати Україна, українська нація. Ми можемо зекономити на вітчизняній науці, розвитку вітчизняних технологій і повністю перетворитися в споживачів наданих нам провідними країнами інформаційних продуктів. Звичайно, на їхніх умовах і з урахуванням їхніх інтересів.

У зв'язку з цим маємо бути готовими не лише до засилля уніфікації, згорання процесу самобутнього національно-культурного розвитку. Ми маємо бути готовими до прояву в Україні всіх негативних факторів глобалізації, починаючи від уніфікації, втрати національної своєрідності, прийнятого політичною елітою вічного відставання від світових лідерів в усіх сферах суспільного життя, закінчуючи стрімким наростанням усіх екологічних проблем, характерних для придатків суб'єктів світового господарювання, у яких здійснюватиметься концентрація підприємств зі шкідливим виробництвом, на яких впливові транснаціональні компанії здобуватимуть додаткові прибутки за рахунок економії коштів на нейтралізації шкідливих відходів виробництва. Д. Сорос,

людина, безсумнівно, не сентиментальна, при такому розвитку тенденцій справедливо вказує на втрату великою кількістю людей соціального захисту, на нераціональний перерозподіл ресурсів, на фінансові кризи, що зазвичай сильніше вражають економіки країн, що розвиваються.

Альтернатива полягає в тому, що сьогодні на базі вітчизняного наукового потенціалу ми ще маємо можливість на рівноправних засадах узяти участь у міжнародному розподілі праці у сфері наукового суспільно значущого інфотворення. При збільшенні суспільної уваги до потреб вітчизняної науки, при формуванні кваліфікованого суспільного запиту на вітчизняні наукові дослідження, при унормуванні дуже важливого питання ефективного впровадження наукового доробку в практику суспільного життя українська наука може бути не лише рентабельною для державного бюджету, а й стати вагомим джерелом його наповнення.

Крім того, розвиток потрібної українському суспільству наукової діяльності може стати локомотивом усього вітчизняного інформаційного виробництва, могутнім поштовхом до розвитку інформатизації в Україні саме в суспільно значущому сенсі. Створення умов для розвитку науки, лобювання її інтересів державою в міжнародному співробітництві може допомогти відстояти гідне місце українських учених у глобальному поділі праці, завдяки чому й відкрис нові перспективи для утвердження національного престижу на міжнародній арені, сприятиме розвитку української нації та Української держави.

Беззаперечним при цьому є те, що – для підвищення ефективності – вітчизняна наука має трансформуватися згідно із запитамі інформаційного суспільства. У руслі цього процесу останнім часом в українському суспільстві активізувалася дискусія про співвідношення науки університетської та академічної, західної та вітчизняної моделі її розвитку. У контексті суспільної дискусії про напрями реформування української науки насамперед звертає на себе увагу спроба механічного перенесення організаційних принципів функціонування західної університетської науки на український ґрунт, природно підтримувані зацікавленими відповідними структурами за кордоном. Лунають заклики про заміну вітчизняної академічної науки університетською. Однак у багатьох сферах суспільної діяльності ми вже мали нагоду переконатися, що сліпе копіювання зару-

біжного досвіду, навіть дуже ефективного, в українських умовах не має очікуваного результату. Скоріше за все, до такого результату ми прийдемо в нинішніх умовах у процесі тотальної університетизації вітчизняної наукової діяльності.

Наявна в Українській державі система університетських установ сформувалася лише в останні десятиріччя. Ця система сьогодні справедливо критикується з огляду на якісні показники в її прямому призначенні – в освітній сфері та не має міцних традицій у сфері фундаментальної наукової діяльності. Переважна більшість цих навчальних закладів не змогла активно проявити себе в забезпеченні суспільства інноваційними технологіями, суспільно значущими науковими розробками. Власне, такі цілі й не були пріоритетними. І це зрозуміло. Фінансово малозабезпечені, порівняно із західними, українські університети мають можливість проводити науково-прикладні дослідження, виконувати замовні проекти лише з метою хоч якось поліпшити умови свого існування. Такий вимушений підхід не можна засуджувати. І вже близько двох років пройшло з того часу, як М. Стріха, президент Українського фізичного товариства, сформулював чіткі альтернативи в цій проблемі: або збереження академічної системи (що зовсім не виключає необхідності посиленого накачування «наукових м'язів» університетів і поступового реформування самої НАН), або ж загибель цілих наукових напрямів, які сьогодні визначають науково-технічний прогрес. Адже від ліквідації академії не виграє ніхто: якщо сьогодні загинуть біологічні чи фізичні установи НАН, то завтра безнадійно знизиться дослідна робота в університетах.

При цьому розвиток фундаментальної науки природно й закономірно пов'язується насамперед із функціонуванням Національної академії наук та академій галузевих. Здебільшого вітчизняні університети не можуть забезпечити розвиток фундаментальних досліджень, і, власне, не мають для цього спонукальних мотивів. Адже зростаюча складність завдань перед фундаментальними дослідженнями потребує постійного збільшення фінансування, порівняно із фінансуванням досліджень прикладних. Водночас віддача від фінансування фундаментальних досліджень проявляється лише після використання одержаних результатів у здобутках наук прикладних, як інноваційної діяльності. Відтермінована віддача при

вкладенні коштів у такі проекти при цьому не збігається з підходам, що диктуються ринковими механізмами господарювання, на які орієнтуються у своїй господарській діяльності також й університети.

Якщо говорити про міжнародну практику, то сьогодні, по-перше, фінансування поряд із прикладною також і фундаментальною науки в достатній для її розвитку мірі здійснюють насамперед основні держави-глобалізатори та великі економічні структури, що за допомогою інноваційних технологій утверджують своє домінування в глобалізованому світі. По-друге, таке фінансування здійснюється міжнародним співтовариством для визначення принципово нових підходів до розв'язання актуальних загальноцивілізаційних проблем. По-третє, таке фінансування свідомо має здійснюватися державами й націями, які вбачають свою перспективу у світовому розділі праці, готові до боротьби за гідне місце в новій світовій ієрархії інформаційного суспільства.

У зв'язку з цим виникає запитання про те, чи має дозволяти собі Україна витрати коштів на дослідження з відтермінованим ефектом за всієї складності економічної ситуації в нашій державі? Чи може вона собі дозволити в нинішній складній ситуації розвиток фундаментальних досліджень, орієнтованих на перспективу, що є, власне, ідеологією всього суспільно значущого інформаційного виробництва? Відповідь на ці запитання і визначить майбутнє академічної науки.

На сьогодні ця наука за браком фінансування, без належної підтримки держави в останні десятиріччя лише втрачає визнані світом наукові традиції, втрачає темп свого розвитку в умовах нових викликів сучасної дійсності.

При тому що українська наука поки що входить до двадцятки провідних держав світу за інтегральним показником кількості та якості наукової продукції, ще здатна виробляти сучасні «проривні» технології за широким переліком напрямів, рівень її підтримки державою вкрай низький (0,29 % ВВП у 2012 р., 0,27 % ВВП у Держбюджеті 2014 року проти 3,05 % – в Ізраїлі, 1,9 % – у США, 1,23 % – у ЄС 27, 1,1 % – у Китаї). Витрати на одного дослідника на рік в Україні становлять близько 10 тис. дол. (у США – 260 тис., у ФРН – 245, у Індії – 127, у Китаї – 74, у Росії – 60 тис.). Це відбувається в той час, коли значення науки, значення продукування наукової інформації, основ-

ної підойми в трансформації інформаційного суспільства, невпинно зростає. Комісія з національної безпеки США, наприклад, із цього приводу зазначає, що нові соціальні та політичні зміни у світі, у найближчі 25 років, цілком очевидно, виникатимуть з основних наукових досягнень і технологічних інновацій (New World Coming: American Security in the 21st Century). І це ще раз переконує, що, якщо говорити про перспективи академічної науки, необхідно також говорити про безсумнівну потребу перегляду в ставленні до неї суспільства, достойний розвиток якого вона має забезпечувати.

Водночас сьогодні вже очевидно, що відкладати рішення цього питання для тих керманців, які прийдуть на зміну нинішнім, як це полюбляють українські можновладці при підході до складних рішень, уже неможливо. Питання про академічну науку в Україні і з точки зору загальносуспільної, і з позицій національного інтересу підходить до «межі незворотності». При цьому беззаперечною є необхідність наближення наукової діяльності до насущних потреб суспільства, необхідності наукових установ проявляти ініціативу у вивченні актуальних проблем суспільного розвитку й пропонувати свої можливості для їх розв'язання, актуалізації досліджень у виробленні ефективної стратегії національного розвитку в умовах глобалізації та розвитку процесів становлення інформаційного суспільства. Беззаперечним є також те, що реальні обсяги фінансування академічної науки на рівні приблизно 0,3 % ВВП, навіть при всіх «чудесах» ощадливості, не забезпечують відповідного вимогам сьогодення результату. Принагідно можна зауважити, що стратегія Європарламенту «Європа-2020» передбачає, що частка ВВП на наукові дослідження має становити не менше 3 %.

Звичайно, на сьогодні в Україні інші можливості та інша ситуація. Однак з урахуванням усіх сьогоденішніх негараздів в Україні без концептуального вирішення питання про перспективи вітчизняної науки спробами часткового, декоративного реформування сьогодні вже не розв'язати цю проблему. Стосовно самого реформування, то нині пропонується вже чимало різноманітних проектів, вивчено зарубіжний досвід організації наукової діяльності. Однак при цьому насторожують надмірно радикальні підходи революціонерів-реформаторів, готових ігнорувати національну наукову традицію, наукові школи, забути всі вітчизняні здобутки в науці

задля революційного розгрому всіх напрацювань минулого, механічного копіювання зарубіжних рішень, власного самоутвердження та, не виключено, неозвученого майнового інтересу самих реформаторів.

Утім, люди, віддані вітчизняній науці, які зробили вагомий внесок у її розвиток, здобули для неї визнання в усьому світі, поступово втрачають надію на майбутнє. Кілька років тому академік В. Локтев надрукував статтю у «Віснику НАН України» під промовистою назвою «З надією на ренесанс вітчизняної науки». Нещодавно, розмірковуючи про її долю на сторінках одного з тижневиків, учений з геть іншим настроєм оцінює наукові тенденції та перспективи, що підкреслює й сама назва публікації «І про науку в Україні можна забути». Такі публікації відображають нинішні трагічні настрої багатьох вітчизняних учених. Очевидно, що від дискусій про шляхи реформування української науки потрібно переходити до виважених, кваліфікованих дій. І ці дії мають дати відповідь на принципово важливе й патріотичне у своїй суті питання. Питання, адресоване не лише до діючої нині влади, а й до всієї політичної еліти України в цілому: чи потрібна національна наука в сукупності її фундаментальної та прикладної складових українському суспільству? І відповідь на це запитання дасть уявлення про те, чи хоче бачити українську перспективу в інформаційному суспільстві вітчизняний політиком.

3.5. Національне інформаційне виробництво в контексті глобальних викликів

Характерною особливістю будь-якого суспільного розвитку та його інформаційного етапу є постійне інформаційне виробництво як основа всіх видів суспільної діяльності. Однак нинішній етап цього виробництва істотно відрізняється від усіх минулих кількома характерними рисами.

По-перше, у зв'язку з істотно зростаючою роллю інформації в сучасній виробничій діяльності, що є характерною особливістю становлення інформаційного етапу розвитку, особлива увага в останні десятиріччя приділяється розвитку науково-прикладних

досліджень, результати яких швидко можуть бути впроваджені у виробництво чи в процес суспільної трансформації. У зв'язку з цим сьогодні стає більш помітним відставання фундаментальних досліджень від науково-прикладних і, скажімо, ракетно-космічна галузь, ядерно-енергетична та деякі інші, що в минулому столітті були флагманами науково-технічного прогресу та вели за собою основні напрями технологічного пошуку, донині базуються, в основному, на фундаментальних здобутках 1960–1970-х років. При цьому можна говорити про підвищення ефективності використання здобутків того періоду, досвід різностороннього їх використання в різних галузях – це є позитивним, оскільки підвищує ефективність використання результатів наукового пошуку. Однак тривалий період без поповнення фундаментальної науки новими результатами поступово знижує темпи науково-технічного прогресу у важливих напрямках, що забезпечують суспільний прогрес.

По-друге, ефективність наукової, як найвищої за рівнем впливу на розвиток людства, інформації здебільшого залежить від темпів упровадження в суспільну практику, що, у свою чергу, потребує зростаючих затрат, формування відповідної інфраструктури, що є посиленням насамперед економічно розвинутих державам.

По-третє, зростання складності проблем, обумовлених викликами, що постають у XXI ст. перед сучасною цивілізацією, не дає змоги навіть найбільш високорозвинутих країнам розв'язувати такі проблеми самостійно, без участі країн-партнерів. Прикладом цьому може бути й проєктована кількома країнами експедиція на Марс, і організація спільного проєкту будівництва та експлуатації Великого адронного колайдера, і зусилля щодо спільної боротьби багатьох країн з інфекційними захворюваннями тощо.

Сучасна актуальна наукова проблематика, як правило, є досить затратною, проблемною для країн з невеликим економічним потенціалом. І ці країни змушені орієнтуватися на розвиток власної наукової діяльності, продукування відповідної інформації з огляду на найбільш необхідні напрями наукових досліджень і можливості власного бюджету. В інших напрямках дослідження найчастіше не ведуться, при цьому створюються інколи досить істотні лакуни відсутності нового знання, що робить суспільний розвиток нерівномірним, може створювати небажані внутрішньосуспільні

суперечності, підвищує ризики прийняття помилкових рішень не лише в науковому середовищі, а й на загальносуспільному рівні, може створювати важкорозв'язувані проблеми для розвитку певної держави чи нації.

Четвертим істотним фактором впливу на сучасне інформаційне середовище є наслідки значною мірою стихійної інформатизації, що з активізацією глобальних процесів сьогодні вже охоплює переважну більшість світу. У своїй суті вона є, безсумнівно, позитивним явищем, однак без координуючого впливу держави розвивається аморфно і певною мірою є керованим лише компаніями, що контролюють виробництво технічних засобів, необхідних для інформатизації. Такий стан справ обумовлюється тим, що протягом тривалого часу інформатизація розглядалася як технічний експеримент вузькоколегіальних обмінів між науковцями та не була усвідомлена в новий та ефективний суспільний інтеграційний механізм. У перших своїх результатах цей процес відігравав найчастіше розважально-інформативну роль, слабо використовувався органами державної влади, громадськими організаціями, навчальними закладами як новий високоякісний інструмент громадянського самовияву, освітньої, виховної роботи. Взамін цьому інтернет-простір наповнився низькоякісними масивами інформації, використання якої ускладнюється низьким рівнем підготовки користувачів, недостатньою внутрішньою готовністю до нового рівня спілкування людей. І цим самим створюються серйозні перешкоди для розвитку інформаційних обмінів на основі електронних інформаційних технологій.

І, нарешті, п'ятим фактором впливу на національну інформаційну сферу став розвиток технологій спеціальних негативних інформаційних втручань у функціонування національних інформаційних комунікації та використання суверенних інформаційних ресурсів, що досягли масштабів інформаційних воєн. Ведення цих воєн, тобто утвердження певних суспільних інтересів за допомогою спеціально організованих інформаційних впливів, потребує відповідної кваліфікації інформаційних працівників, спеціального обладнання – аж до супутникових систем включно, певних ідеологічних концепцій, що об'єднували б багатоаспектну інформаційну діяльність в єдине ціле. Такі складові в комплексі на сьогодні не під силу переважній більшості держав і націй. Названі вище загальноцивілі-

заційні впливи на інформаційну основу всіх націй і держав протягом останніх десятиріч відображаються на процесах оновлення інформаційних ресурсів і є факторами, що обумовлюють інформаційну, а за нею і будь-яку іншу нерівність у сучасному світі. У результаті, певною мірою виробництво власних інформаційних ресурсів у кожній з держав на нинішньому етапі розвитку є нерівномірним у всіх галузях, усіх напрямках інформаційного виробництва. Інформаційна нерівність визначається насамперед рівнем продукування наукової та науково-прикладної інформації, що є безпосередньою основою суспільного прогресу. Методики організації виробництва цього виду інформації, як найбільш значущої в суспільному розвитку, поширюються також і на інші сфери інформаційного виробництва. Така закономірність є характерною також і для сучасної України.

Наукова діяльність в Україні здійснюється, по-перше, науковими установами, що забезпечували необхідні запиту на цей вид інформації в часи союзної держави, по-друге, тими інформаційними центрами, що виникли з огляду на деякі нові потреби й ситуації вже в суверенній Україні. І, по-третє, у руслі цієї тенденції відбувається активізація університетської наукової діяльності. Таким чином, усі ці елементи не становлять системи, підпорядкованої єдиним цілям, заснованим на базі єдиної правової системи.

Згідно з чинним законодавством Національна академія наук України на сьогодні є вищою державною науковою організацією України, що заснована на державній власності та користується правами самоврядності, які полягають у самостійному визначенні тематики досліджень, своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків¹⁹¹.

У НАН України функціонують три секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук), що об'єднують 14 відділень наук: математики; інформатики; механіки; фізики та астрономії; наук про Землю; фізико-технічних проблем матеріалознавства; фізико-технічних проблем енергетики; ядерної фізики та енергетики; хімії; біохімії, фізіології

¹⁹¹ Національна академія наук України: веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>.

і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мистецтвознавства. В академії діють шість регіональних наукових центрів подвійного з Міністерством освіти і науки України підпорядкування: Донецький (м. Донецьк), Західний (м. Львів), Південний (м. Одеса), Північно-східний (м. Харків), Придніпровський (м. Дніпропетровськ), Кримський (м. Сімферополь) та Інноваційний центр по м. Києву.

Основною ланкою структури НАН України є науково-дослідні інститути та прирівняні до них наукові установи. У структурі НАН України діють національні установи – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» та ін. Усього на цей час у НАН України діють 168 наукових установ і 46 організацій дослідно-виробничої бази.

Науковими установами НАН України у 2013 р. упроваджено в різні галузі економіки України понад 1600 новітніх розробок, серед яких передові технології, у тому числі інформаційні, машини, устаткування, матеріали, автоматизовані комплекси й системи, програмні продукти, бази даних і бази знань, сорти рослин, методичні рекомендації та методики, стандарти.

За поданням учених академії затверджено урядом і виконувався у 2013 р. ряд державних цільових науково-технічних програм, зокрема зі створення сенсорних наукоємних технологій, упровадження енергоощадних світлодіодних джерел світла та освітлювальних систем на їхній основі, застосування грид-технологій, розроблення нанотехнологій та наноматеріалів, новітніх технологій створення вітчизняних лікарських засобів.

Зовнішньоекономічна діяльність установ НАН України у 2013 р. полягала у виконанні близько 300 контрактів з корпораціями, компаніями, підприємствами, центрами 35 країн світу.

Поряд із цим, відповідно до окремих правовими актів, постанов Кабінету Міністрів, регламентуючих документів відповідних міністерств і відомств, у підпорядкуванні яких вони перебувають, функціонують галузеві академії наук: Академія аграрних наук, Академія медичних наук, Аерокосмічна академія, Академія архітектури, Екологічна академія та ін.

Кожна галузева академія являє собою наукову асоціацію, яка

складається із членів академії, нею самою обраних. Багато питань організації та діяльності галузевих академій розглядаються та вирішуються безпосередньо членами академій. Галузева академія наук має господарчу та фінансову самостійність і є юридичною особою. У системі галузевих академій наявні інститути, центри, лабораторії, дослідні станції, які проводять наукові дослідження. Через свої провідні інститути галузеві академії здійснюють науково-методичне керівництво та координацію діяльності науково-дослідних установ, що входять до системи відповідного міністерства чи відомства. Галузеві академії наук створювалися після набуття Україною суверенності й незалежності¹⁹².

Помітним напрямом розвитку насамперед науково-прикладних досліджень стала останнім часом також й університетська наука. Вона активно включається в процес інноваційних перетворень у сфері розвитку вітчизняної економіки. Наочним прикладом результативності такої роботи став форум-виставка науково-технічних розробок «Наука і бізнес – основа розвитку економіки», що відбувся у 2012 р. у Дніпропетровську.

Сімдесят сім провідних вищих навчальних закладів України продемонстрували на ній майже півтисячі наукових розробок, уже готових до впровадження в машинобудування, авіабудування, суднобудування, приладобудування, металургію, енергетику, у нафтохімічну, легку та харчову промисловість. Широко представлялися розробки з енергоощадження, нанотехнологій, робототехніки, медицини, екології та охорони навколишнього середовища. У форумі взяли участь також представники близько 30 зацікавлених промислових підприємств.

Характерно, що, оцінюючи значення такої події, перший заступник міністра освіти і науки, молоді та спорту Є. Суліма (з грудня 2010 по лютий 2013 р. – Ред.) звернув особливу увагу на початок конструктивного діалогу науки й бізнесу. У світі відсоток державного фінансування становить 30 %, інші 70 % університети отримують завдяки інвестуванню в науку від бізнесу. І в Україні є

¹⁹² Сидоренко К., Дмитренко П. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для вищ. пед. закл. освіти. – Режим доступу: <http://ukped.com/statti/onpd/3609-haluzevi-akademii-nauk.html>.

достатній науковий потенціал, який також може допомогти розвитку економіки ¹⁹³. Однак проблема його ефективного використання поки що не знаходить належного розв'язання. І це при тому що М. Згуровський сьогодні має всі підстави для нагадування про реальну загрозу, яка полягає в тому, що «в стратегічній перспективі певна група країн відчутно посилить свою роль у світових процесах за рахунок пріоритетного виробництва і використання найновіших знань... Інші країни, що не оволоділи цими знаннями та інструментами, стануть більш залежними від першої групи і будуть розраховуватись із нею за благо цивілізації дешевою робочою силою, природними ресурсами, екологічними квотами та іншими складовими своєї національної безпеки» ¹⁹⁴.

Таким чином, наявність в Україні різноманітних наукових організацій говорить не стільки про потенціальні можливості вітчизняної науки, скільки про недостатню організованість на державному рівні соціального запиту на найбільш потрібну для розвитку суспільства наукову інформацію, відсутність належної роботи зі створення умов для отримання науковими установами потрібних для розвитку суспільства здобутків та ефективних механізмів їх упровадження.

У зв'язку з цим видається за необхідне на рівні відповідних державних органів проаналізувати:

– фактичну відсутність механізмів поєднання затребуваності в усіх сферах суспільного життя науково обґрунтованих рішень, розвитку технологій, інноваційних продуктів з діяльністю й потенційними можливостями вітчизняної науки. Такий стан справ не лише негативно відбивається на її фінансуванні, а й провокує зниження якості підготовки нової зміни наукових працівників, сприяє впливу талановитої молоді за кордон, не сприяє розвитку взаємовигідного міжнародного наукового співробітництва, негативно впливає на процес сучасного розвитку нації та держави;

– проблему рознесення функцій у сфері наукової діяльності між академічною та вишівською наукою, відповідного визначення

¹⁹³ Університетська наука на потребу часу. – Дніпропетровськ: Інформаційно-аналітичне агентство ДНУ ім. О. Гончара. – 2012. – 11.10.

¹⁹⁴ *Згуровський М.* Шлях до суспільства, заснованого на знаннях // Дзеркало тижня. – 2006. – 21.01. – С. 1.

суспільних запитів та пріоритетів на фундаментальні й науково-прикладні дослідження;

– можливості вдосконалення інформаційного забезпечення потреб української науки як на базі ефективного використання національних інформаційних ресурсів, продуктивного виробництва суспільно значущої інформації, так і налагодження планомірного відбору якісної інформації з ресурсів глобального інформаційного простору, потрібної в інтересах національного розвитку;

– можливості держави для лобювання інтересів вітчизняної науки для представлення своїх інноваційних продуктів на міжнародних інформаційних ринках;

– можливості жорсткого реагування на штучні затримки з комерційних та інших шкідливих для розвитку держави причин введення нових технологій, прогресивних здобутків вітчизняної науки в суспільну практику, для забезпечення національних інтересів народу України.

При цьому в законотворчій діяльності видається за доцільне передбачити:

– правову підтримку діяльності, що сприятиме формуванню механізмів забезпечення вітчизняної науки конкретними запитами для розвитку досліджень і прискореному впровадженню наукових розробок у суспільну практику;

– правове та функціональне розмежування реалізації потенціалу академічної та університетської науки;

– формування сучасної правової основи розвитку національної інформаційної сфери, орієнтованої на потреби вітчизняної науки;

– правове забезпечення процесів у системі внутрішніх і міжнародних інформаційних обмінів;

– правову підтримку процесу вдосконалення кадрової політики у сфері науки, захист прав інтелектуальної власності, удосконалення механізмів інформаційних обмінів в інтересах суспільства.

Поряд з необхідним удосконаленням організації роботи вітчизняних наукових структур суспільство потребує оновлення, розвитку із застосуванням сучасних технологій управлінської інформації. Ця інформація має:

– забезпечувати оптимальне функціонування соціальної структури суспільства;

– якнайповніше використовувати національний потенціал, специфіку власного шляху вітчизняного розвитку, конструктивно поєднуючи його із загальними тенденціями розвитку цивілізації на основі науково-технічного прогресу;

– ефективно обслуговувати розвиток внеску України в міждержавний розподіл у сфері праці, що формується в останні десятиріччя.

Згідно із справедливим твердженням Г. Почепцова, «сучасне інформаційне поле виконує такі функції:

- скорочує процеси прийняття рішень;
- формує та підтримує ідентичність;
- сприяє процесам зростання як лідерів, так і поколінь;
- синтезує себе з глобальним інформаційним полем»¹⁹⁵.

Серед внутрішньосупільних факторів на розвиток управлінської діяльності й ширше – на розвиток суспільної самоорганізації – насамперед впливає якість формування та ступінь усвідомлення всією системою соціальних складових суспільства основних засад і цілей його розвитку, об'єднання навколо них основного загально-суспільного інтересу, розвиток демократизації, ефективного державного управління, техніко-технологічний, освітній розвиток, організація суспільних стимулів для ефективного, творчого використання наявних і створення нових суспільних ресурсів, включення вітчизняного інформаційного виробництва в статусі рівноправного в систему міжнародного виробництва та використання інформації.

Продукування нової інформації та розвиток вітчизняних соціальних комунікацій мають стати дієвими інструментами для здійснення науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку та вдосконалення самих механізмів управлінської діяльності відповідно до умов життя суспільства, що стрімко еволюціонують, як природними, так і пов'язаними зі специфікою міжнародних, міжнаціональних та інших відносин у сучасному суспільстві. Особливу важливість в умовах реалізації управлінської функції сучасної держави накладають глобалізаційні процеси, необхідність відстоювання національних інтересів у

¹⁹⁵ *Почепцов Г.* Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакommунікації. – К.: Спадщина, 2012. – С. 26.

відносинах із зарубіжними суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках та особливо при реалізації спільних проєктів, створенні спільних підприємств із вітчизняними економічними структурами.

В умовах розвитку інформаційного суспільства особливого значення набуває теза про те, що якраз завдяки інформаційним процесам система має здатність здійснювати цілеспрямовану взаємодію з навколишніми умовами, координувати й субординувати відносини власних компонентів, спрямовувати їхній рух, так само як і рух себе самої як цілого, до запрограмованої раніше мети. У результаті самокерована система здатна зберігати свою цілісність, якісну специфіку, а нерідко (стосується насамперед соціальних систем) не лише зберігатися, а й удосконалюватися, розвиватися¹⁹⁶.

У процесі вдосконалення українського державотворення протягом двох останніх десятиріч набули якісно нового змісту вимоги до системи соціальних інформаційних комунікацій, пов'язані з необхідністю вдосконалення процесу продукування ресурсів для обслуговування інформаційної вертикалі органів державної влади та місцевого самоврядування. Налагоджується розвиток механізмів своєчасного, якісного інформування значною частиною владних структур усіх рівнів громадян про зміст своєї діяльності, організація системи зворотного зв'язку з оцінками цієї діяльності, залучення до співпраці в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності вітчизняних інформаційно-аналітичних центрів, сприяння розвитку творчої ініціативи громадян у сфері вдосконалення суспільного поступу шляхом реалізації проєктів типу «електронний уряд» тощо. Однак при цьому практика інформаційного забезпечення вітчизняної управлінської, як і всіх інших сфер суспільної діяльності на сьогодні ще не повністю відповідає вимогам сьогодення.

Недостатньо керований розвиток вітчизняних телекомунікаційних систем і мереж призводить до небажаних тенденцій, що позначаються на стратегічних інтересах держави. Серед них необхідно згадати про те, що комп'ютерні інформаційні системи стратегічного загальнодержавного значення базуються на телекомунікаційних

¹⁹⁶ *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом. – М.: Политиздат, 1975. – С. 111.

засобах, на які держава має обмежений вплив і які можуть не відповідати вимогам інформаційної безпеки. Саме телекомунікаційне середовище на сьогодні становить набір окремих телекомунікаційних систем, технологічно не контрольованих з боку держави. Це впливає на загальну надійність і життєстійкість телекомунікаційної системи, не дає можливості контролю рівня запроваджуваних тарифів за інформаційні послуги. Інформаційні послуги, ресурси й програмні продукти поширені по території України нерівномірно, не враховують достатньою мірою потреб населення й органів управління.

Важливим питанням розвитку вітчизняного інформаційного простору є організація ефективного використання наявної техніко-технологічної бази для виробництва й організації використання необхідних суспільству інформаційних ресурсів. Україна вже має досвід формування комп'ютерної інфраструктури на основі грід-технології та інших перспективних технологій.

На сьогодні актуальним є завдання створення загальнодержавного інтегрованого комунікаційного середовища. Реалізація цього завдання значною мірою могла б розв'язати проблему наявності істотних лакун у забезпеченні різних регіонів, різних соціальних структур необхідною для розвитку інформацією.

У середовищі експертів труднощі з розвитком інтернет-послуг в Україні пояснюються також недостатнім рівнем розвитку ринкових відносин у більшості секторів економіки, що не стимулює впровадження прогресивних високоефективних інформаційних технологій; відсутністю достатнього обсягу вільних фінансових засобів у вітчизняних підприємств і фінансових установ, а також низькою платіжною спроможністю населення; низьким рівнем використання інформаційних технологій на підприємствах, організаціях і в органах державної влади й недостатньою нормативно-правовою базою в питаннях розвитку Інтернету, інформаційних ресурсів та інтелектуальної власності.

У результаті, переважна більшість організаційних рішень і впроваджуваних інформаційних систем не відповідає сучасному рівню структури соціальних запитів суспільства. Застосування спільного використання ресурсів у режимах технологій телеобробки і файл-серверних, найбільш широко використовуваних в інформаційному

просторі сучасної України¹⁹⁷, не сприяють широкому використанню суспільно значущих ресурсів, а отже, і високій ефективності їх застосування. Недотримання необхідного співвідношення принципу власності на інформацію при дотриманні інтересів держави та окремих користувачів національних інформаційних ресурсів негативно впливає на процеси інформаційних обмінів у суспільстві, на ефективність використання інформації. Такий підхід не сприяє загальному процесу нарощення національних інформаційних ресурсів і є з точки зору національних інтересів малоперспективним.

При застосуванні клієнт-серверних технологій, як дворівневої, так і дещо більшою мірою трирівневої, не лише оптимізується розподіл ресурсів у системі, забезпечується тим самим більша ефективність їх використання більшої кількості їхніх власних користувачів, а й «інтероперабельність – відкритість системи, що дозволяє вбудувати її як компонент у складне, різнорідне, розподілене на значній відстані середовище»¹⁹⁸. Ця обставина є корисною для збагачення національних інформаційних ресурсів.

Однак при цьому внаслідок низького рівня фінансування інформатизації в Українській державі та обмежених можливостей у цьому плані більшості вітчизняних економічних структур сервери розподілених баз даних таких систем часто розташовані за межами. Ситуація ускладнюється тією обставиною, що національна правова база у сфері інформатизації істотно відстає від розвитку сучасних інформаційних технологій¹⁹⁹ і на сьогодні не здатна повною мірою відстоювати інтереси України в міжнародних інформаційних обмінах і відповідному інформаційному виробництві. Це ж саме стосується включення вітчизняної науки, складових українського сегмента впливових міжнародних економічних структур у розвиток

¹⁹⁷ Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / Р. М. Томашевський, Г. Г. Цегельник, М. Б. Вітер, В. І. Дудук. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 160.

¹⁹⁸ Там само. – С. 163.

¹⁹⁹ *Горовий В.* Електронні ЗМІ в контексті забезпечення національного інформаційного суверенітету // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект: монографія. – К.: НАСБ України, 2013. – С. 106–108.

глід-середовища ²⁰⁰, хоча участь у таких проектах є дуже цінною для України як з точки зору освоєння передових технологій, так і з огляду долучення до найновіших інформаційних ресурсів.

Сьогодні в Україні у рамках реалізації програми інформатизації активізується певною мірою організація продукування суспільно значущої інформації на всіх рівнях соціальної структури. Поступово усвідомлюючи необхідність ведення постійної, а не від виборів до виборів політичної діяльності, удосконалюють свою інформаційну, пропагандистську роботу, використовуючи електронні інформаційні технології, наповнюючи суспільно значущою інформацією систему комунікацій політичні та інші громадські об'єднання.

З розвитком соціальної структури суспільства, посиленням соціокультурних запитів більш широких верств населення у зв'язку зі зростаючими можливостями інформаційного забезпечення, активізується робота щодо введення в суспільний обіг матеріалів національних інформаційних фондів. Бібліотечні, архівні, музейні та інші центри збереження інформації вдосконалюють роботу, пов'язану з введенням в обіг ширших пластів своїх інформаційних фондів у середовищі потенційних користувачів, започатковують різноманітні форми реферативної продукції, інформаційно-аналітичну продукцію в режимі «інформація на базі інформації», аналітичні дослідження на актуальну суспільно значущу тематику, що базуються на ефективному використанні широких інформаційних масивів наявних фондів. Таким чином, у системі сучасних внутрішньосуспільних обмінів збільшується питома вага якісної, суспільно значущої інформації.

Останнім часом на себе звертає увагу ще одна нова і водночас така, що набуває значної суспільної ваги, проблема. У зв'язку з розвитком комп'ютеризації, масовим упровадженням щільникового зв'язку, зростаючим доступом до вітчизняних і зарубіжних інформаційних ресурсів окремих верств населення, у зв'язку з досягнутими

²⁰⁰ Прим.: Глід-середовище – відкрите й стандартизоване середовище, яке забезпечує гнучкий, безпечний скоординований розподіл (загальний доступ) ресурсів у рамках віртуальної організації (Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів / Томашевський Р. М., Цегельник Г. Г., Вітер М. Б., Дудук В. І. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 164–167).

вже результатами інформатизації українського суспільства, актуалізується необхідність розробки концепції використання сьогодні неконтрольованого процесу в масах користувачів і водночас виробників інформації в середовищі неорганізованого інфотворення для орієнтації його у напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності. Адже сьогодні це середовище, не будучи професійним, наповнює соціальні мережі значними масивами неякісної інформації.

При цьому, однак, само по собі це явище не є негативним. Адже, як зауважує М. Моїсеев, зв'язки між людьми, обмін інформацією між «локальними інтелектами» призводять до деякого процесу колективного мислення, прискорення пізнання, нагромадження і використання знань ²⁰¹. Дослідник справедливо прогнозує, що не за горами той час, коли мережа людських інтелектів – своєрідних «нейронів» колективного мозку, об'єднаних з машинним комплексом, стане предметом спеціальних досліджень, а може, і проектування, оскільки відкриє зовсім новий етап в пізнанні й керуванні навколишнім світом ²⁰².

Загалом необхідно зауважити, що при недостатньому оновленні базових ресурсів втрачається стійкість соціальної структури суспільства, що проявляється в зниженні ефективності її функціонування і, у кінцевому підсумку, у зменшенні затребуваності цього функціонування в різних категорій населення. Недостатнє, виходячи з потреб відповідної діяльності, інформаційне забезпечення інформаційних баз необхідною інформацією, слабке входження в систему сучасних соціальних комунікацій також призводить до аналогічних наслідків. Нові соціальні структури в такому випадку не виконують до кінця затребуваних суспільством функцій, об'єктивно ослаблюючи його в процесі сучасного розвитку.

²⁰¹ Моїсеев Н. Н. Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – С. 209.

²⁰² Там само.

Глава 4

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВНЕСОК У МІЖНАРОДНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Україна в глобальному інформаційному просторі

При розгляді зовнішніх, постійно діючих впливів на сучасну Україну продуктивним видається використання точки зору Е. Валлерстайна, згідно з якою «процеси, що маються на увазі, коли йдеться про глобалізацію, насправді не нові... Мабуть, найбільш об'єктивно ми можемо подивитися на нинішню ситуацію, якщо будемо користуватися двома іншими часовими рамками: перша – з 1945 р. до сьогодні, друга – починаючи приблизно з 1450 р. дотепер»²⁰³. При цьому перша з цих часових рамок відбиває етап інтенсифікації глобальних впливів, пов'язаний з реалізацією Ялтинської угоди між Сполученими Штатами Америки і єдиною порівнянною з ними за військовою могутністю силою – Радянським Союзом. Друга відзначає життєвий цикл капіталістичної світової економіки, що мала свої періоди виникнення й розвитку і тепер увійшла в період остаточної кризи²⁰⁴.

Такий погляд на хронологічні рамки активної глобалізації дає підстави з дещо іншої точки зору підійти до оцінювання інтеграційного потенціалу України під час входження в інформаційне суспільство навіть на основі своєї нинішньої перехідної економіки. З урахуванням розгорнутих хронологічних рамок глобалізаційних впливів у світі звертає на себе увагу притаманна Україні практично унікальна стійкість до цих впливів в умовах відсутності протягом

²⁰³ *Wallerstein I.* Globalization or The Age of Transition? // *International Sociology.* – 2000. – Vol. 15, N 2. – P. 249–265.

²⁰⁴ Там само.

століть власного формального об'єднуючого начала – повноцінної державності. Навіть за нинішньої несприятливої економічної ситуації наявність цього імунітету стосовно зовнішніх викликів є підставою для певного оптимізму щодо майбутнього українського суспільства, важливою соціально-психологічною обставиною входження українського суспільства в нову ієрархію загальноцивілізаційних суспільних утворень інформаційної епохи.

Процес цього входження найяскравіше простежується в системі економічних викликів і протистоянь, характерних для складного періоду сучасного нерівномірного входження в інформаційну епоху. Для України цей процес ускладнений внутрішніми проблемами перехідної економіки та зовнішніми – пов'язаними із взаємодією на міжнародній арені із суб'єктами рівня індустріального розвитку й новими – із системою вже постіндустріальних проявів і взаємодій.

Таким чином, сьогодні на міжнародній арені відстоюють свої економічні інтереси (отже, тією чи іншою мірою впливають на Україну) національні економічні структури більшості держав. Об'єднуючись у національні корпорації, такі економічні структури набувають можливостей здійснювати помітний у загальнодержавному масштабі вплив, частіше діють з урахуванням закономірностей функціонування міжнародних ринків, втягуючи внутрішні економічні ринки, фактично, у систему глобальних економічних відносин. Процес швидкого перетворення національних корпорацій у ТНК, у глобальні корпорації посилює глобальні впливи з усім спектром позитивних і негативних їхніх проявів у житті кожного народу, кожної держави.

Економічний глобалізм ХХ ст. у його останній чверті внаслідок закономірного технологічного стрибка перетворив інформаційну індустрію, що обслуговує процес економічного розвитку, в особливу якісно нову галузь у загальній структурі економіки, що стала плацдармом, з якого, власне, почалася нова інформаційна епоха. Розпочалося продукування товару нового типу, глобального товару з новими економічними властивостями, необмеженого відтворення й накопичення багаторазового використання – інформації²⁰⁵.

²⁰⁵ Давидова І. О. Інформаційний ринок: організація, маркетинг, управління: навч. посіб. – Х.: ХДАК. – 2001. – 136 с.

Масове входження в ринковий обіг нового товару, заснованого на інформаційних технологіях виробництва й реалізації, останнім часом відчутніше позначається на характері зовнішніх впливів на українське суспільство. У впливі зарубіжних ринків, що в сукупності сприймаються як дія глобального ринку в Україні, акцент переноситься щодалі більше саме в інформаційну сферу. Це зумовлюється насамперед зазначеними вище структурними особливостями сучасного товару. При цьому важливою є та обставина, що втілений у цьому товарі інтелектуальний потенціал, нагромадження знання виробника стають, порівняно з впливом товарів предметної сфери і фактором масового переливання капіталів на завершальному етапі індустріальної епохи розвитку, несумірно відчутнішими й дієвішими. Вплив цього продукту на свідомість членів суспільства позначається на духовній його сфері, «роз'їдаючи» традиційні межі національної самобутності, самоідентифікації, своєрідності всієї системи інформаційних баз українського суспільства.

Вплив інтелектуального змісту продуктів сучасного виробництва під час його просування на українські ринки є важливою, проте не єдиною формою впливу на духовний світ українського суспільства в його нинішньому, відкритому статусі. Ідеться також не лише про зростаючу могутність рекламної індустрії з величезними на сьогодні фінансово-технічними можливостями налагодження рекламного супроводу економічної діяльності. На прикладах діяльності нинішніх найбільших державно-корпоративних економічних структур простежується тенденція до створення оптимального соціально-культурного, соціально-економічного середовища в глобальних масштабах для здійснення їхніх економічних і політичних намірів загальноцивілізаційного масштабу.

Уже сьогодні в діяльності цих структур в Україні, нерідко підтримуваній міжнародними економічними організаціями, бачимо чітку політику відстоювання інтересів, що забезпечують вирівнювання економічних, соціально-політичних показників у сформованому вже колі країн-лідерів, а також ТНК за рахунок української та інших держав, слабших за основними сучасними показниками життєздатності. Така узгоджена політика дає можливість лідерам глобалізації поки що не входити в антагоністичні суперечності між собою, розв'язуючи проблеми розвитку, пов'язані з переходом в інформаційну

епоху, за рахунок третіх країн. Прикладом може бути і фактичне блокування на міжнародних ринках української високотехнологічної продукції: ракетної техніки, найновіших зразків авіатехніки, обмеження ринків високорозвинутих країн для продукції української металургії, експансія масової культури, особливостей способу життя тощо.

Практика проведення ринкових реформ в Україні демонструє фактичне нав'язування Україні, як й іншим країнам, що не входять до «золотого мільярда», ідеології в усіх сферах суспільного життя, виробленої саме в процесі еволюції націй-лідерів, що спричиняє втрату національних традицій господарювання, орієнтації громадського життя на зарубіжні стандарти тощо.

На прикладі України, що була на початок 90-х років минулого століття однією з найрозвинутіших республік союдної держави, ці механічні, неадаптовані зовнішні впливи особливо помітні. Про них можна говорити й аналізуючи практику економічних перетворень у селі, що призвела до масового зубожіння населення, і проведену приватизацію, і демократизацію з утворенням сотні карликових маловпливових партій, і формування олігархічних структур із забезпеченням відповідного рівня демократизації суспільства.

Таким чином, слабе суспільне самоврядування, економіка, що не може ефективно діяти на світових ринках, відсутність загальнови znаної національної системи цінностей, навколо якої могло б гуртуватися суспільство, якраз і створює сприятливі умови для утвердження впливу зарубіжних лідерів-глобалізаторів. Проте останні зацікавлені не в розвалі господарства в країнах за межами «золотого мільярда», а лише в збереженні й збільшенні дистанції з країнами-лідерами в процесі розвитку. Це дає змогу дієвого контролю основних суспільних процесів у країнах-асистентах для дальшого розвитку лідерів. Асистенти ж поступово втрачають умови для національного розвитку, опори на національних традиціях у всіх сферах суспільного життя.

Ставши однією з таких країн, Україна хоча й матиме можливість для певного економічного розвитку у сфері хліборобства, у сировинних галузях і галузях, насамперед пов'язаних із шкідливим виробництвом, але поступово втрачає і втратить провідні позиції у фундаментальних науках, розробці високоінтелектуальних

технологій і виробництві продукції на базі таких технологій. Перебування серед країн-асистентів розвитку «золотого мільярда», таким чином, звузить можливості для входження в глобальний інформаційний простір з важливим, суспільно значущим інтелектуальним продуктом.

Узагалі, усі сфери міжнародної діяльності сьогодні, а в перспективі всі сфери суспільної діяльності не лише дають можливість, а й у процесі переходу до інформаційного суспільства зумовлюють необхідність введення в глобальний інформаційний простір інформації як про зміст, характер цієї діяльності, так і про її авторів, суб'єктів суспільно значущих процесів. Із входженням в нову епоху від інтенсивності інформаційних обмінів залежатиме успіх будь-якої діяльності. Важливим нюансом при цьому стане та обставина, що прогресивний розвиток зумовлюватиметься більшою мірою саме рівноправними обмінами.

Хоча перші десятиріччя існування незалежної Української держави виявили чимало ознак негативних тенденцій в еволюції українського суспільства (це пов'язано з малоефективним керівництвом суспільними механізмами, слабкістю економіки, залишковим фінансуванням академічної науки й освіти, неефективною приватизацією, повільним формуванням єдиного суспільного організму тощо), однак вона має ще серйозні аргументи для достойного входження у світову спільноту. І важливо їх якомога ефективніше використати. Необхідно підкреслити, що їх ефективне використання не можливе без сучасного в технологічному сенсі стратегічно вивіреного та спланованого професійного інформаційного супроводу, представлення цього супроводу в глобальному інформаційному просторі.

Україна має навчитися доносити до свідомості потенційних інвесторів переконливу аргументацію, що сприятиме вкладенню коштів, упровадження передових технологій виробництва, розвиток української науки, удосконалення інформаційної сфери. Необхідно зазначити, що ця презентаційна діяльність натикатиметься і вже натикається на серйозну міжнародну конкуренцію, боротьбу на ринках інвестицій. Однак при цьому аргументи України, засновані на стратегічно вигідному географічному положенні, багатих природних ресурсах, потенційно високому творчому потенціалі народу на міжнародній арені, є дуже переконливими. На сьогодні вони не спрацю-

вують достатньою мірою через ряд суб'єктивних причин, що підігріваються потенційними стратегічними конкурентами. Ідеться про відсутність чітких орієнтирів національного розвитку в умовах сьогодення, тривалу внутрішню політичну нестабільність, події на Сході й Півдні України, слабо виражену лобістську роль держави у відстоюванні національних інтересів у міжнародному економічному, політичному, культурному співробітництві тощо.

Одним з найважливіших у контексті сучасної глобальної проблематики є великий потенціал Української держави у виробництві продуктів харчування для всього світу. Цей потенціал заснований на можливості високопродуктивного використання українських чорноземів, сприятливого для рослинництва клімату, наявності необхідних водних ресурсів тощо. Потенціал України як виробника харчових продуктів актуальний у глобальному вимірі у зв'язку із зростаючими загрозами голоду в різних регіонах світу, негативною тенденцією в зміні клімату на планеті в напрямі, несприятливому для сільськогосподарського виробництва, що вже в наш час призводить до щорічного зниження врожайності культур харчової групи на кілька відсотків.

Важливим аргументом сучасної України в міжнародному співробітництві лишається наявність корисних копалин, пов'язана з цим гірничодобувна, хімічна, металургійна промисловість.

Україна має також істотні можливості для розвитку такої прибуткової в сучасному світі галузі, як рекреаційна, для розвитку різних видів туризму, санаторно-курортного обслуговування. За належної організації ці галузі можуть бути високорентабельними й з огляду на кліматичні умови України популярними в усьому світі. Однак в Україні, незважаючи на сприятливі природні можливості, історико-культурне багатство, відомі в усьому світі регіони з великим оздоровчим потенціалом (Карпати, Поділля, Наддніпров'я тощо), туристична оздоровча галузь розвинута слабо та ще не реалізує своїх потенціальних можливостей у масштабах країни.

Критичне ж ставлення переважної більшості туристів до якості сервісу, організації роботи туристичної галузі України на фоні наявних її можливостей не сприяє зміцненню іміджу держави й нації. Туристична сфера на сьогодні практично не використовується для донесення інформації про Україну за допомогою найактивнішої

частини населення іноземних країн, що відвідує Україну. Слабкою є організація рекламної діяльності, орієнтованої на зарубіжжя, інформації про Україну, її історію, культуру, народ. Низька ефективність цього каналу інформації про Україну відчутно шкодить реалізації потенційних можливостей.

З точки зору розвитку сучасної України потребує осмислення такий важливий у сучасному світі аргумент, як сприятливе географічне положення України. Крім наявних ще корисних копалин, високопродуктивних чорноземів, сприятливого, помірного клімату, саме розташування Української держави пов'язане з розміщенням важливих євразійських і системи «Північ – Південь» різноманітних і дуже важливих для світової економіки транспортних магістралей. Україна розташована в самому центрі міжцивілізаційних контактів. Залежно від ефективності використання цього фактора, він може бути або ж підмогою для економіки країни, або ж, як, на жаль, показують події останніх років, може перетворитися в додаткову загрозу Україні у зв'язку зі зростаючими міграційними процесами, зіткненням економічних, політичних інтересів могутніх сусідів.

Значення географічного положення України посилюється фактором відкритості її суспільства. Це може бути й додатковою аргументацією для закріплення серед впливових держав у світі і водночас спричинити зростаючі проблеми, пов'язані з негативними впливами глобалізації. Україна вже відчула ці впливи насамперед у складноконтрольованих міграційних процесах, проблемах поширення наркоманії, СНІД, інших епідемічних захворювань тощо.

Серед транспортних можливостей України для її економіки та для зміцнення її позицій у світі за умілого господарювання істотне значення мають магістральні газо- і нафтопроводи, що є на сьогодні дуже важливими артеріями забезпечення паливними ресурсами (насамперед газом) країн європейської спільноти. Враховуючи стратегічну тенденцію збільшення потреб Західної Європи в енергоресурсах, незважаючи на будівництво альтернативних шляхів газопостачання через Туреччину та обхідний газотранспортний маршрут поза Україною через Білорусь, реалізацію плану введення в дію балтійських транспортних артерій, центральноазіатський газ і нафта (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан, певною мірою Азербайджан), сьогодні потрібна ефективна й багатоаспектна інформа-

ційна робота для переконання громадської думки у Європі, прилеглих і зацікавлених регіонах світу про тенденційність і політичний зміст рішення керівництва Росії стосовно припинення в недалекому майбутньому поставок газу в Європу через Україну, про проблемність такого рішення з точки зору економічної ефективності, надійності, особливо в зимовий період. Необхідна демонстрація відповідної позиції України перед її нинішніми союзниками, демонстрація зацікавленості в експлуатації газо- і нафтотранспортних артерій України в інтересах Європи і власного інтересу ефективного використання цих транспортних артерій. Перспективним і невикористаним досі шансом реалізації цього завдання могла бути організація міжнародних консорціумів з використання цих магістралей. Така перспектива ще не втрачена повністю, її можлива реалізація залежить від того, наскільки вміло Україна зуміє відстоювати свої інтереси, від організації ефективної інформаційної підтримки цих інтересів.

Це ж саме стосується залізничного та водного транспорту, портової інфраструктури, будівництва та експлуатації автомагістралей на рівні світових стандартів насамперед згідно із системою міжнародних маршрутів автоперевезень і комбінованих транспортних маршрутів, розвитку системи авіаперевезень.

Контроль над національною транспортною інфраструктурою, участь у керуванні транснаціональними магістралями з переміщення енергоносіїв, інших товарів, людей є хорошою економічною базою для активного входження України також і у відповідний сектор глобального інформаційного простору, утвердження там рівноправного партнера під час вирішення найважливіших загальноцивілізаційних завдань.

Розвиток транспортних можливостей веде до переміщення дедалі більшої кількості людей, що також стає помітним фактором впливу на Україну. При цьому особливу небезпеку становить неконтрольована міграція, що при фактично відкритих кордонах на Сході призвела на сьогодні до проникнення з гарячих точок світу (Афганістан, Ірак, Пакистан та ін.), за приблизними підрахунками, наведеними в різних джерелах, від кількох сотень тисяч до понад мільйона біженців. Крім криміногенних, медичних, економічних проблем, ця категорія людей зі збільшенням її питомої ваги в українському суспільстві, як, до речі, і в інших європейських країнах, здійснює

неконтрольований ідеологічний світоглядний вплив, що далеко не завжди позитивно співвідноситься з традиційним способом життя українців. В Україні поки що не існує ефективних форм впливу на сам процес незаконної міграції та мігрантів, не налагоджене відповідне співробітництво з країнами – фактичними постачальниками іммігрантів в Україну. Це питання обертається також проблемними ситуаціями з багатьма країнами Європи, куди спрямований основний потік незаконних мігрантів, що використовують українську територію. Крім того, у розв'язанні цієї проблеми матиме велике значення налагодження міжнародного інформаційного співробітництва.

Для України міграційна проблема має також ще один негативний аспект – стихійний експорт своєї власної робочої сили, у тому числі висококваліфікованої. На жаль, Україна донині не може сформулювати раціональну державну політику в цій сфері діяльності, організувати ефективну допомогу своїм громадянам у пошуку прийнятної роботи за кордоном на законних підставах, чим користуються для власного збагачення нерідко сумнівні або ж навіть кримінальні приватні структури. Вітчизняний інформаційний супровід міграційних процесів, процесів переміщення трудових ресурсів на міжнародних ринках праці на сьогодні є також малоефективним.

Як наслідок, працевлаштування українців за кордоном нерідко відбувається за межами правового поля. Висококваліфіковані працівники дискваліфікуються, займаючись виконанням низькокваліфікованої, випадкової роботи. Вони нерідко позбавлені елементарних прав, умов для роботи й життя, одержують несправедливо низький заробіток. Такий стан справ зі значною частиною українських «остарбайтерів» негативно впливає на імідж України, на її державні інтереси.

Некваліфікований, без участі й підтримки держави експорт української робочої сили, особливо кваліфікованої, є збитковим для українського суспільства. І, навпаки, упорядкування цього процесу, державна підтримка, у тому числі інформаційна, може сприяти піднесенню іміджу українців і стати дієвим каналом внесення позитивної інформації про Україну та світ.

Можна наводити й інші приклади неефективного використання Україною реально діючих каналів входження в глобальний інфор-

маційний простір. Серед них практично незначним є використання того фактора, що, за даними Держкомітету України у справах національних меншин і міграції, за кордоном нині проживає від 20 до 25 млн українців. На сьогодні вони не можуть бути ефективним джерелом інформації про сучасну Україну, оскільки мають слабкий зв'язок з батьківщиною, не відчувають достатньою мірою її підтримки як на державному, так і громадському рівні, не мають каналів постійної інформації про її життя, допомоги у формуванні національного іміджу українцям як повноправного члена міжнародної спільноти.

Дещо краще використовується як канал введення в глобальний інформаційний простір позитивної інформації про Україну факт участі Збройних сил України в міжнародному військовому співробітництві (спільні військові навчання з підрозділами армій країн НАТО, країн басейну Чорного моря, участь в організації спільних військових спеціальних підрозділів із країнами-сусідами, миротворчі місії в Африці, Югославії та – найбільша – в Іраці), а також діяльність України на міжнародному ринку озброєнь. Однак і тут використовуються далеко не всі, у тому числі й деколи дуже сприятливі можливості. Особливо в ситуаціях, коли в цьому зацікавлені інші учасники спільних міжнародних акцій.

Особливої уваги сьогодні потребує інформаційна діяльність, пов'язана з подіями на території АТО. Як правило, вона обмежується фіксацією тих чи інших фактів, інтерв'ю чи коментарями не завжди компетентних коментаторів, що не завжди викликає бажану для нас реакцію в західній аудиторії. У громадську свідомість в Україні, у тому числі й свідомість інформаційних працівників, що продукують таку інформацію, повною мірою ще не ввійшли нові уявлення про характер інформаційної війни, розв'язаної проти Української держави, про необхідність використання специфічних інформаційних технологій для протидії інформаційній агресії.

Як уже підкреслювалося, ринкова економіка внаслідок дії механізмів її функціонування стала в усіх країнах могутнім поштовхом до інформатизації всіх сфер суспільного життя та передумовою до входження в інформаційне суспільство. У провідних країнах Заходу цей процес тривав багато десятків років. Порівняно з ними впровадження сучасних технологій ринкового господарювання в постсоціалістичних країнах колишнього СРСР здійснювалося

практично блискавично. У максимально відкритому суспільстві нинішньої України ці технології можуть бути сучасними або ж наближеними до сучасних, оскільки вони дедалі більше інтегруються в систему сучасних економічних відносин.

Із самого початку цього процесу економічні (також і всі інші) перетворення в суверенній Україні не мали відповідної вітчизняної інформаційної підтримки, а також фахівців, які могли б її ефективно використовувати. Відсутність належного рівня інформатизації суспільства стала істотним гальмом ринкових перетворень, однією з основних причин допущених помилок у приватизації, формуванні «тонких» ринкових структур, післяприватизаційній діяльності підприємств і, що особливо важливо, у разі виходу на міжнародну арену самостійних суб'єктів ринку.

Цей процес обумовлений тією обставиною, що ринкові відносини – якісно інший тип життя, із зростаючим значенням процесів саморегуляції, проявом ініціативи значно більшої частини суспільства, ніж у минулому, охоплення цими процесами не лише економічного, а й всіх інших форм життя. Ринкові відносини потребують від дедалі більшої кількості членів суспільства постійного прийняття власних рішень, точнішого вибору їх у багатоваріантних ситуаціях, для чого потрібні достатні обсяги якісної інформації.

З удосконаленням дії ринкових механізмів в Україні функціонування й розвиток більшої кількості суспільних структур, не лише економічних, залежить від якості керування саме цими структурами, від якості аналізу ситуації, у яких вони діють, прогнозу, ініціативи тощо. Усе це потребує кваліфікованого користування різноманітними джерелами інформації, і не лише спеціальної. Так, скажімо, керівнику сучасної бізнес-структури для прийняття рішень корисною є не лише специфічна біржова інформація, рекламні матеріали, аналітика з аналізом динаміки й розвитку тих чи інших ринків тощо, а й інформація про правову базу, у якій здійснюватимуться ті чи інші операції, політологічна інформація з характеристикою розвитку політичних процесів, розстановки політичних сил, за допомогою чого можна спрогнозувати можливі тенденції в економічному розвитку суспільства. Певні запити задовольняє наукова й навчальна інформація. Свої корисні функції виконує інформація розважальна.

З реорганізацією українського суспільства на ринкових засадах у ньому поступово формується власний інформаційний ринок, власна інформаційна інфраструктура.

Розвиток її елементів визначають не тільки внутрішні закономірності інформаційного середовища ринку, а й, здебільшого, механізми розвитку суспільства в цілому. Інтенсифікація інформаційних обмінів усередині української системи інформаційних баз здійснюється за рахунок широкого потоку вже готової для використання в умовах ринкових відносин іноземної інформації, продукції вітчизняних інформаційних структур і введення в суспільний обіг інформації бібліотечних фондів.

Відкритість українського суспільства створила умови, за яких на внутрішньому інформаційному ринку разом з українськими виробниками інформаційної продукції (газет, журналів, книг, технічної літератури та документації, рекламної продукції, комп'ютерних видань, сайтів, баз, пошукових систем, програмного забезпечення, радіо- і телепрограм, аудіо- та відеокасет, компакт-дисків, інформації на інших носіях, засобів тиражування інформації, зберігання й розповсюдження) успішно конкурують зарубіжні виробники інформації. В умовах реалій нинішньої інформаційної війни проти України ця обставина звертає на себе особливу увагу.

Необхідно також зазначити, що сучасне українське суспільство не виконує дуже важливої умови входження в інформаційну епоху. Воно користується, як правило, пропонованою йому ззовні інформацією (не стільки потрібною, скільки пропонованою!) і генерує дуже мало власної інформації про свої ринки, свої можливості в глобальний інформаційний простір. Воно ще не стало діючим гравцем на глобальних інформаційних ринках.

Варто зауважити при цьому, що в сучасних умовах у цьому процесі дуже важливий фактор часу. Сьогодні ринкові відносини у сфері інформації вже динамічно розвиваються. Конкурентні механізми постійно стимулюють удосконалення діяльності всіх суб'єктів виробничого процесу, удосконалення продукції та системи послуг, реклами своїх можливостей, просування свого продукту в нові сегменти глобального інформаційного простору, поглиблюють проникнення в щораз нові й нові сфери життя різних країн і народів, готуючи умови для економічної і всіх інших видів експансії.

Водночас загально визнана точка зору про те, що відповідне інформаційне забезпечення має сьогодні не лише супроводжувати, підтримувати будь-яку економічну і взагалі суспільну діяльність, а й випереджати її на вибраних напрямках, готувати відповідний ґрунт для реалізації задуманих проєктів, знайшла своє підтвердження на прикладах невдалої діяльності з просування українських товарів на ринки не лише високорозвинутих країн Заходу, а й на азійських, латиноамериканських, африканських ринках. Ідеться про ринки озброєнь, і машинобудування, і сільськогосподарської продукції, і інші, на яких Україна об'єктивно може виступати з високоякісною, конкурентоспроможною продукцією. На жаль, протягом усього часу ринкових перетворень в Україні саме незадовільна інформаційно-аналітична діяльність дуже часто стає причиною слабкого, нерішучого входження вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, особливо на ті з них, що є новими для нас.

Утім, аналізуючи технологічний рівень української інформаційної сфери порівняно із застосуванням зарубіжних інформаційних технологій, можна зробити не вигідне для них порівняння й під час розгляду рекламно-інформаційної роботи на українських власних ринках, у впливах на українське власне суспільство.

Як показує реальність, відставання від західних країн в інформаційній сфері протягом останнього десятиріччя не зменшилося, а, навпаки, зросло. До того ж Україна істотно втратила вплив на формування національного інформаційного простору. Оскільки інформаційний ринок розвивається з певним випередженням еволюції структури відносин ринкового суспільства, його інфраструктура розвивається також відповідно до потреб ринкових інститутів. Як зауважує О. Білорус, у методології досліджень глобалізму та глобалізації останнім часом перемагає саме комплексний системний підхід до аналізу інформаційного прояву глобалізації з економічними, геополітичними, соціальними, екологічними, соціально-культурними факторами²⁰⁶. Значення комунікацій глобалізму як локомотивного фактора суспільного розвитку вичерпно пояснює М. Кастельс, зауважуючи, що при цьому розглядаються технології для впливу на інформацію, а не просто інформація, призначена для впливу на тех-

²⁰⁶ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 103.

нологію, як було у випадку попередніх технологічних революцій, і, оскільки інформація є інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усі процеси нашого індивідуального й колективного існування безпосередньо формуються (хоча, зрозуміло, не детермінуються) новим технологічним способом²⁰⁷. Цим самим зумовлюється та обставина, що процеси інформатизації зі сфери економіки активно проникають у всі сфери життя суспільства в усіх країнах.

Водночас найпродуктивніший напрям розвитку інформаційних технологій пов'язаний з формуванням соціальних інформаційних структур та інфраструктури, що забезпечує їх функціонування. Вітчизняні дослідники констатують у зв'язку з цим, що в умовах постіндустріальної економіки виробництво та використання знань стає найбільшим пріоритетом національних економічних стратегій високорозвинутих країн світу ще з початку 70-х років минулого століття. І сьогодні Україна, як і більшість інших країн СНД, відстала від США і Японії в питаннях фінансування розвитку науки, якісно найвищого з відомих на сьогодні і використовуваного в інтересах розвитку пласта продукуюваної інформації, приблизно на 50–60 років.

У застосуванні до власне інформаційної сфери ця обставина зумовила особливе відставання процесу формування й розвитку аналітичних структур, структур-синтезаторів створення інформації на базі інформації та структур наступного порядку узагальнення й аналізу. Оскільки сьогодні такі структури (на Заході – «фабрики думки») використовуються з метою підготовки інформації та напрацювання необхідних рекомендацій для прийняття особливо важливих рішень у найважливіших сферах суспільної діяльності (в обороні, бізнесі, політичній діяльності, насамперед на міжнародному рівні), їхня діяльність з тих чи інших міркувань має, як правило, конфіденційний характер і особливо не рекламується. Проте діяльність таких структур, враховуючи зростаючу складність процесів суспільного життя, зростаючі обсяги генерованої людством інформації, набуває дедалі більшого значення й зростаючих перспектив для розвитку. Для України у зв'язку з хронічним недофінансуванням і нефінан-

²⁰⁷ *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

суванням, з недостатньо розвинутим попитом на вітчизняну інформаційну продукцію у вітчизняних же користувачів насамперед в економіці, завдяки рівню кваліфікації, результатів роботи зарубіжних експертних кіл щодо прив'язування значної частини управлінських кадрів, бізнесменів і керівництва громадськими організаціями до своєї інформації з усіма відповідними наслідками, відставання у створенні аналітичних, інформаційно-аналітичних структур на сьогодні не викликає особливої стурбованості в громадській думці. Варто зауважити, що це відставання є відставанням, відкладеним у майбутнє. Воно набиратиме гостроти з розвитком процесу інформатизації українського суспільства і, головне, з процесом входження його у сферу впливів постіндустріального етапу розвитку суспільства.

За межами небезпек, пов'язаних з інформаційною війною проти України, можна стверджувати також і про те, що сьогодні вона належить до тих країн, на які здійснюється масований вплив інформаційної інфраструктури глобального інформаційного простору. Цей вплив можна назвати першою хвилею глобальної дії на суспільство, структуроване переважно за законами індустріальної доби, що відходить у минуле. Через це основним інформаційним продуктом глобальної дії є «інформація для всіх», фактологічна, розважальна та інша, інтерпретована згідно з позицією її виробника, його інтересами.

Динамічний розвиток інфраструктури глобального інформаційного простору на прикладі розвитку лише технологій поширення першого рівня інформаційних продуктів, фактологічної інформації порівняно із ситуацією в Україні дає підстави для серйозної стурбованості. Необхідно зауважити, що донедавна українське суспільство відчувало порівняно невеликий інформаційний тиск зарубіжжя.

Період кардинальних соціально-економічних змін (що супроводжувався високим рівнем невизначеності, у тому числі в правовій сфері, а також мовні бар'єри, настороженість частини населення внаслідок тривалого проживання в закритому суспільстві) зумовив вичікувальну позицію за кордоном стосовно України й цим самим забезпечував досить тривалий час до початку повномасштабних інформаційних впливів.

Таким чином, входження України в міжнародну спільноту, зростаюча відкритість її суспільства і водночас слабкість власної інформаційної структури ставить перед українським суспільством у період після входження цивілізації в інформаційну епоху надзвичайно складні проблеми. Варто зауважити при цьому про одну дуже красномовну обставину з іншого боку: переважна більшість складових вітчизняної інформаційної структури працює сьогодні без опори на серйозні інформаційні бази, інформаційні центри. Вони користуються лише оперативними, новими потоками інформації. Відповідно, інформаційні продукти одержуються «для домашнього вжитку», у більшості легкодумними, такими, що не в змозі представити Україну в глобальному інформаційному просторі достойно й корисно.

Усе це говорить про те, що розв'язання проблеми підвищення ефективності інформаційного виробництва в Україні має пройти через загальнонаціональне усвідомлення цієї проблеми, суспільну солідарність у практичних кроках для розв'язання не так незрілої, як перезрілої вже проблеми, підтриманої збалансованою, системною іміджевою програмою загальнодержавного рівня.

4.2. Національний інформаційний комплекс як інструмент суспільного розвитку

Темпи суспільної еволюції завжди перебували в залежності від її інформаційного розвитку. При цьому необхідно зазначити, що ця залежність не є прямою, оскільки визначається не загальними обсягами продукрованої інформації, а лише суспільно значущою її частиною, тією, що сприяє розвитку суспільства та особи як основної його соціальної складової. Саме в суспільно значущому вимірі інформаційний розвиток визначає еволюційний рівень націй та держав, інноваційну складову їх загальнокультурного поступу.

Кожний етап історичного розвитку суспільства характеризується певним рівнем соціальної організації та характерними особливостями культурного поступу. При цьому «чим різноманітнішими будуть фрагменти цивілізації, її технології, форми енергії та її люди, тим більший інформаційний обмін має відбутися між її складовими

частинами, якщо ми хочемо зберегти її цілісність, а надто – під тиском великої переміни»²⁰⁸. У загальному вимірі цей процес у цілому є безперервним і складається з певної системи циклічних здобутків структурних складових кожного етапу розвитку цивілізації, що своїми почерговими внесками забезпечують глобальний обрис еволюційного процесу, відображають загальні закономірності його розвитку. На різних етапах розвитку соціального організму інтенсивність процесу внутрішньосупільних обмінів є різною та об'єктивно визначається необхідністю реагування на виклики зовнішнього середовища, у якому він розвивається²⁰⁹.

Водночас у провідних державах світу на основі підвищення загального техніко-економічного рівня інформаційної сфери також реалізовувалися проекти, пов'язані з контролем і збагаченням за рахунок чужого життєвого простору за допомогою сучасних фінансових та інформаційних технологій²¹⁰. З розвалом союзної держави цей процес успішно «переводився» й на територію колишнього СРСР. На цій території зіткнулися економічні та, як їхній гарант, політичні інтереси глобальних гравців.

Загалом, зіткнення інтересів цих гравців на території тієї чи іншої держави може мати та, як показує історична практика, інколи має позитивний вплив на її розвиток. Згадаймо хоча б значення торговельних шляхів для розвитку тих чи інших держав у далекому й недалекому історичному минулому. Однак цей вплив є позитивним лише за умови його контрольованого використання в інтересах розвитку певної нації чи держави. При цьому ефективність такого контролю, пов'язаного з адаптаційними механізмами стосовно об'єктів зовнішнього впливу, є успішною за умови опори на національну інформаційну основу, її розвиток. В інформаційному суспільстві використання зовнішніх інформаційних впливів для розвитку власної інформаційної основи розвитку держави, нації стає дедалі більш

²⁰⁸ *Тоффлер Е.* Третя хвиля / з англ. пер. А. Евса. – К.: Всесвіт, 2000. – С. 151.

²⁰⁹ Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 3.

²¹⁰ *Геец В. М.* Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний // Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. Л. Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 16.

вагомим фактором еволюції в сучасному світі. І, навпаки, якщо зовнішні впливи пригнічують національний інформаційний розвиток, підмінюють його іншими цільовим установками, зменшують роль національної інформаційної основи в державі чи нації, цей процес веде до втрати національної специфіки розвитку.

Красномовно підтверджує цю тезу приклад союзнаї держави, до складу якої входила й сучасна Україна. Останні десятиріччя минулого століття були періодом продукування величезної маси періодичних видань, небувалого розвитку книговидавничої справи, телерадіомовлення. Громадян цієї держави називали «нацією, яка найбільше читає». Проте в створюваному інформаційному потоці питома вага нової інформації, що об'єктивно відображала б виклики часу і, головне, спонукала б до адекватного реагування на ці виклики, постійно зменшувалася й збільшувалися обсяги політичної тріскотні, демагогії, які були спрямовані на утвердження інтересів певних суспільних груп, освячених зовнішньою партійною належністю, особистих цілей тих чи інших їхніх лідерів. У зв'язку із втратою інтересу верхівки суспільства, що контролювала генерацію інформації, до розв'язання загальносуспільних проблем (зокрема, до розвитку якісної освіти, науки й культури, що дедалі більше впливає на загальнокультурний розвиток людей), якісні показники нових ресурсів, що мали бути керівництвом до дії, інформації в продукуваних ними потоках, відповідно, знижувалися. Ця інформація, з точки зору суспільного розвитку, перетворювалася на непотрібний баласт при загостренні водночас потреб на інформацію, якої більш гостро потребувало суспільство в процесі своєї трансформації останні десятиріччя минулого століття. Оскільки інформаційні потоки, що обслуговували суспільство, були жорстко централізовані тодішньою владою, то разом з деградацією цієї влади відбувалася й деградація інформаційного виробництва з точки зору його соціальної затребуваності. Відсутність актуальної інформації для розвитку активно заміщувалася інформацією зовнішньою, що відображала інтереси провідних глобалізаторів і далеко не завжди відповідали розвитку сучасної України. Цей процес розвивався з розвитком техніко-технологічної бази інформатизації та з ослабленням національних координаційних механізмів в інформаційному просторі нації, держави.

З посиленням глобалізаційних впливів відбувалася подальша децентралізація тепер уже національного інформаційного виробництва та обслуговування соціальних механізмів керування національним розвитком. В Україні йшло до повного роздержавлення засобів масової інформації та перенесення функції інформування суспільства, його управлінських структур до приватних ЗМІ або ж з долею приватного, у тому числі зарубіжного капіталу. Це ж саме стосується будь-якої іншої видавничої діяльності, функціонування радіо, телебачення, а пізніше – джерел виробництва інтернет-інформації на території Української держави.

У цих умовах, з точки зору національного розвитку, позиції особливо важливої в умовах посилення глобалізаційних впливів, відбувалося подальше послаблення координаційної ролі владних структур, інших громадянських інститутів в інформаційній сфері. Оскільки насамперед національна держава в умовах зростаючих впливів глобалізації несе відповідальність за збереження національної своєрідності, національний розвиток України, саме вона всіма наявними в її розпорядженні можливостями має турбуватися про забезпечення не лише управлінської діяльності, а й розвитку всієї соціальної структури суспільства, організації доступу її до необхідних й актуальних інформаційних ресурсів. Однак вирішення цього питання в атмосфері швидкоплинного перебігу політичних процесів в Україні протягом останніх 20 років не було у фокусі уваги управлінських структур. Дієвого інформаційного комплексу, що відображав би національні інтереси в інформаційній сфері, створено не було.

Як наслідок, останні соціологічні дослідження показали, що ми не можемо більше тішитися уявленнями про належність до «нації, яка найбільше читає». За результатами цих досліджень, 12 % українців відповіли, що впродовж року не прочитали жодного з текстів, які були введені до можливого об'єктного поля читання – від художньої літератури до коротких заміток в Інтернеті чи глянцевиx журналах про життя зірок, спортивних новин, анекдотів...

Серед нечитачів опиняється майже половина суспільства – 42 %, бо лише 58 % респондентів підтвердили факт прочитання протягом останніх 12 місяців «довгих текстів» (книги, обсягом понад 100 сторінок). Якщо взяти до уваги, що 10 % з цієї групи не змогли при-

гадати назву останньої прочитаної книги, група реальних читачів великих текстів, зокрема книжок, насправді є ще меншою ²¹¹.

Зниження ефективності державного впливу на розвиток інформаційної сфери Української держави обумовлює дедалі більше посилення інших впливів, що здійснюються далеко не завжди в інтересах України. Інформаційний простір заповнюється також продуктами низької якості, тим баластом, що шкодить розвитку необхідних для суспільства інформаційних процесів ²¹².

Цей процес обумовлюється не лише усвідомленими ідеологічними запозиченнями стосовно процесу сучасної інформатизації. В умовах бурхливих політичних процесів саме принцип політичної доцільності стає основним критерієм кадрової політики в інформаційній сфері, як, до речі, і в діяльності владних структур, що згубно відбивається на професіоналізмі в керуванні інформаційною сферою українського суспільства. І тому в умовах сьогодення, нинішньої ситуації в розвитку національного інформаційного простору стали надто оптимістичними прогнози академіка В. Гейця, зроблені близько 10 років тому, стосовно того, що «завдяки масовій інтелектуалізації розвитку стає можливим, з одного боку, захистити свій життєвий простір, а з іншого – одержати власні конкурентні ресурси для розвитку і не лишитися в числі країн-маргиналів» ²¹³.

Необхідно зазначити, що понад 20-річний досвід організації інформаційної діяльності в Україні говорить про недостатню увагу правлячих структур до інформаційного, одного з основних важелів розвитку українського суспільства. Ставлення до інформаційної сфери суспільної діяльності, незважаючи на формальне визнання її зростаючої важливості в умовах постіндустріального етапу розвитку суспільства, у свідомості правлячих кіл суспільства залишається невиразним. Його не можна порівняти, скажімо, зі

²¹¹ *Огар Е.* Читання в сучасній Україні: припущення, факти, прогнози // Читання в Україні. Результати дослідження читацьких звичок та ставлення до читання, проведеного в 2013–2014 роках. – К.: Публікація за підтримки ЄС (EUROEAST CULTURE), 2014. – С. 14.

²¹² Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 99–107.

²¹³ Там само.

ставленням до значення банківської системи, хоча важливість ефективного використання інформації наближається, може навіть інколи перевищувати, до значення конкретних фінансових операцій. На сьогодні можна стверджувати, що органи державної влади в інформаційному забезпеченні своєї діяльності спираються, в основному, на власні інформаційно-аналітичні підрозділи, що виконують вузько спрямовані оперативні завдання, не можуть фізично охоплювати продукованих в Україні і за рубезем корисних для вітчизняного розвитку ресурсів і, у цілому, таким чином не можуть давати збалансовану, достатню інформацію для якісної управлінської діяльності, не можуть забезпечити ефективної роботи механізмів зворотного громадського впливу на свою діяльність.

Крім того, держава, надаючи сьогодні доступ усім категоріям громадян до інформаційних ресурсів у рамках реалізації проекту інформатизації, у дійсності фактично неефективно забезпечує громадянам доступ до потрібних для розвитку, якісних інформаційних ресурсів. З ростом кількості інформації, що не сприяє суспільному розвитку й частіше шкодить йому, користувач фактично, одержуючи доступ до нових ресурсів, віддаляється від можливостей задовольнити свої запити в корисній інформації як соціальної істоти. І, нарешті, в умовах глобальних інформаційних обмінів, без належного впливу національної держави українське суспільство відкрите для негативних інформаційних впливів з-за кордону, не може формувати та відстоювати національну інформаційну політику на міжнародній арені.

Таким чином, не надаючи належної уваги розвитку національної інформаційної сфери в умовах інформатизації та посилення глобальних інформаційних впливів, владні структури протягом 20 років з часу проголошення суверенної України не забезпечували ефективної координації інформаційної діяльності в інтересах національного розвитку, якісного розвитку демократичних процесів у суспільстві, його консолідації, громадського усвідомлення критеріїв розвитку правової держави в Україні, тоді як процес інформатизації став суттєвою рисою соціокультурного процесу нашого часу.

Водночас сучасні інформаційні технології поряд з підвищенням ефективності економічної діяльності, оборонної справи тощо можуть

сприяти успішному вирішенню таких актуальних завдань соціокультурного розвитку, як удосконалення соціальної структури українського суспільства, у тому числі й у політичній сфері, у сфері розвитку демократичного процесу, у забезпеченні наукової діяльності актуальною вітчизняною й зарубіжною інформацією, у розвитку бібліотечної сфери на якісно новому організаційно-методологічному рівні, розв'язанню вже істотно задавненої проблеми недостатнього усвідомлення в суспільстві значення бібліотечних та інших інформаційних центрів у сучасних – тим більше в майбутніх – інформаційних процесах, у тому числі в інтенсифікації необхідних для успішного розвитку України міжнародних інформаційних обмінів.

У зв'язку з цим, як показує міжнародна та внутрішньодержавна практика розвитку інформаційного суспільства, з активізацією інформаційних процесів у суспільстві актуалізується потреба вдосконалення реалізації певних функцій держави в інформаційній сфері, пов'язаних з необхідністю організації функціонування сучасного національного інформаційного комплексу.

По-перше, держава має забезпечувати якісний доступ усіх категорій громадян до продукованої нею інформації – як до офіційних матеріалів, так і до роз'яснення змісту своєї власної діяльності. Для цього здійснюються відповідні правові, матеріально-технічні тощо заходи, розвиваються магістральні інформаційні комунікації, налагоджується власне виробництво та поширення інформації. При цьому всі інформаційні обміни, що здійснюються за допомогою контрольованих державою інформаційних комунікацій, є вертикальними інформаційними комунікаціями²¹⁴.

По-друге, держава створює умови (правові, економічні тощо) для реалізації проектів суспільного розвитку, об'єднання потенціалу інформаційних, інформаційно-аналітичних центрів, громадських організацій, наукових установ, що продукують нову, необхідну для розвитку інформацію в контексті вирішення завдань інформаційного суспільства. Вона також має опікуватися організацією діяльності центрів комплектування та організації високопродуктивного

²¹⁴ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 16–17.

використання наявних інформаційних ресурсів, особливу увагу звертаючи на збереження й збагачення суверенної інформації. У зв'язку з цим потребується технологічне й методологічне оновлення діяльності бібліотечних та архівних установ.

У справі комплектування центрів зберігання суспільно корисних інформаційних ресурсів зростаючого значення набуває комплектування новими, необхідними для національного розвитку зарубіжними інформаційними ресурсами. Використання передового науково-технологічного зарубіжного досвіду в комплексі з національними здобутками й прагненнями на шляху суспільного прогресу стає важливим фактором сучасного інноваційного розвитку, важливим пріоритетом Української держави.

По-третє, вертикальні інформаційні обміни в суспільстві, ініційовані державою, обумовлюють необхідність створення та вдосконалення надійних соціальних комунікацій, доступних для всіх членів суспільства. Система цих комунікацій, підтримувана національними організаційно-правовими та техніко-технологічними засобами, становить інфраструктуру інформаційних обмінів у рамках національного інформаційного простору.

Відкритість влади для громадян, прозорість її рішень і дій сприяє зміцненню її легітимності та забезпечує їй можливість адекватно реагувати на актуальні проблеми внутрішньодержавного розвитку й міжнародних відносин. Водночас налагодження зворотного зв'язку – від інститутів громадянського суспільства до органів державної влади – дає останнім змогу сформувати уявлення стосовно співвідношення вимог і підтримки громадян та ефективності політики влади, що в результаті виявляється ключовим фактором для стабільності або нестабільності всієї системи ²¹⁵.

Для підвищення ефективності управлінської діяльності ця система має якомога повніше використовуватися також у режимі зворотного зв'язку – від користувача до органів державної влади. Через неї має здійснюватися інформування органів державної влади про наслідки управлінських дій, ефективність реалізації тих чи інших

²¹⁵ Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 112–113.

проектів, має відбуватися донесення пропозицій, корисних ідей, широкого творчого внеску членів суспільства в його розвиток. Функціонування такого механізму сприятиме консолідації суспільства, вихованню в його членів почуття причетності до загальносуспільної діяльності, патріотизму.

По-четверте, поряд із зростанням необхідності залучення інноваційної інформації зарубіжного виробництва для розв'язання проблем суспільного розвитку держава в інформаційному суспільстві має сприяти просуванню вітчизняних інформаційних продуктів на міжнародні інформаційні ринки продуктів, виготовлених і в державних наукових, науково-інформаційних структурах, і в приватних структурах, продуктованих громадськими організаціями. При цьому інформаційна продукція має бути прирівняна до всіх інших видів продукції та бути підпорядкована всім правилам, що стосуються експортних операцій. Міжнародне правове законодавство в інформаційній сфері має своєчасно імплементуватися в правову базу України. Держава має сприяти участі вітчизняних правників у підготовці нових правових актів, що стосуються інформаційної сфери, і відстоювати в новому законодавстві національні інтереси.

По-п'яте, важливою функцією держави є організація безпеки національного інформаційного простору. Розвиток глобальних процесів на основі всеосяжної інформатизації створює широку різноманітність інформаційних загроз²¹⁶ від витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоспроможними завдяки опорі на передову матеріально-технічну й технологічну базу зарубіжними інформаційними продуктами аж до ведення цілеспрямованих, з відчутнішою вражаючою силою в боротьбі за розум громадян, інформаційних воєн.

У зв'язку з цим держава зобов'язана для захисту свого інформаційного простору використовувати всі традиційні правові, правохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними й зарубіжними ресурсами

²¹⁶ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 143–153.

національних інформаційних баз, а також державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях на нинішньому етапі суспільного розвитку остання набуває дедалі більшого значення, оскільки здатна генерувати контрпропагандистські інформаційно-аналітичні продукти, за їхньою допомогою діяти на упередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи.

Таким чином, вертикальні інформаційні обміни, у цілому, є системопідтримувальним, спрямованим на суспільний розвиток інформаційним механізмом, що створює загальну конфігурацію національного інформаційного комплексу. Держава на цьому етапі розвитку суспільства є основним інструментом консолідації в суспільстві, організуючим началом і координатором буття ²¹⁷ інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень. Протягом тривалого часу в історії людства спосіб вертикальних інформаційних обмінів був беззаперечно основним у сфері соціального розвитку. Протилежний йому – спосіб горизонтальних інформаційних обмінів, децентралізованих, таких, що відбуваються в соціально однорідному середовищі, – використовувався в основному в міжособистісному спілкуванні, у сфері епістолярних обмінів, на зародковому етапі народження нових суспільно значущих ідей, починань тощо. Кардинально в цій сфері ситуація почала змінюватися із впровадженням інформатизації.

Електронні інформаційні технології сприяли при цьому покращенню доступу до продукованих у суспільстві інформаційних ресурсів, розвитку різноманітних контактів періодичних видань з читачами. Формування ж соціальних мереж зробило можливим інформаційні обміни практично без участі контрольованих державою вертикальних інформаційних потоків на горизонтальному рівні інформаційних обмінів. Стосовно цього способу інформаційних обмінів М. Кастельєс зауважив, що «ці спільності працю-

²¹⁷ *Маца К. А.* Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли): монография. – К.: Изд-во географической литературы «Обрії», 2012. – С. 17.

ють на основі двох головних спільних культурних характеристик. Перша – це цінність горизонтальної вільної комунікації... Друга – спільність, що виникає з віртуальних громад, – це те, що я визначив би як самокероване створення мережі»²¹⁸. В інформаційному комплексі ці спільності виконують функцію внутрішнього наповнення комплексу новою інформацією.

У мережах атрибути окремих акторів менш важливі, ніж відносини та зв'язки з іншими акторами в мережі. Цей підхід виявився корисним при поясненні багатьох реальних явищ, однак залишає менше простору для індивідуальних дій, можливостей індивідів впливати на свою вдачу, оскільки багато що залежить від структури їхньої мережі²¹⁹. Ця точка зору, і подібні в інших публікаціях, говорять, що створювані нові інформаційні механізми є обслуговуючими в системі горизонтальних інформаційних обмінів і мають відповідати потребам цих обмінів.

На цьому етапі розвитку соцмереж, очевидно, їх можна розглядати як технологічні комплекси організації та управління обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування.

Таке формулювання дає уявлення про соціальні мережі як про:

- організовані й керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету);
- мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто спілкування на горизонтальних рівнях організації;

- інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами й потребами і відповідною технічною підготовкою, що на сьогодні вже розширює учасників інформаційних обмінів²²⁰.

²¹⁸ *Кастельс М.* Інтернет-галактика. – К.: Ваклер. – 2007. – С. 53.

²¹⁹ *Еще о социальных сетях.* – Режим доступа: <http://socialnye-sety.ru>.

²²⁰ *Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.];* НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 21.

До сказаного вище необхідно додати, що:

– соціальні мережі є найбільш чутливими до потреб своїх користувачів і тому технічна, технологічна база цих мереж, як правило, є інноваційною;

– серед користувачів цих мереж відсутня офіційна фіксація членства – кожен з учасників може в будь-який час відмовитися від участі в спілкуванні, включитися в інформаційні обмін з іншими партнерами. Тривалість існування тих чи інших об'єднань за інтересами не регламентована в часі;

– соціальні мережі є інформаційними комунікаціями, найменшою мірою контрольованими традиційними державними засобами організації інформаційної безпеки. Сьогодні вже можна говорити про те, що розвиток горизонтальних інформаційних обмінів як механізм обслуговування процесу еволюції соціальної структури суспільства актуалізувався та набув високої суспільної значущості на базі здійснюваної в суспільстві інформатизації. Власне, соціальні мережі стали популярним механізмом спілкування між окремими людьми. Включення в цей вид спілкування громадських організацій чи якихось інших соціальних структур є, по суті, спробою вертикальних впливів на механізм горизонтальних обмінів інформацією. В організаторів мереж відсутні формальні зобов'язання перед користувачами за достовірність інформації. Достовірність інформації повністю залежить від авторів – учасників цих інформаційних обмінів.

Проходять процес становлення на основі розвитку електронних інформаційних технологій, якісно нового етапу в розвитку соціальних інформаційних обмінів, що не мають прямої історичної традиції і використовують традиційні принципи інформаційного забезпечення опосередковано. Інформаційні обміни в мережах базуються на знаннях, що перебувають у суспільному обігу в той момент, викликають зацікавленість сучасників, якісний рівень ресурсів визначається інтелектуальним рівнем і компетентністю учасників спілкування.

Необхідно зазначити, що наведені характерні особливості мережових форм спілкування є характерними для нинішнього етапу соціальних відносин у суспільстві, рівня інформаційних технологій і грамотності у сфері інформаційних технологій сучасних учасників інформаційних обмінів. З подальшим розвитком інформатизації українського суспільства і, відповідно, зростаючим рівнем володіння

інформаційними технологіями членами суспільства можна прогнозувати зростаюче соціальне значення учасників обмінів у мережах та уточнення характерних особливостей соціальних мереж²²¹.

Цей процес дедалі більшою мірою ув'язується з об'єктивним процесом загальної консолідації суспільства та обумовлює також необхідність зміцнення інформаційних зв'язків на рівні соціальних структур суспільства, що проявляється в розвитку інформаційної кооперації, скажімо, міжбібліотечними, архівними установами, у процесі розвитку мережевих систем в економіці²²², у науково-дослідних процесах (з активним використанням, наприклад, грид-технологій).

З точки зору сучасного національного розвитку варто зауважити, що утвердження в інформаційній сфері України соціальних мереж не лише сприяє розвитку взаєморозуміння в суспільстві, обміну інформацією, що стимулює прогрес, загальносуспільній консолідації, зміцненню кооперативних зв'язків у різних сферах суспільної діяльності. Нові технології інформаційних обмінів створюють також проблеми, пов'язані з:

- можливістю нерегламентованого витоку суспільно значущої інформації, порушенням прав на інтелектуальну власність;

- проникненням у вітчизняний інформаційний простір інформації, що може негативно впливати на суспільну свідомість, інформаційну базу національного інформаційного розвитку, як неадаптовану до процесу українського розвитку, виготовлену для умов розвитку іншого інформаційного середовища, так і ту, що призначається для цілеспрямованого проникнення з метою утвердження інтересів зарубіжних суб'єктів інформаційної діяльності в Україні;

- поширенням впливу маніпулятивних інформаційних технологій для реалізації певних самостійних політичних, економічних та інших цілей, а також застосуванням сугестивних технологій як елемента в комплексі складових засобів інформаційних воєн.

Бурхливий розвиток технологій соціальних мереж, таким чином, на сьогодні явно не збігається зі значною інерційністю

²²¹ Там само. – С. 24–25.

²²² Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Украинский контекст. – К.: Логос, 2002. – С. 80–114.

реагування на інформаційні процеси державної організаційно-правової системи. І правотворча система, і методологія, і організація інформаційної безпеки потребує зміни підходів у розв'язанні проблем, що актуалізуються сьогодні. Ці проблеми не можуть бути розв'язаними не тільки без матеріально-технічного, методологічного оновлення, сучасного кадрового забезпечення органів контролю, а й без обов'язкової організації роботи на випередження, постановки належної прогнозно-аналітичної діяльності, вивчення закономірностей розвитку сучасних інформаційних процесів.

При цьому варто зауважити, що розвиток соціальних мереж з усіма їхніми недоліками й позитивами останнім часом призвів до їх певної ідеалізації, переоцінки значення як у владних структурах, так і в середовищі політологів, і в колах науковців.

Водночас увага до технологій вертикальних інформаційних обмінів несправедливо зменшилася. Про це говорить і нинішнє критичне ставлення до державних ЗМІ, що мають бути повноправною складовою механізмів інформаційного забезпечення демократичного суспільства. Цим самим значною мірою пояснюється і невдача рекламованого раніше проекту «Бібліотека-XXI», і ряд інших проєктів.

Об'єднання вертикальних і горизонтальних інформаційних обмінів у єдину систему на базі національних інтересів у своєму підсумку є національним інформаційним комплексом, інструментом національного розвитку в умовах інформаційного суспільства. Варто підкреслити, що при розгляді технологій вертикального й горизонтального інформаційного забезпечення суспільства застосовується підхід з певною мірою абстракції.

На практиці в переважній більшості випадків ми не маємо справи з вертикальними, без впливу горизонтальних, і, навпаки, з горизонтальними, без впливу вертикальних, способами інформування суспільства. Якщо говорити в цілому про національний інформаційний простір, то система інформаційних комунікацій у своїй сукупності створює мережу зі спектром взаємовпливів у поєднанні як вертикальних, так і горизонтальних чинників. Однак сьогодні можна констатувати, що оновлювана під впливом глобальної інформатизації система соціальних

комунікацій, нові інформаційні технології не стали ще ефективним засобом розвитку національного інформаційного ресурсу, засобом ефективного протистояння негативним інформаційним впливам.

4.3. Національний розвиток у контексті глобальної інформаційної еволюції

Сучасний процес глобалізації пов'язаний з розвитком загальноцивілізаційної інформатизації, зростаючим її впливом на всі сфери життя людей у планетарному вимірі. Власне, інтелектуальне буття людини та суспільства, за уявленнями сучасних дослідників, зумовлене станом інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності й розвитку. Стрімкий розвиток найбільшої сучасної інформаційної бази, ноосферного, за В. Вернадським, явища, на сьогодні вже набув того рівня впливу, який дає змогу на базі сучасного знання, досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування шляхом науково-технічного розвитку й соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження. Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, у прогностичному передбаченні напрямів розвитку, у глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому, за переконанням ряду українських дослідників, «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної властивості, є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу»²²³.

На важливу особливість загальноцивілізаційної інформаційної бази вказує Р. Абдєєв, говорячи про основні рівні самоорганізації суспільства: на першому етапі домінував пізнавальний аспект, на другому – енергетичний, а на третьому – інформаційно-управлінський, причому заперечування одного напрямку іншим

²²³ Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення: монографія. – К.: МАУП, 1998. – С. 8.

означало не відмову від досягнутого різноманіття, а зміну генеральної лінії розвитку, за якої все цінне, що було досягнуте раніше, зберігалось й набувало подальшого розвитку²²⁴.

Уже сьогодні загальноцивілізаційна інформаційна база, в принципі, дає змогу глобальній інтеграції людських ресурсів для розв'язання найважливіших проблем економічного, політичного, соціального та духовного розвитку. Зокрема, в економічній сфері розвиток глобальної інформаційної бази дає можливість оперативного розвитку і впровадження найновіших технологій на базі здобутків науки різних країн та відчутнішого зменшення того дубляжу й втрат, про які так багато говорилося в публікаціях періоду так званого «інформаційного вибуху» 50–60-х років минулого століття. Глобальна інформаційна база дає дедалі більше можливостей для досягнення дієвості в регулюванні економічних процесів у відносинах між державами, союзами держав, економічними регіонами в планетарному вимірі, створення в рамках цих утворень великих господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, усіх видів товарів (у тому числі інформації, що об'єктивно сприяє розвитку глобальної інформаційної бази), фінансових ресурсів. Останнє дуже характерне саме для нинішнього етапу розвитку, коли в процесі нерівномірного входження в інформаційну епоху найбільш розвинуті країни мають у своєму розпорядженні значні інвестиційні можливості. Водночас, оскільки «капітал є важливим інгредієнтом виробництва, країни мусять конкурувати між собою за його залучення», хоча «це негативно позначається на їхній здатності оподатковувати та регулювати його»²²⁵.

Можна говорити про перспективи впливу глобальної інформаційної бази на процес зближення внутрішніх економічних умов у різних державах. Варто додати, що наявний досвід, пов'язаний з розвитком цього процесу, показує паралельне «зближення умов» поряд з економічною також і в інших сферах суспільної діяльності.

²²⁴ Абдеєв Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 315.

²²⁵ Сорос Д. *Джордж Сорос про глобалізацію*. – К.: Основи, 2002. – 173 с.

І на певному етапі таке зближення може призводити до уніфікації. Тобто в цьому процесі, як і в будь-якому іншому об'єктивному процесі, є свої негативні аспекти. Проте з певним застереженням можна погодитися з думкою О. Білоруса про те, що саме «міжнародна економічна інтеграція і кооперування стануть у першій половині ХХІ ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворення (це було і в ХХ ст.), а й головними факторами та визначатимуть масштаби, темпи і пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу і картину нової глобальної економіки»²²⁶. Характерною особливістю сучасного впливу глобальної інформаційної бази на політичну сферу життя суспільства є створення наднаціональних, наддержавних структур, у діяльності яких виявляється тенденція до координації політичних процесів глобального рівня, розв'язання найскладніших міждержавних регіональних проблем світового значення на основі позитивного загальносуспільного досвіду, здобутків сучасної наукової думки. Водночас важливою є також та обставина, що найвпливовіші міжнародні організації, як ООН, Рада Європи та ін., намагаються здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні, надання допомоги в переході до правової держави й демократичного суспільства країнам, що роблять вибір курсу на демократичні перетворення в посттоталітарний період свого розвитку.

Вплив загальноцивілізаційної інформаційної бази на духовний світ людства пов'язаний зі зростаючими можливостями долучення до найвищих здобутків людського духу, духовно-ціннісних орієнтирів загальнолюдського масштабу більших мас населення Землі, включенням їх у процес розвитку високої моралі, духовно-ціннісних орієнтирів різних рівнів побутування, загальнокультурного розвитку, створення належних умов для зростання інтелектуальної спільності людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності. Удосконалення засобів задоволення інформаційних потреб у духовній сфері створює можливості для розвитку віротерпимості, пошуку

²²⁶ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – 301 с.

шляхів для взаєморозуміння в найскладніших міждержавних, між-національних, міжкласових та інших суперечностей.

Нова епоха, нові можливості доступу до інформації дають потенційну можливість пом'якшити, а в принципі й ліквідувати соціальні болячки людства, характерні для минулих епох і сучасності, торувати дорогу в майбутнє через демократію, соціально справедливе «суспільство знань», яке намагаються сьогодні розвивитися через роки та спрогнозувати провідні вчені сучасності. Мобілізація наявних загальносуспільних інформаційних ресурсів, а також інформаційних ресурсів кожної нації, держави в принципі створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної суспільної організації в поєднанні з місцевою специфікою, сприяє реалізації можливостей гармонійного розвитку людини як творчої індивідуальності й свідомого повноцінного члена всієї системи соціальної спільності, до якої вона належить. Реалізація такої тенденції в процесі розвитку людської цивілізації набуває більшої актуальності та з розвитком суспільства входить у систему основних показників його життєздатності.

До сказаного вище про найрельєфніше проявлені в сьогоденні основні позитивні риси впливу загальноцивілізаційної бази на суспільні перетворення в період переходу до постіндустріальної, інформаційної епохи потрібно додати одне істотне застереження: розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного розв'язання актуальних суспільних проблем. Реалізація цих умов залежить від ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості суспільства, рівень розвитку користувача.

Процеси глобалізації, що базуються на загальноцивілізаційній інформатизації, виявляють також й істотні негативні тенденції у своєму розвитку. Ці тенденції не є прямим наслідком розвитку самої бази. Вони – результат використання наявних інформаційних ресурсів у шкідливому для людства чи певних його частин напрямі, або ж є наслідком помилкового використання інформації.

Головною причиною таких негативних наслідків для інформаційної бази суспільства є нерівномірність розвитку і, як наслідок, нерівномірність входження в глобальний інформаційний простір суб'єктів його використання. У цьому разі під суб'єктами маються на увазі не лише державні, національні суспільні утворення, а й будь-які інші

соціальні об'єднання, усі інші учасники процесу глобальної інформатизації, що впливають на цей процес і відчують його вплив.

На базі аналізу суспільної практики сьогодення всі суб'єкти глобального інформаційного простору можна умовно поділити на чотири основні групи:

– ті, що на сьогодні слабо включені у світову інформаційну мережу, не мають технологічних можливостей для обробки інформації, у незначних обсягах поставляють інформацію у світову інформаційну базу, практично не адаптують використовувану із зовнішніх джерел інформацію і, таким чином, зазнають її неконтрольованого впливу;

– ті, що не мають більш-менш задовільних технологічних можливостей для цілеспрямованого відбору потрібної інформації з глобальної системи джерел, мають змогу з певною адаптацією її використовувати для власного розвитку, однак на цьому етапі розвитку не можуть як повноправні партнери основних виробників нової інформації позиціонуватися на світовому ринку інформаційних послуг із власною інформацією;

– ті, які користуються можливостями світового інформаційного простору на базі використання певного асортименту сучасних технологій відбору, збереження й поширення інформації, організують у певних сферах інформаційної діяльності виробництво власного інформаційного продукту і є учасниками роботи ринків інформаційних послуг, реалізуючи на них свій інформаційний продукт;

– ті, що, використовуючи найновіші технології, у тому числі у сфері організації праці, високоефективно реалізують можливості світової інформаційної бази, виготовляють інформаційні продукти з урахуванням власної ідеології, власного виміру «якості життя», утверджують свої уявлення про якість життя у світі за допомогою просування власних інформаційних продуктів, диференційованих для різних категорій користувачів, відповідно до уявлюваної їхньої ролі в системі глобальних взаємовідносин.

Остання група може бути яскраво представлена сучасними транснаціональними медіа-корпораціями з величезними за обсягами надприбутками. Як справедливо зазначає О. Зернецька, «стратегія диверсифікації мультимедіа – ТНК через операції злиття, придбання, створення стратегічних альянсів з міжнародними, міжміськими

та локальними телефонними компаніями, супутниковими, кабельними й телерадіомовними системами та комп'ютерними фірмами суттєво розширює глобальні стратегії мультимедіа-імперій і розцінюється їхніми власниками як перепустка в ХХІ ст.»²²⁷.

Отже, наявність системи нових внутрішньоцивілізаційних протистоянь, впливів і суперечностей від характерних для індустріального суспільства енергетичних до інформаційних, інформаційно-технологічних у наш час стала доконаним фактом. І зроблені наприкінці минулого тисячоліття прогнози справдилися: «усупереч егалітарним стереотипам постіндустріальної романтики, з'явився привид нової глобальної ієрархії, що енергійно реалізує проект багатоярусного станового світу»²²⁸.

Треба зазначити, що всезростаючі обсяги нової інформації, які має в розпорядженні людство, її доступність у будь-якому регіоні світу, високий рівень поінформованості громадськості в різних частинах світу про найважливіші суспільно значущі події не зробили повністю неможливим термоядерний, хімічний або із застосуванням біологічних бойових матеріалів фінал земної цивілізації. До того ж використання глобальної інформаційної бази, введення в її структури навмисно спланованої дезінформації вже стало обов'язковим компонентом сучасних збройних конфліктів і просто загострення міждержавних, міжнаціональних відносин. Тим самим при переході до інформаційної епохи розвиваються методики відповідних новій епосі «тихих» інформаційних, але за наслідками далеко не менш руйнівних війн.

Нерівномірність реального доступу до інформації, або ж, за О. Неклессою, явище нової глобальної ієрархії, створює передумови також і для інших, негативних проявів глобалізації. Зворотним боком світового розподілу праці продовжує існувати економічна нерівноправність, що виявляється, зокрема, у стрімкому наростанні

²²⁷ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – 351 с.

²²⁸ *Неклесса О.* I ordo quardo – четвертий порядок: пришестя постсучасного світу // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика / уклад. І. Ф. Кононов (наук. ред.), В. П. Бородачов, Д. М. Топольський. – Луганськ: Альма-матер; Знання, 2002. – С. 26–48.

екологічних проблем у регіонах, які стають придатками в масштабі світового господарювання, у районах з концентрацією підприємств із шкідливим виробництвом, де великі, насамперед транснаціональні, компанії здобувають додаткові прибутки за рахунок економії коштів на нейтралізацію шкідливих відходів виробництва та відновлення загубленої природи.

Д. Сорос вказує на негативний бік глобалізації, пов'язаний із втраченою великою кількістю людей соціального захисту, з тим, «що багатьох глобальні ринки поставили в становище ізгоїв». На його думку, глобалізація спричинила нерациональний перерозподіл ресурсів між приватними та суспільними товарами. Вона пов'язана також з реально існуючою можливістю фінансових криз, що зазвичай сильніше вражають економіки країн, що розвиваються. Ця теза знайшла своє особливо переконливе підтвердження на прикладі недавньої глобальної економічної кризи і її найпомітнішого у Європі відбитку саме на українських реаліях.

Оскільки інформаційна база суспільства стає ефективнішим інструментом у всіх сферах його діяльності, варто звернути увагу на ще одне застереження Д. Сороса: «Надмірно покладатися на ринкові механізми доволі небезпечно... Самі по собі вони не здатні задовольняти колективні потреби, такі як закон та порядок чи підтримка самого ринкового механізму. Неспроможні вони й гарантувати соціальну справедливість. Ці “суспільні товари” можна забезпечити лише за допомогою політичного процесу»²²⁹.

Особистісний аспект проблеми глобалізації в інформаційній сфері пов'язаний із зростаючими можливостями використання інформаційної бази суспільства для великих інформаційних структур (ТНК) порівняно з можливостями окремої конкретної людини. У зв'язку з цим дослідники фіксують стрімко зростаючу тенденцію впливу на суспільство в цілому та на кожного з його членів зокрема засобів масової інформації, загострення проблеми маніпулювання інформацією. Їхні побоювання викликає проблема адаптації в середовище інформаційного суспільства, що швидко формується, значної частини людей, не пов'язаних зі сферою інформатизації, у чому таїться небезпека розриву між

²²⁹ Сорос Д. Джордж Сорос про глобалізацію. – К.: Основи, 2002. – С. 19–20.

«інформаційною елітою» (людьми, що займаються розробкою інформаційних технологій) і споживачами²³⁰.

О. Зернецька в концентрованому вигляді підсумовує результати досліджень стосовно ще однієї надзвичайно важливої проблеми, пов'язаної з наявним негативним досвідом глобалізації в інформаційній сфері. Вона говорить про «олігархічне домінування мультимедіа-імперій з їхнім основним продуктом – масовою культурою та руйнацію автентичних культур народів, відчуження права на комунікацію, загрозу екології культури в цілому»²³¹.

З урахуванням усього комплексу позитивних і негативних факторів функціонування інформаційної бази суспільства в процесах глобалізації та переходу до нової епохи закономірним буде питання про долю національного розвитку, проблему національної ідентифікації в нових умовах. Для України це питання особливо важливе. Адже Українська держава й сьогодні продовжує стикатися з комплексом проблем і соціальних наслідків, пов'язаних із функціонуванням перехідної економіки та докорінної перебудови в усіх сферах суспільного життя.

З одного боку, невеликий вплив національної традиції державотворення й супротив національної самосвідомості в Україні процесу глобалізації полегшує перебіг суспільної трансформації у зв'язку з вимогами нової епохи. Однак, з іншого боку, перехід до нової, інформаційної епохи має базуватися на вдосконаленні соціальної структури, національному розвитку в нових умовах. Альтернативою безнадійного відставання при цьому є забезпечення випереджаючого розвитку економіки й соціальної сфери, створення структур випереджаючого розвитку, основою яких є постійно зростаючий сукупний людський потенціал і формування «методами соціальної інтеграції інформаційного поля як основи інтелектуального середовища»²³². При цьому, згадуючи мудрий афоризм про те, що «будь-яке порівняння шкунтильгає», важко

²³⁰ *Гиляревский Р. С.* Основы информатики: курс лекций. – М.: Экзамен, 2004. – С. 14.

²³¹ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – С. 333.

²³² *Україна: інтелект нації на межі століть: кол. моногр. / кер. авт. кол. В. К. Врублевський.* – К.: Інтелект, 2000. – С. 467, 483.

не визнати його «шкутильгання» при наявних спробах зіставлення рівня розвитку країн нинішнього СНД із лідерами сучасної ринкової економіки як беззаперечного свідчення якщо не безнадійного, то дуже значного й беззаперечного в історичній проекції відставання та безперспективності. Адже ні для кого не є секретом, що перебудова господарського механізму постсоціалістичних країн згідно з потребами ринкової економіки і, що теж суттєво, з рекомендаціями зарубіжних консультантів залишила за межами ефективного використання значну частину економічного, наукового, високопрофесійно підготовленого кадрового потенціалу цих країн.

Лише на прикладі української науки при цьому можна згадати цілий спектр всесвітньо відомих наукових шкіл – від філософської до кібернетичної²³³. Хронічне недофінансування й слабка заінтересованість управлінських структур у використанні здобутків вітчизняної науки в процесі розвитку суспільної діяльності відчутно позначилися на їхніх можливостях, а в деяких питаннях узагалі знімає з рахунку діючих. Однак на сьогодні країни СНД, і серед них Україна, ще мають внутрішній потенціал для достойного входження в майбутнє. Хоча ресурс часу для якісних перетворень, що дедалі більше проявляється в останні роки, уже вичерпується. У пропонованій градації країн на старті інформаційної епохи видається аргументованим розмістити їх сьогодні між другою та третьою групами. І вже найближчі роки покажуть, знайде українське суспільство в собі силу вивільнити наявний потенціал і рушити оптимістичним шляхом – шляхом розвитку чи ні. Принаймні на сьогодні ще не видається популістським, декларативним заклик до активної інформатизації, інноваційного розвитку як безальтернативного шляху України в майбутнє.

Стосовно розвитку українського суспільства в напрямі інформатизації, можна зробити висновок, що найважливішою ланкою в період переходу до інформаційної епохи в наявному ланцюгу проблем є необхідність, поряд з відпрацюванням концепції, організації практичної роботи з наповнення й ефективного використання відповідної системи заходів в інтересах прискореного розвитку

²³³ *Сергієнко І. В.* Інформатика в Україні: становлення, розвиток, проблеми. – К.: Наук. думка, 1999. – С. 169.

інформаційних технологій. При цьому мають враховуватися характерні особливості нової епохи, у яку входить людство, пов'язані з розвитком якісно нових форм відносин між людьми, націями, державами. Відносин, на які поступово щораз менше накладатиметься фактор відстаней, географічних бар'єрів, кордонів, традицій будь-якого виду суверенності, крім права власності, насамперед права на інтелектуальну власність, власності на інформаційні бази.

У зв'язку з цим закономірно виникає питання про долю держави й нації в новому суспільстві, про перспективи їхнього розвитку на новому етапі розвитку людства. На перший погляд ці перспективи не досить оптимістичні. І справа тут не в низькій дієвості гучних акцій антиглобалістів порівняно з усвідомленими ефективними економічними, політичними, нерідко воєнними та іншими діями глобалізаторів. Ще ніколи закономірності суспільного розвитку не визначалися наслідками мітингової демократії.

Песимізм значною мірою породжується стрімким зростанням впливу транснаціональних мультимедіа-корпорацій, нечисленних, але могутніх олігархічних утворень з їхнім основним продуктом – масовою культурою, що вже нині руйнує автентичні культури народів, створює умови для відчуження права на вільний вибір і доступ до потрібної інформації, загрозу екології самобутніх та багатих культур народів світу. Очевидно, не потрібно доводити, що можлива втрата культурної спадщини чи значної частини культурної спадщини людства під дією цих факторів означає відкладену на певний час, але все ж невідворотну катастрофу для розвитку цивілізації, є чітко вираженим шляхом до виродження.

Альтернативою такому розвитку подій може бути не збільшення кількості протестних акцій, не спроби пригальмувати загальноцивілізаційні процеси суспільних перетворень. Вона, очевидно, у використанні досягнень того ж таки технічного прогресу, у збереженні й розширенні наявних у розпорядженні кожної нації, кожної держави можливостей для розвитку, який нині немислимий без доступу до сучасних інформаційних масивів, без продукування нової різноманітної інформації. Із входженням у нову, інформаційну епоху перспективи збереження й розвитку будь-якої людської спільності зумовлюються її ставленням до виробництва основного продукту епохи – виробництва інформації. Тому, розглядаючи долю

держави як суспільного інституту, не можна погодитися з висловлюваними сьогодні твердженнями про її відмирання внаслідок процесів глобальної інформатизації та здійснюваної під її впливом всезагальної уніфікації.

Певні регіональні регулятивні механізми для організації виробництва, у тому числі інформаційного, для забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів, розвитку суспільства в цілому залишаються, очевидно, необхідними і в майбутньому. Зрештою у їх існуванні для гарантії ефективного впровадження свого продукту на певній території зацікавлені й транснаціональні корпорації. Питання в такому разі, очевидно, доцільно формувати по-іншому: чи залишиться серед функцій державних механізмів функція захисту інтересів певного регіону, певної держави, нації, самобутньої структури її складових? За яких умов можливе збереження й розвиток націй на інформаційному етапі розвитку цивілізації?

Досвід суспільних перетворень, пов'язаний із проявом глобальної тенденції переходу до постіндустріального, інформаційного етапу розвитку, уже сьогодні дає підставу для висновків про те, що, поперше, історичну перспективу матимуть національні спільності, спроможні на суспільно значущий внесок у розвиток та ефективне використання загальноцивілізаційної інформаційної бази, умілу організацію найважливішого для нашого часу виробництва – виробництва інформації.

По-друге, будь-яка з існуючих націй сьогодні має перспективу для свого збереження й розвитку за умови опори на власну інформаційну базу як повноправну складову глобального інформаційного простору. При цьому під повноправною складовою розуміється база, поповнювана постійно важливою, суспільно значущою інформацією. Звичайно ж, генеруючи інформацію для своєї інформаційної бази, для реалізації тих чи інших міжнародних проектів, вона має співвідносити нову інформацію з уже наявною в глобальному інформаційному просторі, використовувати існуючі вже масиви інформації в нерозроблених нею напрямках. І тому повинна мати механізми вивчення, ефективного відбору і використання необхідних інформресурсів. Проблема дієвого використання продуктованих уже інформресурсів є важливою саме в нинішній період, період входження в нове

суспільство у зв'язку з технологічними особливостями зближення сучасних інформаційних процесів з виробництвом і перетворенням самого процесу інфотворення в невід'ємну складову виробничих процесів. Ця проблема є особливо важливою для України та країн СНД, для яких існує лише інноваційний шлях достойного входження в міжнародну спільноту.

Задля розв'язання цієї проблеми «...Україна прагне конструктивного міжнародного діалогу, участі в глобальних міжнародних проектах, до багатого- і двостороннього співробітництва. Унікальне геополітичне розташування, багаті природні ресурси, родючі землі, перспективна важка промисловість (літакобудування, металургія, видобування, вугілля), працьовитий люд та ряд інших характеристик об'єктивно вводять її в розряд найбільш цікавих і перспективних держав міжнародного поділу праці, співробітництва»²³⁴.

Слід зазначити також, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільноті, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спираючись на використання якостей властивої їм ментальності²³⁵.

Цей фактор підкріплюється можливістю вивільнення і використання в інтересах сучасного прогресу культурних у широкому значенні цього слова надбань попередніх поколінь певної нації, з усією своєрідністю їхнього світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг. Уже сьогодні світова практика демонструє ефективність такого поділу праці. У світі цінуються швейцарські годинники, японська телерадіотехніка, китайський фарфор тощо. З урахуванням специфіки сучасного етапу розвитку суспільства можна стверджувати, що перспективи розвитку націй у процесі переходу до інформаційної епохи пов'язані з певним набором обов'язкових факторів.

²³⁴ *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Досвід соціально-філософського аналізу. – К.: Тов. Атлант ЮЕмСі, 2006. – С. 74.

²³⁵ *Починок Б. В., Чорний І. П.* Про феноменологію ментальності у підприємстві // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: тези доповідей та матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Луцьк, 18–23 черв. 1994 р.). – Луцьк, 1994. – С. 141–142.

По-перше, вони мають зробити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційної інформаційної бази, для цього створити конкурентоспроможні механізми для творення нової і використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних фахівців, удосконалювати різноманітні форми залучення більшої кількості представників певної людської спільності до процесу інфотворення.

По-друге, враховуючи процеси глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації в міжнародному розподілі праці. Потрібно зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання напрацьованої національної інформаційної основи, спадщини минулих поколінь у розв'язанні актуальних проблем сьогодення, генеруючи необхідну, оригінальну, сформовану на багатстві національних традицій нову, суспільно значущу інформацію.

По-третє, використовуючи наявні можливості нації та держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

По-четверте, для України, країн СНД у їхньому нинішньому становищі дуже важливим є організація процесу вдосконалення організації державного урядування на сучасній інформаційній основі. Для цього важливим є формування сучасної інформаційної основи цього виду суспільної діяльності, аналіз відповідного зарубіжного досвіду, організація своєчасного інформаційного супроводу діяльності управлінських структур, створення ефективних механізмів ув'язування актуальної для використання інформації з виробництвом, налагодження швидкого впровадження інноваційних технологій, адже «безперервний науково-технічний прогрес інформаційної цивілізації буде здійснюватись еволюційно на основі дальшого вдосконалення інформаційної бази і безпаперової технології управління»²³⁶.

²³⁶ Україна: інтелект нації на межі століть: кол. моногр. / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інтелект, 2000. – С. 316.

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження й розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою, полягає, очевидно, у самій логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають щораз складніші проблеми, для розв'язання яких дедалі частіше потребується мобілізація не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, добуті всіма націями й народами планети в усій їхній багатогранності сприйняття й освоєння навколишньої дійсності, у загальному цілому і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилося людство. І чим різноманітнішим, багатограннішим є досвід і, відповідно, інформація, у якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою.

У зв'язку з цим, без надмірного оптимізму, однак, можна прогнозувати, що нова інформаційна цивілізація, яка сьогодні народжується, зможе краще оцінити значення вільного, безперешкодного розвитку націй, ніж нинішня індустріальна, значення наявних у її розпорядженні корисних копалин. І тим самим забезпечить себе необхідним резервом життєздатності.

4.4. Якість наукової інформації – критерій інноваційного розвитку

Сучасні дослідження переконують у різкому зниженні сьогодні і, тим більше, уже в недалекому майбутньому потреб людства в нетворчій праці ²³⁷. Ця найпродуктивніша з усіх відомих видів праці базується на науковій інформації. Розвиток наукової інформації в структурі інформаційних ресурсів прямо пов'язується з перетворюючою діяльністю суспільства, і цей розвиток є важливим показником життєздатності нації та держави в інформаційному суспільстві. Внесок кожної нації, держави в загальноцивілізаційні

²³⁷ Постчеловечество / науч. ред. М. Б. Ходорковский. – М.: Алгоритм, 2006. – С. 7.

інформаційні надбання визначатиме і нині вже більшою мірою визначає місце кожної нації та держави у світовій суспільній ієрархії.

Рівень інноваційного розвитку сучасної України, на жаль, наближається до тієї позначки, за якою про вітчизняну науку вже стає прийнятним говорити лише як про традиційний, хоча й малоприслужний атрибут суспільної структури сучасної України. У колах посадовців, орієнтованих лише на зарубіжні інноваційні процеси, уже культивуються думки про непотрібність такого тягаря, як фінансування вітчизняної науки, для бюджету сучасної України, усе частіше побутують байдужі до національних інтересів і водночас наївні уявлення про те, що «усе, що нам потрібно, ми зможемо купувати на Заході». Поширення таких настроїв в управлінській сфері є шкідливим для українського суспільства не лише демонстрацією невігластва, що провокує зміцнення нігілістичного ставлення до вітчизняної науки в широкому сенсі в громадській думці й таким чином, фактично, привчає суспільство до поступової ліквідації цього виду діяльності. На інформаційному етапі розвитку Україна ризикує поступово прийти до відмови від виробництва основного для нашого часу продукту – інформації в її найвищому науковому вигляді – і через це втратити перспективу національного розвитку.

З огляду на чіткий прояв цієї тенденції в Україні, ставленням до вітчизняної науки визначається, на яке місце в новій світовій ієрархії інформаційного суспільства в недалекому майбутньому буде претендувати Україна, українська нація. Ми можемо зеконіти на вітчизняній науці, на розвитку вітчизняних технологій і повністю перетворитися у споживачів наданих нам провідними країнами інформаційних продуктів. Звичайно ж, на їхніх умовах і з урахуванням їхніх інтересів. У зв'язку з цим ми маємо бути готовими не лише до засилля уніфікації, згорання процесу самобутнього національно-культурного розвитку, а й до багатьох економічних, політичних та інших рішень держав-лідерів сучасного суспільства, що перекладають проблеми власного розвитку на плечі держав, які є суб'єктами глобального впливу. І, навпаки, при забезпеченні розвитку вітчизняної наукової діяльності, інноваційного суспільства створюються можливості для достойної участі України в міжнародному розподілі праці, національний розвиток набуває нової перспективи, нових якісних здобутків.

При цьому теза про те, що розвиток інформаційного суспільства відбувається за напрями найбільш ефективного використання інформаційних ресурсів, є особливо актуальною саме для наукової інформації, найбільш дієвої в процесі сучасного суспільного розвитку.

Розроблення сучасних методик вимірювання критеріїв ефективності сучасної науки є дуже важливою та актуальною справою, оскільки забезпечує можливість розв'язання доволі складної для українського суспільства проблеми дієвого адміністративного управління науковою діяльністю, що має ув'язувати інтереси суспільства з його науковою складовою. В оптимальному варіанті це управління має забезпечувати ефективний науковий супровід як національного, так і загальносуспільного розвитку, створюючи якомога менші перешкоди творчому пошуку та сприяючи продуктивному використанню його результатів. Про те, що ця проблема ще далеко не розв'язана говорить доволі популярна точка зору з коренями в традиційних підходах до наукової діяльності, пов'язана з висновком про непередбачуваність і слабку формалізованість заняття наукою як різновидом творчості.

Як зауважується в передмові збірника праць «Наукометрія і експертиза в управлінні наукою», ці обставини стають причиною того, що ставлення до наукової діяльності можна порівняти з полем, у якому в землі дримає насіння...яке «поливати» потрібно рівномірно, оскільки апріорі не зрозуміло, де насіння є, а де немає, де воно корисне, а де бур'ян. Поки ж формальні оцінки взагалі й наукометричні зокрема допомагають боротися лише з явними «кущуватими» бур'янами, що вже вирости, або ж локалізувати явно пусті ділянки ²³⁸.

Таке образне порівняння заслуговує на особливу увагу з огляду на те, що на нинішньому етапі взаємовідносин воно доволі вичерпно характеризує відносини адміністративних органів з науковою спільнотою в чималій кількості країн, що не належать до лідерів інформаційного суспільства. Це порівняння можна застосувати і до українських реалій. При цьому врожай (результати наукової діяльності)

²³⁸ Управление большими системами / Сборник трудов. Специальный выпуск 44 – Наукометрия и экспертиза в управлении наукой; [под ред. Д. А. Новикова, А. И. Орлова, П. Ю. Чеботарева]. – М.: ИПУ РАН, 2013. – С. 13.

очікують, часто не засіваючи (не ставлячи конкретних суспільно значущих завдань для розв'язання проблем, що стоять перед суспільством, однаково поливаючи/фінансуючи і корисну діяльність, і її імітацію, не вдаючись у зміст процесів, що відбуваються в науковому середовищі (де є насіння, а де немає), при цьому використовують лише поверхневі здобутки технологій інформаційного суспільства (формальні оцінки взагалі й наукометричні зокрема) для боротьби (з бур'янами, що вже вирости, або ж локалізувати явно пусті ділянки), підмінюючи таким формальним ставленням необхідне глибинне входження в проблеми реорганізації взаємовідносин науки та управління. При цьому найгіршим є, як уже зауважувалось вище, втрата в деяких представників управлінських структур взагалі будь-якого інтересу до результатів вітчизняної наукової діяльності (до врожаю на власному полі), перехід на використання «заморських продуктів», далеко не завжди корисних і якісних, але таких, що знімають усі турботи, затрати праці та не потребують приймати рішення, завдавати собі клопоту необхідністю реформування власних суспільних відносин у сфері виробництва наукової інформації. При цьому поле національної наукової діяльності перетворюється на с'як-так оброблюваний лужок, за типом славнозвісного англійського, що може мати лише декоративне значення.

Таким чином, частково байдужість до долі вітчизняної науки, частково відсутність бажання, а то й змоги державних чиновників розв'язувати стратегічні питання, занурюватись у складні проблеми взаємовідносин з наукою в процесі розвитку інформаційного суспільства, проблеми, обумовлені характерною для українського суспільства постійною політичною нестабільністю та відповідною їй ротацією керівних кадрів, підтримкою такої незаінтересованості зарубіжними конкурентами у сфері інноваційних технологій – усе це негативно позначається на долі української науки.

Очевидно, що й популярність теми введення наукометричних показників для визначення ефективності наукових досліджень, схвалювана донедавна в управлінських структурах услід за деякими експертами, також здебільшого обумовлена, як це парадоксально не звучить, не намаганням інтенсифікувати науковий процес, а, швидше, можливістю перекласти клопіт вивчення наявних проблем на аналіз формальних показників, заснованих на бібліометричній

інформації, пов'язаних з розвитком електронних баз даних, можливостями автоматичного розрахунку відповідних індексів.

Популяризація індексу Хірша ²³⁹ у визначенні ефективності наукової діяльності стала, крім усього іншого, даниною особливостям початкового періоду розвитку інформаційного суспільства, для якого характерне різке збільшення обсягів інформаційного виробництва, у якому за технократичними параметрами інформаційних обмінів губиться змістовна якість. У науку, таким чином, фактично повернулося з минулого право визначення якості, істинності наукових здобутків більшістю формально належних до наукового співтовариства його членів (через цитування). Життєздатність цього метода визнання в науці обумовлюється прихильністю до нього середняків з наукового співтовариства, які оволоділи комп'ютерними технологіями і за їхньою допомогою тиражують у багатоваріантних оновленнях напрацьовану ідею, обмінюються посиланнями із собі подібними. При цьому якщо багатоваріантність оновлення є певною мірою корисною, оскільки підвищує ефективність використання нової наукової інформації, хоча і з певним повторенням, то «мафія» організованого цитування є фактом деструктивним, як і будь-яке інше «організоване» визнання.

Орієнтація при прийнятті управлінських рішень, пов'язаних з організацією наукової діяльності, виключно на індекси цитування є методологічно необґрунтованою і, як говорять дослідники, може призводити до неефективних управлінських рішень ²⁴⁰.

Останнім часом панацеєю для визначення дійсного наукового внеску дослідника в сучасну науку стає факт його публікації в рейтингових зарубіжних журналах, у виступах на міжнародних конференціях з наступною підготовкою монографічних досліджень і підручників. На такий напрям оцінювання наукової діяльності пропонується орієнтуватись і управлінським структурам. Якщо провести певну аналогію з розвитком загальноінформаційного процесу,

²³⁹ *Hirsch J. E.* An index to quantify an individual's scientific research output // Proc. Natl. Acad. Sci. USA. – 2005. – Vol. 102, N 46. – P. 16569–16572.

²⁴⁰ *Орлов А. И.* Методологические ошибки ведут к неправильным управленческим решениям // Управление большими системами. Вып. 27. – М.: ИПУ РАН, 2009. – С. 59–65.

такий підхід можна порівняти із створенням пошукових систем, що є більш кваліфікованим рішенням пошуку необхідної наукової інформації та визначення її значущості від прикладного любительства. У науці він дає можливість визначити рівень статей, орієнтуючись на рівень видань, у яких вона здійснена, чи рівень наукової інформації в тезах, виходячи з рівня конференції.

Орієнтиром наукової значущості публікації також може бути розміщення її в наукометричних базах даних, що акумулюють статті журнального рівня подачі матеріалу, як, наприклад, Web of Science, Scopus чи Google Scholar тощо. Однак і при орієнтації на цей критерій наукової ефективності стикаємося з певними проблемами. Так, Академія Google (Google Scholar) відображає всі статті та книги, розміщені в Інтернеті, і водночас не розрізняє їх за якістю наукової інформації. Web of Science спеціалізується на наукових статтях, однак фіксує переважно англomовну наукову інформацію, не включаючи у свою наукометрію при цьому доповіді на конференціях і монографії. У Scopus ці види наукової інформації включаються, але очевидна перевага надається лише англomовним текстам.

Необхідно зазначити, що мовна тенденційність у підходах до міжнародної наукометрії є не єдиною проблемою при оцінюванні наукової об'єктивності цих орієнтирів рівня наукової діяльності. Продукована в наш час наукова інформація підпорядковується загальним характеристикам розвитку глобального інформаційного простору. І в цьому просторі знаходять своє відображення наукові та всі інші інтереси провідних країн-глобалізаторів. Поза всяким сумнівом ці інтереси знаходять своє відображення і в специфічних тематичних та інших інтересах міжнародних видань, у політиці, здійснюваній при формуванні наукометричних баз даних, в усіх інших міжнародних структурах, організованих для оцінювання ефективності наукової інформації. Ця обставина також має бути врахована при застосуванні міжнародних інструментів для керування вітчизняною наукою. До цього варто додати, що прагнення до набуття серйозного наукового авторитету за допомогою цих інструментів обертається також значною втратою часу, а це, у свою чергу, негативно позначається на процесі впровадження наукових результатів у практику.

Таким чином, підсумовуючи дискусію стосовно проблем керування наукою в сучасних умовах, дослідники справедливо

доходять висновку про те, що лише професійна експертиза може дати всебічну об'єктивну оцінку наукових результатів і заслуг; наукометричні показники служать інструментом підтримки прийняття рішень експертами ²⁴¹.

Широка міжнародна дискусія стосовно методик оцінювання ефективності сучасної наукової діяльності говорить як про актуальність цього питання в умовах розвитку інформаційного суспільства, так і про необхідність відмовитися від пошуку універсальної методики такого оцінювання. Наявний уже досвід у цій справі говорить про корисність тих чи інших із пропонованих методик в одних випадках і невиправданість їх використання в інших. Так, скажімо, усе більш критикований серед фахівців індекс Хірша, слабо відгукується на критерії корисності науковців з точки зору використання їхнього потенціалу для розв'язання локальних науково-технічних проблем, що стоять перед конкретною країною, водночас може якісно проілюструвати «оборотистість», енергійність дослідника в пропаганді тих чи інших ідей.

В основу визначення ефективності наукової діяльності має ставитися конкретно визначена суспільно значуща мета і, відповідно, розроблятися критерії оцінювання. Важливим питанням при цьому є забезпечення здійснення професійної, кваліфікованої експертизи. Очевидно, з огляду на зростаюче значення виробництва наукової інформації для суспільного розвитку, така оціночна діяльність має здійснюватись колегіально, відображаючи у складі відповідних оціночних структур й інтереси замовника, здійснення ним аналізу якості впровадження в суспільну практику здобутих наукових результатів, і кваліфікованих у цій тематиці наукових експертів, і представників сфери управління науковою діяльністю. Прикладом подібної організації експертної діяльності може служити Німецька наукова рада, що консультує федеральний уряд з питань наукових досліджень і вищої освіти. На підтвердження сказаному вище необхідно зазначити, що ця рада є однією з відомих міжнародних структур, що рекомендує орієнтацію на створення власних академічних

²⁴¹ Орлов А. И. Методологические ошибки ведут к неправильным управленческим решениям // Управление большими системами. Вып. 27. – М.: ИПУ РАН, 2009. – С. 12.

систем оцінювання та ранжування результатів НДР на базі альтернативних веб-методик обчислювання й індивідуальних систем індексування наукових публікацій у відкритих системах глобальної мережі Google з відповідним доопрацюванням методики колективами визнаних учених відповідно до специфіки галузі.

У Королівській академії мистецтв та наук Нідерландів також функціонує спеціальний комітет для визначення якісних критеріїв у соціальних (медичних та екологічних) гуманітарних дослідженнях для розуміння перспективного планування цих досліджень ²⁴².

За даними члена-кореспондента НАН України Л. Дубровіної ²⁴³, на сьогодні міжнародна наукова спільнота вже напрацювала значний досвід розробки методик оцінки ефективності наукової діяльності, що може бути використаний з відповідною адаптацією в інтересах ефективного розвитку вітчизняної науки. Так, заслуговує на увагу тенденція до відходу від поняття ефективності в гуманітарних дослідженнях у її економічному значенні й рекомендована заміна цього поняття орієнтацією на «результат» і «вплив», «практичний вихід», без обмежень кількості обчислення при цьому обсягів наукових праць. Важливим при цьому є також те, що науково-популярні роботи оцінюються і враховуються як впровадження в духовну сферу, у суспільний обіг нових знань ²⁴⁴. Ця позиція для української дійсності є особливо істотною, зважаючи на серйозні недоліки в цьому напрямі діяльності в інформаційному просторі України.

Л. Дубровіна звертає увагу також на те, що Американське товариство клітинної біології (*American Society for Cell Biology*)

²⁴² Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences: Quality indicators for research in the humanities – Interim report by the Committee on Quality Indicators in the Humanities, May 2011). – Mode of access: <http://www.researchtrends.com/issue-32-march-2013/evaluating-the-humanities-vitalizing-the-forgotten-sciences/>.

²⁴³ Дубровіна Л. А. Матеріали щодо тенденцій світової науки в галузі оцінювання ефективності діяльності наукових інститутів, підрозділів, окремих учених і дискусії в гуманітарній науці. Аналітична доповідь. – К.: НАН України, 2014. – 16 с.

²⁴⁴ Див. аналітичний огляд праць та концептуальні погляди зарубіжних учених: T. Kenyon. Defining and Measuring Research Impact in the Humanities, Social Sciences and Creative Arts in the Digital Age/ Knowl. Org. 41 (2014) No. 3, P. 249–257; Tim Kenyon is Associate Dean of Arts (Research) and a professor in the Department of Philosophy at the University of Waterloo, Waterloo, ON N2 L 3 G1, Canada.

пропонує комплексне оцінювання якості наукових статей здійснювати у першу чергу на базі аналізу тексту обґрунтування та інших документів, вивчення наукового змісту, викладеного заявником на папері, і лише як до допоміжного матеріалу звертатися до метрик журналу, у якому вони публікувалися. При цьому пропонується для оцінювання значення розробок розглянути як усі результати досліджень (у тому числі бази даних і програмне забезпечення), що мають додаватися до аналізу публікації, так і широкий спектр заходів впливу, включаючи його якісні показники, зокрема вплив на політику та суспільну практику²⁴⁵.

У згаданому вище спеціальному комітеті Королівської академії мистецтв та наук Нідерландів піддано критиці ігнорування при використанні чинних методик значної кількості наукової та науково-популярної продукції, що залишається за межами аналізу в індексах цитування, критикується ігнорування фактів публікації наукових результатів у електронних мережах і глобальній мережі Інтернет, що оприлюднює результати та показує комунікаційні можливості розвитку науки, її затребуваність суспільством.

Варто у зв'язку з цим зазначити, що порушення питання про наукове значення інтернет-ресурсів є дуже своєчасним, може, навіть дещо запізним на нинішньому етапі розвитку інформаційного суспільства і потребує лише розвитку відповідних достовірних методик. Нинішній рівень розвитку електронних інформаційних технологій уже сьогодні може забезпечувати таку достовірність.

Вивчаючи досвід удосконалення оцінювання ефективності наукових досліджень у США, Л. Дубровіна справедливо звернула увагу на досвід, що може бути особливо актуальним для розвитку інноваційної діяльності в Україні. У цьому випадку йдеться про застосування метричної системи Star metrics вимірювання ефективності інноваційних досліджень, конкурентоспроможності й науки США, що розробляється з кінця 2012 р. Дослідження, розпочате групою вчених з Мічиганського, Чиказького університетів та Університету Огайо, дало можливість проаналізувати ефективність проектів федеральних наукових агентств і дослідних інститутів з метою оцінювання

²⁴⁵ San Francisco Declaration on Research Assessment. – Mode of access: <http://www.ascb.org/dora-old/files/SFDeclarationFINAL.pdf>.

результатів інвестування в громадській сектори економіки. Головними завданнями проекту було встановлення єдиних правил обчислення впливу федеральних наукових досліджень на зростання наукового знання, соціальні результати, якість робочої сили та економічне зростання, оцінювання результатів наукових досліджень у галузі інновацій, конкурентоспроможності та науки, відстеження впливу федеральних науково-дослідних грантів і контрактів безпосередньо на результативність проведених досліджень²⁴⁶.

Наведені приклади говорять про фактичне посилення тенденції визначення цільових критеріїв, пов'язаних із задоволенням конкретних інтересів інноваційного розвитку, при визначенні ефективності наукової діяльності, про відмову від практики перекладення відповідальності за цей процес на редакції міжнародних рейтингових видань. Вони говорять також про зростаюче значення, яке надається сьогодні в наукових, управлінських колах різних країн світу, уточненню критеріїв оцінювання наукової діяльності в умовах інформатизації та глобальних конкурентних викликів у всіх сферах суспільної діяльності. Якість наукового виробництва стала критерієм успішності в сучасному світі. І досвід удосконалення відповідних параметрів наукової діяльності, вироблення дієвих критеріїв ефективності в науці сьогодні заслуговує на особливу увагу. Узагальнення цього досвіду та вироблення сучасних, ефективних критеріїв оцінки дослідної роботи в Україні має також стати тим важелем, за допомогою якого можна буде здійснити необхідну активацію в науковій сфері.

З точки зору національних інтересів у сфері виробництва наукової інформації критерії ефективності нової наукової інформації мають удосконалюватись з урахуванням:

– ступеня відповідності наукових здобутків тактичним і стратегічним запитам національного розвитку, пов'язаного із зовнішніми

²⁴⁶ Див.: Science and Technology in America's Reinvestment – Measuring the Effects of Research on Innovation, Competitiveness and Science. Weinberg B. A. et al. Science Funding and Short-Term Economic Activity // Science. – 2014. – Vol. 344, N 6179. – С. 41–43; Rosen R. et al. STAR METRICS: Measuring the Effect of Research on Innovation, Competitiveness and Science //10442/14080. – 2014. – С. 00: 13: 33; Sarli C. C., Carpenter C. R. An overview of measuring academic productivity and changing definitions of scientific impact // Missouri Medicine. – 2014. – Vol. 111, N 5.

та внутрішньосупільними викликами, необхідністю внутрішньої трансформації та адекватної дії для успішного реагування на них;

- оперативності одержання потрібних для національного розвитку наукових результатів, їхньої актуальності;

- доступного для національної економіки рівня затратності наукових досліджень і співвідношення цієї затратності з економічною ефективністю здобутих результатів.

До цих же критеріїв належить також раніше мало враховувана трансформаційна особливість еволюції самого наукового процесу, пов'язана:

- із співвідношенням нового і традиційного в науковому процесі;

- з використанням перевірених практикою наукових здобутків як критеріїв достовірності нових наукових результатів;

- із забезпеченням підтвердження наукового прогресу в погодженні нових напрямів наукового пошуку з виробленою всіма попередніми поколіннями логікою пізнавальної діяльності українського суспільства.

Визначивши оптимально можливі в умовах вітчизняних реалій критерії сучасного розвитку української науки на базі опори на здобутки вітчизняного наукового потенціалу, ще маємо можливість на рівноправних засадах узяти участь у міжнародному розподілі праці у сфері наукового суспільно значущого інфотворення. При збільшенні уваги до потреб вітчизняної науки, формуванні кваліфікованого суспільного запиту на вітчизняні наукові дослідження, унормуванні дуже важливого питання ефективного впровадження наукового доробку в практику суспільного життя українська наука може бути не лише рентабельною для державного бюджету, а й стати вагомим джерелом його наповнення, важливою підмогою національного розвитку на етапі глобальних перетворень.

4.5. Глобальні інформаційні ресурси в сучасному національному розвитку

В умовах зростаючих викликів, що постають перед сучасною цивілізацією, формування власного, ізольованого від зовнішніх впливів інформаційного потенціалу для успішного їм протистояння

у більшій кількості випадків стає непосильним завданням для будь-якої окремо взятої країни. Це твердження є правомірним навіть для США з їхньою могутньою економікою, передовою наукою, для країни, що з великим відривом лідирує сьогодні у світовому виробництві інформації. Адже наростаюча складність завдань потребує таких обсягів інформації для їх розв'язання, таких форм її організації та різноманітності способів трактування, яких у своєму розпорядженні не має навіть держава – творець Інтернету та найпотужніший виробник інформаційних ресурсів. І подібно генетичній різноманітності, різноманітність національна – це захист популяції *Homo Sapiens* від випадкових мінливостей долі²⁴⁷. Необхідні ресурси можуть бути сконцентровані лише на загальноцивілізаційному рівні, в усій багатогранності теоретичного та практичного сприйняття дійсності людством як цілісною системою.

Для вирішення завдань і найвищого, і нижчих рівнів складності в суспільній практиці, таким чином, формується глобальний інформаційний простір на базі інформаційного ресурсу загальноцивілізаційного значення, що формується, зберігається та використовується в інтересах розвитку всього суспільства та його складових. Цей ресурс є базою загальносуспільної інформатизації, на якій базуються глобалізаційні процеси, базується прогрес усіх націй та держав.

На сьогодні глобальний інформаційний простір, що контролюється та розвивається за допомогою відповідних технічних і правових засобів та організації міжнародного співробітництва, міжнародного розподілу праці, містить у своїх базах:

- найновішу інформацію про нові наукові здобутки в усіх сферах суспільної діяльності;
- інформацію про здобутки у сфері інформаційних технологій та інформаційного маркетингу;
- інформацію про правову базу міжнародної інформаційної діяльності та право, на базі якого функціонує інформаційний комплекс кожної держави чи нації;
- інформацію про структуру міжнародних і національних інформаційних ресурсів, розмішених у міжнародних і національних

²⁴⁷ *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – С. 240.

бібліотечних системах та архівних установах, про зміст розміщених у них фондів на різних системах носіїв, у тому числі каталоги оцифрованої інформації;

- інформацію про розвиток міжнародних інформаційних ринків;
- інформацію про економічні, політичні перетворення загально-суспільного масштабу, про здобутки культурного життя та ін.;

- інформацію про проблеми, що постають на порядку денному людства: екологічні, кліматологічні, соціальні тощо та пошук шляхів їх розв'язання;

- інформацію про проблеми внутрішньоцивілізаційного співжиття та зусилля щодо їх подолання.

При цьому глобальні комунікації створили залежність одних країн від інших ²⁴⁸. Власне, інтелектуальне буття людини та суспільства обумовлене станом інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності та розвитку ²⁴⁹. Об'єднання найбільш значущих інформаційних баз, ноосферне явище (за В. Вернадським), на сьогодні вже набуло того рівня впливу, який дає можливість на базі сучасного знання, сучасного досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування по шляху науково-технічного розвитку й соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження (наприклад, можливість термоядерної війни, соціальні експерименти в деяких країнах, засновані на використанні тероризму та людиноненависницького диктату). Така база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, та обумовлює появу механізмів самоурівноважування різних форм соціального життя ²⁵⁰. При цьому, як стверджують українські дослідники, «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності як його органічної властивості» є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу ²⁵¹.

²⁴⁸ *Почепцов Г. Г., Чужут С. А.* Інформаційна політика. – К.: Знання, 2008. – С. 29.

²⁴⁹ Глобальные трансформации и стратегия развития / О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко [и др.]. – К.: Ориане, 2000. – С. 59.

²⁵⁰ Там само.

²⁵¹ *Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення: монографія. – К.: МАУП, 1998. – С. 8.

Говорячи про основні рівні самоорганізації суспільства, Р. Абдеев вказує на важливу особливість загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів: на першому етапі домінував пізнавальний аспект, на другому – енергетичний, а на третьому – інформаційно-управлінський, причому заперечування одного напрямку іншим означало не відмову від досягнутого різноманіття, а зміну генеральної лінії розвитку, при якій все цінне, що було досягнуте раніше, зберігалось та одержувало подальший розвиток ²⁵².

Загальноцивілізаційна база вже сьогодні, у принципі, дає змогу глобальній інтеграції людських ресурсів для вирішення найважливіших проблем економічного, політичного, соціального й духовного розвитку, реалізації ідеї про державне об'єднання зусиль людства ²⁵³.

В економічній сфері, зокрема, еволюція глобальної інформаційної бази дає можливість оперативного розвитку та впровадження найновіших технологій на базі здобутків науки різних країн і відчутнішого зменшення того дубляжу і втрат, про які багато говорилося в публікаціях періоду так званого “інформаційного вибуху” 50–60-х років ХХ ст. Глобальна інформаційна база дає змогу більшою мірою добиватися дієвості в регулюванні економічних процесів у відносинах між державами, союзами держав, економічними регіонами в планетарному вимірі, створення в межах цих утворень впливових господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, усіх видів товарів (у т. ч. інформації, що об'єктивно сприяє розвитку глобальної інформаційної бази), фінансових ресурсів. Останнє дуже характерне саме для нинішнього етапу розвитку, коли в процесі нерівномірного входження в інформаційну епоху найбільш розвинуті країни мають у своєму розпорядженні значні інвестиційні можливості. Водночас, оскільки «капітал є важливим інгредієнтом виробництва, країни мусять конкурувати між собою за його залучення», хоча

²⁵² Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 315.

²⁵³ Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – С. 84.

«це негативно позначається на їх здатності оподатковувати та регулювати його»²⁵⁴.

Розглядаючи перспективну сторону впливу глобальної інформаційної бази на процес «зближення внутрішніх економічних умов у різних державах», зазначимо, що в цьому процесі, як і в будь-якому іншому об'єктивному процесі, є і свої негативні аспекти. Але з певним застереженням можна погодитись із думкою О. Білоруса про те, що саме «міжнародна економічна інтеграція і кооперування стануть у першій половині ХХІ ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворення (це було і в ХХ ст.), а й головними факторами і визначатимуть масштаби, темпи та пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу та картину нової глобальної економіки»²⁵⁵.

Створення наднаціональних, наддержавних структур, у діяльності яких проявляється тенденція до координації політичних процесів глобального рівня, розв'язання найскладніших міждержавних регіональних проблем світового значення на основі позитивного загальносуспільного досвіду, здобутків сучасної наукової думки є характерною особливістю сучасного впливу глобальної інформаційної бази на політичну сферу життя суспільства. ООН, Рада Європи та інші найвпливовіші міжнародні організації намагаються здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні.

Однак останнім часом, з розвитком глобальної інформатизації, зростанням ресурсів глобального інформаційного простору, що впливають на зростання самосвідомості та впливу держав і націй на міжнародні процеси, більш рельєфно проявляються ознаки можливого розвитку світопорядку в напрямі бімультіполярності. До того ж дослідники покладають на розвиток цих процесів надії з точки зору можливості відновлення глобальної рівноваги у світі. Більшої чіткості набувають ще ширші ідеї, на сьогодні у зібраному вигляді сформульовані Л. Шершньовим: не ламаючи існуючу сис-

²⁵⁴ Сорос Д. Про глобалізацію. – К.: Основи. – 2002. – С. 18.

²⁵⁵ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – С. 66.

тему міжнародних відносин, що базується на ООН, у модель світопорядку, що стихійно формується, необхідно включити нові механізми, нові технології – цивілізаційні²⁵⁶.

Вплив загальноцивілізаційної інформаційної бази на духовний світ людства пов'язаний із зростаючими можливостями долучення до найвищих здобутків людського духу, моралі, загальнокультурного розвитку, створення дієвих умов для зростання інтелектуальної спільності людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності²⁵⁷. Удосконалення засобів задоволення інформаційних потреб у духовній сфері створює можливості для розвитку віротерпимості, пошуку шляхів для взаєморозуміння у найскладніших міждержавних, міжнаціональних, міжкласових та інших суперечностях. Можна погодитись у зв'язку з цим зі зробленим українськими науковцями висновком «про недоречність за сучасних умов поділу людства на протилежні соціальні системи та практичну шкідливість абсолютизації особливостей суспільного розвитку»²⁵⁸.

Нові можливості доступу до інформації дають змогу пом'якшити, а в принципі – і ліквідувати соціальні болячки людства, характерні для минулих епох і сучасності, шукати дорогу в майбутнє через демократію, соціально справедливе «суспільство знань». Мобілізація наявних загальносуспільних інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору, а також інформаційних ресурсів кожної нації, держави створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної суспільної організації у поєднанні з місцевою специфікою, сприяє реалізації можливостей гармонійного розвитку людини як творчої індивідуальності та свідомого повноцінного члена всієї системи соціальної спільностей, до якої вона належить. Реалізація цієї тенденції в процесі розвитку людської цивілізації набуває більшої актуальності і з розвитком суспільства все більше входить у систему основних показників його

²⁵⁶ *Шершнев Л. И.* «Зеленая книга» Муаммара Каддафи в диалоге цивилизаций. XXI век // XXI ст.: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали II міжнар. наук.-теор. конф. 29–30 трав. 2003 р. – К.: Фенікс, 2003. – С. 11.

²⁵⁷ *Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення: монографія. – К.: МАУП, 1998. – С. 8–10.

²⁵⁸ Там само. – С. 10.

життєздатності. Водночас слід наголосити, що розширення доступу до інформації, загалом, створює лише умови для позитивного вирішення актуальних суспільних проблем. Розвиток подій, реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості суспільства, рівень розвитку людини.

Стосовно перспектив розвитку українського суспільства, то можна було б погодитися з думкою Ю. Пахомова стосовно глобалізації як «найбільш яскравого прояву прогресу, що несе невичерпні економічні та соціальні новації... підбадьорюючі причому не тільки за критерієм достатку невідомих раніше благ і послуг, і з огляду на дедалі видиміші риси нового образу людства»²⁵⁹, якби не одна обставина. Вона полягає в технічній, технологічній та професійній неготовності українського суспільства негайно використати всі переваги передових глобальних взаємовідносин, з одного боку, і своєчасно реагувати на небезпеки глобалізації – з іншого. На наведених прикладах глобальних подій, супроводжуваних значними масивами інформації, можемо побачити недостатню інструментальну, технологічну та кадрову готовність українського суспільства швидко обробляти, аналізувати важливу інформацію та відповідним чином реагувати на неї.

З урахуванням глобальних механізмів взаємовпливів переваги національних економік уже меншою мірою визначаються багатствами природних ресурсів чи дешевої робочої сили і дедалі більше – конкурентним застосуванням знань та інновацій²⁶⁰. Організація приросту наукового знання в умовах реалізації національного пріоритету – інноваційного розвитку суспільства – є головним напрямом виробництва нової інформації в сучасній Україні. У зв'язку з цим особливої ваги набуває використання актуальних наукових ресурсів глобального інформаційного простору, не продукуваних в Україні, для організації науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку. Обов'язковою для

²⁵⁹ Пахомов Ю. Украина и вызовы глобализации // День. – 2001. – 7.08.

²⁶⁰ Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 47.

організації рівноправних інформаційних обмінів є також активна вітчизняна інтеграція в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, включення України в міжнародний розподіл праці в науковій сфері, тобто продукуванні наукової інформації.

При цьому, з урахуванням наявної ситуації, особливої ваги набуває забезпечення новою інформацією на рівні світових зразків науково-прикладних досліджень, пов'язаних з інтересами вітчизняних економічних структур та з їх участю, налагодження співробітництва, виходячи з національних інтересів, із зарубіжними суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках та особливо при реалізації спільних проектів, створенні спільних підприємств з вітчизняними економічними структурами.

Практичні підходи до реалізації національних інтересів у цих обмінах мають відображатись у процесах функціонування національного інформаційного комплексу, у співставленні інформаційних обмінів з національними інтересами України. Важливо підкреслити, що перспектива вдосконалення наукової підтримки в реалізації масштабних планів загальнонаціонального значення вітчизняною наукою в тривалій перспективі можлива лише при відновленні та розвитку фундаментальних наукових досліджень у контексті актуальних проблем сучасності²⁶¹. І в цій діяльності раціональне використання ресурсів глобального інформаційного простору має першорядне значення. При цьому набирає особливої актуальності проблема більш тісного наближення процесу оновлення наукової інформації за допомогою інноваційної інформації глобальних ресурсів до потреб, пов'язаних з розвитком суспільства, активізація використання прогностичних підходів при плануванні наукових досліджень з метою постановки завдань на випередження, що даватимуть відповіді на суспільні проблеми, характерні для суспільства в перспективі (наприклад, суспільні проблеми, пов'язані з наслідками для України проявів всесвітньої економічної кризи, проблеми кліматичних аномалій, можливості техногенних катастроф унаслідок технічної зношеності устаткування, прогресую-

²⁶¹ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К., 2009. – С. 571.

чої технологічної відсталості, проблеми суспільної організації якісно нового етапу в розвитку суспільства – його інформаційного етапу тощо). Серйозної уваги в умовах розвитку міжнародних науково-інформаційних обмінів потребує організація маркетингу у сфері представлення наукових ресурсів на внутрішньому та зарубіжних інформаційних ринках.

У процесі розвитку українського суспільства набуває актуальності проблема аналізу всіх науково-інформаційних напрацювань зі світового досвіду суспільних перетворень, адаптація цього матеріалу для поглиблення наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньосуспільних процесів у сучасній Україні, об'єктивного виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, проблем національного розвитку в умовах глобалізації, впливів активізації глобальних процесів на розвиток українського суспільства тощо.

Якщо звернутися до практичної реалізації цих завдань, можна виділити напрацьований уже протягом ряду років досвід організації забезпечення академічної науки новою науковою інформацією шляхом одержання права доступу до провідних зарубіжних баз такої інформації Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського. Так, у 2014 р. відповідно до Постанови Президії Національної академії наук України «Про заходи із забезпечення централізованого доступу до зарубіжних баз даних наукової інформації та представлення періодичних видань НАН України у провідних наукометричних базах», основний науково-інформаційний центр України забезпечує наукові підрозділи академії базами даних Academic Search Complete (EBSCO), INSPEC, Scopus, SciVerse Science Direct.

Одночасно з формуванням пакета документів та опрацюванням оптимальної моделі здійснення закупівель у 2014–2015 рр. бібліотекою постійно проводяться зустрічі та консультації з представниками фірм EBSCO та Elsevier з метою забезпечення інститутів НАН України доступом до світових електронних ресурсів на безоплатній основі. Результатом цієї діяльності є забезпечення 57 інститутів НАН України безоплатним доступом до баз даних:

1. Scopus (реферативна база даних Elsevier).
2. SciVerse Science Direct.
3. Academic Search Complete (EBSCO).

4. INSPEC.
5. BioOne.
6. Wiley journals collection (68 установ).
7. RxnFinder (24 установи).
8. IMF e-library (повна колекція світового економічного контенту).
9. New England Journal of Medicine (журнал найновітніших медичних досліджень).
10. Pediatric Neurology Briefs (журнал з питань дитячої неврології).

У НБУВ на постійній основі організуються семінари-практикуми фахівцями корпорацій Elsevier, EBSCO, Springer, Wiley для науковців установ НАН України, редакційних колегій періодичних видань і бібліотечно-інформаційних підрозділів системи академічних бібліотек. У процесі вдосконалення українського державотворення протягом двох останніх десятиріч набули якісно нового змісту як процеси продукування ресурсів для обслуговування інформаційної вертикалі органів державної влади та місцевого самоврядування, так і процеси, пов'язані з використанням для потреб органів державної влади наукового доробку та аналізу практичної діяльності зарубіжних управлінських структур.

Налагоджується розвиток механізмів своєчасного, якісного інформування значною частиною владних структур усіх рівнів громадян про зміст своєї діяльності, організація системи зворотного зв'язку з оцінками цієї діяльності, залучення до співпраці в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності вітчизняних інформаційно-аналітичних центрів, сприяння розвитку творчої ініціативи громадян у сфері вдосконалення суспільного поступу шляхом реалізації проектів типу «електронний уряд» у співставленні із зарубіжною практикою²⁶² та ін.

Потребує вдосконалення також концепція розвитку системи державних ЗМІ в сучасних умовах з урахуванням можливостей,

²⁶² Див.: Декларация о европейской политике в области новых информационных технологий (Будапешт, 6–7 мая 1999 г.). – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/lawsshow/994_040; Електронний уряд. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=10238324&catid=2251559; *Поченцов Г. Г., Чукут С. А.* Електронний уряд: проблеми та пріоритети // Інформаційна політика. – К.: Знання, 2008. – С. 397–557 та ін.

що виникають у процесі розвитку електронних інформаційних технологій. Інститут державного управління, як і будь-який інший інститут сучасного суспільства, повинен мати право на свій внесок в організацію використання інформаційних ресурсів у діяльності владних структур, а також в інформуванні громадян країни про цю діяльність.

Очевидно, необхідною є також інформаційна активізація України в глобальному інформаційному просторі. Сьогодні потрібна ефективна державна підтримка (політична, фінансова, правова) діяльності національних ЗМІ за рубежом, удосконалення правової бази стосовно інформаційної діяльності національних політичних та інших громадських організацій для посилення ролі українських СМІ в утвердженні позитивного іміджу України в глобальному інформаційному просторі, для розвитку телерадіоінформаційної структури та ін. У зв'язку з цим справедливою є думка про те, що «інформаційні ресурси країни відображають її статус на світовій арені. Країни, що слабкі економічно, у результаті відсутні і на інформаційній карті світу. Але інформація одночасно може допомогти економіці, оскільки приваблива в інформаційному представленні країна починає притягувати до себе інвестиції, її не забувають і туристи. Вкладаючи гроші в інформацію, можна отримати результати в економіці чи політиці»²⁶³.

Сьогодні в Україні вдосконалюється організація продукування суспільно значущої інформації на всіх рівнях соціальної структури. Важливою умовою розвитку інформаційної діяльності є вдосконалення державної політики у сфері засобів масової інформації, спрямованої на осучаснення нормативно-правової бази з питань діяльності засобів масової інформації, пріоритетність підтримки вітчизняного виробника інформаційного продукту в цілому і впровадження системи заходів, спрямованих на підтримку розвитку україномовних засобів масової інформації, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, кредитів на придбання передових технологій та обладнання для інформаційного виробництва в підприємствах, установах, організаціях інформаційної сфери. У зв'язку з цим зростаючої цінності набирають не стільки інструкції політизованих зарубіж-

²⁶³ Почепцов Г. Г., Чугут С. А. Інформаційна політика. – К.: Знання, 2008. – С. 34.

них радників стосовно «необхідності повного роздержавлення ЗМІ», реалізація яких ставить у безпорадне становище національний уряд у кризових ситуаціях, коли необхідне швидке прийняття державних рішень і роз'яснення їх громадянам. Глобальний інформаційний простір містить потрібний для запозичення досвід діяльності ЗМІ, у тому числі й тих, що перебувають під державним контролем, і цей досвід потрібно запозичати для розбудови збалансованого громадянського суспільства.

Характеристика сучасних глобальних інформаційних ресурсів говорить про можливість задоволення переважної більшості потреб користувачів, що не можуть бути виконані на сьогодні вітчизняними виробниками інформації²⁶⁴. З точки зору збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації корисними для інформаційного забезпечення відповідних сучасним тенденціям темпів еволюції українського суспільства можуть бути насамперед такі напрями використання ресурсів глобального інформаційного простору:

- введення з відповідною адаптацією в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, здобутків культури та мистецтва, навчальних технологій та ін.;

- формування із включенням глобальних ресурсів інформаційної основи міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напрямку суспільної діяльності;

- включення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України із зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках та ін.;

- виходячи з особливого значення для сучасного суспільного розвитку правової бази світової інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів наявних правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського

²⁶⁴ Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – К., 2013. – 224 с.

права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з цих питань і використання цих матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення та використання методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн і кіберзлочинності ²⁶⁵.

Ці на сьогодні вже об'ємні обсяги інформації піддаються структуризації за напрямками діяльності. У процесі розвитку глобального інформаційного простору виробилися системи збереження напрацьованої інформації, системи тематичного пошуку, що полегшують орієнтацію в матеріалі.

Однак зі зростанням обсягів продукованих суспільством ресурсів, урізноманітненням форм їх вираження, особливо в середовищі електронної інформації, зростає проблема задоволення користувачів точною, актуальною інформацією, підготовленою у формі для її ефективного використання в науковій, управлінській та інших видах суспільної діяльності.

Сьогодні, з розвитком інформатизації, переважна більшість користувачів може самостійно ввійти в ті чи інші бази інформації Інтернету, у глобальний інформаційний простір і за допомогою пошукових систем спробувати відібрати для себе потрібну інформацію. Користувач може замовити підготовку необхідного матеріалу спеціальним аналітичним структурам і отримати продукт з варіантами рішення тих чи інших проблем для прийняття остаточного рішення. Нарешті, користувач може звернутися до бібліотечної чи архівної установи із сучасними інформаційними технологіями, одержати необхідні довідково-інформаційні та інформаційно-аналітичні матеріали і самостійно розібратись у найбільш близькому до замовлення тематичному матеріалі, що має задовольнити користувача.

У першому випадку користувач має надіятись на якість пошукових систем, самостійно розбиратись у матеріалах пошуку, для чого потрібен час, для ґрунтовного опрацювання теми – інколи доволі значний, що буде витрачений з ресурсу часу його основного заняття

²⁶⁵ Там само. – С. 47–48.

і результат буде вимірюватись інформаційною кваліфікацією пошукача для точного виходу на задану тему. При цьому користувач більший чи менший ресурс часу затратиме на виконання непрофільних операцій, що належать до кваліфікації інформаційного працівника.

У другому варіанті результати обробки матеріалу для користувача повністю залежать від кваліфікації, програмно-технічного оснащення працівників аналітичного центру.

У третьому варіанті пошуковою роботою в глобальному інформаційному просторі займаються кваліфіковані працівники, що досконало володіють необхідним програмним забезпеченням, технікою і технологіями. У своїй пошуковій діяльності вони спираються на наявний довідково-бібліографічний апарат як власний, так і установ-суміжників. При замовленні відповідного інформаційно-аналітичного продукту завершальний етап роботи відводиться аналітикам, що спеціалізуються в бібліотеці на виробництві продуктів у режимі «інформація – на базі інформації», групування та аналізу нових ідей, гіпотез і прогнозів.

В умовах сучасної України ефективне використання інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору не зможе дати належного ефекту ні в першому, ні в другому випадку. У першому – через те, що масштаби загальноцивілізаційних ресурсів потребують професійного ставлення до їх використання з підключенням належного обладнання та програмного забезпечення, що не власне, по суті, любителям з інших галузей суспільного виробництва. У другому – у зв'язку з тим, що вітчизняні аналітичні структури за роки незалежності не змогли досягти авторитету та фінансової незалежності на рівні американських фабрик думки ²⁶⁶. Існуюча фінансова залежність таких структур не сприяє ні зростанню кваліфікації працівників, ні стратегічним цілям національного розвитку, розв'язанню проблем продуктивного використання нової зарубіжної інформації в інтересах широкого кола користувачів.

Порівняно з країнами Заходу Україна має одну істотну потенційну перевагу у використанні інформаційних ресурсів глобального

²⁶⁶ Шейдина І. Л. США: Фабрика мысли на службе стратегии. – М.: Наука, 1973. – С. 47, 77.

інформаційного простору: з часів соціалізму в ній лишилася потужна бібліотечна система державного підпорядкування, що охоплювала всі категорії населення, у якій працювали переважно професійні бібліотечні працівники. Цей потенціал може бути продуктивно використаний сьогодні за умов модернізації відповідно до вимог сьогодення.

Із зростанням запитів на інформацію в період переходу до пост-індустріального, інформаційного суспільства, із залученням до неї ширшого кола людей зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних установ, у послугах кваліфікованих інформаційних працівників, посередників між виробниками та користувачами інформації, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується. При цьому бібліотечні установи відповідатимуть вимогам сьогодення, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з керування інфоресурсами суспільства за таких умов:

- коли їхня техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування електронними потоками інформації;

- коли вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи необхідну українському суспільству інформацію;

- коли стануть центрами надійного збереження нової електронної та переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої та надійно керованої;

- коли переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;

- коли за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією буде відновлено та зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства;

- коли бібліотечні установи, зі свого боку активізують роботу з дистанційного обслуговування користувачів, відпрацьовуватимуть технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом адаптації до потреб замов-

ника, з урахуванням специфіки його сприймання, за аналогією з процесами спілкування;

– коли бібліотечні установи розпочнуть процес входження як повноправні суб'єкти на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення. Адже ринок – хороший індикатор будь-якої діяльності;

– коли бібліотечні установи як загальносуспільні інформаційні центри стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій та вводять їх у свій спосіб життя²⁶⁷.

Хоча бібліотечні установи в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, починаючи з найбільших, сьогодні далеко не відповідають сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак останні десятиріччя все ж дали поштовх до їх істотного оновлення. Необхідно зазначити, що таке оновлення не є суто специфічною особливістю вітчизняної інформаційної практики та даниною традиції.

Розвиток глобального інформаційного простору змінює традиційні функції та соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема бібліотечних. До традиційних функцій бібліотечної діяльності додається роль посередника між користувачем і глобальним світом інформації загалом. Створення бібліотечних консорціумів дає змогу вирішити завдання забезпечення якості послуг бібліотекарів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій; модернізації бібліотечної роботи завдяки прийняттю інноваційних рішень з організаційних і технологічних питань; надання ефективного доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек. Кооперативні засади дають змогу заощадити фінансові ресурси, зекономити час на науково-технічну обробку документів, уникнути дублювання, покращити оперативність та якість обслуговування користувачів тощо.

Таким чином, в умовах удосконалення процесу інформатизації українського суспільства, що на сучасному етапі суспільного розвитку набуває стратегічного значення, актуалізується суспільна

²⁶⁷ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.]. – К., 2011. – С. 10–11.

роль наявної в Україні системи бібліотечних установ та інших сучасних центрів у справі налагодження продуктивної співпраці з глобальним інформаційним простором як важливої складової національного інформаційного комплексу в Україні. Адже з розвитком глобальної інформатизації від рівня ефективності використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку дедалі більшою мірою залежатиме майбутнє нації.

4.6. Проблеми використання загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку

Для сучасного українського суспільства із зарубіжних інформаційних ресурсів найбільшою цінністю є ті, що за змістом і технологіями розповсюдження відповідають запитам розвитку інформаційного етапу розвитку суспільства. Це ресурси, що мають певні характерні особливості порівняно з переважною більшістю продуктованих раніше:

– за змістовною значущістю вони є ближчими до реалізації актуальних питань усіх сфер суспільного життя і найбільшою мірою, порівняно з усіма попередніми етапами людської історії, стають інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усіх процесів українського індивідуального та колективного існування²⁶⁸;

– вони орієнтовані на задоволення більш широкої різноманітності запитів різних категорій населення, різних соціальних груп у процесі вдосконалення соціальної структури суспільства. Цьому сприяє також структуризація цієї інформації та робота щодо вдосконалення пошукових інструментів;

– їх організація сприяє прискоренню соціально-економічних процесів, дає змогу успішного супроводу їх реалізації, задоволенню потреби гнучкого реагування на особливості еволюції суспільних процесів, у тому числі у сфері економіки, політики, оборони та ін.;

²⁶⁸ *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

– є органічним інформаційним елементом процесу глобалізації.

У період входження українського суспільства в інформаційний етап його розвитку «інформація та її вища форма – наукове знання стають стратегічним ресурсом, ефективне керування яким дає змогу компаніям і державам досягти конкурентних переваг. Інформаційне суспільство формує всі підстави для того, щоб збулося історичне пророцтво Ф. Бекона, виражене в його знаменитому афоризмі “Знання – сила”»²⁶⁹.

Використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку України сприяє:

– прискореному оновленню вітчизняних баз знань та інформаційних технологій;

– економії національних трудових ресурсів у сфері інформаційного виробництва за рахунок використання вже готової інформації глобального інформаційного простору;

– практичній реалізації сучасної закономірності суспільного розвитку: зростанню частки інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;

– успішній реалізації державних програм інформатизації суспільства шляхом наповнення соціальних інформаційних комунікацій новою інформацією, впровадженням нових інформаційних технологій у сфері розвитку телефонії, радіо, телебачення, Інтернету, традиційних і електронних засобів масової інформації.

З точки зору збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації корисними для інформаційного забезпечення відповідних сучасним тенденціям темпів еволюції суспільства можуть бути насамперед такі напрями використання ресурсів глобального інформаційного простору:

– введення з відповідною адаптацією в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, здобутків культури та мистецтва, навчальних технологій та ін.;

– формування з включенням глобальних ресурсів інформаційної

²⁶⁹ *Меджибовська Н. С.* Формування систем електронного постачання промислових підприємств. – О.: Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.

основи міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напрямку суспільної діяльності;

– включення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України із зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках та ін.;

– виходячи з особливого значення для сучасного суспільного розвитку правової бази світової інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів наявних правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з цих питань і використання цих матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення та використання методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн і кіберзлочинності.

Інтенсифікації інформаційних обмінів України з міжнародними організаціями сприяв вступ України в такі міжнародні організації, як Міжнародний союз електрозв'язку, Європейська конференція адміністрацій пошт та зв'язку, Європейський інститут телекомунікаційних стандартів та Регіональне співтовариство в галузі зв'язку.

Вводячи в інфосферу України систему правових документів, що стосуються розвитку інформаційного суспільства, необхідно враховувати прояви згаданої вище специфіки, того, що європейська модель цього суспільства відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу.

Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, зумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку. У межах європейської моделі вирізняють західноєвропейську, скан-

динавську, центральноевропейську, східноєвропейську стратегії. Західноєвропейський підхід до ролі держави в процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в Резолюції Європейського Союзу «Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI ст.» (White Paper. The Challenges and Ways Forward into the 21st Century, Brussels, 1993), у якій наголошується на важливості державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектору, у Директиві ЄС «Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві» (Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First. European Commission, Brussels, 1996) та Рекомендації «Інформаційна магістраль для глобального суспільства» (Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in European Union, Brussels, 1996)²⁷⁰.

Загальною проблемою становлення інформаційного суспільства у Європі стала розробка законодавчої бази для європейського кіберпростору. Стандартизація європейських програмних і телекомунікаційних технологій сприяє розвитку їхньої конкурентоспроможності на новому ринку товарів і послуг – інформаційному. Головним чинником європейського ринку інформаційних послуг, зазначається в документах ЄС, стане вільна конкуренція, обмеження монополій, вихід країн європейської співдружності на світові ринки²⁷¹.

Зі зростанням значення інформаційних ресурсів у житті сучасного суспільства актуалізується в глобальному масштабі також і питання інформаційної безпеки. Цей вид безпеки спрямований на організацію захисту інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, засобів їх організації та використання, у тому числі програмного забезпечення, охорону інформаційних мереж від несанкціонованого впливу чи використання, об'єктів інтелектуальної власності й інших нематеріальних активів, включаючи майнові інтереси учасників підприємницької діяльності. В умовах глобалізації посилюється значущість проблем, які пов'язані з інформаційною безпекою:

²⁷⁰ Див.: *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право. – К.: Персонал, 2011. – С. 109–115.

²⁷¹ Там само.

- виникнення і зростання кіберзлочинності та кібертероризму;
- виникнення нового виду зброї, інформаційної, бойових інформаційних ресурсів, спрямованих на враження інформаційних ресурсів потенційного противника та розробку методик ведення глобальних інформаційних війн;
- зростання загроз втрати національної культури або злиття її з іншими, втрати національної самоідентифікації за рахунок непомірного впливу культур інших країн світу та менталітету інших націй;
- стимулювання інформаційно розвинутими державами «відпливу інтелекту» та капіталів;
- ускладнення вирішення питань збереження державної, комерційної, службової та персональної таємниці внаслідок низького рівня розвитку вітчизняних інформаційних технологій, що обумовило побудову інформаційної інфраструктури України на базі імпортової техніки й технологій;
- розвиток телебіометрики й сенсорних мереж у взаємодії людей між собою та з навколишнім середовищем ²⁷².

Упродовж останніх років питання міжнародної інформаційної безпеки постійно обговорювалися Генеральною Асамблеєю ООН, результатом чого стало прийняття ряду міжнародних нормативних актів, що регламентують найбільш проблемні питання інформаційної діяльності.

Правове забезпечення розвитку Глобального інформаційного суспільства відраховується з прийняття Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, яка була прийнята 22 липня 2000 р. Нею вперше у міжнародній практиці був зафіксований на нормативному рівні факт існування інформаційного суспільства та необхідності нормативного регулювання його розвитку. Цей документ став поштовхом до прийняття у подальшому таких глобальних за сферою дії і суспільним значенням актів, як Декларація тисячоліття ООН (2000 р.), а також Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (2001 р.) та Додатковий протокол до Конвенції РЄ про кіберзлочинність (2003 р.) та ін. Важливим є те, що, незважаючи на фор-

²⁷² Див.: Тардаскіна Т. М., Кононович В. Г. Менеджмент інформаційної безпеки в галузі зв'язку. – О.: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – С. 12.

мальне поширення останніх двох актів як обов'язкових лише для держав-членів РС, вони були ратифіковані також більшістю країн пострадянського простору, а також США ²⁷³.

Україна також бере активну участь у розробці питань інформаційної безпеки в рамках ООН. Так, з ініціативи України в ООН та її спеціалізованих установах були обговорені проблеми узгодження міжнародної стратегії інформаційної політики та національні інформаційні програми, міжнародно-правові аспекти функціонування мережі Інтернет (захист конфіденційності, інфоетика, поширення ідей забороненого змісту тощо). З урахуванням міжнародного досвіду правотворення в інформаційній сфері в Україні також розроблена і постійно вдосконалюється система правового забезпечення протидії комп'ютерній злочинності ²⁷⁴.

Необхідно зауважити, що розроблювані міжнародною спільнотою правові акти, що стосуються інформаційної безпеки, протягом останніх десятиріч набули принципово нової якості. Вона пов'язана з тим, що поряд із традиційними об'єктами інформаційної безпеки – державою, нацією – серед цих об'єктів дедалі більшого значення набувають як орієнтири для організації безпеки нові соціальні структури суспільства, що дедалі більше входить у процеси інформатизації, а також члени цього суспільства. Як зауважує О. Кісілевич-Чорнойван, «поняття інформаційної безпеки людини та суспільства, умови існування яких визначаються насамперед їхніми природними правами та обов'язками, стає актуальним лише в контексті розвитку та впровадження ідей природного права, зокрема прав людини і громадянина» ²⁷⁵.

З розвитком сучасних інформаційних технологій у структурі глобальних інформаційних ресурсів зростаючого значення набувають бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом

²⁷³ Див.: *Розенфельд Н.* Роль уголовно-правового обеспечения в системе развития информационного общества на основе анализа международных нормативных актов в сфере противодействия киберпреступности. – Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/articles/roz08/>.

²⁷⁴ *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. – К.: КИТ, 2010. – С. 218–257.

²⁷⁵ *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право. – К.: Персонал, 2011. – С. 97.

інформаційних воєн, і ресурси нейтралізації цього виду інформаційних впливів з боку атакованих суб'єктів цього інформаційного впливу. Ці ресурси орієнтовані насамперед на учасників конфлікту. Вони призначені, з одного боку, для інформаційних атак, орієнтованих на знищення, перекручування, розкрадання та затримку інформації, подолання систем захисту інформації противника, дезорганізації роботи технічних сегментів систем управління, нанесення іншого збитку ²⁷⁶, з іншого – у глобальні інформаційні мережі вводиться інформація, спрямована на нейтралізацію інформаційних атак і забезпечення контратакуючих заходів. Оскільки в сьогоdnішньому глобалізованому світі зростає значення міжнародної громадської думки з приводу конфліктних ситуацій, що тією чи іншою мірою зачіпають інтереси багатьох або ж усіх інших суб'єктів міжнародних відносин, інформаційне протиборство між учасниками інформаційного конфлікту має вплив на міжнародну спільноту. Ресурси, задіяні в цих конфліктах, вводяться в глобальний інформаційний простір і є ресурсами, використання яких в інтересах національного розвитку є дуже сумнівним, має здійснюватись з особливими застереженнями або ж нейтралізуватись національними засобами інформаційної безпеки. Нейтралізації підлягає також інформація, пов'язана з кібертерористичними операціями міжнародних хакерських та інших зловмисних угруповань.

Розвиток глобальної інформаційної основи існування сучасної цивілізації, обумовлений зростанням інформаційного виробництва, загострює проблему необхідної структуризації наявних у розпорядженні суспільства ресурсів. Найдавніший, традиційний метод структуризації інформації пов'язаний з місцями її зберігання. І такими місцями завжди були бібліотеки. Поступово, з розвитком системи інформаційних ресурсів від них відокремлювались архівні установи, інформаційні ресурси музейних установ та інші ресурси спеціального призначення.

У наш час, у період розвитку електронних інформаційних технологій, різноманітні бази, склади електронної інформації з великими обсягами інформаційних ресурсів зберігаються також у сучасних

²⁷⁶ Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту / Є. Д. Скулиш, В. В. Остроухов, І. В. Романов [та ін.]. – К.: НАСБ України, 2012. – С. 347.

інформаційних центрах, спеціалізованих структурах, що є суб'єктами сучасного інформаційного ринку.

З розвитком системи соціальних інформаційних комунікацій розвиваються також й інші форми структуризації інформації, насамперед пов'язані з напрямками людської діяльності, з потребами, пов'язаними з розвитком процесів структуризації сучасного суспільства. При цьому варто звернути увагу на той факт, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спираючись на використання якостей властивої їм ментальності ²⁷⁷.

Цей фактор посилюється опорою на використання культурних у широкому значенні цього слова надбань попередніх поколінь цієї нації, з усією своєрідністю їхнього світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг. Уже сьогодні світова практика говорить про ефективність такого поділу праці. У світі цінуються швейцарські годинники, японська телерадіотехніка, китайський фарфор тощо.

Розглядаючи стратегічні перспективи національного розвитку сучасної України на базі наявної міжнародної практики, необхідно враховувати, що перспективи розвитку націй у процесі переходу до інформаційної епохи пов'язані з певним колом обов'язкових факторів.

По-перше, вони мають зробити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційної інформаційної бази, для цього створити конкурентоспроможні механізми для творення нової та використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних фахівців, удосконалювати різноманітні форми залучення більшої кількості представників цієї людської спільності до процесу інфотворення.

По-друге, урахувавши процеси глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації в

²⁷⁷ *Починок Б. В., Чорний І. П.* Про феноменологію ментальності у підприємстві // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Луцьк, 18–23 червн. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 141–142; Україна: інтелект нації на межі століть: [кол. моногр.] / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – С. 226.

міжнародному розподілі праці, зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поколінь, ментальних характеристик у розв'язанні актуальних проблем сьогодення.

По-третє, використовуючи наявні можливості нації та держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

По-четверте, для України, країн СНД у їхньому нинішньому стані пошуку оптимальних форм суспільної організації дуже важливим є налагодження процесу своєчасного інформаційного супроводу діяльності управлінських структур, створення ефективних механізмів ув'язування сучасної організації інформаційної діяльності з виробництвом, налагодження швидкого впровадження інноваційних технологій, адже безперервний науково-технічний прогрес інформаційної цивілізації здійснюватиметься еволюційно на основі подальшого вдосконалення інформаційної бази та безпаперової технології управління²⁷⁸.

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження та розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою, полягає, очевидно, у самій логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають дедалі складніші проблеми, для розв'язання яких частіше потребується мобілізація не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, добуті всіма націями та народами планети в усій їхній багатогранності сприйняття й освоєння навколишньої дійсності, загалом і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилося людство. І чим різнома-

²⁷⁸ Абдеєв Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 316.

нітнішим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, у якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою. Чим розвинутішою є система сучасних інформаційних комунікацій, чим ефективнішою є структуризація глобальних інформаційних ресурсів, тим більш значним буде національний внесок у загальноцивілізаційний розвиток.

Отже, на сучасному етапі суспільних перетворень у використанні наявної у суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, здебільшого задаються темп і характер його еволюції. Цим, на переконання експертів²⁷⁹, і визначатиметься місце України в загальноцивілізаційній ієрархії. Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме:

- по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується розвиток суспільства;
- по-друге, від здатності та можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну інформацію із глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформаторського середовища;
- по-третє, від наявних можливостей та механізмів керування інформацією – від кожної із цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ресурс суспільства.

Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість. У зв'язку з цим набуває гостроти проблема вироблення ефективних методик використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах різних груп вітчизняних користувачів: владних структур, наукових центрів, суб'єктів економічної діяльності, політичних об'єднань тощо.

Практика інформаційної діяльності підводить до висновку про необхідність створення спеціальних структур, укомплектованих інформаційними працівниками високої кваліфікації для постійної

²⁷⁹ *Горовий В. М.* Інформаційні особливості соціуму на старті постіндустріальних перетворень // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовн. культури. – 2005. – № 50.

роботи з глобальними ресурсами в інтересах вітчизняних замовників. При належній організаційно-підготовчій роботі таку суспільно корисну роль можуть виконувати підрозділи комплектування фондами великих бібліотек. Таким чином, бібліотечні установи набуватимуть додаткових, проте потрібних суспільству функцій – диспетчера-посередника між глобальним інформаційним простором і конкретним замовником зарубіжної інформації.

Удосконалюючи технології використання інформаційних масивів глобального інформаційного простору в національних інтересах необхідно, однак, мати на увазі, що в наш час національні інформаційні бази країн, що не належать на сьогодні до інформаційно розвинутих згідно з викликами сьогодення (до цих країн можна віднести й Україну), зазнають зовнішнього інформаційного тиску двох видів. Один із них пов'язаний з тією обставиною, що при використанні зовнішньої вітчизняним соціальним базам інформації дедалі більший вплив на них по самому факту наявності набувають інформаційні масиви глобального інформаційного простору, а також, як показують дослідження останніх років і певні методики керування інформаційними ресурсами. Як правило, це методики, замінені в країнах-лідерах у сфері інформаційного виробництва новими, більш продуктивними. Гігантські, порівняно з навіть кількома десятками років тому масиви глобальної інформації, що бурхливо розвивається, здійснюють незалежно ні від чиєї волі об'єктивний вплив, тиск на процес комплектування національних баз і взагалі всієї системи інформаційних баз наявним обсягом готових до використання інформаційних продуктів. Дешеві, хоча нерідко і застарілі чи не завжди якісні методи інформаційного виробництва фактично гальмують інформаційний прогрес у країнах – потенційних конкурентах основних виробників інформаційних ресурсів. У зв'язку з цим сьогодні, як ніколи, потрібне вироблення чіткої стратегії відбору ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах українського національного користувача. Це зумовлено рядом причин. Так, комплектування всіма наявними інформаційними ресурсами вже неможливе і з економічної, і з фізичної, і навіть із суто прикладної точки зору: при розв'язанні будь-якої проблеми ефективніше оперувати лише потрібною інформацією, без включення в процес обробки непотрібних інформаційних обсягів (інформаційного шуму).

Необхідно також враховувати, що, комплектуючи національну систему інформаційних баз, потрібно враховувати наявність у глобальному інформаційному просторі масивів інформації, створених у відмінному від українського культурному середовищі, що можуть негативно вплинути на національний культурний розвиток, на його самобутність і унікальність. Сьогодні це особливо наочно видно на процесах поширення масової культури, новітніх релігійних течій, культу сили на телеекрані тощо. За твердженням дослідників, «народження нового світового порядку базується не так на економічних трансформаціях, як на радикальних зсувах у духовній сфері»²⁸⁰. Ці зсуви базуються на цілому комплексі проблем, нерідко доволі далеких від безпосередньо інформаційних процесів, однак вони обов'язково відображаються в цих процесах і, загалом, при некритичному сприйнятті можуть створювати небезпеку для українського національного розвитку.

Потрібно також мати на увазі, що глобальний інформаційний простір, із зростанням обсягів наявної в ньому готової до використання інформації, дедалі більше впливає на спонукальні мотиви для виробництва нової інформації, і не лише позитивно. Особливо наочно видно це на прикладі наукової діяльності. Ще 20 років тому конкуруючі наукові школи Сходу (насамперед радянські) і Заходу забезпечували багатоваріантність у розв'язанні багатьох загальноцивілізаційних проблем, що сприяло ефективності наукового пошуку та розвитку національних механізмів виробництва наукової інформації. Різкий спад у наукових дослідженнях на Сході і швидке зростання інформаційних технологій на Заході сприяло фактичному диктату західної наукової інформації в науково-практичній сфері в багатьох галузях суспільного життя. Якщо говорити про виробничу сферу, можна зазначити, що на сьогодні Україна, у минулому визнаний лідер у дослідженні кібернетичних систем, користується в основному зарубіжним програмним забезпеченням, комп'ютерною технікою, технологіями комп'ютерного виробництва тощо. Інформаційне витіснення українських досягнень у літакобудуванні, ракетній техніці, інших сферах науково-прикладної

²⁸⁰ Україна: інтелект нації на межі століть: [кол. моногр.] / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – С. 391.

реалізації здобутків українських учених, інженерної думки, крім наявних фактів економічної дискримінації, зумовлене й недостатнім просуванням на відповідні ринки вітчизняної реклами, особливо з огляду на великі обсяги наукової, рекламної інформації конкуруючих західних наукових центрів. На сьогодні це одна з причин слабкої конкурентоспроможності українських проектів на світовому ринку, що, у свою чергу, обертається фінансовими проблемами, звуженням можливостей для розвитку української науки. І хоча із зростанням економічної могутності Китаю, Індії, ряду інших країн у них виникають нові наукові школи, нові центри виробництва наукової інформації, доки вони не будуть у змозі спиратися на власну наукову традицію, вирізнятися самобутністю, оригінальністю підходів, доти в загальноцивілізаційному вимірі не зможуть відігравати в більшості напрямів інформаційного виробництва провідних ролей.

При цьому набуває більшої актуальності також проблема якісного збереження та ефективного використання нової наукової інформації. У цьому процесі дуже важливою є роль наукових бібліотек і особливо Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, основної інформаційної бази Національної академії наук, головного загальнонаціонального науково-інформаційного центру України. На сьогодні НБУВ є головною установою із забезпечення актуальною науковою інформацією зарубіжного виробництва національних наукових установ, має можливості для забезпечення їх доступу майже до 30 млн од. зберігання бібліотечних фондів, найпотужніших зарубіжних електронних баз наукової інформації, веде масштабні наукові дослідження у сфері бібліотекознавства, зокрема національної бібліографії.

І, нарешті, глобальні масиви інформації незалежно від бажання своїх творців несуть відомості про досвід суспільних перетворень у їхньому середовищі, про їх соціально-економічний, політичний, культурний розвиток. Некритичне сприйняття такої інформації може також вплинути негативно на торування власного шляху національного розвитку і, відповідно, розвитку системи інформаційних баз.

Наступний вид інформаційного тиску на національний інформаційний простір зумовлений свідомою інформаційною діяльністю,

спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів, технологічних, економічних, політичних та інших завдань, пов'язаних з головною метою – досягти домінування в глобальному масштабі²⁸¹.

Сьогодні цей вид інформаційного тиску посилюється із зростанням влади ТНК над державами, націями, цілими регіонами сучасного суспільства. На рівні інформаційному він виявляється в інформаційній експансії у систему інформаційних баз, у тому числі бібліотечних, що сприяє реалізації спочатку економічних, а потім політичних та інших цілей. Таким чином, «мегакорпорації породжують свій новий світовий економічний порядок. Це є, по суті, система глобальної експлуатації народів, що геть-чисто відкидає всяку соціальну відповідальність і які-небудь моральні зобов'язання не тільки перед народами країн їхньої експансії, й перед народами своїх країн... Повна монополізація економіки і політичної влади глобальними мегакорпораціями є смертельна загроза демократії, розвитку і прогресу», аналізуючи цей процес, робить висновок О. Білорус²⁸².

Локальні війни й збройні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. говорять про те, що боротьба в інформаційній сфері стає їхньою невід'ємною частиною. Зароджується система багаторівневих спеціальних інформаційних операцій, і відповідно до цієї перспективи силові структури провідних країн світу роблять помітний акцент на розвиток відповідних технологій. Водночас глобальний інформаційний простір дедалі більшою мірою насичується ресурсами, які можуть бути віднесені до бойових. Їх просочення в національний інформаційний простір, навіть коли вони не спрямовані проти України, є дуже шкідливим. У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, зростанням потенційних можливостей інформаційних загроз, руйнівних можливостей інформаційної зброї, що загрожує національній безпеці України, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного

²⁸¹ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. – С. 83–141.

²⁸² *Білорус О. Г.* Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 332–333.

національного інформаційного продукту. Ефективна боротьба із сучасними інформаційними загрозами потребує також координації діяльності багатогранної системи суб'єктів національного інформаційного простору на державному рівні.

Реалізація стратегічних пріоритетів та основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів керування інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового та ресурсного забезпечення.

Правові аспекти організації інформаційної безпеки мають стати обов'язковим компонентом майбутніх законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі Національної програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства та ін. Ці компоненти в сукупності мають становити єдине ціле, правову основу безпекового супроводу інформаційних процесів.

Дослідники справедливо акцентують увагу також на розробці та впровадженні загальнодержавної системи визначення й моніторингу порогових значень показників (індикаторів), які характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності й виникнення реальних загроз національній безпеці²⁸³, у тому числі і в інформаційній сфері. Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для України, як і для всіх інших, в умовах глобалізації потребує розробки та впровадження також системи науково-методичних, організаційно-правових заходів у національному інформаційному просторі для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні та забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації, входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків, ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню та розвитку, сприяти захисту економічного та політич-

²⁸³ *Медвідь Ф.* Інформаційна безпека держави в контексті становлення стратегії національної безпеки України // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К.: Стилос, 2010. – С. 471.

ного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення. Дуже доцільним є врахування цієї системи негативних впливів при розробці стратегії комплектування вітчизняних бібліотечних установ.

Очевидно, що на етапі формування таких стратегій в інтересах національної інформаційної безпеки було б налагодження введення основних масивів глобальних інформаційних ресурсів у національний інформаційний простір через керовані системи комплектації бібліотек, саме через великі бібліотечно-інформаційні центри, що дає змогу, крім зменшення можливостей засмічення фондів низькопробною, а то й шкідливою для суспільства інформацією, вирішити питання раціонального використання коштів на закупку інформаційних ресурсів, розвинути діяльність бібліотечних установ як затребуваних у суспільстві сучасних інформаційних центрів, зміцнити коопераційні зв'язки в інформаційній сфері, розширюючи таким чином можливості вітчизняної інформатизації.

Глава 5

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

5.1. Інформаційна безпека та суверенітет у сучасній інформаційній політиці

З активізацією глобалізації у сучасному світі питання національного розвитку зокрема і суспільного прогресу загалом дедалі міцніше пов'язуються з розвитком інформаційних процесів і проблемами організації сучасної інформаційної безпеки.

Особлива увага до безпекових проблем у цій сфері суспільної діяльності обумовлюється рядом факторів, серед яких найбільш істотними є те, що:

- інформація стає більш важливою сутнісною складовою сучасної трудової діяльності, відіграє роль «глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі»²⁸⁴;

- однією із найважливіших особливостей науково-технічного прогресу періоду розвитку інформаційного суспільства є саме стрімкий прогрес електронних інформаційних технологій;

- зі зростанням суспільного значення інформаційних ресурсів утвердження всього комплексу інтересів у міждержавних відносинах, інтересів ТНК, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародної політики здійснюється з активним використанням інформаційних технологій, аж до маніпулювання інформаційними ресурсами, організації цілеспрямованих інформаційних атак на об'єкти впливу чи ведення повномасштабних інформаційних воєн, що стали вже важливим компонентом воєн «гарячих» і все частіше використовуються для розв'язання самостійних завдань;

²⁸⁴ Суліма Є. М., Шенєлев М. А. Глобалістика. – К.: Вища. шк., 2010. – С. 292.

– механізми правотворення на нинішньому етапі їхнього розвитку не встигають за темпами розвитку технічних засобів інформатизації та інформаційних технологій і в результаті наявні міжнародна та національні правові системи не охоплюють усіх явищ інформаційної діяльності, що створює постійні проблеми для безпеки інформаційних ресурсів.

Цими факторами обґрунтовується зростаюча увага до наукового дослідження змісту, характерних рис сучасної інформаційної безпеки. Ця безпека в минулому десятиріччі розглядалася насамперед по лінії забезпечення інтересів суспільства та його громадян. Вона розглядалася як «можливість безперешкодної реалізації суспільством та окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних із можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації, а також ступінь її захисту від деструктивного інформаційного впливу»²⁸⁵.

Окремо в цьому дослідженні визначається інформаційна безпека держави як «стан її інформаційної захищеності, при якій спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів) та комп'ютерні злочини не завдають істотної шкоди національним інтересам»²⁸⁶. Незважаючи на наявні неточності в цьому формулюванні, так, приміром, з нього не можна сформулювати уявлення про масштаби «істотних» і «неістотних» загроз при аналізі можливої шкоди національним інтересам, проте варто зауважити про намагання дослідників виокремити певні градації інформаційної безпеки на різних рівнях соціальної структури суспільства.

Ця тенденція підтверджується пізнішими визначеннями, у яких інформаційна безпека розглядається, зокрема, не лише як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави»²⁸⁷. При цьому «запобігається нанесення шкоди через

²⁸⁵ Соціально-правові основи інформаційної безпеки / В. М. Петрик, А. М. Кузьменко, В. В. Остроухов [та ін.]; за ред. В. В. Остроухова. – К.: Росава, 2007. – С. 10.

²⁸⁶ Там само. – С. 11.

²⁸⁷ Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. Копана О. В., Скулиша Є. Д. – К.: ВБ «Аванпост – Прим». – 2012. – С. 67.

неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання та порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації (Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки, затверджені Законом України від 9 січня 2007 р., Розділ 111, п. 13)»²⁸⁸.

Ще одна характерна риса в системі безпекових понять зафіксована у формулюванні, у якому «інформаційна безпека будь-якої країни полягає у формуванні вигідного для суспільства (нації) внутрішнього інформаційного середовища (у межах країни) та здійсненні ефективного впливу на зовнішнє інформаційне середовище (за межами країни) з метою забезпечення власної стабільності та процвітання інформаційного простору держави від зовнішніх впливів»²⁸⁹. Таким чином, фактично, ідеться про організацію оптимального національного інформаційного середовища і його взаємовідносин із глобальним інформаційним простором.

Таким чином, суспільство, нація, держава, представлені через свої інформаційні структури та органи безпеки, є суб'єктами інформаційної безпеки. Об'єкт інформаційної безпеки складається із двох основних складових. Однією з них при цьому виступає весь комплекс технічних (а на сьогодні більшою мірою – науково-технічних) засобів організації безпеки системи соціально-інформаційних комунікацій, що забезпечують інформаційні обміни в інтересах суб'єкта інформаційної діяльності, виробництва, зберігання та організації використання суспільно необхідної інформації, що, загалом, є суспільною інформаційною інфраструктурою. Іншою складовою є власне інформаційні ресурси, використовувані суб'єктом для свого існування та розвитку, тобто ресурси суспільно значущі.

При розгляді проблеми співвідношення інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету визначальним фактором є саме суспільно значущі інформаційні ресурси. Варто зауважити при цьому, що від якості організації цих ресурсів здебільшого залежить ефек-

²⁸⁸ Там само.

²⁸⁹ Скулиш С. Д., Остроухов В. В., Романов І. В. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту. – К.: НАСБ України, 2012. – С. 3.

тивність їх використання. Організована певним чином інформація, що становить інформаційну основу діяльності суспільства, є фактично його соціальною інформаційною базою.

На базі результатів розгляду інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю ряду ознак можна окреслити характерні особливості інформаційної бази стійкої соціальної спільності як соціального утворення, об'єданого видами та процесами людської діяльності, структурованого та історично детермінованого у відносинах суспільної мети, виробництва і влади тощо.

По-перше, інформаційна база є однією з найважливіших ознак існування і розвитку соціальної людської спільності як відносно самостійної, сталої складової в загальносуспільному процесі.

По-друге, інформаційна база містить у собі обсяги інформації, необхідні для існування цієї людської спільності, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі.

По-третє, інформаційна база – суспільний ресурс, у якому всі обсяги інформації є керованими, розміщеними у сфері впливу наявних пошукових систем цієї спільності та готові до використання.

По-четверте, інформаційна база своїм наповненням має інформацію, що визначається як кінцевий результат відображення, позначення змісту, одержаного із зовнішнього для цієї людської спільності середовища та в результаті відображення внутрішніх процесів у цій спільності.

По-п'яте, інформаційна база створюється разом із становленням цієї людської спільності:

– шляхом відбору необхідної інформації з більш загальних, включаючи загальносуспільну, інформаційних баз. У наш час найбільш загальні інформаційні бази пов'язані з глобальним інформаційним простором, інформаційними ресурсами Інтернету;

– шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку цієї людської спільності.

Під соціальною інформаційною базою, таким чином, розуміється обсяг соціальної інформації, відповідним чином організований, керований, постійно поповнюваний, призначений для реалізації соціальних функцій, цілей цієї спільності, необхідний для її існування та розвитку. Ці бази організуються навколо процесів

людської діяльності ²⁹⁰. Вони є основою розвитку, за визначенням академіка О. Онищенко, стратегічним ресурсом держави. Цей ресурс стає основним показником самоідентифікації суспільства в умовах розвитку глобального інформаційного простору. Відставання в його розвитку – це шлях у небуття, випадання з-поміж розвинутих країн.

При розгляді системи основних інформаційних баз сучасної України, очевидно, найбільш загальною серед них потрібно вважати базу, пов'язану з людською спільністю, об'єднаною поняттям «український народ» – носій суверенітету і єдине джерело її влади ²⁹¹, тобто загальноукраїнську інформаційну базу.

Необхідно зазначити, що використовувана суспільством базова інформація розділяється за ступенем її важливості. Та складова із загального обсягу використовуваних нацією чи державою інформаційних ресурсів, без використання якої не можлива її самоідентифікація та зовнішня ідентифікація, існування та розвиток якої спирається на постійний вплив певної історичної традиції, а також виготовлена в руслі цієї традиції для власних потреб чи для реалізації на міжнародних інформаційних ринках є основною, суверенною частиною цих ресурсів.

Сьогоднішні уявлення про інформаційний суверенітет можна представити як межі контролю необхідних для існування й розвитку соціальної структури інформаційних ресурсів, обумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, відповідною самобутністю та підтвердженою суспільною практикою традицією ²⁹².

По-перше, таке формулювання є доволі універсальним й охоплює всі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання на рівні державному, національному, на рівні соціальних структур сучасного суспільства, надає можливість формування конструктивної ієрархії цих рівнів.

²⁹⁰ *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – С. 136–137.

²⁹¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Офіц. видання Верховної Ради України, 1996. – С. 4.

²⁹² Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 16.

По-друге, крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки й розвитку суверенів цих ресурсів, таке визначення є перспективним для вдосконалення правової бази, пов'язаної з гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

По-третє, воно відображає сучасний підхід до уявлень про межі й можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

По-четверте, таке визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет з відповідною інформаційною традицією, збереженням самобутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Крім суверенних інформаційних ресурсів, суспільство користується також традиційними загальноцивілізаційними ресурсами, обсягами пізнавальної, наукової, загальнокультурної та іншої інформації, сучасною інформацією, одержаною в результаті різних видів обмінів та ін. Ці ресурси також є потрібними для функціонування і розвитку суспільства. Хоча вони не є безальтернативними для еволюції соціальної структури, що користується ними, однак за правом власності на ці ресурси вона має організувати безпеку їх збереження та використання. Такі ресурси входять в інформаційну систему, на якій, власне, базується національний інформаційний простір. Це є особливо важливим зі зростанням значення інформаційних ресурсів в усіх сферах суспільного життя, інтелектуалізацією його в умовах інформаційного суспільства, сучасним розвитком інформаційних відносин на міждержавному рівні. Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для України, як і для всіх інших, в умовах глобалізації потребує розробки та впровадження системи організаційно-правових заходів для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні та забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації,

входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню та розвитку, сприяти захисту економічного, політичного та інформаційного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності, національного інформаційного простору на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства, та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення. У зв'язку з цим відповідний державно-правовий механізм інформаційної безпеки Б. Кормич визначає як «впорядковану сукупність інститутів держави, задіяних у процесі формування і впровадження політики інформаційної безпеки, внутрішні та зовнішні ролі і відносини якої регулюються системою правових норм та принципів»²⁹³. Цей державно-правовий механізм, відповідно до означених нами напрямів реалізації політики інформаційної безпеки, складається з трьох взаємопов'язаних елементів.

По-перше, це сукупність державних інституцій, задіяних у процесі формування та впровадження політики інформаційної безпеки, тобто інституціональний механізм інформаційної безпеки.

По-друге, це сукупність ролей та відносин, яка містить правові відносини, що виникають при проведенні політики інформаційної безпеки, та специфічні ролі, форми та методи діяльності суб'єктів проведення політики інформаційної безпеки.

По-третє, це ієрархічна сукупність правових норм і принципів, що регулюють зміст і процес проведення політики інформаційної безпеки, тобто правовий механізм інформаційної безпеки²⁹⁴.

Політика інформаційної безпеки на загальнодержавному рівні, таким чином, має гарантувати належні умови для функціонування та розвитку інформаційних процесів на всіх рівнях розвитку соціальної структури суспільства. При цьому основоположною складовою цієї діяльності має бути забезпечення розвитку суверенних для цієї держави, нації інформаційних ресурсів. В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів цей аспект політики інформаційної безпеки набуває особливого значення.

²⁹³ Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004. – С. 135.

²⁹⁴ Там само.

5.2. Особливості використання інформаційних технологій ЗМІ в локальних війнах і військових конфліктах

Як показує сучасний міжнародний досвід, цільові інформаційні впливи на соціальну сферу потенційного противника стали обов'язковим складовим елементом сучасного збройного конфлікту, що передує його відкритій фазі, супроводжує його ведення та формує позитивну громадську думку стосовно досягнутих результатів. З розвитком електронних інформаційних технологій бойові інформаційні ресурси можуть використовуватися не лише як допоміжні акції при реалізації гарячої фази конфлікту, а й вирішувати самостійні завдання в нейтралізації потенційного противника без застосування зброї. У цьому випадку йдеться про інформаційну війну як самостійний спосіб розв'язання проблеми.

В інформаційних впливах сьогодення ЗМІ набувають особливого значення у зв'язку з розвитком їхніх характерних особливостей. За масштабами свого впливу у зв'язку з активізацією глобальних процесів вони є міжнародними, загальнодержавними, регіональними в державах та ін. За формою відображення інформації вони є традиційними, друкованими та електронними з усім різноманітним спектром технологій доведення змісту матеріалів до користувача. Особливе місце в системі суспільного інформування посідають соціальні інформаційні мережі як технології, ґрунтовані на принципах «самвидаву», що є платформами горизонтальних інформаційних обмінів і відіграють зростаюче суспільне значення протягом останнього десятиріччя.

За формою власності ЗМІ поділяються на державні, приватні та видання, що функціонують на основі використання змішаного капіталу. За об'єктом впливу вони поділяються на загальносуспільні та спеціальні, орієнтовані на запити політичних, економічних структур, науки, освіти, розважального призначення та ін.

Ця класифікація ЗМІ приводиться як доказ можливостей впливу на суспільну свідомість системи інформаційних користувачів через організаційно-змістовну сферу діяльності видань, навіть без порушення системи наявних інформаційних комунікацій потенційного противника. При цьому необхідно враховувати, що глобальна інформатизація, як загальноцивілізаційна тенденція, проникає в усі сфери

функціонування суспільства як основний фактор його динамічного розвитку та конкурентоспроможності на території кожної з держав сучасного світу незалежно від рівня розвитку.

При нерівномірному технологічному розвитку сучасних держав недостатній розвиток рівня інформатизації хоча і вберігає ці держави від частини існуючих інформаційних небезпек, однак є гарантованою запорукою відсталості та швидкого відкидання на узбіччя суспільного прогресу. Це ж стосується і держав, навіть технологічно розвинутих, що орієнтуються лише на власну інформаційну основу розвитку, оскільки її потенціал завжди буде нижчим від загальноцивілізаційного. Розвиток інформатизації і включення в систему функціонування глобальних інформаційних ресурсів провідних держав світу хоча й забезпечує конкурентоспроможність на світових ринках і максимальну в існуючих умовах ефективність розвитку, проте набуває дедалі більшої залежності від стану безпеки власної інфраструктури. Глобальні інформаційні загрози дедалі більшою мірою стосуються навіть провідного глобалізатора світу – США, що вже сьогодні активно проявляється в хакерських атаках, інформаційному супроводі терористичних проявів тощо. Оскільки інформаційний супровід суспільного життя є базою для діяльності сучасних ЗМІ, сказане вище прямо стосується їхньої діяльності або ж їх функціонування є важливим елементом сучасних інформаційних впливів.

Вивчення проблем негативних інформаційних впливів на сучасне суспільство вже стало одним з основних напрямів державної безпеки сьогодення. Вироблені, виходячи із завдань конкретного інформаційного протиборства, критерії безпеки наявних у сучасних державах елементів інформаційної інфраструктури ув'язуються сьогодні практично з усіма сферами життя суспільства. Порушення хоча б одного з них може призвести до таких наслідків:

- порушення керованості держави чи регіону;
- нанесення збитків авторитету держави, у тому числі на міжнародній арені;
- порушення законодавства чи договорів, у тому числі міжнародних;
- порушення стабільності фінансової та банківської систем;
- нанесення істотних економічних збитків підприємствам і організаціям – державним і приватним;

- порушення боєготовності та боєздатності збройних сил;
- масові порушення правопорядку;
- розкриття державних секретів, конфіденційної науково-технічної та комерційної інформації;
- зниження ефективності запобігання терористичним актам;
- порушення систем забезпечення життєдіяльності міст і населених пунктів;
- аварії та катастрофи регіонального масштабу;
- загибель чи травмування людей;
- руйнування та зараження середовища існування;
- крупномасштабне знищення національних ресурсів (природних, сільськогосподарських, продуктових, виробничих, інформаційних);
- зупинка виробництв з технологіями безперервного процесу ²⁹⁵.

У процесі розвитку сучасних інформаційних технологій, розвитку глобального інформаційного суспільства спектр негативних впливів на соціальний організм розширюється і наслідки його набувають дедалі більшої руйнівної сили. Застосовуються маніпулятивні інформаційні технології, комплексні дії, спрямовані на знищення національної ідентифікації, уніфікацію суспільства під цілі основних на сьогодні держав-інформатизаторів.

Особливої вразливості для країн СНД набуло старанне виконання рекомендацій західних теоретиків щодо демократизації постсоціалістичного простору, яка пов'язана з повним роздержавленням ЗМІ, у результаті якого було нанесено шкоду реальним демократичним процесам у кожній з держав у зв'язку із втратою можливості держави роз'яснювати свою політику, свої дії та їхні реальні результати, протистояти негативним інформаційним впливам на суспільство за допомогою власного інформаційного ресурсу. Особливої небезпеки відсутність власної інформаційної трибуни у ЗМІ в управлінських структурах держави набуває в періоди кризових ситуацій, у початкові періоди інформаційної агресії проти країни, коли її дія може бути помічена лише на рівні кваліфікованих інформаційних фахівців.

²⁹⁵ Кононов А. А., Черешкин Д. С. Ключевые проблемы обеспечения безопасности Национальной информационной инфраструктуры. – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/6e20e397e729643ac3256d570040300.e>.

Згідно з доповіддю Національної ради по розвідці США «Глобальні тенденції до 2015 року» інформаційні війни будуть домінантним фактором у нинішньому столітті. Вони будуть вестися на всіх рівнях соціальної структури сучасного людства – до міждержавного рівня, між блоками держав включно. Визначити, чиїм об'єктом негативних інформаційних впливів стає нація, держава, є дуже непростим завданням. Згідно з проведенням спецслужбами США експериментом, вони організували хакерську атаку на 8900 комп'ютерах військового відомства, і лише 4 % цих атак були помічені обслуговуючим персоналом ²⁹⁶. Враховуючи, що комп'ютерні технології є важливою технологічною складовою діяльності всіх видів сучасних ЗМІ, переважна більшість із них може ставати рупором негативних інформаційних впливів. Ця ситуація набуває критичного значення при реалізації ще однієї зовнішньої рекомендації – деідеологізації, відсутності державницької ідеології в країні.

Аналіз особливостей розвитку сучасних інформаційних небезпек для України особливо наочно проявляється під час підготовки, ведення бойових дій, донесення громадській думці інформації про їхні наслідки, а також ведення самостійних інформаційних воєн та організації кібертерористичних актів на території зарубіжних держав протягом останніх десятиліть.

Цей аналіз дає підстави для висновків про те, що бойові інформаційні впливи ²⁹⁷ здійснюються найбільш успішно:

– коли вони базуються на використанні інноваційних інформаційних технологій, використання яких ще не охоплене чинним законодавством країн – об'єктів впливу;

– коли чинне законодавство, що стосується інформаційної сфери, не реалізується достатньою мірою;

– коли значущість інформаційних впливів не усвідомлюється належним чином керівництвом держави та правовою системою і, відповідно, не дістає правової оцінки;

²⁹⁶ Чилачава Т., Кереселідзе Н. Модели информационной войны. – Режим доступа: <http://www.apsny.ge/analytics/1268790856.php>.

²⁹⁷ Див.: Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України: монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 32.

– коли в країні відсутня належна координація структур, що мають забезпечувати інформаційну безпеку в їхній діяльності, а також слабоорганізоване співробітництво цих структур зі ЗМІ, із системою інформаційно-аналітичних центрів і центрів зберігання національних інформаційних ресурсів;

– коли відбувається повне роздержавлення ЗМІ і правлячі структури країни – об'єкта впливу не мають у власному інформаційному просторі трибуни для роз'яснення своєї діяльності та налагодження діяльності, пов'язаної з інформаційним протистоянням агресору чи окремим зловмисникам.

При цьому, як правило, комерційні ЗМІ на території будь-якої країни є інструментом досягнення власних цілей фінансово-промисловою елітою, що контролює видання, і не є незалежними, об'єктивними, зацікавленими в проведенні заходів інформаційної безпеки. У них найчастіше практикується маніпулювання громадською думкою в інтересах власників, у тому числі тих, інтереси яких не мають нічого спільного з інтересами держави. Вони є найбільш перспективними для викидання зовнішньої інформації, що не має нічого спільного з інтересами цієї держави і може стати джерелом загроз для безпеки держави, коли активізується підтримка суб'єкта інформаційної агресії третьою силою – міжнародними колами, дезінформованими або ж зацікавленими в успішному результаті інформаційної агресії.

Такі висновки підтверджуються аналізом ролі інформаційних впливів у конфліктах останнього часу. Так, досвід антитерористичних операцій Російської Федерації на Кавказі говорить про особливу роль інформаційного забезпечення, оскільки його незадовільною організацією суто військові перемоги можуть бути зведені до нуля. Як визнають російські військові фахівці, класичний приклад тому – чеченська кампанія 1994–1996 рр. У бойовій конкретиці на три четверті вона була виграна російською армією до серпня 1996 р. і до того ж часу 100-відсотково програна в інформаційному просторі ²⁹⁸.

Необхідно зазначити, що висновки із цієї ситуації не зроблені донині. Як зазначають фахівці, інформаційну війну терористичні

²⁹⁸ Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / под ред. В. А. Золотарева. – М., 2000. – С. 317.

сили та їхні союзники виграють і на цьому етапі протистояння. У громадській думці республік Північного Кавказу не створено атмосфери нетерпимості стосовно бойовиків та їхніх посібників. Частіше трапляється навпаки: бойовиків намагаються виправдовувати як борців з корумпованою системою. В інформаційному протистоянні у терористів, як правило, є адвокати. Наприклад, у разі проведення успішних антитерористичних операцій у Дагестані, Кабардино-Балкарії та Інгушетії в блогосфері та деякі журналісти їх називають «зачистками», «цілеспрямованим знищенням цивільного населення» та ін. На базі всього масиву таких фактів напрошується висновок про недостатню усвідомленість в органах державної влади необхідності організації на сучасному технологічному рівні ефективного протистояння інформаційним диверсіям²⁹⁹.

У контексті розгляду цих проблем варто зауважити, що з розвитком інформаційних технологій існуюча правова база в застосуванні навіть до сьогоденних друкованих ЗМІ стає також неефективною та потребує коригування, а самі технології нейтралізації негативної інформації потребують вдосконалення з урахуванням розвитку прийомів маніпуляції масовою свідомістю. Такі прийоми здійснюють вплив на масову аудиторію на рівні зміщень у логічній структурі тексту, на морфологічному рівні текстової побудови подання в інтересах суб'єкта впливу. Також застосовуються прийоми контекстного, асоціативного впливу тексту, відповідне коментування «сухої» статистики, маніпуляції навішуванням ярликів з метою формування необхідних асоціативних зв'язків, застосування ввідних зворотів заданої маніпулятивної спрямованості, що коментують дії об'єкта атаки. Для впливу на свідомість читача при висвітленні воєнних подій використовується і графічний рівень організації тексту та ін.³⁰⁰.

Досвід показує, що за відсутності належних позицій у системі ЗМІ органів державної влади сторони – об'єкта негативних інформаційних впливів неконтрольовані ЗМІ як рупор інформаційних

²⁹⁹ *Атаев А. В.* Информационное противодействие – как эффективный метод борьбы с терроризмом. – Режим доступа: <http://riss.ru/analytics/3624/>.

³⁰⁰ *Бабіч О.* Особливості маніпуляції масовою свідомістю в друкованих ЗМІ під час висвітлення воєнних подій. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/ru/arhiv/2009-09-10-11-54-49/239-2009-09-12-09-07-19>.

впливів (свідомий чи використовуваний пасивно) не лише впливають на суспільну свідомість в атакованій країні, а й формують також відповідну позицію стосовно інформаційного і будь-якого іншого протистояння в руслі завдань інформаційної війни і можуть також істотно впливати на її результат. Водночас дослідники стверджують, що міжнародні організації (ООН, ОБСЕ, ЄС, ВТО тощо) сьогодні мають необхідний ресурс впливу для того, щоб «загасити» будь-яку інформаційну війну, що ведеться між країнами, хай навіть такими, що відчутно різняться за потенціалом і рівнем розвитку інформаційної зброї. Однак російські ЗМІ в російсько-грузинській інформаційній війні не змогли сформувати відповідну громадську думку за рубежем, що стала б основою для своєчасного охолодження конфліктного запалу, що могло б запобігти гарячій фазі протистояння ³⁰¹.

Поряд з розвитком технологій впливів на систему традиційних ЗМІ інформаційні війни сучасності стрімко розвивають технології радіоелектронної боротьби. Власне інформаційною зброєю стають:

- засоби знищення, викрадення або ж спотворення інформації;
- засоби проникнення через системи захисту інформації;
- засоби обмеження допуску користувачів до інформації;
- засоби дезорганізації роботи технічних засобів і комп'ютерних систем ³⁰².

При цьому дедалі більше в практику інформаційної агресії вводяться найновіші комп'ютерні віруси, програмні продукти під загальною назвою «логічних бомб», засоби пошкодження та фальсифікації обмінів в інформаційних мережах та ін.

Останнім часом особливої уваги заслуговує застосування технологій логічної пастки, якій віддають перевагу агресори, замість формування громадської думки з приводу причин нападу. Формування таких пасток – це розходження реалій і заяв, використання проблемних ситуацій у країні для їх розхитування, щоб у сприятливий момент

³⁰¹ Чилачава Т., Кереселідзе Н. Модели информационной войны. – Режим доступа: <http://www.apsny.ge/analytics/1268790856.php>.

³⁰² Информационные войны и будущее. – Режим доступа: http://www.dere.com.ua/library/info_war/info_war_2.shtml.

нанести удар, у тому числі й збройними силами³⁰³. Для розхитування ситуації активно використовуються агенти впливу з-поміж потенційних прихильників нападаючої сторони, у середовищі яких особливої ефективності набувають журналісти, а також використання технологій розвитку соціальних мереж. На цих мережах варто зупинитися окремо.

З розвитком технологічних можливостей мереж і їх усвідомленням користувачами така сфера горизонтальних інформаційних обмінів стала ширше використовуватися між одновимірними соціальними структурами суспільства: між науковими установами чи фірмами, між керівництвом населених пунктів чи політичних партій тощо. Чимало сервісів Інтернету з набором телекомунікаційних зв'язків автоматично формують і використовують соціальні мережі, створюючи при цьому новий вид автоматизованого сервісу – соціально-мережеві послуги (Social Networking Service)³⁰⁴.

На цьому етапі розвитку соцмереж, очевидно, їх можна розглядати як технологічні комплекси організації та керування обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування³⁰⁵.

Останнім часом ці технології широко використовуються в процесі соціальних трансформацій ряду країн. Експерти стверджують, що з лівійської кампанії розпочався процес ведення інформаційної війни як війни нового типу, у якій точне слово і продуманий відеоряд не лише багаторазово посилюють ефект воєнних операцій, а й забезпечують саму можливість їх проведення³⁰⁶ або ж навіть досягнення поставлених атакуючою стороною цілей без них. Дуже повчальними прикладами реалізації цих технологій у дійсності

³⁰³ Военная экспансия стран НАТО. Методы противодействия. – Режим доступа: <http://3wwar.ru/voennaya-ekspansiya-stran-nato-metodyi-protivodeystviya>.

³⁰⁴ Какие существуют социальные сети (в интернете)? – Режим доступа: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191898e4851b9d194cdac91751f>.

³⁰⁵ Див.: Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – К., 2013. – С. 7–25.

³⁰⁶ Александров А. Ситуация в Украине: выводы из Шести уроков Каддафи. – Режим доступа: http://flot2017.com/index.php/posts/new/_6072.

є події під цинічною назвою «арабська весна». На старті цієї кампанії, крім вузького кола фахівців, розробників технологій інформаційної війни, практично ніхто з провідних політологів-арабістів не міг уявити повалення режиму Каддафі в країні з одним з найвищих рівнів життя в арабському світі протягом кількох місяців.

У цій операції у 2011 р. ЗМІ стали, за визначенням фахівців, ключовою зброєю проти М. Каддафі. Вони виконали кілька істотних завдань:

- по-перше, вони створили уявлення про міжнародну ізоляцію режиму та правомірність введення санкцій проти нього;
- по-друге, вони дезорганізували уявлення керівництва Лівії про реальний хід подій;
- по-третє, ЗМІ дезорганізували в подіях, що відбувалися, населення країни;
- по-четверте, вони прикривали діяльність сил, що реалізували проект інформаційного та силового вторгнення³⁰⁷.

Аналізуючи лівійську операцію, необхідно нагадати, що технологічні напрацювання щодо дестабілізації внутрішньосупільного життя в країні, яка є об'єктом агресії, що, як правило, називається сприянням демократичним перетворенням, застосовувалися ще при розвалі СРСР, «демократизації» Югославії, в іракській операції, однак лише в Лівії вплив інформаційного компонента агресії набув того значення, при якому цю операцію можна назвати по суті інформаційною війною. У цій війні набули особливої важливості бойові інформаційні ресурси, у яких правдивість підміняється воєнною ефективністю, вплив яких покладається на міжнародні ЗМІ та «демократичні», неконтрольовані владою ЗМІ країни-об'єкта впливу.

У цій війні, яку фахівці вже називають війною нового типу, діяльність «Аль-Джазіри» показала, що кілька кваліфікованих журналістів, телережисер і монтажник за своїм значенням у воєнній операції можуть бути важливішими, ніж військові угруповання разом з танками та генералами³⁰⁸. При цьому відбувається блокування активності переважної більшості населення, прихильників

³⁰⁷ Там само.

³⁰⁸ Там само.

режиму. Потужні інформаційні атаки зосереджуються на недоліках, слабких місцях правлячого режиму. Активізація сил (у тому числі й проплачених, зарубіжного походження, маскування яких під місцевих революціонерів-патріотів при загостренні кризи стає практично непомітним) призводить до повалення режиму. Після цього симпатії пасивної більшості населення до поваленого керівництва вже не мають значення, оскільки програш завжди є безповоротним. У процесі розвитку сучасних інформаційних технологій до активно функціонуючих ЗМІ дедалі більше прилучаються так звані інтернет-сервіси, що, по суті, є засобами масової інформації горизонтального спрямування. І якщо в лівійській операції, за даними фахівців, вони відігравали допоміжну роль, то за відставку Х. Мубарака в Єгипті топ-менеджер близькосхідного відділення компанії Google В. Гонім дякує соціальній мережі Facebook. У якій країні слідом за Єгиптом розпочнеться наступна революція, радить «запитати в Facebook»³⁰⁹.

При цьому звертає на себе увагу інформація і про організаційний аспект підготовки інформаційної війни. Так, у червні 2011 р. The New York Times повідомляла про навчання лідерів арабської молоді «по просуванню демократії» за допомогою соціальних мереж і мобільних технологій. При цьому спонсорами були Держдепартамент США, юридичний факультет Колумбійського університету, Facebook, Google і музичний телеканал MTV³¹⁰. Серед тих, що навчалися, були активісти опозиційного єгипетського руху «6 квітня», які стали пізніше ініціаторами масових виступів проти Х. Мубарака³¹¹. Як зауважують експерти, під цей проект створювалися різні організації підтримки та мережеві співтовариства, «заточені» під швидку організацію вуличних виступів³¹². Американський економіст і політик Л. Ларуш вважає, що соціальні мережі в дійсності створені про-

³⁰⁹ За революцію в Єгипте поблагодарили Facebook. – Режим доступу: <http://www.kp.ru/daily/25637/801883/>.

³¹⁰ Хрулева Т. Рождение нового Ближнего Востока. – Режим доступу: <http://newsland.com/news/detail/id/719413/>.

³¹¹ Андреев О., Зимин Н. Facebook орудие пролетариата. – Режим доступу: <http://www.itogi.ru/polit-tema/2011/9/162259.html>; Овчинский В. Сетевой революционер Обама. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2011/02/09/817780.html>.

³¹² Серова Н. Эра революций началась. – Режим доступу: <http://www.utro.ru/articles/2011/01/31/952653.shtml>.

відними англо-американськими фінансовими групами, що повністю контролюють їх і часто використовують для проведення спеціальних операцій по всьому світу³¹³.

Колишній держсекретар США Х. Клінтон також неодноразово заявляла, що США будуть допомагати в усьому світі інтернет-користувачам долати цензурні обмеження в Інтернеті. У 2011 р., за її словами, Держдепартамент виділив близько 25 млн дол. (за даними The New York Times, ця сума становила 75 млн дол.). У списку країн, у яких США планували боротися за інтернет-свободу, були також Сирія та Саудівська Аравія³¹⁴. Сирійський пункт у цьому списку, очевидно, уже переведений у категорію відпрацьовуваних практично. Не виключено, що не тільки він...

Практика використання ЗМІ всіх видів, у тому числі й заснованих на електронних технологіях, у локальних війнах і військових конфліктах дає підставу для ряду висновків.

По-перше, темпи вдосконалення інформаційної зброї, як правило, перевищують темпи розвитку технологій захисту. Звідси виходить, що сучасна обороноздатність країни потребує організації постійного, систематичного моніторингу нових інформаційних технологій, у тому числі придатних для використання в системі ЗМІ для ведення інформаційних воєн. Ефективні засоби протидії необхідно відпрацьовувати, орієнтуючись на прогнози технологічного розвитку.

По-друге, враховуючи, що сучасні інформаційні технології дають можливість багатоаспектного впливу на національний інформаційний простір, протистояння комплексним інформаційним атакам можливе лише за умови формування загальнодержавної інформаційної системи, орієнтованої на задоволення відповідних інформаційних інтересів українського суспільства, та організації національної інформаційної безпеки. Під соціальною інформаційною системою можемо вважати організовану мережу соціальних структур, оснащену засобами для виробництва, комплектування, обробки та зберігання, організації безпеки значущої для цієї системи інформації,

³¹³ *Ларуш Л.* В сетях нет ничего безобидного. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/V-setyah-net-nichego-bezobidnogo>.

³¹⁴ *Черненко Е.* Интернет-протокольная служба Госдепа. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1773567>.

що дає змогу ефективного використання наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, сприяє їх оновленню та розвитку для суспільного прогресу та забезпечує у своїй сукупності потреби національної інформаційної безпеки.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що поряд з позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також небезпеки інформаційної агресії, саме загальнонаціональна інформаційна система, скоординована у своїй діяльності державою, може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації.

Загальнодержавна інформаційна система має бути важливим координуючим центром у використанні суспільно значущих ресурсів, як вітчизняного виробництва, так і зарубіжних. Вона має відігравати основну координуючу роль у виробництві необхідної суспільству інформації, залученню потрібних для розвитку інформаційних ресурсів із глобального інформаційного простору, організації ефективного використання наявних у розпорядженні українського суспільства ресурсів в інтересах суспільного прогресу.

В умовах прискореного та всебічного посилення глобальних впливів, розвитку глобальної інформатизації успішний розвиток нації та держави обумовлюється ефективністю національної інформаційної системи, координатором якої має виступати Українська держава.

Відповідні державні органи на основі чинної правової бази мають забезпечувати розвиток ринків інформації, інформаційних послуг і технологій, мають сприяти розвитку інформаційної індустрії, забезпеченню просування вітчизняних інформаційних продуктів як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. З розвитком інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя зростає значення державних структур в організації національної інформаційної безпеки, у збереженні та розвитку суверенних інформаційних ресурсів, а також в організації національного протистояння в інформаційних війнах і нейтралізації проявів комп'ютерного тероризму.

По-третє, практика повного роздержавлення ЗМІ залишає органи державної влади без власної трибуни для роз'яснення змісту своєї діяльності громадянам, що є недемократичним, також не залишає

в руках держави інструменту для протидії інформаційним і будь-яким іншим агресорам, інструменту формування громадської думки в країні і в міжнародному співтоваристві, що сприяла б нейтралізації агресії.

По-четверте, зростаючого значення в розвитку загальнодержавної інформаційної системи в останні десятиліття набувають соціальні мережі. Аналіз уже існуючого суспільного досвіду показує, що соціальні мережі, з наявним ресурсом соціальної довіри, обумовленої слабкою присутністю на цьому етапі розвитку в їхніх інформаційних впливах державних органів і традиційних політичних сил, уже доволі успішно використовуються для просування власних інтересів не лише сферою бізнесу, а й іншими суб'єктами впливу для введення в суспільний обіг тенденційної або ж просто шкідливої для об'єкта впливу інформації. Вони, як про це говорять події останніх років, можуть ставати ефективним інструментом інформаційних воєн і складовим елементом локальних війн і військових конфліктів. Однак, як показує наявний уже досвід, ті ж самі технології в поєднанні з мобілізацією правових та організаційних заходів дають можливість нейтралізації шкідливої для суспільного розвитку інформації.

По-п'яте, додаткової вразливості при інформаційній агресії набуває національний інформаційний простір у випадку істотного відставання чинної правової бази від реально існуючих інформаційних процесів у суспільстві. У зв'язку з цим необхідна організація своєчасного оновлення правових актів, підготовка нових законодавчих актів з урахуванням розвитку інформаційних технологій та медіа-простору в цілому, еволюції міжнародного законодавства у цій сфері та зростаючих суспільних потреб, пов'язаних з інформатизацією.

5.3. Проблеми інформаційної безпеки в контексті розвитку соціальних мереж

В умовах прискореного та всебічного посилення глобальних впливів, розвитку глобальної інформатизації успішний розвиток нації і держави обумовлюється ефективністю національної

інформаційної системи, координатором якої має виступати українська держава³¹⁵. Відповідні державні органи на основі чинної правової бази забезпечують розвиток ринків інформації, інформаційних послуг і технологій, мають сприяти розвитку інформаційної індустрії, забезпеченню просування вітчизняних інформаційних продуктів як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках.

З розвитком інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя зростає значення державних структур в організації національної інформаційної безпеки³¹⁶, у збереженні та розвитку суверенних інформаційних ресурсів³¹⁷, а також в організації національного протистояння в інформаційних війнах³¹⁸ і нейтралізації проявів комп'ютерного тероризму³¹⁹. Це є завдання, що під силу можуть бути організовані лише на національному, загальнодержавному рівні.

Національна інформаційна система може успішно сприяти ліквідації паралелізму в організації виробництва потрібної суспільству інформації, у закупівлі зарубіжної, у розв'язанні актуалізованої сучасною дійсністю проблеми концентрації національних інформаційних ресурсів у загальносуспільних інтересах, для їх ефективного використання.

³¹⁵ Прим.: державна координація інформаційних процесів в Україні жодною мірою не є посяганням на свободу слова, як не є посяганням на свободу економічної діяльності робота Національного банку України. Вона має забезпечувати дотримання правил ефективного використання інформаційних ресурсів в інтересах українського народу.

³¹⁶ Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12.

³¹⁷ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011.

³¹⁸ *Полтораков О.* «Парадигмальні війни» та їхній вплив на конфліктогенний потенціал простору СНД // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К.: Стилос, 2010; *Медвідь Ф.* Інформаційна безпека держави в контексті становлення стратегії національної безпеки України // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К.: Стилос, 2010.

³¹⁹ *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. – К.: КИТ, 2010.

Сучасний рівень розвитку інформаційних процесів, розвиток інформаційної структури суспільства сприяє вдосконаленню діяльності працівників цієї структури щодо якісного поліпшення інформаційних обмінів як у вертикальному (по лінії суспільство – нація – політична партія і т. д.) вимірі, так і в горизонтальному (наприклад, у середовищі зростаючої кількості політичних партій, суб'єктів економічної діяльності тощо).

Вертикальний рівень обмінів в інформаційній структурі суспільства здійснюється за принципом взаємовідносин цілого і його частин: організацією інформаційного виробництва цілого, загальнодержавного, національного значення та роботою відповідних державних, у тому числі інформаційних структур на всіх рівнях соціальної системи аж до елементарних складових, продукування та забезпечення реалізації змісту нормативної інформації для розвитку інформаційних процесів, забезпечення використання напрацювань соціальних складових в інтересах соціальної спільності та забезпечення зворотного зв'язку в системі керівництва інформаційними процесами.

Горизонтальний рівень інформаційних обмінів відбувається при співробітництві соціальних структур одного рівня організації, що в конструктивному значенні співпрацюють в інтересах об'єднуючого цілого, можуть конкурувати в організації виробництва інформації, ефективності її використання, можуть спільно вирішувати питання інформаційної безпеки, навігації в ресурсах та ін. Цей вид співробітництва здійснюється на базі рівноправних угод співробітництва, у тому числі й у сфері використання матеріально-технічних ресурсів, а також за участі як суб'єктів на інформаційних ринках. Прикладами цьому можуть бути міждержавні інформаційні обміни в інтересах розвитку самих держав у контексті загальносуспільного розвитку, міжпартійні інформаційні контакти, зростаюча інтенсивність різноманітних контактів у сфері бізнесу та ін. Якісно новим явищем у системі горизонтальних інформаційних зв'язків став процес розвитку мережевих інформаційних технологій. Поява цих технологій обумовлена розвитком суспільної інформатизації, метою якої є забезпечення на базі електронних технологій доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів, до можливостей продукування нової інформації. Це підняло соціальне значення особи, створивши можливості для організації віртуальних (таких,

що можуть або мають виявитися за певних умов ³²⁰) соціальних утворень і їхній зростаючий вплив на суспільне життя. Інформаційне середовище соціальних мереж з огляду на його зростаючу впливовість на свідомість користувачів поступово стає також об'єктом впливу громадських організацій, владних структур, бізнесу. Воно також стає об'єктом маніпулятивних технологій, негативних інформаційних впливів. З огляду на зростаючі перспективи значущості цих інформаційних технологій у суспільному житті, ці технології в рамках розвитку сучасної інформаційної системи заслуговують на ґрунтовне вивчення.

На нинішньому етапі свого розвитку вони часто мають кілька базових форм (або топологій): ланцюгові (лінійні) мережі, у яких члени пов'язані між собою у ряд, а комунікації відбуваються через найближчий вузол; зіркоподібні (колісні) мережі, у яких члени пов'язані з центральним вузлом і мають через нього проходити для комунікації одне з одним; загальноканалні (повністю взаємопов'язані чи повноматричні) мережі, у яких кожен член пов'язаний з усіма іншими й може здійснювати комунікацію безпосередньо з кожним вузлом ³²¹.

Під час свого розвитку соціальні мережі збагачуються новими можливостями для задоволення запитів користувачів. Можна погодитися з думкою Л. Смоли про те, що слушним видається аналіз причин нинішньої привабливості соціальних мереж, відзначеної російськими дослідниками, а саме:

- отримання інформації/підтримки від інших членів соціальної мережі;
- верифікація ідей через участь у соціальній взаємодії;
- соціальна вигода від контактів (причетність, самоідентифікація, соціальне ототожнення, соціальне сприйняття тощо);
- рекреація (відпочинок);
- основними категоріями соціальної мережі є довіра, думка,

³²⁰ Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – С. 220.

³²¹ Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

вплив, репутація ³²². Соціальні мережі зі зростаючою кількістю додатків до них стали сприятливим фактором для забезпечення відвідуваності сайтів, забезпечення зворотного зв'язку з користувачем і, таким чином, важливою формою генерації нової суспільно значущої інформації. На цій основі сьогодні розвивається значна кількість веб-сервісів, що сьогодні прийнято називати «сервісами Web 2.0».

Постійно зростаюча популярність соціальних мереж обумовила підвищену увагу дослідників до їхньої сутності та суспільного значення, оскільки лише усталені поняття про суспільне явище дають можливість перейти від фіксації особливостей того чи іншого процесу в його стихійному розвитку до керування перспективами цього розвитку.

Поняття соціальних комунікацій проходить певні етапи свого розвитку, пов'язані з роллю цих технологій у сучасних інформаційних процесах. У 1968 р. перші уявлення про них відображались через уже усталені поняття інтерактивних спільнот. «Якими будуть онлайніві інтерактивні спільноти?» – запитували в одній із своїх публікацій американські інженери Д. К. Р. Ліклайдер і Р. Тейлор. І відповідали, що в більшості галузей вони складатимуться з географічно віддалених елементів, які часом скупчуються у невеликі масиви, а інколи працюють відокремлено. Це будуть спільноти, об'єднані не географією, а зацікавленнями ³²³. З цією точкою зору солідаризується Л. Смола, зазначаючи, що «мережа – це група окремих суб'єктів, які мають спільні неформальні норми або цінності, що становить нову форму соціальної організації» ³²⁴. В останньому визначенні фіксується важлива характерна особливість формування нової соціальної спільноти з учасників мереж, хоча ця особливість і потребує додаткового розгляду. Разом з тим, за визначенням автора,

³²² Какие существуют социальные сети (в интернете)? – Режим доступа: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191898e4851b9d194cdac91751f>.

³²³ *Licklider J. C. R., Taylor R.* The Computer as a Communication device // Science and Technology (April 1968). – Mode of access: <http://www.kurzweilainet/meme/frame.html?main=/articles/art0353.html>.

³²⁴ *Смола Л. Є.* Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

мережа – це «окремі суб'єкти», що мають спільні цінності, і таку ознаку можна застосувати широко в будь-які історичні періоди розвитку людства.

Ближчим до відображення реалій сьогодення є уявлення про соціальну мережу як віртуальну мережу, що є засобом забезпечення сервісів, пов'язаних із встановленням зв'язків між її користувачами, а також між різними користувачами та відповідними їхнім інтересам ресурсами, встановленими на сайтах глобальної мережі ³²⁵.

На цьому етапі розвитку соцмереж, очевидно, їх можна розглядати як технологічні комплекси організації та керування обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування.

Таке формулювання дає уявлення про соціальні мережі як про:

- організовані та керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету);
- мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто спілкування на горизонтальних рівнях організації;
- інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами і потребами та відповідною технічною підготовкою, що на сьогодні вже розширює учасників інформаційних обмінів.

Це визначення дає можливість для подальшого уточнення з розвитком організаційно-технологічної еволюції соціальних мереж.

Протягом останніх років набуває розвитку цільове призначення мереж з використанням специфічних маніпулятивних технологій. Ці технології можуть бути використані в будь-якій сфері суспільного життя. Для прикладу можна розглянути можливості застосування їх у торгівлі. За допомогою соціальних мереж стало можливим використовувати нові способи просування товарів та ідей. Для цього спеціальні люди реєструються в групах і співтовариствах, завойовують там авторитет і поступово просувають свої ідеї серед членів

³²⁵ Какие существуют социальные сети (в интернете)? – Режим доступа: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191-898e-4851-b9d1-94cdac91751f>.

груп. Якраз від них залежить, чи буде нова марка товару популярна в масах ³²⁶. Крім того, робота в соціальних мережах дає можливість:

- створити власний канал обміну інформацією з аудиторією;
- організувати прямі продажі;
- підвищити відомість бренда;
- краще пізнати свою аудиторію ³²⁷.

Дослідники зауважують, що соціальні мережі сьогодні створили умови для формування нової світової тенденції побудови взаємовідносин з партнерами, колегами, користувачами.

Уже сьогодні, згідно з опитуванням, проведеним консалтинговою фірмою Hallvarsson & Hallvarsson (Швеція) серед 700 компаній з 21 європейської країни, 81% опитаних розвиває корпоративні соціальні мережі, вважаючи їх чудовим інструментом для створення лояльності серед співробітників, маркетингових комунікацій з користувачами, формування іміджу, вивчення динаміки попиту, а також поширення інформації про себе ³²⁸.

Можливості технологій соціальних мереж вносять нові корективи і в уявлення про інформаційну безпеку. Особисті дані користувачів, що перебувають у загальному доступі, можуть бути використані без дозволу в рекламних цілях, з вини мережі може бути здійснено витік платіжних даних. Серйозні неприємності для користувача можуть бути пов'язані зі зломом акаунта та використанням усієї інформації для шкоди йому, у тому числі з метою політичного чи економічного шпигунства, дискредитації та інших дій з метою помсти. Дуже неприємною річчю є так званий фішинг – вірус, що непомітно для користувача краде його логін і пароль, а потім використовує їх для автоматичної розсилки спаму від імені користувача по всьому списку його контактів ³²⁹.

³²⁶ *Погодина А.* Социальные сети: плюс, минус, всё равно? – Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-47314/>.

³²⁷ Как организовать рекламу в социальных сетях? – Режим доступа: http://www.bizakademiya.ru/reklama_v_setyah.html.

³²⁸ *Гришук Н., Рубис И.* Социальные сети: имиджевое макраме. – Режим доступа: http://www.prostobiz.ua/biznes/upravlenie_biznesom/stati/sotsialnye_seti_imidzhevoe_makrame.

³²⁹ Социальные сети побеждают поисковиков. – Режим доступа: <http://chip.com.ua/854408.html>.

Фахівці зауважують, що соціальні мережі, які активно розширюються, стають каналом для надання суб'єктом впливу потрібної йому інформації. При цьому він має можливість формувати чітку диференціацію об'єктів впливу та охоплення масштабних аудиторій, зменшувати здатності об'єкта впливу блокувати інформацію, організовувати протидію в інформаційній сфері не тільки проти визнаних ворогів, а й проти задекларованих партнерів як на міждержавному рівні (наприклад, союзники по коаліції чи блоку), так і в політичній чи бізнесовій площині (політичні блоки, бізнес-асоціації тощо) ³³⁰.

Серед великого різноманіття способів інформаційних впливів, які реалізуються в інформаційно-телекомунікаційних системах або через них, можна виділити такі: поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливу здійснюється у формі: розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їхніх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах (у блогах, соціальних мережах) ³³¹.

Варто також зауважити, що діяльність сучасних кіберзлочинців стала також дуже серйозним бізнесом: вони залучають зовнішніх співробітників (аутсорсерів) – талановитих програмістів, створюють програмні продукти та пропонують платні послуги, отримують прибутки. Соціальні мережі, на думку фахівців, перебувають серед найбільш уразливих для атак злочинців поряд з інтернет-платежами, інтернет-банкінгом; віддаленими сховищами даних і програмних застосувань; онлайн-іграми; онлайн-біржовими агенціями; сайтами за технологіями Web 2.0 ³³².

³³⁰ Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

³³¹ Шестаков В. І., Чернишук С. В. Визначення характеристик інформаційного впливу на складові інформаційно-телекомунікаційних систем в умовах інформаційного протистояння // Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем. – Вип. 4. – Житомир: ЖВІ НАУ, 2011. – С. 162.

³³² Економічна інформатика / М. В. Макарова, С. В. Гаркуша, Т. М. Білоусько, О. В. Гаркуша. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 192.

І, нарешті, соціальні мережі, незважаючи на те, що в практику спілкування ввійшли лише протягом останніх п'яти-семи років, стали вже важливим інструментом активізації горизонтального спілкування як основи для організації соціальних протестів, як таких, що сприяють удосконаленню суспільної організації, так і тих, що через емоційний вплив і некритичне ставлення до реального життя за межами комп'ютерних спільнот проявляються у вигляді деструктивних виступів, використовуються внутрішні та зарубіжними ляльководами для досягнення цілей, не пов'язаних з національним прогресом.

За даними фахівців і признаннями офіційних учасників подій, якраз Twitter і Facebook відіграли основну роль у соціальних збуреннях, названих ще «революціями» в більшості країн арабського світу³³³, а по-іншому – технологіями керованого, як сподіваються автори «революцій», а насправді некерованого хаосу.

Ці проблеми обумовлюють необхідність прискореного реагування на розвиток інформаційних процесів у горизонтальній сфері інформаційних обмінів.

По-перше, розвиток соціальних мереж потребує формування відповідної правової бази, яка б регламентувала саме ці форми інформаційних обмінів.

По-друге, зважаючи на зростаючу популярність соціальних мереж у суспільстві, потрібна організація присутності державних органів, наукових установ, громадських організацій у цій сфері спілкування. Ця присутність повинна збалансувати фактично неконтрольовані інформаційні процеси в соціальних мережах, збалансувати наявні там інформаційні масиви якісною, достовірною, суспільно значущою інформацією.

По-третє, розвиток електронних інформаційних технологій, у тому числі й сфери соціальних мереж, обумовлює зростаючу необхідність створення державних інформаційних структур для виробництва інформації, що сприяла б формуванню достовірних уявлень усіх користувачів соціальними комунікаціями, у тому числі й

³³³ Сапожник А. И. Использование социальных сетей для организации революций // Людство на початку XXI ст.: виклики і шляхи рішення. – Севастополь: СевНТУ, 2011. – С. 16.

мережевими, про актуальні проблеми розвитку суспільства, державного будівництва, культури, науки та ін.

І, нарешті, по-четверте, прискорений розвиток електронних інформаційних технологій обумовлює необхідність організації роботи з прогнозування нових реалій та ситуацій в інформаційному просторі та розробки відповідно із цим прогнозуванням методик протидії негативним явищам в інформаційній сфері, вироблення аргументації, спрямованої на нейтралізацію негативних інформаційних впливів на інформаційний простір України.

5.4. Українсько-російське інформаційне протистояння в контексті подій на Південному Сході України

До негативних факторів розвитку глобального інформаційного суспільства необхідно насамперед віднести розширення та поглиблення проникаючих властивостей спектра інформаційних впливів з метою утвердження певних економічних, політичних та інших інтересів у взаємовідносинах між державами. З удосконаленням відповідних технологій розвиваються методики ведення інформаційних воєн, що в наш час стають важливими компонентами воєн традиційних або ж використовуються самостійно і за своїми результатами можуть бути навіть більш ефективними.

Американські дослідники, як працівники інформаційної сфери країни, що є на сьогодні найактивнішим у світі глобалізатором на базі інформатизації, виробником найбільшого обсягу нової інформаційної продукції, першими звернули увагу на можливості, що розкриваються при застосуванні нових інформаційних технологій для досягнення поставлених цілей. Аж до отримання перемоги в боротьбі за людський розум, за психіку основної маси людей в країнах, які є об'єктами впливу. Така перемога не лише забезпечує досягнення запланованого результату, а й гарантує тривале його збереження.

У зв'язку з цим американський соціолог і співробітник розвідки Л. Фараго чітко окреслює основні підходи до ведення ефективної психологічної війни:

– вона повинна бути динамічною та гнучкою, постійно пристосо-

вуватися до подій дня і бути завжди готовою змінити свою інтерпретацію конкретного явища, щоб більш ефективно його використати за мінливих обставин;

– вона не повинна придумувати теми для обговорення, а виходити з питань та проблем, які є насправді;

– вона повинна бути замаскована, її не можна називати своїм іменем, інакше вона зазнає поразки;

– вона повинна базуватися на розвідувальній інформації, на знанні політичних, духовних, військових, економічних, побутових особливостей країн і народів, для яких вона призначена;

– не можна керувати пропагандою здалеку, хоча директиви та інструкції можуть надходити з центру, конкретне опрацювання матеріалів повинно залишатися на розсуд людей, що її поширюють;

– необхідно використовувати всі існуючі можливості для поширення пропаганди, особливо серед громадян тих країн, які є її об'єктом, перетворюючи їх у мимовільних поширювачів³³⁴.

Закономірно включаючись у глобалізаційні процеси, новітні інформаційні технології для досягнення власних цілей у міжнародних відносинах використовує дедалі більша кількість держав. При цьому відчутних збитків зазнають ті члени міжнародної спільноти, які з тих чи інших причин ще не відповідають своїми можливостями в інформаційній сфері вимогам нового, інформаційного етапу розвитку цивілізації. На жаль, ця теза підтверджується ситуацією, пов'язаною із процесами, що відбуваються на Південному Сході України, діяльністю кремлівських пропагандистів, орієнтованою на інформаційний простір України.

Скоординована органами державної влади пропагандистська діяльність переважної частини російських ЗМІ, усіх наявних джерел виготовлення та поширення нової інформації створює уявлення:

– про повний розвал української економіки, відсутність мінімально необхідних обсягів енергоресурсів для виживання населення в зимовий період;

³³⁴ Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 35–36.

– про ультранационалістичну політику в Україні, нелегітимність і некваліфікованість влади;

– про непрофесіоналізм українського військового керівництва, поразки та деморалізацію українських Збройних сил на Сході України;

– про зростаючий осуд різко унітарної політики українського керівництва в державному будівництві, небажанні знаходження компромісів, непримиримо антиросійську політику і т. п.

Характерною особливістю цієї політики є також її орієнтація не лише на українську аудиторію та громадську думку країн Заходу. Вона також успішно реалізується серед населення самої Росії, про що говорять дуже високі рейтинги і цієї політики, і безпосередньо президента В. Путіна. Необхідно зазначити ще одну обставину: підтримка цієї політики росіянами є істотним фактором впливу на значну частину громадян України через канали родинних зв'язків, і її не можна характеризувати як неефективну.

Як зауважує колишній віце-прем'єр-міністр України О. Сич, «російська пропаганда, а за нею і збройна агресія отримали сприятливий ґрунт на Донбасі. Адже протягом усіх років незалежності тут здійснювалась недосконала, а то й злочинна гуманітарна політика. То ж наше завдання – скерувати всі зусилля, аби в подальшому українське суспільство було монолітним організмом й аби ніколи не повторилися ті події, що мали й мають місце в Криму та на Донбасі»³³⁵.

У зв'язку з цим у реалізації такого завдання серйозна увага має бути приділена використанню ЗМІ. Політика їх роздержавлення не сприяє стійкості національного інформаційного простору в умовах сучасного інформаційного протистояння. Адже комерційні ЗМІ на території будь-якої країни є інструментом досягнення власних цілей фінансово-промисловою елітою, що контролює видання, і не є виданнями незалежними, об'єктивними, зацікавленими в проведенні заходів інформаційної безпеки. У них найчастіше практикується маніпулювання громадською думкою в інтересах власників,

³³⁵ Олександр Сич: Ми маємо виробити програму соціогуманітарної реінтеграції Донбасу в Україну // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247542274&cat_id=244276429.

у тому числі тих, інтереси яких не мають нічого спільного з інтересами держави. Вони є найбільш перспективними для вкидання зовнішньої інформації, що не має нічого спільного з інтересами цієї держави і може стати джерелом загроз для безпеки держави. Це ж саме стосується всієї системи технологій обмінів інтернет-інформацією до соціальних мереж включно.

Протягом останнього часу фактично збувається передбачення Б. Червака, який у недалекому минулому з тривогою констатував, що «очевидні спроби витіснення держави з національного інформаційного простору, захист якого пасивний та незадовільний. Тривожна ситуація склалася в телерадіоєфірі прикордонних територій: асиметрія інформаційних потоків з України та в Україну, на жаль, складається не на користь нашої держави. Нині ми опинилися під потужним інформаційним впливом країн-сусідів. Російська Федерація – це лише один приклад. Фактично всі ЗМІ на території України ведуть ефіри в інтересах своїх держав, які дуже часто не відповідають інтересам нашої країни. Небезпечним стає баланс між державними й недержавними інформаційними ресурсами. Це відбувається на тлі монополізації теле- і радіоінформаційного простору, економічної та політичної залежності більшості ЗМІ від фінансово-промислових структур»³³⁶.

Водночас у період інформаційної війни, при реальних загрозах національному інформаційному простору особливої важливості набуває організація злагодженого інформаційного співробітництва управлінських структурдержави, у тому числі у сфері роз'яснення змісту роботи державного керування в умовах наявного протистояння зарубіжній громадській думці, налагодження міжнародного інформаційного співробітництва в напрямі ліквідації конфлікту, організація оперативного, якісного інформування про наявний перебіг подій міжнародних організацій (Світовий банк, МВФ, Римський клуб тощо), транснаціональних корпорацій, впливових громадських організацій, національно-культурних об'єднань, регіональних еліт, блогерського активу, учасників спілкування в соцмережах, працівників інформаційної сфери, інформаційного виробництва та інших

³³⁶ Червак Б. Щодо функціонування засобів масової інформації // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К.: Стилос, 2010. – С. 457.

категорій учасників сучасних інформаційних обмінів³³⁷. На круглому столі на тему: «Кримінально-терористична війна на Сході України: соціальна складова» було також підкреслено критичний рівень потреби застосування наукового та громадського потенціалу всієї країни до пошуку механізмів реформування українського суспільства та аналізу російсько-української війни³³⁸.

У зв'язку з цим першим і абсолютно необхідним кроком, пов'язаним із виконанням цього завдання, має стати упорядкування інформаційної діяльності в національному вимірі, ефективна координація її на державному рівні, формування національного інформаційного комплексу. В умовах інформаційної війни лише така координація дає можливість оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їх нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, у тому числі й тих, які сьогодні перебувають під чужими інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту, громадську думку за кордоном. Цей комплекс має базуватися на суверенних інформаційних ресурсах – надбанні нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу. Надбанні, що є основою його існування й розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інфотворення³³⁹. Ці ресурси мають лежати в основі внутрішньої і зовнішньої національної інформаційної політики, організації національної інформаційної безпеки.

Інформаційний комплекс в умовах інформаційного суспільства має бути, таким чином, мережею соціальних структур, що коорди-

³³⁷ Див.: *Смола Л. Є.* Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 35–93.

³³⁸ Там само.

³³⁹ Див.: *Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm; Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011.

нують свою діяльність у національних інтересах, оснащену засобами для виробництва, комплектування, обробки та зберігання, організації безпеки значущої для цієї системи інформації, що забезпечує ефективне використання наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, сприяє їх оновленню та розвитку, необхідному для суспільного прогресу.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі саме загальнонаціональний соціальний інформаційний комплекс має стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації³⁴⁰.

Ефективна робота цієї системи на загальнодержавному рівні може забезпечити як конструктивні інформаційні обміни України на міжнародній арені, так і розвиток національної інформаційної бази при мобілізації вітчизняних ресурсів і можливостей, що є важливою передумовою прогресу суспільства.

Сучасний інформаційний комплекс відповідно до національних інтересів має забезпечувати координацію діяльності вітчизняних інформаційних структур:

– у здійсненні внеску України в інформаційне виробництво, пов'язане із реалізацією загальноцивілізаційних проєктів, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем сучасності: голоду, охорони здоров'я, екології, удосконалення міжнародної правової системи та ін.;

– у налагодженні ефективних міжнародних інформаційних обмінів, розвиток інформаційних ринків;

– у протистоянні на державному рівні проявам інформаційної агресії, інформаційним війнам, нейтралізації інших негативних інформаційних впливів на суверенні інформаційні ресурси України.

У процесі вирішення внутрішньосупільних завдань в Україні інформаційний комплекс має забезпечувати узгоджену діяльність інформаційних структур:

– з реалізації державної програми інформатизації, забезпечення доступу до інформаційних ресурсів усіх категорій громадян;

³⁴⁰ Див.: Струтинська О. В. Інформаційні системи та мережеві технології / за наук. ред. М. І. Жалдака. – К.: Університет «Україна», 2008. – С. 25–26.

- з виробництва, зберігання та організації ефективного використання інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку;
- з організації використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах розвитку України;
- з організації внутрішньодержавного інформаційного ринку як оптимального механізму в системі сучасних суспільних обмінів;
- з активізації використання суверенних інформаційних ресурсів у сучасному інформаційному виробництві;
- з організації національної інформаційної безпеки, нейтралізації проявів кібертероризму та ін.

У зв'язку з цим, як показує міжнародна та внутрішньодержавна практика сучасності, з активізацією інформаційних процесів у суспільстві актуалізується потреба посилення впливу функцій держави, що збігаються з основними завданнями сучасного інформаційного комплексу.

По-перше, держава має забезпечувати якісний доступ усіх категорій громадян до продукованої нею інформації, як до офіційних матеріалів, так і до роз'яснення змісту своєї власної діяльності. Для цього здійснюються відповідні правові, матеріально-технічні та інші заходи, розвиваються магістральні інформаційні комунікації, налагоджується власне виробництво та поширення інформації. При цьому всі інформаційні обміни, що здійснюються за допомогою контрольованих державою інформаційних комунікацій, є вертикальними інформаційними комунікаціями³⁴¹.

По-друге, держава об'єднує задля реалізації планів, проектів суспільного розвитку потенціал інформаційних, інформаційно-аналітичних центрів, творчий потенціал громадських організацій, діяльність наукових установ, що продукують нову, необхідну для розвитку інформацію в контексті формування структур інформаційного суспільства. Вона також має опікуватися організацією діяльності центрів комплектування та організації високопродуктивного використання наявних інформаційних ресурсів, особливу увагу звертаючи на збереження та збагачення суверенних інформаційних

³⁴¹ Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 16–17.

ресурсів. У зв'язку з цим потребується технологічне та методологічне оновлення діяльності бібліотечних і архівних установ.

У справі комплектування центрів зберігання суспільно корисних інформаційних ресурсів зростаючого значення набуває комплектування новими, необхідними для національного розвитку зарубіжними інформаційними ресурсами. Використання передового науково-технологічного зарубіжного досвіду в комплексі з національними здобутками та прагненнями на шляху суспільного прогресу стає важливим фактором сучасного інноваційного розвитку, важливим пріоритетом Української держави.

По-третє, вертикальні інформаційні обміни в суспільстві, ініційовані державою, обумовлюють необхідність створення та вдосконалення надійних соціальних комунікацій, доступних для всіх членів суспільства. Система цих комунікацій, підтримувана національними організаційно-правовими та техніко-технологічними засобами становить інфраструктуру інформаційних обмінів у рамках національного інформаційного простору.

Відкритість влади для громадян, прозорість її рішень і дій сприяють зміцненню її легітимності та забезпечують їй можливість адекватно реагувати на актуальні проблеми внутрішньодержавного розвитку і міжнародних відносин. Водночас налагодження зворотного зв'язку – від інститутів громадянського суспільства до органів державної влади – дає останнім змогу сформувати уявлення стосовно співвідношення діяльності владних структур і підтримки їх громадянами, уявлення про ефективність політики влади, що в результаті виявляється ключовим фактором для стабільності або нестабільності всієї системи³⁴². Функціонування цього механізму сприятиме консолідації суспільства, вихованню в його членів почуття причетності до загальносуспільної діяльності, патріотизму.

По-четверте, поряд із зростанням необхідності залучення інноваційної інформації зарубіжного виробництва для розв'язання проблем суспільного розвитку держава в інформаційному суспільстві має сприяти просуванню вітчизняних інформаційних

³⁴² Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 112–113.

продуктів на міжнародні інформаційні ринки, продуктів, виготовлених і в державних наукових, науково-інформаційних структурах, і в приватних структурах, недержавних аналітичних центрах, фондах та ін. При цьому інформаційна продукція має бути прирівняна до всіх інших видів продукції і бути підпорядкована всім правилам, що стосуються експортних операцій. Міжнародне правове законодавство в інформаційній сфері має бути своєчасно імplementоване в правову базу України. Держава має сприяти участі вітчизняних правників у підготовці нових правових актів, що стосуються інформаційної сфери, і відстоювати в новому законодавстві національні інтереси.

По-п'яте, важливою функцією держави є організація безпеки національного інформаційного простору. Розвиток глобальних процесів на основі всеосяжної інформатизації створює широку різноманітність інформаційних загроз³⁴³ – від витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоспроможними через опору на передову матеріально-технічну та технологічну базу зарубіжними інформаційними продуктами аж до ведення цілеспрямованих, з дедалі відчутною вражаючою силою в боротьбі за розум громадян інформаційних воєн. У зв'язку з цим держава зобов'язана для захисту свого інформаційного простору використовувати всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними та зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз, а також державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях на нинішньому етапі суспільного розвитку остання набуває дедалі більшого значення, оскільки здатна генерувати контрпропагандистські інформаційно-аналітичні продукти, за їхньою допомогою діяти на упередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи.

Таким чином, вертикальні інформаційні обміни, загалом, є системопідтримуючим, спрямованим на суспільний розвиток, інформаційним механізмом. Держава на нинішньому етапі розвитку

³⁴³ Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 143–153.

суспільства є основним інструментом консолідації в суспільстві, організуючим началом і координатором буття ³⁴⁴ інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень.

Протягом тривалого часу в історії людства спосіб вертикальних інформаційних обмінів був беззаперечно основним у сфері соціального розвитку. Протилежний йому спосіб – горизонтальних інформаційних обмінів, децентралізованих, таких, що відбуваються в соціально однорідному середовищі, використовувався в основному в міжособистісному спілкуванні, у сфері епістолярних обмінів, на зародковому етапі народження нових суспільно значущих ідей, починань тощо. Кардинально у цій сфері ситуація почала змінюватися з упровадженням інформатизації.

Електронні інформаційні технології сприяли при цьому покращенню доступу до продуктованих у суспільстві інформаційних ресурсів, розвитку різноманітних контактів періодичних видань з читачами. Формування ж соціальних мереж зробило можливим інформаційні обміни практично без участі контрольованих державою вертикальних інформаційних потоків.

Загалом, якщо говорити про перспективу, досягнення перелому в українсько-російському інформаційному протистоянні може бути здійснене при успішному поєднанні вертикальних і горизонтальних інформаційних обмінів в єдиному інформаційному комплексі під державним контролем. З одного боку, цей процес буде сприяти зміцненню вітчизняної інформаційної системи як суб'єкта міжнародних інформаційних відносин, що дуже важливо в умовах нинішнього інформаційного протистояння, з іншого – забезпечувати внутрішню консолідацію суспільства. Це стане запорукою надійного загально-суспільного захисту національного інформаційного простору від негативних зовнішніх впливів.

³⁴⁴ *Маца К. А.* Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли: монография. – К.: Обрії, 2012. – С. 17.

ВИСНОВКИ

У перші десятиріччя інформаційного етапу розвитку сучасної цивілізації електронні інформаційні технології проникли в усі сфери життя суспільства. Вони набули значення загальноцивілізаційного об'єднуючого начала, вплив якого здійснюється поза кордонами, іншими межами розрізнення на всіх рівнях його соціальної структури. Розвиток системи соціальних інформаційних комунікацій на основі цих технологій забезпечив проникнення та взаємопроникнення інформації в соціальній системі суспільства аж до рівня міжособистісного спілкування. Значення цього процесу у своїй суті є діалектичним, як позитивним, таким, що сприяє розвитку соціальних структур, так і негативним, що створює загрози уніфікації і в перспективі – затухання суспільного розвитку, піднімає внутрішньосупільні протистояння на рівень впливу на інформаційну основу розвитку.

Як показує практика розвитку інформаційного етапу організації суспільства, в умовах проникнення і взаємопроникнення інформації в наш час ефективний розвиток може бути забезпечений за умови окреслення завдань інформаційної діяльності на кожному з рівнів структурної системи соціального розвитку: на загальноцивілізаційній, загальнодержавній, національній, на всіх інших рівнях цієї системи аж до конкретної особи включно. Це положення не носить умовного, відносного характеру. Досягнення чіткості в уявленнях про цілі інформаційної діяльності на кожному з рівнів соціальної структури суспільства має цілком практичне значення і має забезпечуватись конкретними правовими нормами. Порушення міжнародних правових норм інформаційної діяльності має кваліфікуватися як інформаційне правопорушення або ж інформаційна агресія. На сьогодні проблема правової основи інформаційної діяльності,

як на міжнародному рівні, так і на рівні держав і націй, а також на всіх інших рівнях правозастосування, є дуже гострою. Це обумовлюється насамперед значно швидшим розвитком інформаційних технологій від застарілих технологій правотворення, недостатнім рівнем суспільного усвідомлення значення інформаційного законодавства для сучасного розвитку, загалом змісту розвитку інформаційної цивілізації як соціального процесу.

Відповідно до завдань глобального розвитку, як тих, що вже є усвідомленими міжнародним співтовариством і зафіксовані в міжнародних документах, так і таких, що на цьому етапі розвитку реалізуються стихійно, процес перетворень здійснюється на основі розвитку глобальних інформаційних ресурсів і засобів їх використання в усіх регіонах світу. У сукупності ці ресурси і засоби їх використання становлять глобальний інформаційний простір, що перебуває в процесі прискореного розвитку та задає загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації та держави. Структуризація цього виду ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їхніх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі, вирішує при цьому завдання загальноцивілізаційного розвитку. У контексті розвитку процесу структуризації цієї бази вже вирізняються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

До ресурсів загальноцивілізаційного значення належать фундаментальні ресурси існування і розвитку нинішньої цивілізації, потреба в яких на сьогодні актуальна, на які при використанні згідно з міжнародними правовими нормами не може бути пред'явлено нічиє авторське право. Вони є спільним здобутком світової культури в широкому значенні цього поняття. Ці ресурси складаються з інформаційних надбань усіх попередніх поколінь нашої цивілізації та з нової інформації, що продукується в наш час в інтересах загальносуспільного розвитку. Серед цих надбань – інформація, що продукується в інтересах розвитку всіх сфер людської діяльності, у тому числі науки, організаційно-правової сфери, усіх видів мистецтва, для навчання, духовного розвитку, розважальна та ін.

Теоретичні основи формування міжнародної правової бази розвитку сучасних інформаційних процесів закладались на найвищих

загальноцивілізаційних форумах, на саміті «великої вісімки» 2000 р. (Окінава), світового саміту, що відбувався в Женеві (Швейцарія, грудень 2003 р.), саміті з проблем розбудови інформаційного суспільства та суспільства, що ґрунтується на знаннях (Туніс, 2005 р.), на ряді конференцій ЮНЕСКО та ін.

В основі інформаційної складової формування міжнародної правової сфери на сьогодні Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, у якій встановлюються основні принципи входу держав і країн у це суспільство. На ній було проголошено основні принципи розбудови міжнародних процесів при формуванні та розвитку інформаційного суспільства:

- поширення цифрових технологій з метою розвитку виробництва, створення й підтримки економічного зростання та збільшення зайнятості;

- подолання нерівності у сфері доступу до інформації та систем телекомунікації;

- розвитку співробітництва у подоланні складних загальноцивілізаційних проблем, пов'язаних зі скороченням бідності, удосконаленням охорони здоров'я, зростанням гостроти екологічних проблем, сприянням поширенню освіти, удосконаленням міжнародних економічних відносин за допомогою розвитку інформаційних комунікацій, використанням переваг швидкого зростання глобальної електронної торгівлі;

- розвиток інформаційних технологій для подальшого розвитку двосторонньої та багатосторонньої співпраці між державами в усіх сферах суспільного життя. Конкретний мандат ООН у галузі розвитку комунікації має ЮНЕСКО.

До складу ресурсів, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності, належать також ресурси міжнародних гуманітарних та інших організацій, міждержавних союзів, транснаціональних компаній, релігійних організацій, інших суб'єктів глобальної інформаційної діяльності, що швидко створюються в результаті вдосконалення соціальної структури суспільства. Однак співвідношення такої інформації з тією, використання якої регламентується міжнародними організаціями, на сьогодні ще чітко не відрегульоване міжнародним правом, механізми переходу до ста-

тусу загальноцивілізаційної ще не мають належної чіткості та спонукальних мотивів. Адже відповідні ресурси міжнародних організацій часто поступаються можливостям ТНК. Процес наповнення загальносуспільних інформаційних баз, таким чином, не відрегульований повністю ні в правовому, ні у фінансовому відношенні, що позначається на темпах наповнення баз.

Поряд із цими видами інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі триває процес диференціації інформаційних ресурсів за призначенням, розвиваються відповідні джерела інформаційного виробництва. Цей процес базується на розвитку глобальної інформатизації, забезпеченні доступу до можливостей інфотворення всім соціальним структурам суспільства, широким масам населення по всій планеті.

У наявних правових лакунах на базі розвитку електронних інформаційних технологій, що нейтралізували вже сьогодні здебільшого значення географічних кордонів між державами в інформаційній сфері, з'являються також і міжнародні злочинні угруповання. У зв'язку з цим у глобальному інформаційному просторі розвинулось також негативне явище, що дістало назву «кібертероризм». Відповідно, у міжнародних інформаційних ресурсах з'являється також і нейтралізуюча його інформація.

Важливим джерелом поповнення глобальних ресурсів є також ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародних ринків інформації. В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства такі ринки як оптимальні на цьому етапі суспільного розвитку форми інформаційних обмінів перебувають у процесі постійного розвитку, їхні продукти урізноманітнюються.

Діяльність на цих специфічних на сьогодні ринках набуває характерних рис традиційної ринкової діяльності з рекламними технологіями, конкурентною боротьбою та ін. У глобальному інформаційному просторі ці ресурси відрізняються від загальноцивілізаційних насамперед належністю суб'єктам інформаційної діяльності і є найчастіше різновидом товарної продукції, що реалізується в інтересах виробника.

Поряд з розвитком ринкових механізмів в інформаційній сфері в глобальному інформаційному просторі існують також інформа-

ційні ресурси, що відображають систему інших інтересів держав і націй. Ці інтереси пов'язані з реалізацією політичних, економічних, культурологічних та інших завдань і пов'язані з налагодженням інформаційного взаємообміну, політичним позиціонуванням, пропагандою потенційних можливостей країн у всіх сферах міжнародного співробітництва, національних культурних здобутків та ін. Ці види інформаційної продукції держав входять до обов'язкового внеску суб'єктів інформаційної діяльності сучасного суспільства в інформаційну діяльність іншої цивілізації, і без цього внеску держави фактично втрачають перспективу свого розвитку.

Протягом останніх десятиріч знаходять своє розповсюдження також бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, і ресурси нейтралізації цього виду інформаційних впливів з боку об'єктів, що стали предметом інформаційних атак. Зміст бойових інформаційних ресурсів строго підпорядкований цілям інформаційної війни або ж війни всіма традиційними засобами, обов'язковим ресурсом впливу якої стали також і ці інформаційні ресурси. Під цим кутом зору має розглядатися також і об'єктивність такого виду ресурсів не лише для учасників конфлікту, а й для всіх інших користувачів глобальними інформаційними ресурсами. Характерними особливостями цього виду ресурсів є висока динаміка застосування, наявність певних технологічних властивостей глибокого впливу на психодієву сферу кожного окремого індивіда в середовищі потенційного противника, а також багатоваріантність використовуваних форм з урахуванням аудиторії, у тому числі для створення позитивної громадської думки стосовно дій суб'єкта такого впливу в міжнародному співтоваристві.

Відстоюючи свої інтереси на міжнародній арені, провідні на сьогодні держави-глобалізатори сприяють посиленню уніфікації суспільного розвитку на основі утверджуваних ними моделей трансформації суспільства. При отриманні безперечних вигод від такої діяльності в тактичному вимірі, у стратегічному при реалізації цієї політики програє і цивілізація, і, відповідно, самі глобалізатори. Уже сьогодні для лідерів інформаційного розвитку більш надійним і продуктивним напрямом розвитку є збереження та використання саме багатоваріантного розвитку регіонів світу відповідно до прогресивних традицій, властивих різноманітності націй.

Логіка суспільного розвитку показує, що чим різноманітнішими будуть складові цивілізації, їхні технології, форми енергії та психотипи людей, чим більш інтенсивні інформаційні обміни відбуваються між цими складовими, тим більш імовірним є її збереження і можливості для розвитку в атмосфері зростаючих тисків тих зовнішніх і внутрішніх процесів, що впливають на неї. Сучасним історичним процесом відповідальність за багатоваріантність можливостей розвитку цивілізації, перспективу успішного майбуття людства покладається на кожну з існуючих націй, незалежно від масштабів її впливу на сьогоднішній день. Ця відповідальність пов'язана з необхідністю збереження національно-культурної самобутності як загальноцивілізаційної цінності.

В умовах інтенсивного розвитку глобальних інформаційних процесів, їхніх проникаючих властивостей в усіх регіонах світу турбота про ефективний самобутній розвиток інформаційного простору кожної держави, нації сьогодні має доленосне значення. Постановка цього питання, незважаючи на наявні негативні впливи глобального інформаційного простору, у наш час лишається актуальною, оскільки національні інформаційні мережі в регіонах, у тому числі це стосується й України, на сьогодні ще мають стійких зв'язків з національною інформаційною основою і ці зв'язки об'єктивно пересилують глобальні впливи. Однак, у разі пасивного спостереження за процесом посилення зарубіжних інформаційних впливів з боку вітчизняної науки, громадськості та влади, ці впливи ставатимуть визначальними і призведуть до незворотних процесів у розвитку національного інформаційного простору, до втрати його національних особливостей. Поряд із необхідністю забезпечення обов'язкового внеску в систему загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів серед основних завдань інформаційної діяльності на національному рівні розвитку є забезпечення існування і трансформації національного інформаційного суверенітету, збереження і розвитку суверенних інформаційних ресурсів, що є основою розвитку кожної із націй, держав, відбір необхідної для розвитку нації і держави інформації з глобального інформаційного простору, вдосконалення національного інформворення, організація безпеки національних інформаційних ресурсів, сприяння становленню внутрішніх і зовнішніх інформаційних ринків.

Завдання інформаційного розвитку нації і держави окреслюються національним законодавством, концепцією інформаційної політики, стратегією національної безпеки та міжнародним законодавством у частині регламентації інформаційної діяльності на рівні націй та держав.

Забезпечення стійкості, самобутності у сфері національного інформаційного розвитку пов'язане з рівнем контролю за системою відповідних інформаційних комунікацій. Такий контроль є функцією держави. Інформаційні комунікації в інформаційному суспільстві та окреслюваний ними інформаційний простір є національними в межах можливого впливу національними засобами контролю. При цьому на рівні держави, нації важливе значення мають вертикальні інформаційні обміни. Вони, загалом, і в умовах розвитку інформаційного суспільства мають зберігатися, розвиватися із ходом НТП і залишатися системою підтримуючим, спрямованим на забезпечення функціонування, на суспільний розвиток, інформаційним механізмом, що створює загальну конфігурацію національного інформаційного комплексу – складової соціальної структури нашої цивілізації. Держава залишається основним інструментом консолідації в усіх видах суспільної діяльності. Вона розвивається як «організуюче начало і координатор буття» інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень. Розвиток горизонтальних форм обміну інформацією, що в умовах упровадження електронних інформаційних технологій, розвитку інформатизації найбільш повною мірою на сьогодні виражаються у формах соцмереж особливо динамічно й наочно проявився в останні десятиріччя в постсоціалістичних країнах, регіонах кардинальних суспільних перетворень, у тому числі в новій Українській державі. Ці форми інформаційних обмінів мали велике значення у розвитку демократичного процесу в Україні. Свій найвищий вимір цей процес набув під час подій, що в національну історію ввійшли під назвою Майдану 2013–2014 рр., Євромайдану, а пізніше, з усвідомленням і розвитком його морально-етичного значення, дістав назву Революції гідності.

Вертикальні й горизонтальні форми інформаційних обмінів сприяли активізації характерних рис української ментальності, які

сьогодні проростають сучасною моделлю демократії, що відповідає духу й запитам епохи, з активною циркуляцією інформації в єдиному комплексі й вирішальним словом громади у розв'язанні найбільш гострих суспільних проблем. Необхідно зазначити, що формування соціальних мереж зробило можливим інформаційні обміни практично без участі контрольованих державою вертикальних інформаційних потоків на горизонтальному рівні інформаційних обмінів. При відсутності загальносуспільної координації цього процесу в майбутньому поряд зі своїм позитивним значенням горизонтальні інформаційні обміни можуть мати в процесі свого розвитку також і дезінтегративне значення.

Водночас ліквідація тенденції до розходження обох видів інформаційної діяльності, об'єднання вертикальних і горизонтальних інформаційних обмінів у єдину систему на базі національних інтересів у своєму підсумку має формувати надійну скелетну систему національного інформаційного комплексу. У загальноцивілізаційному вимірі розвиток національних інформаційних комплексів у соціальній інфраструктурі, загалом, є також явищем позитивним, оскільки надає чіткості функціонування єдиному суспільному організму. Розбудова чіткого інформаційного комплексу має істотне значення для розвитку демократичного процесу в загальнодержавному, загальнонаціональному масштабі. Вертикальні інформаційні обміни в суспільстві, ініційовані державою, обумовлюють необхідність створення та вдосконалення надійних соціальних комунікацій, доступних за потребою для всіх членів суспільства. Система цих комунікацій, підтримувана національними організаційно-правовими та техніко-технологічними засобами, становить інфраструктуру інформаційних обмінів у рамках національного інформаційного простору.

Відкритість влади для громадян, прозорість її рішень і дій сприяє зміцненню її легітимності та забезпечує їй можливість адекватно реагувати на актуальні проблеми внутрішньодержавного розвитку й міжнародних відносин. Водночас налагодження зворотного зв'язку – від інститутів громадянського суспільства до органів державної влади – дає останнім змогу сформувати уявлення стосовно співвідношення вимог і підтримки громадян та ефективності політики влади, що в результаті виявляється ключовим фактором для стабільності або нестабільності всієї системи.

Для підвищення ефективності управлінської діяльності ця система має якомога повніше використовуватись також у режимі зворотного зв'язку – від користувача до органів державної влади. Через неї має здійснюватись інформування органів державної влади про наслідки управлінських дій, ефективність реалізації тих чи інших проєктів, відбуватись донесення пропозицій, корисних ідей, широкого творчого внеску членів суспільства в його розвиток. Функціонування цього механізму сприятиме консолідації суспільства, вихованню в його членів почуття причетності до загальносуспільної діяльності, патріотизму.

Скоординована в межах національного інформаційного комплексу робота має сприяти зростаючій ефективності у виробництві нової суспільно необхідної інформації, що сприятиме якісній еволюції інформаційної бази національного розвитку. Вона також має забезпечити організацію ефективного керування вітчизняними інформаційними ресурсами, підготовку їх до дієвого використання в національному інформаційному просторі та налагодження конструктивної, такої, що відповідає національним інтересам, співпраці у сфері міжнародних інформаційних обмінів.

Збільшення виробництва нової інформації в національному інформаційному просторі з точки зору самоорганізації суспільства, з одного боку, є явищем позитивним, оскільки сприяє зміцненню загальнонаціонального інформаційного потенціалу, що в умовах становлення інформаційного суспільства є важливим фактором утвердження в сучасних міжнародних відносинах.

Якщо це явище розглядати в загальносуспільному вимірі, то необхідно констатувати, що соціальні мережі сьогодні створили нові умови для формування якісно вищої від минулих світової тенденції побудови взаємовідносин з партнерами, колегами, користувачами. Вони значно менше, порівняно з раніше виробленими системами зв'язків, пов'язані з вертикальними формами координації суспільної діяльності, забезпечують формування дуже важливої соціальної властивості – соціального капіталу. Як вважають дослідники, віртуальний соціальний капітал співтовариства – це сукупність особливостей соціальної системи, створеної в результаті діяльності цього співтовариства, що веде до розвитку загальних соціальних норм і правил, які сприяють взаємовигідному співробітництву. За анало-

гією з фізичним і людським капіталом, втіленим у знаряддях праці та навчанні, які підвищують індивідуальну продуктивність, «соціальний капітал» утримується в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра (networks, norms and trust), що створює умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди. Мережі соціального капіталу є механізмом ефективного впливу на «точки зростання», що надає імпульс розвитку всій соціально-економічній системі.

З іншого боку, сьогодні необхідно мати на увазі, що процес інформатизації значно випередив рівень інформаційної підготовки громадян, рівень розвитку національної свідомості в умовах розвитку інформаційного суспільства. Ці обставини створюють на сьогодні неоднозначну ситуацію насамперед у системі розвитку інфотворчості в соцмережах. Унаслідок активної участі в інфотворенні переважної більшості некваліфікованих або ж малокваліфікованих ентузіастів національний інформаційний простір переповнюється інформацією, яку важко віднести до суспільно значущої, вичерпної та достовірної. Водночас така неякісна, доволі часто навіть шкідлива інформація знаходить свого користувача, задовольняє його невибагливі запити і тією чи іншою мірою виховує його. При цьому, як уже зазначалося раніше, зростаючі масиви малоякісної, з точки зору суспільного розвитку, або ж і зовсім неякісної інформації ускладнюють пошук і ефективне використання інформації якісної та корисної. Соціальні мережі якраз і є тим сегментом інформаційного процесу, де ця тенденція стала найбільш помітною, де на сьогодні ще недостатньо представлена держава через свої органи управління, вітчизняна наука, якісна журналістика та ін. Ця ситуація також потребує свого аналізу, вжиття заходів для якомога швидшого та якомога менш безболісного для суспільства періоду переходу від початкового періоду інформатизації до її більш продуктивних, суспільно значущих етапів.

Аналіз змістовного наповнення сучасних вітчизняних соціальних інформаційних комунікацій говорить про те, що на сьогодні національний інформаційний комплекс в Україні ще не виконує достатньою мірою функції забезпечення національних інформаційних інтересів. Як наслідок, на сьогодні соціальні комунікації переповнені інформацією для задоволення низькопробних потреб,

примітивних інстинктів або навіть шкідливою для здоров'я людини, такою, що становить небезпеку для самої держави та суспільства. Критерієм успішності інформаційних структур при цьому стала нездорова сенсаційність, скандальність, вправність у нав'язуванні тих чи інших незавжди об'єктивних точок зору, проплачених бізнес-інтересів. І особливо, як показує практика, це проявляється в соцмережах, де практично відсутня відповідна державна політика, не проявляється державний інтерес. Ця обставина стала істотною причиною упущень, що особливо проявилися в атмосфері інформаційної війни, з якою повною мірою зіткнулася Україна під час ведення АТО.

Недоліки в роботі із забезпечення громадян, особливо представників молодших поколінь, доступу саме до суспільно значущих, необхідних для розвитку, духовного та професійного, інформаційних ресурсів обертаються прорахунками в розвитку соціокультурної сфери суспільства, що особливо позначилось на окремих регіонах України, прорахунками у виховній, патріотичній роботі серед молоді, втратою духовності, суспільною інертністю значної частини суспільства.

При цьому необхідно визнати, що на сьогодні соціальні мережі стають істотним інструментом деструктивного інформаційно-психологічного впливу, у тому числі з метою маніпулювання особистістю, соціальними групами та суспільством загалом, а також полем інформаційного протиборства. Серед великого різноманіття способів інформаційних впливів, які реалізуються в інформаційному просторі або через нього, можна виділити такі: поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливу здійснюється у формі розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп у соціальних мережах; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їхніх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах (у блогах, соціальних мережах).

В умовах реальної інформаційної війни, пов'язаної з подіями на Сході України, маніпулювання інформацією, що реалізується через Інтернет і безпосередньо через соціальні мережі, є серйозною загрозою як головним засадам розбудови демократичного суспільства та зміцненню незалежності України, так і національній інфор-

маційній безпеці держави. Інформаційне маніпулювання із застосуванням різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу в сучасних умовах стає більш загрозливим. Сугестивні технології активніше використовуються в інтернет-просторі та набувають масштабів, сумірних із найбільш істотними загрозами для національного інформаційного простору.

Усе це є тривожним симптомом на фоні спроб витіснення держави з національного інформаційного простору, тривожної ситуації в телерадіоєфірі прикордонних територій, асиметрії інформаційних потоків з України та в Україну, що, на жаль, відчутно відбивається на інтересах Української держави.

Нині Україна опинилася під потужним інформаційним впливом країн-сусідів. Російська Федерація – це лише один приклад. Фактично всі ЗМІ на території України з іноземним капіталом ведуть ефіри в інтересах своїх держав, які дуже часто не відповідають інтересам України. Небезпечним стає баланс між державними й недержавними інформаційними ресурсами.

Водночас у період інформаційної війни, при реальних загрозах національному інформаційному простору особливої важливості набуває організація злагодженого інформаційного співробітництва управлінських структур держави, у тому числі у сфері роз'яснення змісту роботи державного управління в умовах наявного протистояння зарубіжній громадській думці, налагодження міжнародного інформаційного співробітництва в напрямі ліквідації конфлікту, організація оперативного, якісного інформування про ставлення, перебіг подій, пов'язаних із ситуацією в Українській державі, у міжнародних організаціях (Світовий банк, МВФ, Римський клуб тощо), транснаціональних корпораціях, впливових громадських організаціях, національно-культурних об'єднаннях, учасників спілкування в соцмережах та ін.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність упорядкування інформаційної діяльності в національному вимірі, ефективна координація її на державному рівні за допомогою вдосконалення функціонування національного інформаційного комплексу.

В умовах інформаційної війни лише така координація у сфері інформаційної діяльності дає можливість оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози

для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їх нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, в тому числі й тих, що сьогодні перебувають під чужими інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту, громадську думку за кордоном.

Як показує міжнародна та внутрішньодержавна практика сучасності, з активізацією інформаційних процесів у суспільстві актуалізується потреба посилення впливу функцій держави на інформаційну сферу через інструменти інформаційного комплексу. Вона має забезпечувати якісний доступ усіх категорій громадян до продукованої нею інформації, як до офіційних матеріалів, так і до роз'яснення змісту своєї власної діяльності, сприяти об'єднанню задля реалізації планів, проєктів суспільного розвитку інтелектуального потенціалу інформаційних, інформаційно-аналітичних центрів, творчий потенціал громадських організацій, діяльність наукових установ, що продукують нову, необхідну для розвитку інформацію в контексті формування структур інформаційного суспільства, опікуватися організацією діяльності центрів комплектування та організації високопродуктивного використання наявних інформаційних ресурсів, особливу увагу звертаючи на збереження та збагачення суверенних інформаційних ресурсів. У зв'язку з цим потребується технологічне та методологічне оновлення діяльності бібліотечних і архівних установ.

Поряд із зростанням необхідності залучення інноваційної інформації зарубіжного виробництва для розв'язання проблем суспільного розвитку, держава в інформаційному суспільстві має сприяти просуванню вітчизняних інформаційних продуктів на міжнародні інформаційні ринки, продуктів, виготовлених і в державних наукових, науково-інформаційних структурах, і в приватних структурах, недержавних аналітичних центрах, фондах та ін. При цьому інформаційна продукція має бути прирівняна до всіх інших видів продукції і бути підпорядкована всім правилам, що стосуються експортних операцій. Міжнародне правове законодавство в інформаційній сфері має бути своєчасно імplementоване в правову базу України. Держава має сприяти участі вітчизняних правників у підготовці нових правових актів, що стосуються інформаційної сфери, і відстоювати в новому законодавстві національні інтереси.

У контексті посилення інформаційної війни, пов'язаної з подіями на Півдні та Сході Української держави важливою функцією держави є організація безпеки національного інформаційного простору. Для захисту національного інформаційного простору мають використовуватися всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними та зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз, а також на державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях сьогодення вона набуває дедалі більшого значення, оскільки повинна генерувати контрпропагандистські інформаційно-аналітичні продукти, за їхньою допомогою діяти на упередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи.

Досягнення перелому в українсько-російському інформаційному протистоянні може бути здійснене при успішному поєднанні вертикальних і горизонтальних інформаційних обмінів в єдиному інформаційному комплексі під державним контролем. З одного боку, цей процес сприятиме зміцненню вітчизняної інформаційної системи як суб'єкта міжнародних інформаційних відносин, що дуже важливо в умовах нинішнього інформаційного протистояння, з іншого – забезпечуватиме внутрішню консолідацію суспільства. Це стане запорукою надійного загальносуспільного захисту національного інформаційного простору від негативних зовнішніх впливів.

Організація протидії негативним інформаційним впливам, пов'язаним із використанням соціальних мереж, має сприяти інформаційній діяльності, спрямованій на патріотичне виховання всіх категорій населення, утвердження загальнодержавної системи духовних цінностей, пропаганду толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, на суспільну солідарність. Ця робота є особливо важливою у зв'язку із специфікою такого виду інформаційних обмінів на рівні горизонтальних зв'язків між членами суспільства.

Одним з найважливіших напрямів цієї стратегії є, безперечно, підтримка громадською думкою україномовних ресурсів. Усе нове мусить чітко позиціонуватися у мережі як набуток вітчизняної суспільно-політичної, гуманітарної думки, національної культури. Досягнення цього можливе лише шляхом поєднання свідомих зусиль самих учасників мережевих соціальних комунікацій.

Пропагандою, формуванням громадської думки необхідно досягти того, щоб основна частина україномовних учасників мережевого спілкування зосереджувалася не лише у двох містах – Києві та Львові, як нині, а по всіх регіонах України.

Практика функціонування соціальних мереж у сьогоденні актуалізує необхідність прискорення роботи із впровадження ефективних технологій нейтралізації діяльності іноземних політичних, економічних, військових, розвідувальних структур, спрямованої проти інтересів України, у запобіганні проявам інформаційно-диверсійної діяльності терористичних організацій, груп, окремих осіб з метою дестабілізації суспільного життя в Україні та завдання шкоди громадянам, державі, введення в систему інформаційних ресурсів спеціально організованої, неправдивої інформації, застосування негативного інформаційно-психологічного впливу на особу.

У сучасних умовах через стрімку еволюцію технологій основні характеристики інформаційного суспільства до кінця ще не з'ясовано, тому навіть у середовищі спеціалістів ще не уявляються повністю можливості та наслідки інформаційної війни. У громадській думці ще не усвідомлюється той факт, що з розвитком інформатизації, охопленням електронними інформаційними технологіями всіх сфер суспільного життя інформаційна війна здобуває всепроникні можливості. При цьому явище всепроникнення стосується не лише технологічної сфери, створеної сучасною людською спільністю, а й здійснюється на значну глибину у свідомості самих людей. Глибина цього впливу залежить від потенційної можливості руйнування наявних у свідомості людей – об'єктів впливу традиційних, власних інформаційно-психологічних установок, переконань, сформованих у вітчизняному соціальному середовищі та підтримуваних цим середовищем. Тому саме інформаційно-психологічна складова інформаційної війни набуває особливого значення і деякими дослідниками виділяється як самостійний предмет дослідження.

Події на Сході України, українсько-російське інформаційне протистояння, пов'язане з ними, стали трагічною ілюстрацією розвитку уявлень про поняття гібридної війни, що поєднує в собі комплексне застосування інформаційних, у тому числі інформаційно-психологічних і силових компонентів тиску на противника, підіривних дій – від терактів до корупції, заходів з ураження енергетики, еконо-

міки, фінансів, міжнародного іміджу країни в економічній та всіх інших сферах суспільного життя, активно підтримуваних відповідним інформаційним супроводом. Ці події стали також переконливим доказом того, що комплексна інформаційна агресія в сучасних умовах, потребує адекватних дій з її нейтралізації. Такі дії мають реалізуватися в чіткій координації всієї системи інформаційно-аналітичного забезпечення суспільства для донесення до свідомості громадян змісту державної політики, діяльності, спрямованої на нейтралізацію агресії, спростування неправдивої аргументації, для нейтралізації всіх інших негативних впливів на вітчизняну інформаційну сферу.

Досвід проведення АТО говорить також не лише про проблеми проведення організаційних заходів щодо координації діяльності державних інформаційних структур, а й про наявність правових проблем, пов'язаних із необхідністю регламентації діяльності ЗМІ, що функціонують на території Української держави, в умовах інформаційної війни. Ця війна є одним з найсерйозніших викликів сучасному вільному суспільству, оскільки в умовах її ведення дотримання свободи слова «може значити самовбивство, як віртуальне, так у деяких випадках і реальне». Тому в нинішніх умовах необхідне коригування в застосуванні принципу свободи слова. Ідучи далі за твердження дослідника, необхідно вивчити можливість здійснення такого коригування через створення правової бази для введення надзвичайного інформаційного стану в умовах інформаційної війни.

В умовах цієї війни засоби протистояння агресивним впливам мають бути адекватними в тому числі й за формою протистояння. Тому видається за доцільне також передбачення в цій правовій базі можливості залучення до виробництва інформаційної продукції оборонного значення також недержавних аналітичних та інформаційно-аналітичних структур, представлення для оприлюднення офіційної державної інформації місця на сторінках періодичних видань і часу в теле- і радіоэфірі. Тобто в державі має бути налагоджено виробництво інформації бойового призначення, що могла б оперативно протидіяти негативним інформаційним впливам, була б орієнтована як на власну аудиторію громадян, так і на зарубіжжя.

Правова база для введення надзвичайного інформаційного стану в умовах інформаційної війни має передбачати також ту обставину, що успіх в інформаційній війні не можливий лише при обороні, навіть якщо вона якісно облаштована. У зв'язку з цим слушною видається думка директора Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України академіка В. Горбуліна (news.meta.ua/cluster:41381217) про необхідність орієнтації в нинішніх умовах на кіберозброєння та активне використання його в умовах інформаційної війни не лише в оборонних цілях, а й для донесення правдивої інформації до всієї глобальної аудиторії користувачів інформаційних ресурсів.

Удосконалення інформаційної правової бази в напрямі регламентування надзвичайного інформаційного стану при інформаційній агресії сприятиме приведенню відповідно до потреб сучасних міжнародних реалій інформаційного сегмента оборонної системи України.

This monograph is addressing perspectives and main ways of national development while the impact of globalization is growing during the informational stage of developing society.

Target audience is researchers, practitioners in the field of information, public readers interested in this issue.

В монографии рассмотрены перспективы и основные пути развития наций в условиях усиления влияний глобализации на информационном этапе развития общества.

Ориентирована на ученых, практиков в сфере информатизации, широкого круга читателей, интересующихся данной проблемой.

Наукове видання

ГОРОВИЙ Валерій Микитович

**НАЦІОНАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Редактори: *Т. Дубас, О. Федоренко, Ю. Шлапак*
Технічний редактор *Т. Дубас*
Комп'ютерне верстання: *Г. Булахова*

Формат 60 x84/16. Ум. друк. арк. 19,4. Обл.-вид. арк. 16,43.
Тираж 300 пр. Зам. № 9.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.